

ANNUAL REVIEW
OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

VOLUME XXIX

ГОДИШЊАК
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ
КЊИГА XXIX

Уређивачки одбор

Проф. др Ксенија Марицки-Гађански

Проф. др Драгољуб Петровић

Проф. др Мирослав Егерић

Проф. др Бранко Момчиловић

Проф. др Љубинко Пушић

Проф. др Јанош Бањаи

Проф. др Милан Трипковић

Проф. др Душанка Точанац

Проф. др Михаил Харпањ

Проф. др Лајош Генц

Проф. др Јелка Матијашевић

Проф. др Мара Ђукић

Проф. др Ранко Кончар

Проф. др Мирко Аћимовић

Главни и одговорни уредник

Проф. др Томислав Бекић

Секретар уредништва

Проф. др Радован Грандић

YUISSN 0374-0730

UDK: 1(38) Demokritos

ДЕМОКРИТ О ЈЕЗИКУ

Проф. др Ксенија Маришки Гађански

АПСТРАКТ

У раду се испитују неки нови фрагменти из античких писаца који нису раније анализирани у Демокритовој језичкој теорији, (коју аутор рада зове “глотологија”). Посебно место у преиспитивању добија Демокритов израз $\rho\epsilon\upsilon\mu\alpha\ \delta\tau\omicron\mu\omega\nu$, из критичког издања Демокрита Соломона Лурије.

Кључне речи: хеленска философија, атомисти, Демокрит, Платон, језик, глотологија, Соломон Лурија.

Историја човечанства је према једном од својих најумнијих представника, грчком филозофу Демокриту, била изузетно немилосрдна. Мада је много хеленских аутора и филозофа изгубљено за нас и нестало много од онога што су они смислили и написали, нико није тако потпуно фрагментисан и осакћаен као велики атомистички мислилац из друге половине 5. века пре нове ере. Док је чак и од Хераклитовог пева - јединог који је он саставио - сачувано скоро две трећине, од Демокритових шездесетак наслова није сачуван ни један једини спис у целини или у већим изводима, него у извесном броју краћих реченица и понављаних формулација.

Ако не рачунамо атинске трагичаре 5. века пре нове ере и можда Протагору, Демокрит је био први Грк, а вероватно и први писмен човек у историји уопште, који је написао толики број радова, философских и научних трактата.

Један од највећих модерних стручњака за Демокритову философију и писану заоставштину, совјетски професор Соломон Лурија (1891-1964) сматрао је да је Демокрит био и експериментални научник највишег ранга. Лурија, и сам математичар, поред тога што је био један од водећих руских и совјетских класичних филолога и епиграфичара у 20. веку, у свом критичком издању¹ Демокритових сачуваних текстова превасходно је заинтересован за Демокрита физичара и природњака. Не треба ипак, сметнути с ума оно што је Аристотел тврдио за Демокрита: “Он је, чини се, о свему размислио”: “Ουτος δ’εοικε μεν περι παντων φροντισαι” (68 A35 = Luria 100).

¹ Соломон Яковлевич Лурье: *Демокритий*. Тексты. Перевод. Исследования. - Ленинград, Наука, 1970. стр. 664.

Стога је потребно, код Демокрита, поред основне материјалистичке атомистичке анализе света, обратити пажњу и на друге аспекте, међу којима глотологија, како ја зовем античке концепције језика и говора², никако није на последњем месту. Верујем да се можемо потпуно сложити с оценом Томаса Алена Синклера из 1951. г. о Демокриту: "He made contributions to the study of ethics and politics and it may well be that his work in the sphere was of more value".³

У модерним историјама лингвистике удео античких идеја о језику углавном је прилично минимализован, сведен на основне дескрипције. С обзиром да данашњих строго формализованих система у језичкој науци у античкој глотологији није било, данашњи лингвисти, па и философи који су заинтересовани најпре за такве системе, не сматрају хеленску глотологију посебно инспиративном.

Француски научник, професор опште лингвистике, Жорж Мунен, у својој књизи *Histoire de la linguistique - des origines au XXe siècle*,⁴ на пример, оцењује да је у античко време "cet effort d'analyse a été une invention linguistique remarquable", али наглашава да је лингвистика 19. века била приморана "se forger lentement par une insurrection continue contre ces notions de l'antique grammaire grecque, transformées en vérités métaphysiques universelles".

Мунен и не помиње Демокрита као могућег аутора неке занимљиве идеје о језику. Српски лингвиста, академик Милка Ивић у својој много преводјеној књизи са више издања *Правци у лингвистици* за Демокрита каже кратко следеће: "Аналисти су се, опет, присећали ставова славног Демокрита (око 460-360) који се одлучно изјаснио против хипотезе о божанском пореклу језика". У белешци М. Ивић помиње Демокритову аргументацију о "несавршености језика" (на примеру хомонима, синонима и сл.).⁵

Модерни лингвисти су овако, међутим, писали у време својеврсне еуфорије због развоја модерне лингвистике, кад је изгледало да је најзад схваћено и како језик и како човек функционише.

Новији научни и философски погледи доприносе осветљивању да, ипак, и поново, није све тако јасно. Ми само много више знамо, а оно што заправо треба да разумемо, још увек је "дубоко скривено", ἐν βυθῷ κεῖται, како је говорио Демокрит за истину.

Дословно проучавање тог "дубинског" разумевања спровео је пре неке четири деценије Ноам Чомски, налазећи током следећих испитивања "универзалне" карактеристике свих језика у њиховој "дубинској структури", која

² Да би се избегле савремене границе које постоје између различитих модерних научних дисциплина које се баве језиком (нпр. лингвистика, филологија, граматика, философија језика, логика, теорија значења, поезика итд.) Демокритови погледи на језик и стил се означавају у овом раду као *глотологија*.

³ Thomas Alan Sinclair: *Socrates and his opponents in: A History of Greek Political Thought*, London, 1951, reprinted in *Sophistik*. Herausgegeben von Carl Joachim Classen. - Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, p. 91.

⁴ Presses universitaires de France, 1967, 4e édition corrigée: 1985, p. 94 ("Le Linguiste", Collection dirigée par André Martinet).

⁵ Milka Ivić: *Pravci u lingvistici*. 4. izdanje, Ljubljana, 1978, p. 13. Демокритова хронологија се донекле разликује: с. 460/50 - 400/390.

математичким начином генерира језичке изразе на површинској структури саопштења.

Ова методологија анализе уситњавањем елемената до најједноставнијих састојака in ultima analysi подсећа на Демокритову методологију рашчлањивања свега на атоме, управо ону за коју је Аристотел рекао да се разликује од свих претходних (“ἥδη δὲ ἐν τῷ πῶς διαφέρει”, Luria N° 100).

Демокрит је, додуше, сматрао да су само његови атоми “final realities”. “They are real and can be known by the senses”.⁶ Управо атоми у данашњој физици не могу бити “known by the senses”, а нису ни физички недељиви како је Демокрит наивно веровао. Али он не би био онако генијалан мислилац да његове разраде у другим, бројним областима знања нису биле далекосежно мудре и инспиративне.

За разлику од Парменида, и Платона касније, Демокрита не занима превасходно гносеолошка вредност језика, односно однос говора према истини и бићу. Али је очигледно да језик учествује у процесу сазнавања, на неки начин. Демокрит га стално анализира. Човек долази у искушење да тако тумачи и енигматичну реченицу код Секста (*Adv. Math.* VII 140): “τῆς μὲν τῶν ἀδήλων καταλήψεως τὰ φαίνόμενα” (Luria N° 81 и ком.). Основа нашег чулног сазнавања мора бити нешто материјално, каже Демокрит. За визуелно сазнавање то је примање εἶδωλα код чула вида, ἀπόροια (односно ἀναθυμίασις) код чула мириса и ῥεύμα ατόμων код чула слуха. У једном свом ранијем раду ја сам покушала εἶδωλον да протумачим као “einen discreten Moment des Ausströmungsprozesses δείκελον. Δείκελον је непосредно мотивисано семантичким сродством са δείκνυμι, што је још један доказ за Демокритов начин “језичког закључивања”.⁷

За разумевање Демокритовог схватања о језику ῥεύμα ατόμων имају, по мом мишљењу, посебну важност.

Луријино критичко издање Демокрита из 1970. године доноси сведочанство из Аула Гелија (*Noct. Att.* V 15) којег нема ни у Дилс-Кранцу, ни код Бејлија (1928), а не помиње се ни у, иначе, одличној студији К. Ј. Класна: *Sophistic*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, (1959), прештампаној 1976. године у зборнику *Sophistik*.⁸

Текст код Гелија гласи: “Democritus ac deinde Epicurus ex individuis corporibus vocem constare dicunt eamque, ut ipsis eorum verbis utar, ῥεύμα ατόμων appellant”.

Лурија је овом податку одредио двоструку функцију. Први пут га укључује у поглавље о чулном сазнању: *De auditu* (N° 492, p. 123), а други пут у поглавље: III *Loquella quomodo provenerit* (N° 565, p. 139).

Лурија ρεύμα ατόμων преводи руским изразом “шумок атомов” на оба места. Међутим, латинско vox преводи на та два места различито: у одељку *De auditu* преводи на “звук”, а у *Loquella quomodo provenerit* са “шолос”. У

⁶ Cf. Cyril Bailey: *The Greek Atomists and Epicurus*. - Oxford, At the Clarendon Press, 1928, p. 185.

⁷ Cf. Ksenija Maricki Gadanski: *Democritea*. - Živa antika XI (Skopje) (1966) 343-346.

⁸ Carl Joachim Classen: *The study of Language amongst Socrates' contemporaries*. - The Proceedings of the African Classical Associations, Department of Classics, University of Rhodesia, Salisbury, 2 (1959), reprinted in *Sophistik*, cf. n. 3; pp. 215-247.

принципу су оба значења могућа, иако Glare's *Oxford Latin Dictionary* даје на првом месту значење "The human voice (as the instrument of speech or other utterance)", а затим "A sound produced by a musical instrument or by other things". Наравно, једно од значења за *vox* које је забележено још рано, неколико векова пре Гелија, јесте language, speech; a word (cf. Hor. *O.* 1,10,3; Ov. *Tr.* 3,12,40).

На овом примеру поново видимо у како великој мери наше разумевање античких текстова зависи од правилног и адекватног прелома на модерне језике, што је понекад изузетно тешко.

Vox код Гелија на овом месту очигледно означава и сваки звук с његовом корпускуларном структуром, а такође и људски глас као незаобилазну материјалну компоненту говора. Скоро је модеран човек данас у искушењу да у Демокритовом објашњењу звука као *ρεῦμα* види и антиципацију таласне природе звука. Нешто касније је Епикур на свој једноставнији начин ову ингениозну мисао изразио следећом формулацијом: "Τὸ ἀκούειν γίνεταί *ρεῦμα* τίνος φερομένου ἀπὸ τοῦ φωνοῦντος" (Epic. *Ep.* II p. 13 Usen.).

Дуго је у грчкој језичкој употреби *ῥέω* и *ῥεῦμα* било асоцирано управо с језиком, говором и речима. Хомер и Хесиод су за то добри примери:

"ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίον ῥέειν αὐδὴ"
(Hom. *Il.* 1, 249)

"ἔπει ἐκ στόματος ῥεῖ μέλιχ"
(Hes. *Theog.* 39,97)

10. Комедиограф Кратин, дуговски атински аутор (520-423) на једном је месту употребио и израз *ρεῦματα ἐπῶν*. Од Хомера до Кратина се ово сматра метафоричком употребом, као и у синтагми *ρεῦματα κλαυθμῶν* - "бујица јаука", како се и у српском каже. Човек не може да се отме утиску да је Демокрит ову врсту актуалне језичке формулације из књижевности просто пребацио на теоријски ниво и схватио је дословно материјалистички. *Ὶεῦμα* је "that which flows, current, stream", са корадикалним језичким елементом у Демокритовим изразима: *ἀπορροία* или *ἀπορροή*, који, заједно с *ἀναθυμίασις* "испаривање", учествују у чулном сазнавању⁹ путем чула мириса (Luria: *De odoratu*). Лурија и овде наводи једно текстуално сведочанство кога нема у Дилс-Кранцу (Luria № 501), из Аристотеловог списка *De sensu* 5, р. 443 а 24: *ἔτι ἡ ἀναθυμίασις ὁμοίως λέγεται ταῖς ἀπορροαῖς*. Уз неке друге примере и објашњења (v. op. cit. p. 529), Лурија даје и индикативну формулацију из *Увода* (7) Диогена Лаерћанина, коју Лурија наводи као "подржавање Демокрита": "Εἰδῶλων πλήρη εἶναι ... τὸν ἀέρα κατὰ ἀπορροαὶν ὑπὸ ἀναθυμιάσεως". У коментару уз овај параграф 501 (стр. 529) Лурија изричито каже: "Как мы видим, подобное испарение из каждого тела бывает и влажным и сухим - это и есть Демокритово *испарение, пошхок айшомов*".

⁹ Пошто је говор материјалан, постоје такође *ἀγάλματα φωνήεντα* израз који ја не разумем као "Redende Bilder", већ пре као "images acoustiques" у смислу Де Сосирове терминологије. Cf. Ксенија Мариџки Гађански: *Хеленска εἰσιτολογία пре Аристотела*. - Нови Сад, Матица српска, 1975, р. 58, 97.

Тако и Лурија примењује “*ἰοῦλοκ αἰῶμων*” и на примање мириса као што Диоген Лаерџинин повезује елементе визуелног сазнавања, εἶδωλα, са ἀπορροία.

Сви ови наводи се, очигледно, односе на усмени говор и језик. Познато је Демокритово мишљење о писаном говору, који се састоји од слова, слогова и речи. Лурија и за ово наводи више примера него што их има у Дилс-Кранцу, из Лактантија, Исидора Севилског и Beda Venerabilis. Наводим дословно тих неколико реченица:

“A quo (sc. Leucippo) D. eruditus... Vario, inquit, ordine ac positione (sc. atomi) conveniunt, sicut litterae: quae cum sint paucae, varie tamen collocatae innumerabilia verba conficiunt. At litterae varias formas habent. Ita, inquit, et haec ipsa primordia”. Lact. *Div. inst.* III, 17, 23 (p. 232, 14 Brandt = Luria N° 565).

“Atomus est quia insecabilis est. Sic et in litteras: nam orationem dividis in verba, verba autem in syllabas, syllabam autem in litteras. Littera, pars minima, atomus est nec dividi potest”. Isidor. *Hisp. Etym.* XIII, 2 (de atomis), 4, 108 (P.L. 82, p. 473).

“Unde litterae per simile dicuntur elementa, quia sunt partes simillimae, ita quod nihil est pars illarum”. Beda *Venerabilis* I, 2 (P.L. 90, p. 1132 = Luria N° 565).

Ови позни латински текстови (између 4. и 8. века нове ере) очигледно говоре скоро исто, једино је код Исидора Севилског необично што он говори о *oratio*, иако је јасно да је реч о анализи *ἰυσανοῦ* текста. Лурија *oratio* овде преводи са *реч*, што на руском значи *слова* (p. 353). Занимљиво је што ови позни аутори не наглашавају да ли говоре о писаном језику или усменом. Јер, ако Лактантије каже да “*litterae varias formas habent*”, недвосмислено је да говори о *написаним* словима, јер нимало није очигледно какве би различите облике имали гласови. Исидор, неких четврт миленија после њега, ипак пише *oratio* и дели га на *verba, syllabas i litteras*. То, ваљда, показује да су они ове наводе преузимали дословно из неких приручника, не удубљујући се у неке могуће и потребне импликације. Поред овога, из ове вековне, заправо миленијумске, поједностављене рецепције, закључујемо да се за Демокрита није формирао утисак код његових последника да он ниподаштава писани говор у односу на усмени. Њему су очигледно потребни и један и други да би своје мисли учинио “очигледним”, како за његову језичку употребу каже Курт фон Фриц (“*anschaulich*”).¹⁰ И у томе се Демокрит разликује од Платона, који је поновљено изражавао своје неповерење према писаном, статичном тексту. Узгред да поменим да мој увид у Платонове односе с његовим савременицима показује да, на супрот чешће израженој мисли да је ово неповерење према писаном тексту Исократ преузео од Платона, управо је обрнуто било у то време: Платон је то преузео од Исократа.

То неће у глотолошком смислу бити једина разлика између Демокрита и Платона.¹¹ Док је Платон изричито био против *καὶνοτομία τῶν ὁνομάτων*,¹²

¹⁰ Kurt von Fritz: *Philosophie und sprachlicher Ausdruck beim Demokrit, Plato und Aristoteles*. - New York, Stechert, 1939.

¹¹ Cf. Ксенија Марицки Гађански: *Πλατὼν и Демокриј*. - Филозофија 2 (Београд) (1963) 89-96.

¹² Cf. Ксенија Марицки Гађански: *О иновацијама у језику код софиста*. - Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXIII (1994) 341-346; *Ἐν τοῖς ὁνομαστικαῖς καινοτομίαις by the Sophists*. - Реферат поднет на 10th World Congress for Classical Studies (FIEC), Laval University, Canada, 26. 8.

Демокрит је, напротив, *новатјорство* у језику врло прилежно практиковао и очигледно поштовао.¹³

За Демокрита немамо сведочапстава, као за Платона, да је он било као младић или касније, желео да буде оригинални песник. Само имамо цитате који посведочавају његово познавање и трајно поштовање књижевности и књижевника. Платон, одбацивши лично бављење поезијом, постао је хиперкритичан и према песницима, као што је познато.

Платон је веома хвалио математику, али сам није био креативан математичар, за разлику од Демокрита, који је и сам био математичар. Демокрит је био заинтересован за скепсирмент, а Платон против егзактног проучавања свега, па и језика.

Ових неколико евидентних разлика између два велика философа имају и реперкусија на њихову глотологију. Платон је био изричито против сваке иновације, како је већ речено, па и против иновације у језику. У *Законима* (715 cd) Платон каже да владаре није назвао слугама закона због промене у називу, да би сковао нов израз (οὗτι καινωτορίας ὀνομάτων ἔνεκα), већ зато што од тога зависи спасење полиса или његова пропаст. Његови разлози за иновирањем терминологије су, дакле, практични, заправо политички, и не представљају превасходно теоријско или философско трагање за истином.¹⁴

Демокрита, напротив, као неког модерног надреалисту, занимају формалне и семантичке могућности језика. Пошто је њему језик метод анализе, он очигледно жели да схвати што више од могућих асоцијација актуалног језичког израза. Листу таквих сачуваних података за Демокрита дају Никола Мајнарић¹⁵ и Класен у наведеном раду.

По моме мишљењу, дакле, такви појединачни примери Демокритове језичке праксе, у недостатку целовитијих трактата које је можда написао, не дају могућност неког уопштавања његове свентуалне семантике.

Основу његовог теоријског приступа језику чини атомистичка природа звука и гласа, с једне стране, а с друге модел фрагментације исказа на речи, гласове и слова. Мада тај проседе понавља и Платон у *Крајћилу*,¹⁶ то је толико чврсто било везано у традицији за Демокрита, да чак и хришћански Оци и позни латински аутори тај метод анализе њему приписују, као што смо управо видели.

Демокрит је био први хеленски философ који је свесно настојао да своје концепте бића презентира "очигледно" кроз лингвистичке изразе. Ти глотолошки разлози оправдавају настојање да се Демокрит дефинитивно не

1994; штампан у часопису *Filozofija i društvo VII* (Beograd), 1995, 39-46, у грчком преводу: 'Εν τοῖς ὀνόμασι καινωτορία: Η μελέτη της γλώσσας από τους Σοφιστές. - Θέματα λογοτεχνίας 5 (Αθήνα) 1997, σελ. 169-175.

¹³ Cf. Carl Joachim Classen, op. cit. passim.

¹⁴ Cf. Ksenija Maricki Gadanski: *Plato's Glottology in the "Laws"*. - First International Congress on Ancient Thought "Plato's Laws and their historical significance." Universidad de Salamanca, 25. 11. 1998, штампано у часопису ΠΛΑΤΩΝ, τόμος 51, Εν Αθήναις, 2000. п. 158-164.

¹⁵ Никола Мајнарић: *Демокрит као филолог*. - Зборник радова Филозофског факултета у Загребу, 1951.

¹⁶ Cf. Ксенија Мариџки Гађански, op. cit. in п. 9 pp. 64-75 et passim; Ксенија Мариџки Гађански: *Платон о језику и сазнању*. - Београд, Рад, 1977, друго издање 1988, треће издање 1999.

третира као “пресократовски” мислилац, како још увек, следећи Дилс-Кранца и класичну немачку науку, а супротно Цону Барнету, поступа Албин Лески.¹⁷

Ksenija Maricki Gadjanski, Ph. D.

DEMOCRITUS ON LANGUAGE

Summary

In order to avoid the contemporary boundaries existing between various sciences dealing with language (such as linguistics, philology, grammar, philosophy of language, logic, theory of meaning, poetics, etc.), the approach to Democritus' views on language and style is characterized as *glottology* in this paper.

Contrary to A. Lesky and in keeping with J. Barnet, Democritus is not treated as a “pre-Socratic” philosopher. This is not only for chronological reasons, but also because of his glottology and anthropology, which are precursors of modern functional anthropology. In addition to this, his glottology can not simply be designated by the terms νόμος φύσει. Democritus' glottology is studied also on the basis of Russian scholar S. Luria's 1970 exhaustive critical edition, which supplemented by many Greek and Latin texts lacking in Diels-Kranz and neglected even by C. Bailey.

Democritus was the first to endeavour to present this ontological philosophical concepts of being through his linguistic expressions.

¹⁷ Albin Lesky: *Geschichte der Griechischen Literatur*. Dritte Auflage. - Francke Verlag Bern und München, 1971.

UDK: 930.85 (497.13 Dubrovnik) "12/14"

ПРИЛОГ СЛАВИЗАЦИЈИ СТРАНАЦА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ДУБРОВНИКУ

Проф. др Душанка Динић-Кнежевић

РЕЗИМЕ

Окружен словенским, углавном српским становништвом, које је рано почело да продира у град, Дубровник је до краја XIII века у великој мери био славизиран, а језик дубровачке породице и комуникације међу становништвом је био словенски. Становништво са других говорних подручја, кога је у граду увек било, почев од неквалификованих преко трговаца и занатлија, до високо образованих - лекара, апотекара, нотара, учитеља и других, који су једној развијеној комуни какав је био Дубровник, били неопходни, морало је да се повинује законима средине. Мушкарци, махом млади, жене се Дубровчанкама, а њихова ту рођена деца добијају имена типична за дубровачку средину. Прва генерација досељених још држи до свог порекла, па се то у званичним актима редовно бележи. На томе инсистирају и њихови непосредни потомци, али се већ следеће генерације сасвим утапају у градску средину која је етнички претежно словенска, али се од словенског, односно српског окруења разликује по припадности католичкој вери и западној латинској култури, што је код дубровачког становништва стварало осећај посебности у односу на Залеђе.

Кључне речи: славизација, словенски језик, Грци, Италијани, лекари, нотари...

Стари Рагузијум, као и остали градови дуж Јадранске обале, у којима је почетком VII века пред налетима Словена и Авара налазило уточиште романско становништво из околних насеља, да би опстао, био је упућен на непосредно залеђе. Виногради и воћњаци Дубровчана су се још од најранијег времена налазили на земљишту захумских и требињских кнежева, што је византијски цар Василије I (867-886), чију је врховну власт Дубровник тада признавао, озаконоио и утврдио висину надокнаде коју је дубровачка општина требало да исплаћује требињским и захумским кнежевима.¹ Тешко је поверовати да

¹ Плаћали су по 36 номизми за винограде у Требињу и 36 за винограде у Захумљу (Б. Ферјанчић, Византијски извори за историју народа Југославије књ. 2, Београд 1959, 36); М. Динић, Дубровачки трибути, Глас САН 168, Београд 1935, 207; Ј. Лукић, Из прошлости дубровачког краја и

је већ у ово време међу Романима било и Словена, али је несумњиво да су Словени рано почели да продиру у овај град. До већег интересовања суседа за боравак у Рагузијуму, који се од краја XII века у документима на словенском језику назива Дубровник, могло је доћи тек крајем XII и почетком XIII века, кад град постаје занатски и трговачки центар, са појачаним интересовањем за трговину како на мору, тако и у Залеђу и са великом потребом за радном снагом.

Филозофи су међутим, на основу анализе личних имена, дошли до закључка да је већ у XII веку словенски елеменат у водећем слоју дубровачког становништва представљао врло значајан фактор, потпуно помешан с романским елементом и уврштен у ред најугицајнијих породица. То потврђује и чињеница да се словенска и несловенска имена употребљавају упоредо скоро у свим породицама. Чврсто повезивање словенског и романског елемента претпоставља да је продирање Словена међу Романима отпочело рано и даје пре 1100. године у један мах био примљен врло јак словеначки елеменат и то у највише слојеве градског становништва, на што упућују и дубровачки аналисти. Тиме се може објаснити и чињеница да је словенски елеменат ударио свој печат дубровачкој породици, односно што се ту афирмисала традиција јужнословенске породичне организације, која је изражена у породичном праву дубровачког статута из 1272. године.

Но, романски елеменат је располагао значајним културним снагама, које су и доцније налазиле ослонац у блиским везама с италијанским градовима, па је дошло до тога да је романски елеменат у културном погледу асимиловао словенски. Међутим, непосредно окружење Дубровника, допринело је јачању словенског елемента, како због сталног прилива становништва с тог подручја у град, тако и због привредне активности Дубровчана по словенским земљама, пре свега у Србији и Босни.²

Резултат тог процеса био је продор словенског, односно српског језика у дубровачку породицу, која је у XIII веку већ била добрим делом славизирана. Значајну улогу у томе је одиграла и кућна послуга, коју све до краја XIII века чини женско робље са подручја патаренске Босне, али и из непосредног сиромашног дубровачког залеђа које је било у склопу српске државе. Мада формално потпуно обесправљене, у свакодневном животу су ове, махом младе жене чиниле део дубровачке породице. Њима су уз остало била поверена и деца на чување, па су оне на њих преносиле оно што су донеле из своје словенске средине, пре свега језик, па се с правом може претпоставити да је словенски језик рано ушао у дубровачку породицу и постао језик споразумевања шароликог становништва старог Дубровника.³

Један од првих доказа о употреби словенског језика у Дубровнику као говорног и међу дубровачком властелом, потиче из 1285. године. Ради се о

doba Republike, Dubrovnik 1990, 175; Д. Динић-Кнежевић, Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века, Нови Сад 1995, 9.

² И. Манкен, Дубровачки патрицијат у XIV веку САНУ Београд 1960, 83-86; К. Јиречек, Романи у градовима Далмације током средњег века, Зборник Константина Јиречека II, САНУ Београд 1962, 108-110.

³ Д. Динић-Кнежевић, Миграције, 15-21. Тамо је наведена и најважнија литература о робљу.

једном спору који се водио од јануара до априла 1285. поводом физичком обрачуна између дубровачког властелина Бинчуле, сина Марина Бинчулића и кнежевих људи. Бинчула је по одлуци дубровачког кнеза, Млечанина Михајла Мауроцено био протеран из града, а његови рођаци и пријатељи који су се умешали у овај обрачун, били су новчано кажњени. Но он се је тајно вратио у град, а кад су кнежеви људи покушали да га ухвате, били су силом спречени од његових рођака и пријатеља, који су му испраћајући га на барци говорили “Подхи с Бого” (пођи с Богом).⁴

И поред чињенице да је до краја XIII, а нарочито у XIV веку, после страховите куге познате као “црна смрт”, која је 1348. харала Дубровником и према писању дубровачког кнеза Николе Барбарига млетачком дужду (1355) покосила “la flor di boni homeni” и угасила 35 властеоских породица,⁵ што је савсим изменило етнички састав дубровачког становништва у корист Словена који су попунили тај губитак, словенски језик је још дуго остао на нивоу породичног језика. Латински се до краја Републике (1808) одржао као језик канцеларије и нотаријата, а расправе у дубровачким већима вођене су на старом дубровачком језику. Покушај да га замени словенски је онемогућен одлуком Већа Умољених из 1472. кад је то забрањено.⁶ Почев од 1493. словенски језик се у одлукама дубровачких већа означава као “lingua nostra”, “lingua materna”,⁷ али и поред тога није био признат као званични језик расправа у дубровачким већима. Упорно инсистирање на очувању стародубровачког језика у складу је с настојањем дубровачке властеле да и на тај начин очува своју посебност и особеност у односу на суседне словенске државе, као и на Италију.

Сразмерно рано успостављање словенског језика на ниво говорног језика у Дубровнику на најбољи начин симболизује етнички састав дубровачког становништва. Ту су, како смо већ истакли, већ од XIII века Словени, односно Срби, пошто је дубровачко окружење било српско, чинили већину, али је у граду у мањем броју, увек било и припадника других народа који су ту долазили најчешће у потрази за послом. Поред становника из градова Далмације међу којима је било и Словена и Романа, али и других, овамо су пристизали најчешће пословни људи различитих струка, као и по неки физички радник или слушкиња и из удаљенијих крајева. То се систематски може пратити тек од 80-тих година XIII века, кад вођење дубровачке канцеларије преузима образовани нотар Томазино де Савере из Ломбардије, који је ударио темеље канцеларијској служби у Дубровнику.⁸ Но да су странци овамо пристизали и пре тог времена, види се већ из првих помена о њима, који речито говоре да су се ови

⁴ J. Lučić, Spisi dubrovačke kancelarije knj. III, Zagreb 1988, 129-131, 223-226; G. Čremošnik, Dubrovačka kancelarija do godine 1300, Glasnik zemaljskog muzeja 39, Sarajevo 1927, 236; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 133.

⁵ Š. Ljubić, Istine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, knj. III, Zagreb 1872, 78, 270; К. Јиречек, Романи у градовима Далмације, 114; D. Dinić, Uticaj kuge od 1348. na privredu Dubrovnika, Годишњак Филозофског факултета књ. V, Нови Сад 1960, 11-33.

⁶ К. Јиречек, Романи у градовима Далмације, 116; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 54.

⁷ Filip de Diversis, Opis Dubrovnika, Dubrovnik 1973, 35; К. Јиречек, Романи у градовима Далмације, 116; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 57-59.

⁸ Z. Šundrica, Kako je nastala i kako je sačuvana bogata grada Dubrovačkog arhiva, Arhivist XXIX, Dubrovnik 1978, 24-25.

људи ту већ одомаћили и засновали породице које су се сасвим уклопиле у дубровачку средину.

Пошто је Дубровник све до 1204. званично признавао византијску врховну власт, одатле су вероватно још пре тога, а можда и са распадом Византије (1204) појединци долазили у Дубровник и ту остајали. Скоро за све њих се у званичној документацији наглашава да су Грци. Марија “Gresa”, вероватно удовица Дубровчанина Јакова Вулничело, која 7. маја 1281. уговара са златаром Марком, да њен син Јован код њега 13 година изучава занат, можда је ту била рођена или је дошла сасвим млада. У уговору се помиње и њен зет Михајло Грк као гарант да Јован пре рока неће напустити свог мастора.⁹ Марија “Gresa de Clarencia”, жена Дубровчанина Гердовација, била је робинја Георгија, сина Јакова Склавцио, па је он уз сагласност своје мајке Десе маја 1281. ослобађа свих обавеза.¹⁰

Познато је да се од првих година XIV века робље по дубровачким кућама замењује слободном послугом, што доводи до опадања, али не и до прекида трговине робљем, која је највећи успон достигла последњих деценија XIII века. Међу робљем које се продавало у Дубровнику било је и оног из Грчке, односно Романије. Поред Дубровчана куповали су га и странци, највише Млечани и Ђеновљани који би се ту затекли.¹¹ Отуда су све до половине XIV века повремено стизали и младићи и девојке који су ступали у дугогодишњу службу код имућних Дубровчана, уз уобичајене услове и скромну зараду.¹² С правом се може претпоставити да су по одслужењу уговореног рока остајали у граду и утапали се у градску средину.

Поред ових сиромашних, који је борба за опстанак нагонила да се, вероватно уз посредовање дубровачких трговаца који су залазили у разне делове Романије, упуте у непознату средину, овамо су понекад долазили и предузимљиви, пословни људи који су овде успевали да се снађу и стекну иметак који им је омогућавао пристојну егзистенцију. Тој категорији је припадао Никола Грк, који се у дубровачким документима помиње од 1282. па до 1313. године. Имао је три сина, без сумње рођена у Дубровнику, о чему сведоче њихова имена Календа, Десиња и Савиња, типична за ову средину, што је најбољи доказ да му је жена била Дубровчанка, а није искључено да је и он рођен у Дубровнику. За његовог сина Календу се зна да се оженио Станом, ћерком Марина де Винацо, а помиње се све до 1323. Десиња се помиње до 1339. године као послован човек који даје на зајам и веће суме новца.¹³ Савременик Николе Грка био је “Georgius Grecus” који се помиње почев од 1280. али је у Дубров-

⁹ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije* knj. I, Zagreb 1951, 153; B. Крекић, *Дубровник и Левант* (1280-1460), Византолошки институт САНУ књ. 4, Београд 1956, 97, 118.

¹⁰ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije* I, 158; B. Крекић, *Дубровник и Левант*, 97. Не наводи се због чега је Георгије то учинио, а не знамо ни да ли је брак закључила као робинја, што би било неуобичајено, или је у ropство доспела као удата жена.

¹¹ О томе опширније B. Крекић, *Дубровник и Левант*, 97.

¹² G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije* I, 268; Исти, *Извори за историју робља и сервисналних односа у нашим земљама средњег века*, Историјско-правни зборник књ. I, Београд 1949, 160; B. Крекић, *Дубровник и Левант*, 97.

¹³ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije* I, 244; J. Луčić, *Spisi dubrovačke kancelarije* knj. II, Zagreb 1984, 224; B. Крекић, *Дубровник и Левант*, 119-120.

ник морао доћи знатно раније, јер је до тог времена у граду стекао и рођаке.¹⁴ За Дубровник се везао и Грк "Johannes Spadarius", који је 1312. примљен за дубровачког грађанина.¹⁵

Изразитији траг о себи су у дубровачкој документацији оставили Палеолози, припадници последње византијске царске породице. Не може се утврдити време њиховог доласка у Дубровник, али судећи по првим поменима који потичу из 1280. до ког времена су се сасвим уклопили у ову средину, то је морало бити знатно раније. Изгледа да је први дошао Андрија Палеолог, коме су се у Дубровнику, где се оженио неком дубровачком властелинком, родили синови Дамњан и Матија и ћерка Братослава или Белослава, која се удала за Дубровчанина Јакова Драгоња са миразом од 80 перпера. Пошто она и Јаков нису имали деце, он је тестаментом који је саставио 25. јануара 1282. највећи део имовине оставио у добротворне сврхе, црквама, манастирима, духовним лицима, а понешто и рођацима. Ћерки Белославиног брата Дамњана оставио је три перпера, а кућу, виноград и извесну суму новца својој жени Белослави. За извршиоце тестамена је између осталих одредио и жениног рођака Паскала, сина Клемента Мергнусића.¹⁶ Њега је и Белослава, односно Братослава, како се назива у свом тестаменту, одредила за извршиоца тестамена. Стога њен рођак Натал Палеолог, позивајући се на одредбе њеног тестамена, тражи 5. децембра 1296. од Паскала Мергнусића да му исплати три дсела њеног мираза. Овај је тражио да се исплата одложи за осам дана, а почетком 1297. је именовао Фуска Лукаревића за свог прокуратора у спору с Наталом. Овај је ту обавезу пренео на Паскаловог брата Марина Мергнусића.¹⁷

За Дамњана Палеолога се зна да је имао сина Андрију и ћерку Десу. Андрија се новембра 1280. оженио Десом, ћерком покојног Андрије Тома и уз њу у мираз добио три винограда у Жупи, једну шкрињу и кревет с постељином.¹⁸ Марта следеше године удао је сестру Десу за Симона Јурковог и обећао да јој на име мираза да виноград у Жупи, 60 солди у новцу, 50 аксаћа злата и одговарајуће одело. Тога се није у потпуности држао, па је јула 1284. дошло до спора између њега и Симона, а као сведок се појављује Марин Маврешкић који је присуствовао венчању у цркви светог Петра у Дубровнику и чуо кад је Андрија обећао Симону 50 аксаћа злата, једну слушкињу и одело какво се даје "nobilibus mulieribus Ragusii".¹⁹ То не изненађује кад се зна да му послови нису најбоље ишли. Више пута се помиње као дужник, а никада као кредитор. У почетку је вероватно успевао да намири дуговања, што касније није био случај. Читаве 1296. су га повериоци прогањали, а он је упорно тражио и успевао

¹⁴ Као његов рођак се помиње неки С. Drasi (G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije I, 95, 207; J. Lučić, spisi dubrovačke kancelarije III, 237; Б. Кркић, Дубровник и Левант, 118.

¹⁵ Monumenta Ragusina V, Zagreb 1897, 98; Б. Кркић, Дубровник и Левант, 119.

¹⁶ Г. Чремошник, Списи дубровачке канцеларије I, 233-234; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 349. У тестаменту свог мужа се Јакобова жена назива Белослава, а у свом тестаменту Братослава.

¹⁷ J. Lučić, Spisi dubrovačke kancelarije III, 249, 321.

¹⁸ G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije I, 103-104; Б. Кркић, Дубровник и Левант, 118.

¹⁹ G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije I, 139; J. Lučić, Spisi dubrovačke kancelarije III, 48, 121-122; Б. Кркић, Дубровник и Левант, 118.

да одложи исплату. И он је као и многи други у то време трговао робљем из Босне, а бавио се и другим пословима,²⁰ али је изгледа доста времена проводио и по крчмама, где се сукобљавао вербално и физички са својим суграђанима, па му је у неколико наврата суд изрицао новчану казну.²¹

Наљешко или Нале Палеолог, син Дамњановог брата Матије, био је приближних година као и Андрија, али много сталоженији од њега, па га је у експресним ситуацијама смиривао. Оженио се је убрзо после Андрије, јануара 1281. Маргаритом, ћерком дубровачког властелина Миха де Цепре, уз мираз од 360 солди, 40 аксаћа злата и одело које се давало властeosким кћерима.²² Бавио се сличним пословима као и Андрија, али је био активнији и успешнији од њега, па је у више наврата сам или заједно са другима давао новац на зајам, а ређе се сам задуживао.²³ Да су се Палеолози сасвим уклопили у дубровачку средину, уз остало показују и имена чланова њихове породице, посебно женска - Белослава, Братослава, Деса. У Дубровнику се помињу и првих деценија XIV века.²⁴

У време млетачке врховне власти (1204-1358) из Венеције су долазили не само кнежеви који су стајали на челу дубровачке општине, која је у управном и административном погледу била уређена по угледу на Венецију, него је врло рано отуда почео да пристиже и послован свет. Пре свих трговци и занатлије, а временом и образовани људи - нотари, лекари, апотекари, учитељи и други. Зна се да је први образовани нотар који је дубровачку канцеларију водио од 1278. до 1284. био Томасино де Савере из Ломбардије. Он се оженио Дубровчанком Станом, с којом је имао више синова и кћери, али се у тестаменту који је саставио 17. јануара 1284. њихова имена не наводе. По имену се помиње само његова ванбрачна шерка Марија, којој на име мираза оставља 50 перпера и захтева да до удаје живи заједно са његовом децом из брака са Станом.²⁵

Са разграђавањем канцеларијских послова, у Дубровнику се усталила пракса да се редовно ангажују по четири нотара, обично Италијана који су добро знали латински језик, право и остало што је било потребно. Двојица од њих, образованија и поузданија бележила су јавне исправе, а друга двојица су водила канцеларију грађанског и кривичног суда. Уз њих, из Италије је ангажован и један књиговођа који је бележио општинске приходе и расходе. За кореспонденцију са господарима из Залеђа, где је у употреби била ћирилица, Дубровчани су редовно држали писара који је подједнако знао и италијанско и словенско писмо.²⁶ Један од њих је био Циве, односно "Johannes Parmesanus", син Стефана из Парме, који је у Дубровнику умро 1319. Циве је био рођен у Дубровни-

²⁰ J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije* II, 123-124, 236, 240; III, 183, 241.

²¹ J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije* III, 196-198. За Палеологе у Дубровнику зна и К. Лиречек, *Романи у градовима Далмације*, 316.

²² G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije* I, 124; Б. Крскић, *Дубровник и Левант*, 118.

²³ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije* I, 286; J. Лучић, *Списи дубровачке канцеларије* II, 86, 188; III, 241, 249, 250, 252, 309, 340.

²⁴ Б. Крекић, *Дубровник и Левант*, 118.

²⁵ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* vol. VI, Zagreb 1908, 454-459; G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije* I, 157; И. Манксн, *Дубровачки патрицијат*, 256.

²⁶ Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika*, 38.

ку од мајке Бијеле, па не изненађује што је знао и италијански и словенски језик. Велико веће га је 1348. изабрало за словенског нотара “ad scribendum et legendum literas sclavonescas”. На том послу је био све до 1363. кад га је заменио брат по мајци Нико Бјелић.²⁷ И касније су словенску канцеларију повремено водила деца Италијана рођена у Дубровнику, а најпознатији од њих је био Руско Христифоровић, о коме ће касније бити више речи.

Од бројних латинских канцелара који су радили у Дубровнику поменућемо само Ксенофонта Филелфа, Италијана по оцу хуманисти Франческу Филелфу, док му је мајка била Византинка. Као даровит младић, са препоруком Сфорца, из Милана долази 1460. у Дубровник и као канцелар ради све до смрти августа 1470. године. Ту се је уз пристанак свога оца оженио Дубровчанком Јакомином Турчиновић. Његов син Петар рођен у Дубровнику помиње се све до првих година XVI века.²⁸

Међу странцима у општинској служби била су и четири лекара и то двојица опште праксе и два хирурга, које је Општина плаћала из свог буџета, а они су бесплатно лечили све становништво града.²⁹ И они су углавном долазили из Италије, ступали у општинску службу и ту најчешће завршавали живот, а иза њих су остајали њихови потомци рођени у Дубровнику. Поменућемо само неке од њих који су оставили изразитији траг у дубровачкој документацији. Међу њима је “magister Nicolaus Minor... physicus” из Падове, кога је дубровачка влада августа 1343. потврдила у служби и за следеће две године, с платом од осам либара годишње. У служби је био и 1349. године. Ту му се родио син Матко, који је био ожењен неком Првулом, кога се 1389. помиње као удовица.³⁰

Више се зна о магистру Христофору физику из Беневента, који је јула 1360. потврђен од стране Владе на годину дана, с платом од 150 дуката годишње и био је активан све до краја 1398. кад му је плата износила 700 перпера или 200 дуката. Пошто због старости и слабости није могао више да ради, Влада му је 1399. због дугогодишње службе граду одредила награду од 10 перпера месечно све док буде живео у Дубровнику. Умро је почетком 1400. године, а сву имовину је оставио својој деци. У Дубровнику су му живеле две законите кћери Урсула и Маруша, а у Апулији незаконита Писела. Имао је и два сина Руска и Михајла, а Михајло сина Живка.³¹ Руско је спадао у ред изузетно ангажованих људи. Пошто је стекао завидно образовање, маја 1384. постао је “scribanus curie minoris”, а 2. јануара 1392. изабран је “pro scribano slavico”. Почео је са платом од 80 перпера, да би 1420. износила 220 перпера и 30 перпера на име кирије за кућу у којој је становао. Као словенски писар радио је све до смрти 1430. године. То му је била само једна од преокупација. За њега се може слободно рећи да је био претеча мапу-фактурне производње сукна у Дубровнику. Последњих година XIV и првих година XV века ангажовао је већи број

²⁷ K. Jireček, Die Mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv für slavische Philologie XXV, Berlin 1904, 202.

²⁸ K. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv für slavische Philologie XXVI, 197–198; В. Крекић, Дубровник и Левант, 131. О потомцима других нотара у Дубровнику види И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 81–82.

²⁹ Filip de Diversis, Opis Dubrovnika, 56–57.

³⁰ R. Jeremić–J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, Beograd 1939, 12.

³¹ R. Jeremić–J. Tadić, Prilozi II, 13–14; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 81–82.

људи са Шипана и Колочепа да за њега прерађују у сукно и по неколико хиљада либара вуне и лана, да би добијене тканине износио на тржиште. Захваљујући разноврсној активности стекао је значајан иметак у некретнинама. У пословима му је помагала жена Катуша, а у производњу и трговину сукном се од 20-тих година XV века укључио и његов син Никола. Руско је имао и две кћери, Кристину која се јануара 1424. удала за Тому Радосалића подстригача, са миразом од 300 перпера и 125 аксаћа злата и Урсулу удату за сукнара Стефана Ивановог из Бергама са миразом од 500 перпера, који је пословно био повезан с њеним братом Николом.³²

За Дубровник се везао и “magister Johannes de Aldoardis de Papia”, један од најпознатијих хирурга у тадашњем Дубровнику. У Општинску службу је ступио 24. јула 1376. и активно је радио све до 26. фебруара 1415. кад је Велико веће одлучило да се овом старом лекару који више није могао да обавља свој посао, даје на имс дугогодишње савесне службе Републици по 200 перпера, односно 50 дуката годишње све док буде жив.³³ И Иванов син Тома, највероватније рођен у Дубровнику, наставио је очевим стопама. Изучио је медицину и у почетку се уз оца бавио приватном медицинском праксом, али и другим пословима. Марга 1419. био је примљен за дубровачког грађанина. А кад је мануфактурна производња сукна у Дубровнику узела маха, он је већ априла 1419. уложио очев капитал у износу од 250 дуката и 500 перпера у производњу сукна, ангажујући једног свог рођака, сукнара из Фераре, који је дошао у Дубровник. Тома је као хирург у државној служби радио од 1. марта 1422. па до 12. априла 1455. године, кад му Велико веће, као некад његовом оцу, одређује доживотну пензију од 200 перпера годишње. Живот је завршио у Дубровнику у дубокој старости као имућан човек.³⁴

За магистра “Georgius-a Spanus-a medicus-a” зна се да је у државну службу ступио 18. априла 1444. и да се 1447. ту оженио Томазином, ћерком Радослава Утишеновића. Кад је 1453. привремено напустио Дубровник и отишао у Котор, жена и деца су му остали у Дубровнику. Поред жене Дубровчанке, помиње се и његова ћерка Маргарита, као и син Паскал.³⁵ И “magister Gabriel de Galvano, phisicus”, који је у дубровачку службу ступио пре децембра 1476, и ту био покошен од куге априла 1482. године, био је ожењен Дубровчанком Андриолом, ћерком Боже Наљешковића, а од деце се помиње само његов син Михо.³⁶

Поред бројних Италијана који су као службеници дубровачке општине, касније Републике, завршавали живот у Дубровнику и ту остављали потомство, од најранијег времена је било и оних који су овамо долазили на сопствену иницијативу и укључивали се у занатску производњу или трговину. Осамдесетих

³² Liber dotium notariae, V, 19^a, 96; K. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, 174–208; M. Rešetar, Die ragusanischen Urkunden des XIII–XV Jahrhunderts, Archiv für slavische Philologie XVI, Berlin 1894, 334; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 81–82; Д. Динић-Кнежевић, Тканине у привреди средњовековног Дубровника САНУ Београд 1982, 16, 136, 187, 226, 243.

³³ Filip de Diversis, Opis Dubrovnika, 57; P. Јерсмић-Ј. Тадић, Прилози II, 15–16.

³⁴ R. Јерсмић-Ј. Тадић, Прилози II, 26–27; Д. Динић-Кнежевић, Тканине, 117–118.

³⁵ R. Јерсмић-Ј. Тадић, Прилози II, 33–34.

³⁶ Исто, 40–41.

година XIII века се у Дубровнику помињу деца, тада већ покој-ног Уголина из Болоње. Најпре ћерка Богдана, која је била удата за неког Јана обућара, у чије имс јануара 1282. исплаћује извесну суму новца двојици дубровачких трговаца и син Јован, који се у току априла и јуна исте године у неколико наврата помиње као кредитор, али и дужник пословних људи из Дубровника.³⁷

У Дубровнику је добар део живота (од 1350. до краја 1389.) провео и млетачки трговац Франческо Балдела, као посредник у трговини између Дубровника и Венеције. Ту се оженио неком Катушом, за коју се зна да је имала виноград и оранице у Ријећи Дубровачкој. Она је из првог брака имала једног сина, а из брака с Франческом бар једну ћерку и једног сина.³⁸

Кад је 20-тих година XV века у Дубровнику отпочела мануфактурна производња вуноног сукна, овамо су похрлили многи сукнари и пословни људи из Италија и са других страна. Производњу је, као што је познато, започео Петар Пантела из Пјаченце, који је ту дошао с породицом и ближим рођацима и трајно се везао за Дубровник. С њим се поред многих других, пословно, али и родбински повезао Антонело или Анело Чехапепе из Напуља, који је у Дубровник дошао 1430. као фактор фирентинског трговца Гашпара Бонћани. Тргујући стекао је значајан иметак, па га је дубровачко Велико веће 29. новембра 1440. примило за свог грађанина, уз обавезу да купи посед на подручју Републике вредности 1000 перпера. Умро је 1454. а имовину су наследили његова жена Маруша и синови Живулин, Никола, Јероним и Петар, без сумње рођени у Дубровнику. Они су наследили и део Пантелине имовине, од које су и његове ћерке Катарина и Франческа требало да добију по 1000 перпера на име мираза, али тек кад напуне 24 године.³⁹

Првом таласу италијанских сукнара у Дубровнику припада и Иван де Кантис из Падове. Од 1428. се као сукнар и трговац уз њега помиње и његов син Угуције, који се октобра 1430. оженио Дубровчанком Маргаритом, ћерком Милоша Цуготића, која му је у мираз донела 1200 перпера у новцу и једну четвртину куће која се налазила у близини манастира светог Симеона. Развио је широку делатност и спадао је у ред значајних произвођача сукна. Умро је већ 1436. а у пословима га је наследио син Кантис из претходног брака.⁴⁰

Георгије Бруњоло из Мантове је као грађанин Дубровника од 1425. па до 1430. производио фустан, у чему му је помагао син Ђан Галеацо. Ђан је преко оца стекао дубровачко грађанство, па се као становник и грађанин Дубровника октобра 1434. жени Франушом, ћерком Јакова Водопије, уз коју је у мираз добио 1150 перпера и 200 аксаћа злата, што му је послужило као значајан почетни капитал у производњи сукна. Од тад па до 1458. стално је ангажо-

³⁷ G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije I, 228, 251, 273, 317.

³⁸ Б. Крекић, Франческо Балдела - млетачки трговац у Дубровнику, 1350-1389, Зборник Филозофског факултета XIV/1, Београд 1979, 145-152.

³⁹ Д. Динић-Кнежевић, Петар Пантела - трговац и сукнар у Дубровнику, Годишњак Филозофског факултета XIII/1, Нови Сад 1970, 113, 140; М. Спремић, Дубровник и Арагонци 1442-1495, Београд 1971, 107-109.

⁴⁰ Д. Динић-Кнежевић, Ткањине, 137-141.

ван око производње сукна, коју кредитира и познати Каталонац у Дубровнику Иван Брул, а од 1458. па до 1481. окреће се кредитирању производње сукна.⁴¹

Франческо Ђованијев је био ангажован за писара "artis lane". Априла 1448. ту се оженио Маргаритом, ћерком Васила Јагодића, уз уносан мираз од 2000 перпера и своју судбину везао за Дубровник.⁴²

У потрази за послом је у Дубровник дошао и магистар Лил из Транија. Од 1410. па до 1416. изливао је топове за потребе Дубровачке Републике угрожене од Турака, као и сви балкански народи. На истим пословима је од 1425. до 1444. био ангажован и његов син Мафео, вероватно рођен у Дубровнику, а њсга је у производњи топова наследио син Матеј де Лило. Кад је Матеј 1454. умро, Република је узела у службу његовог сина Марина, који је радио у Дубровнику око 20 година, а онда га је наследио син Христофор. Поред топова они су правили пушке и барут, уз награду од 80 до 120 перпера годишње и обезбеђен стан и радионицу.⁴³ Ово је само једна од италијанских породица са тог подручја чији се боравак у Дубровнику може пратити током више генерација, која се временом утопила у шаролику масу која је чинила становништво ондашњег Дубровника.

Дубровник је под угарску врховну власт дошао 18. фебруара 1358. али је становништво са подручја угарске државе овама почело да пристиже и насељава се прилично рано. Већ се у првим сачуваним књигама Дубровачког архива помињу Угри као власници кућа, дућана и земљишних поседна на подручју дубровачке општине. Поред оних из чијих се имена види да су Словенци, било је и правих Мађара, чији су потомци до 80-тих година XIII века већ носили имена карактеристична за Дубровник. Већина ових људи бавила се трговином и занатима. Већ 1281. у Дубровнику ради Мађар Стефан обућар, а код њега изучава занат Михаљ, син Андрије Мађара. Од 1411. до 1443. у дубровачкој документацији се често среће обућар Георгије, син неког Себастијана, који је у Дубровнику стекао кућу и радионицу. Ту се оженио неком Живаном, а ћерку Марију је удао за кројача Божидара Богдановића. Имао је и сина Јакова, који га је наследио у пословима. Међу Мађарима стално настањеним у Дубровнику било је и ковача, поткивача, оружара, клесара, кожара, златара, сликара и других, а било их је и међу најамницима у дубровачкој војсци. У производњу сукна се 20-тих година XV века укључио и Мађар Симон Домиников као ткач. У тестаменту који је саставио у Дубровнику маја 1433. помиње жену Миону и ћерку Петрушу.⁴⁴

У Дубровник су повремено долазили и Немци. То су обично били искусни пословни људи или занатлије, које је понекад дубровачка влада ангажовала у своју службу или су отварала сопствене радионице и дућане. Највише се зна о браћи Хансу и Никлу Сасиновима, који су се 1365. из Босне преселили у Дубровник, пошто су продали рударска окна у Фојници и Остружници, која су добили у баштину од босанског бана. Већ септембра 1367. примљени су за дубровачке грађане. Тргујући на релацији од Босне до Венеције, сте-

⁴¹ Исто, 22, 23, 141-142.

⁴² Исто, 130.

⁴³ М. Спремић, Дубровник и Арагонци, 187.

⁴⁴ Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска у средњем веку, Нови Сад 1986, 204-213.

кли су значајан иметак у некретнинама на подручју Дубровника. За Ханса се зна да је био ожењен Јелушом, ћерком Тудра Калића из Бара и да је из тог брака имао сина Пјерка и ћерке Маргариту, Катарину, Петрушу и Марушу. Пошто Никл није имао деце, а Пјерко је умро без наследника, ова породица се угасила по мушкој линији.⁴⁵

Савршеник Ханса и Никла Сасиновића био је Мароје Сасиновић обућар, ожењен Дубровачком Бони, али не знамо да ли је био у каквом сродству са њима, а нису нам познати ни његови потомци. Почетком XV века у Дубровнику је имао “apotecam seu stacionem pellicarie” Јохан из Франкфурта, ожењен Дубровчанком Маргаритом, а крајем XV века се помиње “Coradus de Alemaniam, magister et gubertor horologie in Ragusio”, ожењен Дубровчанком Катарином. “Minchus Teutonicus” био је ожењен неком Добром, а магистар Антоније, син неког Ханса, који је био у служби Општине у Стону, неком Јакомином.⁴⁶

Да је дубровачка, претежно словенска средина, временом славиизирала потомке странаца ту стално настањених види се из низа примера. Задранин Бланколини, који је у другој половини XIV века радио као кожар у Дубровнику и био ожењен неком Прваном, свом сину рођеном у Дубровнику дао је име Радоје.⁴⁷ То су редовно чинили и Албанци, којих је у средњовековном Дубровнику било у не малом броју. Ћерка Ђина Малоизина, Албанца из скадарског дистрикта, звала се Мара, а Исака Албанца Стојна, која се 1388. године обавезала да четири године служи Влаху Наталовом. Добра, ћерка Николе Албанца требало је пет година да ради у кући Петра Живковића, а он је обећао да ће са њом поступати као са ћерком. Дон Матко Газул, звани Мали, син Павла Газула из Задримља, који је живео у Дубровнику и ту 1426. саставио тестамент, имао је нећаку Живану, удату за Алегрета (Радета) ткача, којој оставља извесну суму новца. Из Пилота је био Никола, који је у Дубровник довео своју нећаку Николету и ту је удао 1383. за Петра Радовановића из Пожеге. Фратар Георгије из Пилота, у тестаменту који је саставио 1403. од родбине помиње само нећака Живка, који је живео у Дубровнику. Добрица, ћерка Албанца Ђона Гинчића, која се јуна 1395. удала за Дубровчанина Брајка Петковића, вероватно је била рођена у Дубровнику. Исти случај је морао бити и са Славушом, ћерком Ђона Албанца, удовицом неког Јована Зорића, која се 1432. преудала за Ратка Брајовића каменара. Крајем XIV века у Дубровник се доселио Марко Тани, властелин из Улчића. Ту се 1400. оженио Јелушом, ћерком Марина Хованти из Бара. Његова ћерка Маруша рођена у Дубровнику, удала се 1424. за Николу Крусића, а Славуша исте године за Урбана Марина Мекса из Котора. Син му се звао Марин, а унук Мароје.

Из Љеша је половином XIV века у Дубровник дошао “Ghinus Albanese”, односно “Ghin de Lessio”, који је ту стекао велики углед, па је био примљен и у ред Антунина, као и његови ту рођени синови Руско, Пјерко, Јурко и Ник-

⁴⁵ М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни први део, Београд 1955, 17; D. Kovačević, Trgovina u srednjovekovnoj Bosni, Sarajevo 1961, 151; D. Dinić-Knežević, Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku, Analiz Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU sv. XVIII, Dubrovnik 1980, 93–97.

⁴⁶ D. Dinić-Knežević, Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku, 97–102.

⁴⁷ Д. Динић-Кнежевић, Миграције, 101.

ша Гиновић. Никпине послове наставио је његов син Марин, који се укључио у трговину тканинама повезујући се са својим тастом Стефаном Казела из Љеша, а после његове смрти 1449. са његовим синовима Франком и Петром Казела.⁴⁸

Наведени примери недвосмислено сведоче да је Дубровник као развијена комуна на јадранској обали рано постао привлачан не само за непосредно залеђе, већ и за послован свет из удаљенијих крајева, посебно из медитеранских земаља. Неки од њих су ступали у државну службу, а други су отварали сопствене радионице и дућане, женили се имућним Дубровчанкама и трајно везивали за ову средину. Њихови потомци ту рођени су скоро редовно добијали имена карактеристична за ову средину и временом се у њу сасвим утапали.

Dužanka Dinić-Knežević, Ph. D.

DE LA SLAVISATION DES ÉTRANGERS DANS LE DUBROVNIK DU MOYEN AGE

Résumé

A la fin du XIIIe siècle, la ville de Dubrovnik entourée d'une population slave, serbe en majorité, qui s'est très vite infiltrée dans la cité, s'est trouvée en grande part slavisée. De ce fait la langue de communication dans la famille, ainsi que dans la population, était slave.

Les étrangers à la ville de Dubrovnik, des ouvriers, des marchands, des artisans, ainsi que des médecins, des apothicaires, des notaires et des maîtres d'école, ont dû s'adapter aux lois naturelles de leur entourage, couvrant les besoins d'une commune développée telle que l'était Dubrovnik à cette époque.

Les hommes, surtout les jeunes, se mariaient avec les femmes de Dubrovnik, ayant, pour la plupart, une dot importante, ce qui leur permettait de subvenir à leurs besoins au début de leur vie commune. Les enfants, nés de ces mariages, portaient des noms typiques pour ce milieu de Dubrovnik. La première génération de ces immigrés tenait encore à ses origines, ce qui se notait toujours dans les documents officiels. Il en va de même pour leurs descendants directs à Dubrovnik, mais la seconde génération s'assimile tout à fait au milieu citadin, slave en majorité, tout en gardant sa religion catholique ainsi que sa tradition culturelle latine d'ouest, ce qui leur donnait un sentiment de particularité par rapport à leur entourage, c'est à dire par rapport aux pays slaves, et à l'Italie.

Mots clés: slavisation, slave, Grecs, Italiens, médecins, notaires...

⁴⁸ Исто, 53, 126, 127, 130, 131, 159, 163, 164, 166, 213, 215.

UDK: 886.1.09-13:398

КОБНА СИМЕТРИЈА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ФОЛКЛОРНИМ БАЛАДАМА О ИНЦЕСТУ ИЗМЕЂУ БРАТА И СЕСТРЕ*

Проф. др Зоја Карановић

РЕЗИМЕ

Основно полазиште овог рада јесте претпоставка да у начину на који се структурирају (деструктурирају и деструирају) односи у традиционалној заједници лежи симетрија или њено нарушавање, односно да складност, пропорционалност и хармоничност односа - који се у заједници остварују на различитим нивоима - почивају на симетрији. При томе се овде мисли на симетрију брачних и сексуалних односа, те на симетрију која се манифестује у оквирима ширих породичних веза. Све ове везе и односи, као и правила која их имплицирају, у традиционалним заједницама које су без писма, преносе се усменим путем, манифестујући се у различитим облицима овог типа комуникације, што је видно и у поезији. За очекивати је, дакле, да се комуникација одвија у оба смера, односно да поезија може да осветљава неке димензије традиционалне друштвене организације, исто онако као што колсктив у њу језиком симбола "уписује" своја правила понашања. Ако је тако, онда се правила брачних и породичних везивања у датој заједници, и поезија која о томе пева, међусобно условљавају. Баладе о инцесту између брата и сестре јесу окосница од које се пошло у истраживању датог проблема.

Кључне речи: инцест, родоскрвни грех, балада, брат, сестра, симетрија, друштво, структура, хармонија, дисхармонија, породица, брак, секс

*Овај рад посвећујем сени моје
несрећне сестре Флоре*

Баладе о инцесту, односно у овом случају баладичне песме о родоскрвном греху¹ између брата и сестре, некада су биле изузетно популарне широм јужнословенских простора.² И то не може бити случајно.

* Овај рад је настао као део пројекта који се под називом "Етнологија српског народа и Србије" ради у САНУ, а делимично га финансира Министарство за науку Републике Србије. Иначе је део комплекснијих истраживања на тему инцеста у традиционалној поезији код Срба и балканских Словена, којом се ауторка бави већ извесно време.

¹ Иако је познато да је забрана инцеста универзално распрострањена (С. Levi-Strauss, 1969), ова забрана у свакој култури има специфичности.

Сукоб у овим песмама обликују само три јунака: брат, сестра и мајка. Ту нема других ликова. У испитиваним баладама су одсутни и отац, и друга браћа и сестре, остала родбина, па и припадници шире заједнице. Одсуство оца, на плану семантике социјалних односа, у овој балади, свакако, имплицира недостатак патријархалног узора и ауторитета, односно средишта око којег би се градили утврђени односи у породици.³ И непостојање остале браће и сестара - брат и сестра су *једини* у мајке (Да-

О помнутом питању, у врсмену формирања средњовековних држава на Балкану, иначе, говори већ "Законоправило" Св. Саве, из XIII века, Београд, 1991. 2526-2546. По њему је инцест сматран не само грехом, већ и преступом, односно веома строго санкционисаном појавом. Истовремено, прописи у "Законоправилоу" указују на могућност постојања различитих облика инцеста, мада није могуће утврдити у којој мери је он заиста био распрострањен.

Значајна је и студија Левин, о сексуалним односима у православном словенском свету у средњем веку, са посебним освртом на одређене облике инцеста: Левин, 1991, 143-247.

У оквиру патријархалне социјалне организације, у време пропадања феудалних држава, током средњег века и касније, инцест је, такође, у оквирима обичајног права и црквених брачних прописа, био забрањиван, мада разне форме "узимања у роду" или, иначе, забрањених сексуалних односа унутар породице спорадично и даље, према, мишљењу неких аутора, постоје, или су, барем, биле могуће: Пантелић, 1968, 68-70; Ђорђевић, 1984, 160-168; Левин, 1991, 143-247. Нека истраживања, међутим, упућују на трагове одређених форми ендогамних односа у прошлости: Барјактарев, 1960, 123, и даље; Вашић, 1961, 239, ако не стварно, а оно барем на нивоу структуре мишљења.

Све ово - забрана, страх од њеног кршења, као и митске основе божанског инцеста (Meletinski, б. г. и; Карановић, 1998) могло је утицати на однос заједнице према инцесту, без обзира на његово стварно присуство у пракси.

² Тема инцеста између брата и сестре у фолклору је широко распрострањена - реч је о сужејма у којима су представљени бракови између браће и сестара, намерни и ненамерни инцест. Ту су и песме и приче у којима је описана смрт сестре, због љубоморе према снахи, снахе према заови, брата према сестрином драгом; сестра се појављује као носиоца зла у односу на брата (сестра неверница); удаја сестре на далеко...

Попис забележених песама и прича на тему родоскрвног греха уопште, са различитим комбинацијама сродства, на српском и хрватском, као и шире, јужнословенском језичком простору, мада непотпун, сачинили су: Путилов, 1965, 98-138; Марећ, 1966, 265-268 и 282-283; Рутлов, 1969, 213-218; Николић, 1969, 97-116; Милошевић-Ђорђевић, 1971, 214-260; Извори грађе налазе се и у Pollok, 1971, 175-178; Ђорђевић, 1984, 160-168; Рајковић, 1981, 75-83; посебно Krstić, 1984, 275-276; Златановић, РГ, 1985, 443-447.

Баладама о греху у незнању, између брата и сестре, учињеном, или умало учињеном, на словенском терену и њиховим историјским коренима посебно се бавио Путилов: Путилов, 1965, 98-138 и 1969, 213-218. Занимљиво је да он инсистира на историјским коренима тих балада, заснивајући своју тезу о стварним могућим раздвајањима најближих заробљавањем, услед борби са Турцима, губећи из вида, на јужнословенском терену распрострањен, варијантни круг песама о намерном инцесту.

Фолклорна тема о којој је реч, иначе, је и интернационално распрострањена: Рутлов, 1969, 213-218; Цивљан, 1973, 83-105; Избор радова о тој теми на терену ширем од јужнословенског: Николић, 1969, 108; Цивљан, 1973, 83-105.

Текстови балада о којима је у овом раду реч, за сада их је сакупљено шездесетак, забележени су у XIX и XX веку, и њихови извори налазе се у прилогу овог рада.

У овом раду биће говора само о намерном инцесту у баладама, песме о ненамерном инцесту између брата и сестре не улазе у његове оквире. Има, такође, на десетине епских и лирских варијаната песама са темом инцеста, које нису ушле у оквире овог испитивања.

³ У којој мери се у патријархалној заједници подразумева да су односи у породици, у којој нема оца, поремећени, и како то може да се рефлектује у поезији, казују стихови једне бугарске песме, у којој се говори о греху и срамоти подизања деце без оца:

Остана Пенка вдовица

Сос м'шко дете на раце.

Срам било Пенка, грех било

Дете без башта да чува.

(БНПП, 369)

ница, бр. 221; ZNŽO, XX, бр. 9, 156; Обрадовић М., бр. 90 и бр. 112; Обрадовић Б., бр. 54), даље, указује на одсуство социјалних регулатора раздвајања, чему снажно доприноси и одсуство осталих ликова, чланова шире заједнице. А све ово представља подлогу за кризу, о којој се у песми говори.

Сукоб се, дакле, у овој балади одвија унутар изолованог и затвореног простора крње породице, у троуглу који чине: мајка, брат и сестра. И у природи односа тих ликова, који су упућени искључиво једни на друге, осветљених из контекста правила о брачним везивањима у традиционалној патријархалној заједници⁴, треба тражити корене конфликта у овој песми.

Брат и сестра су овде, наиме, од самог почетка упућени једно на друго, а затим на мајку, што показују уводни стихови низа испитиваних песама са темом братско-сестринског инцеста, као, на пример:

Чува мајка Јову и Јованку,
Чувала их петнаест године,
Расте Јова лепи и прелепи,
А Јованка лепа и прелепа.
(Манојловић, бр. 274)

Везивање брата и сестре у егзогамној патријархалној заједници, у одређеном времену, док су деца, као што је то исказано на почетку ове баладе, наравно, није изузетак, под условом да се та веза, у датом окружењу, налази под дејством утврђених регулатива. Другим речима, брат и сестра су, по опозицији сродства, у патријархалној породици уобичајено описани предзнаком *свој*⁵, и овај предзнак им не само допушта, већ и "препоручује" блискост⁶, коју у датом случају подржава и мајка.

Поменуто братско-сестринску блискост, на почетку балада о инцесту, потврђује не само време трајања везе, већ и чињеница да брат и сестра обитавају у истом простору, као у стиховима:

⁴ Овде се мисли на егзогамна правила о склапању брака и патрилокалне брачне везе.

⁵ У току рада на тексту наметнуло се коришћење искустапа структуралиста и семиотичара, по чијим схватањима у начину организације архајских заједница леже бинарни односи, *свој/иљући*, и одговарајуће им опозиције. Види радове Леви-Строса и Тартуско-московске школе.

⁶ Као на пример у песми:

У Будиму граду чудно чудо кажу,
[...]
Јунацима кажу танку пређу прести,
[...]
Девојкама кажу Будим град зидати.
[...]
Благо оном брату, који има сеју!
Сеја ће за брата танку пређу прести.
[...]
Благо оној сеји, која има брата!
Братац ће за сеју Будим град зидати,
Будим град зидати, куле изводити.
(СНП I, бр. 306)

Селен шета по калајној кули,
За њим сеја од милине шета.
(Б.М., бр. 15)

Уосталом, близине као што је њихова, каже се, никада и нигде није ни било:

У свијет се наћи не могаше,
Да брат сестру љепше миловаше.
(СНП V, бр. 682)

Али, зна се да међусобни склад братско-сестринских односа, и њихова везаност у простору и времену, према правилима понашања у патријархалној заједници, не смеју прећи одређене границе, односно, кад за то дође време, брат и сестра треба да се раздвоје. У овој балади, међутим, до раздвајања не долази, већ се, супротно социјално жељеном расплету приче, брат и сестра и даље приближавају, и то све до тачке у којој њихова близина постаје саблажњива.

Тако брат и сестра, потпуно изоловани од осталих чланова заједнице, обнављају заједничке послове. Они чувају, или музу овце (Анк. САНУ, бр. 2728 и бр. 16202; Васиљевић, 1950, бр. 210). Брат и сестра, такође, сами иду не-коме у кумство (Рајковић, Љ., 1978, бр. 79; СЕЗ, LXX, бр. 8, 592; Ђорђевић-Златановић, бр. 367; Матица, IV, 1869, 8, 175); одлазе на збор (Стоин, 1939, бр. 940; Стоин, 1939, бр. 941); или иду у трговину (СЕЗ, LXX, бр. 8а, 592-593). А послови које брат и сестра обављају могу бити и допуњавајући. На пример, док брат напаса коње, или коси, сестра му доноси ручак (Даница, бр. 220; Етн. зб. САНУ, бр. 1-1-9, бр. 161; Обрадовић М., бр. 90; Рајковић, бр. 175 и бр. 176). Исто тако, док брат иде на орање, сестра одлази на белило (Милићевић, 858-859). Или, брат свира, док сестра везе (Обрадовић М., бр. 81) и сл.⁷

Јачину везе брата и сестре овде илуструје и међусобно деминутивно-хипокористичко ословљавање. Сестра је за брата: *сестѝрица, сеја, сека*. А брат је за њу: *браѝиц, брајо, брацо, брале, брајко*.⁸ А њихова веза се, код ословљавања, у песми појачава и атрибутивним додацима уз именицу. Тако је сестра за брата у балади о родоскрвном греху уобичајено: *мила сестѝра, мила сеја, моја сеја*; а он је за њу: *мили браѝи и мој брацо*. Врхунац градације овде је достигнут удвајањем поменутих епитета, где сестра за брата постаје: *мила сеја моја, сеја моја драга, драга сеја моја, драга душа моја*; а брат за сестру: *мој мио брајане, мој били брајо* и сл.

Везаност брата и сестре у датој балади појачана је, даље, семантичким и ритмичким усклађивањем њихових сличних имена. Они су: *Селен* и *Се-*

⁷ Занимљиво је да се у овако стилизованим радњама брата и сестре, које, иначе, претходе изрицању жеље, манифестује и социјално условљена полна подела рада - што се посебно рефлектује у тзв. посленичким песмама. О подели рада по половима у традиционалном свету, види: Карановић и Пешикан, 1994. Таквом поделом рада се, на специфичан начин, наговештава и раздвајање и препознавање брата и сестре, као мушкарца и жене, онда кад за то дође време.

⁸ Опакво ословљавање ће, у наставку, због обрта који следи, попримити ироничан смисао. Иронија је, иначе, уобичајено средство изражавања у традицијским песничким текстовима у којима се пева о нарушавању правила понашања у заједници.

лена/-инка (Б. М., бр. 15; Етн. зб. САНУ, бр. 1-1-9, бр. 161), *Иво* и *Ивана* (Обрадовић М., бр. 90), *Милун/Милен* и *Милена* (Рајковић Љ., 1978, бр. 82; Етн. зб. САНУ, бр. 1-1- бр. 220) *Јово/-ан* и *Јован(к)а* (Кућаџ, V, бр. 1874е, 295; Анк. САНУ, бр. 2728; Васиљевић, 1950, бр. 210; Анк. САНУ, бр. 8471; Обрадовић М., бр. 81; Манојловић, бр. 274; Анк. САНУ, бр. 16274; Петрановић I, бр. 357; Анк. САНУ, бр. 2728 и бр. 8471), *Виг* и *Вигосава* (Анк. САНУ, бр. 16202; Вила, бр. 178; Анк. САНУ, бр. 15748), *Јанкул* и *Јаника* (Милојевић, бр. 22, 15), *Павле* и *Павлија* (Даница, бр. 221).

На овај начин, како је показано, поступцима понављања и нагомилавања, као и значењским и звуковним паралелизмима, који се различито користе у овим баладама, брат и сестра се приближавају и везују у простору и времену, али и емотивно. Дакле, њихова иницијална блискост непрестано се повећава. Они се постепено међусобно почињу допуњавати, подражавати, одсликавати и угледати. И брат и сестра, коначно, улазе у симетричан однос, као близанци.

Брат и сестра, заправо, и јесу близанци, што потврђује и песма:

Има мајка два близнака,
Једно бјеше Селим момче младо,
Друго бјеше Селинка девојка.

(Етн. зб. САНУ, бр. 1-1-9, бр. 161)

А будући да су сами и од свих издвојени⁹, да се палазе у истом времену и изолованом простору, као и стиховима:

Чува овце чобан и чобанка,
По имену Јован и Јованка;
Чували су девет годин' дана,
Чували су стадо небројено,

(Рајковић, Љ., 1978, бр. 81)

брат и сестра улазе у неку врсту неразлучености и двојничког односа. Међу јунацима се и само двојништво доводи у питање, односно они почињу да се изједначају.

Али, оваква ситуација интензивне везе брата и сестре, што је подржава мајка - овде исказана хиперболом времена које траје, али не тече¹⁰ - нскако

⁹ Овде се, пре свега, мисли на њихову просторну изолацију (жеља се изриче у трснутку кад су јунаци изван домаћа осталих чланова заједнице, где је надзирање онемогућено. Догађаји у овој балади углавном се одвијају у *ђори/ливади/на води* - где јунаци доспевају у забрањену зону, која је, уз то, и *locus communitis* састанака заљубљених, чиме се указује на то да су брат и сестра "заражени" клицом љубавничке везе. *Гора, вода, ливада*, такође, представљају граничне просторе, где је присуство демонског очекивано: Eliade, 1980, 11-30; Lič, 1983, 51-56 и 108-141; Detelić, 1992, 57-110). Али брат и сестра су и на сваки други начин издвојени од осталих чланова уже и шире заједнице, о чему се у овом раду и говори.

се, ипак, мора прекинути, јер прети да се изврне у своју супротност. Да је тако потврђују стихови:

У свијет се наћи не могаше,
 Да брат сестру љепше миловаше
 Што млад Богдан сестрицу Јелицу
 Љубили се за зло и несрећу;
 (СНП V, бр. 682)

Дакле, по свему што је песмом речено, брат и сестра се, без обзира на остварену и могућу блискост, у неком тренутку морају раздвојити, чак и онда када су биолошки близанци, јер они и јесу два бића, што већ рођењем постају. И такви треба да остану. Песма, значи, овде хоће да каже да је "природна" разлика међу братом и сестром, заправо, огромна, и да занемаривање те разлике прети *злом и несрећом*.

Другим речима, овим сегментом приче казује се о томе како се, када су биолошке разлике поремећене, и на социјалном плану ствара несклад. Да до тог несклада не би дошло, брат и сестра се у заједници и подвргавају строгим правилима понашања. То практично значи, да би брат и сестра, који, иначе, одрастају заједно, према егзогамним правилима патрилинеарног брачног везивања, требало у једном тренутку да се раздвоје. Сестра би, као носилац предзнака *женски* требало да се уда и удаљи, да припадне другом, *шубем* свету. А брат, као носилац предзнака *мушки*, требало би да се ожени и да остане у *свом* свету. Дакле, хармоничан однос на једном нивоу требало би да се распадне, зарад успостављања хармоније, која се, овога пута, заснива на позитивној (социјално прихватљивој) симетрији, на другом, брачно-сексуалном, нивоу, међу супружницима¹¹, и то у вези која се не остварује у оквиру једне, већ две породичне заједнице.

Наравно, отац би, по правилима патријархалних брачних везивања, овде требало да одигра пресудну улогу.¹² А пошто оца нема, очекивало би се да његову функцију преузме мајка. Она, међутим, у баладама о којима је реч, не испуњава очекиване задатке раздвајања, већ упорно покушава да одржи *status quo*, што је у једном примеру баладе о инцесту и изречено директно:

¹⁰ Период од девет година чекања, или трајања, често се помиње у народној поезији и могао би асоцирати период инкубације.

¹¹ Мисли се на везу и усклађивање момка и девојке, и доцније супружника, која приказује сједињавање двају начела - *мушког* и *женског*, што је, такође, на различите начине, опевано, као у стиховима:

Ој девојко, питома ружице!
 Кад си расла, на што си гледала?
 [...]
 Већ сам млада према теби расла.

(СНП I, бр. 422)

¹² Етнографски описи традиционалне свадбе, са литературом, показују како и девојачки и момачки отац у обредима у вези са склапањем брака, у везивању двају породица, имају важне улоге. Види библиографију етнографских описа свадбе: Кајмаковић и Костић, 1961, 154-176.

Тад се диже Ђура тамничарко,
 Па посече триста брва стадо,
 Триста сече, а триста осташе,
 Мапу сабљу, одсече си главу:
 "Чујеш ли ме, мајко, остарела,
 Докле мене годину турила,
 Теј ти триста вуци удавили!
 Кад си имаш сина за женидбу,
 Што си сина на време не жениш?
 Кад ти имаш ћерку за удадбу,
 Што ти ћерку на време не даваш?"
 (Златановић, РГ, 445)

И управо овакво мајчино инсистирање, на затварању у оквире сопственог биолошког језгра, она не жени сина који је за женидбу и не удаје кћер која је за удају, завршава се трагедијом. Тако ови стихови, који говоре о одсуству пратворемног деловања, показују како симетрија међу братом и сестром, у једном тренутку иначе прихватљива и одобравана, у другом, постаје саблажњива.

У песми се, дакле, показује како везаност датих ликова, која прелази у симетричан однос, и иде до истоветности¹³, на матрици социјалних односа задобија негативан предзнак, односно показује се како поменута везаност представља наговештај кризе. Другим речима, братско-сестринска блискост, која је, иначе, условљена свакојаким сличношћу, онда кад јој није време, почиње да се дефинише као огромна разлика; и то не само као међусобна разлика, већ и различитост у односу на заједницу, дакле, као чудовишно.

Другачије речено, међу братом и сестром, под датим околностима - које се у песми дефинишу као недозвољена блискост, у невреме - јавља се отворена опасност од инцеста, што је исказано стиховима:

Тр'гнала ми т'нка Керка,
 Керкичке ле, брајновата.
 В'рвели сто са вр'вели,
 Минали горе зелена,
 Ст'пили поле широко,
 На поле дрво високо,
 Под дрво уде студена,
 Седнали да си почуват.
 Брат на Керка одговарја:
 -"Мари Керке, сестро Керке,
 Досегас ме брат и сестра,
 А от сега - п'рво либе."
 (Стоин, 1939, бр. 942)

¹³ Овде је, несумњиво наговештена идеја о андрогину: В. Иванов, 1977, 45-64.

Ликови, дакле, овим, бивају доведени у двосмислену ситуацију. Они задобијају атрибуте - и брата и сестре, ни брата, ни сестре; и мужа и жене, ни мужа ни жене. А кад до тога дође, хармонија њиховог иницијалног односа безусловно се насилно прекида. Уместо да је до удаљавања дошло "на време", како захтевају норме, исходна идила из песме непрестано је "тражила" интензивирање блискости. И у том судару, центрифугалних и центрипеталних сила, конфликт је постао неизбежан.

Да је идеја о неодрживости ситуације с почетка тачна, односно да је интензивирање блискости брата и сестре, у случају кад не дође до правоврсног раздвајања, неизбежно, показује иначе устаљени сегмент ове приче, у којем је описана промена на сестрином лицу, као у стиховима:

Пошла Стана да кумује
Са Јованом милим братом.
Прошли гору не зборили,
Кад су били на крај горе,
На крај горе два студенца.
Стани братац говораше:¹⁴
"Умиј Стано бело лице"¹⁵
Сеја брата послушала,
Сину лице као сунце.¹⁶
Братац сеји говораше:
"Досад си ми сеја била,
А од сада верна љуба."
(Матица, IV, 1869, 8, 175)

Сестрино лице је, значи, умивањем, постало *лице жене*, и то у околностима које измичу контроли заједнице.¹⁷ Управо од тог тренутка, она улази у *другу* димензију стварности, кад подиже поглед, ствари почињу да измичу кон-

¹⁴ Започињање разговора, након дугог ћутања, овде је, свакако, наговештај преокрета.

¹⁵ Вода је овде и симбол очишћења, она, иначе, спира стари живот и освешћује нови. Водом се овде, тако, показује како се бришу миленијумске насlage културе; заправо вода овде, на тренутак, укида забрану инцеста, а та забрана је, можда, највећа тековина културе. Иначе, у усменој поезији код нас је уобичајено да показивање лица, након умивања, провоцира еротску жељу, и у осталим песмама, које не певају о инцесту, као у стиховима:

Кад су били на то сиње море,
Умива се гиздава дивојка,
Сину лице како жарко сунце,
А то види Шиме Латинине,
Маша јој се руком у ницарца.
(СНП I, 300a)

¹⁶ Симболизам изласка из таме, што се овде манифестује сјајем лица, иначе, је правило у иницијастичким обредима.

¹⁷ Процес одрастања, иначе, мора увек бити под контролом заједнице, а овде јој је измакао (као што су њеној контроли, од почетка, измичали брат и сестра). Вода, уопште, има амбивалентна својства, она је извор живота и извор смрти, има потенцијал да ствара, али и да разара, што се овде и показује.

троли.¹⁸ Зато је брат у том погледу и могао ухватити "тајну жељу". Па би у овој тачки, виђена из перспективе заједнице, могла бити и њихова заједничка "одговорност".¹⁹ Јер, управо у датом тренутку, однос брат-сестра прешао је у своју супротност - у оквиру *свог* света (групе) додирнули су се супротни полови, *мушко* и *женско*. Они који припадају *исти*м роду, у оквиру којег не постоји опозиција по полу; "грешком" су постављени у ту опозицију, односно брат и сестра су, у оквиру *свог* света, "непланирано" раздвојени. А када се та имплицитна забрана додира различитих предзнака (*мушко/женско*), у оквиру истог круга, прелази, долази до неизбежне конфликтне ситуације, која је описана у овој балади. Другим речима, сестра се, у односу на брата, стицањем новог статуса, суштински мења. Она је, одрастајући, од огромне сличности с братом, прешла у суштину различитости. А све то је, на одређени начин, омогућила њихова иницијална близина, која је, од тренутка подизања лица, недвосмислено дефинисана као саблажњива и чудовишна.

Дакле, почстна грешка - чије је постојање условила ситуација крњс породице, а ова појаву "страшне" симетрије - нараста, и, у овом тренутку, достиже кулминациону тачку. А то даље значи да је у балади исходни положај припадности *свом* свету - у којем се између брата и сестре никада не артикулишу међусобне полне разлике - због низа "погрешно учињених корака", овде превремено укинут. А тиме је, и то не само над сестром, учињено екстремно насиље.

Овим захтавом (умивањем) је, дакле, направљен радикалан рез, којим се дотадашња симетрична слика разломиле на два дела. И тако су се и лик, и његов одраз у огледалу, распрсли у парампарчад, заувек. Уместо да, аналогним поступком раздвајања, буде вођена братовом руком своје суђенику²⁰, измeњена *сесџра/жена*, "пробудила" је у њему жељу не само да је заувек задржи, већ и да то учини, по сваку цену, чак и насиљем, што илуструју стихови:

Пила воде сеја Видосава,
 Пила воде и умила лице;
 Сину лице као јарко сунце,
 А гр'оце као месечина.
 Проговара Виде чобанине:
 "Ил' ми волиш верна љуба вити,
 Ил' ми волиш сабљу целивати?"
 "Ђути, Виде, љубиле те гује,
 А у чело међу очи чарне!"
 (Вила, бр. 178)

На овај начин, актери збивања испуштају из руку оно што су до тада имали, и никад више драгоценост братско-сестринског односа они неће моћи досегнути. Истовремено, изгубљена је и свака могућност остварења оног што се појавило као нова жеља, да сестра брату постане *љуба*. Јер то је, у оквиру

¹⁸ На пример, млада се крије велом; забрањено је гледати у опходну поворку *краљиха* и сл.

¹⁹ Они могу бити жртвовани, и зато што нема никог (оца) да их заштити: Žirar, 1990.

²⁰ Овакав поступак је у оквиру свадбених ритуала, чак и данас, уобичајен.

правила које намеће заједница, дефинисано као грех, па стога мора да буде кажњено, односно спречено.

Инцестуозна жеља, дакле, угрожава јунаке баладе, али она, преко њих, прети и систему и његовом опстанку, јер атакује на његова правила опхођења. Зато ће заједница на насиље, које јој прети, реаговати истом мером, насиљем, па је и наставак баладе управо прича о том насиљу.²¹ Обоје - и брат и сестра - дакле, деле заједничку коб, они страдају, постају жртве, јер је њима загосподарило насиље, које поседује моћ да разори и заједницу.

Баш због тога, због сталне латентне опасности да до њеног разарања дође, заједница, симболички кроз песму, поставља захтев правовременог раздвајања (сестра увек, кад за то дође време, мора бити удаљена од рода, односно према опозицији простора *свој/џући*, она треба да буде одведена на "другу" страну). А како до тога у песми није дошло, овај, у основи заједнички проблем, артикулисан је као несрећа, која се, срећом, догодила само "тамо неким" појединцима. Али је њихово "заразно" присуство, ипак, претња заједници.

Да је тако, потврђује сестрино страдање, изражено скривањем лица велом, како би се спречило да се кобни поглед и грешна жеља дефинитивно вежу за објекат, што је изречено стиховима:

Дај ми, мајко, три аршина платна,
Да сакријем од Ивана лице,
Од Ивана кано од туђина,
Од туђина кано од Турчина!
(ZNŽO, XX, бр. 9, 156)

Велом сестра, дакако, сакрива лице, и тиме се зауставља разорна моћ жеље. Али се, спуштањем копреле, истовремено, покрива и њено пово лице. Тако она остаје девица, осуђена на смрт *као жена*, и управо том, симболичком смрћу, омогућен је њен прелазак у *џући* свст. Али, овим чином је, можда, наговештена и могућност грађења новог квалитета симетрије, брачних односа, при чему сестра такође умире, али само за *свој* род, и тиме, опет, прелази у *џући* свст, што, ипак, до краја остаје нејасно. Другим речима, сестра "на крају" или симболички умире, јер се не удаје, односно остаје девица, али се тиме удаљава од брата (велом на лицу); или се, пак, сестра, заиста, удаје, и на тај начин удаљава. Тако се у оба случаја, макар и симболички, успоставља "очекивана" структура, односно потреба за симетричним односом између *своје* и *џуће* групе, је реализована, пошто је процес превођења бића женског пола, "на другу страну" обављен.

Ако, пак, не бива тако, до раздвајања, некако, ипак, мора доћи - јер инцест мора бити избегнут. У том случају један од чланова опозиције, *свој/џући*, било брат, било сестра (понекад обоје), мора умрети. Отуда и логика сестриног "невиног" страдања у балади, што је овде уобичајено, постаје

²¹ О насиљу, условима за његово јављање (у ситуацијама појаве сличног, и нивелисања разлика, какав је овде случај) и последицама које оно изазива: Žigarić, 1990.

разумљивија, пошто она временом (а овде је то имплицирано иницијацијским поступком), за своју заједницу, задобија атрибуте припадности *џућем* свсту. Сестрина физичка смрт се, дакле, може објаснити замишљеним, и друштвено условљеним, процесом њеног премештања из *свој* у *џући* свет, односно аналогном операцијом премештања из света *живих* у свет *мртвих*, пошто је, према правилима патрилинеарне егзогамије, сестра (жена), увек та која бива премештена. То значи да се сестра, као активни носилац предзнака *џући*, смрћу удаљава; а брат, као активни носилац супротног предзнака, који *џуће* треба да преведе на *своје*, не, и зато он ређе умире.²² Дакле, сестра се лакше може жртвовати - како би се, иначе, могао разумети мајчин савет невиној кћери да се убије, када јој ова саопшти о братовој грешној намери, да је обљуби, као и стиховима:

“Отиди де у нове вајате,
 Тс ти узми једну крпу платна,
 Па ти иди мору на обалу,
 Зави очи, па у море скочи -
 Боље ти се утонути, Пајо,
 Него брату верна бити љуба.”
 И то Паја мајку послушала,
 Она оде у нове вајате,
 Те узима једну крпу платна,
 Па отиде мору на обалу,
 Зави очи, па у море скочи.
 (Даница, бр. 221)

По свему, дакле, смрт је овде спасење од инцеста, или другачије речено, боље смрт него инцест. И то је порука ове песме.

Али, како заплет и разрешење конфликта у балади никада нису једноставни, овде и брат, жељом за превођенјем, врши преступ, пошто он, оно што још увек носи предзнак *своје*, “чита” као предзнак *џуће*. Па су зато и последице тог читања фаталне.²³

Дакле, за разлику од почетне ситуације, у којој су брат и сестра у симетричном односу, који има тенденцију да прсје у истовестност - тс су самим тим, у одређеном тренутку, недозвољено близу - они, на крају, заузимају супротне позиције; максимално су удаљени, смрћу. И на овај начин, нарушена хармонија света поново је успостављена.

²² Ову претпоставку подржава и митско поимање близанаца, где један од њих увек припада дневном светлу - живом, а други ноћном - мртвом; један означава мушке, а други женске силе. Ђ. Дорфлес, 1991, 70.

²³ У случајевима братовог страдања, где долази до премештања мушког члана у свет мртвих, могуће је да песме “следе” трагове матрилинеарне егзогамије, при чему би и ситуација, с тачке гледишта полних улога, била обрнута (зашто би, иначе, мајка на себе преузимала улогу врховног судије и егзекутора). Мада, све то може бити и одређени вид симболичке инверзије света, у обреду и поезији.

Песмом се, дакле, поручује не оно што је њоме експлицирано, већ обрнуто, оно што није - да сестра треба да се уда и оде (а брат да се ожени), кад за то дође време, односно да треба да се раздвоје припадници различитог пола *исти* групе. А, ако до тога не дође, појављује се опасност која прети заједници и њеном опстанку.

Тако се узрок казне у овој балади види у нарушавању помснутаг правила, мада казна, ма колико сурова била, не може да надокнади "једном изгубљено" - макар и у појединачном случају реализовано нарушавање хармоније света, који се гради и разграђује непрестаним успостављањем и нарушавањем симетричних односа, на различитим нивоима структуре²⁴, тако да ти односи за систем имају "потпорну" вредност.²⁵ Управо симетризација је главни услов постојања заједнице, али само онај њен вид који "подупире" матрицу структуре.²⁶ Зато и није искључено да, у нашем случају, и појединац, односно субјекат, поступа аналогно заједници (али се са њом не усклађује, већ обрнуто), он у симетрији "тражи и налази котву која му омогућава да избегне тескобу асиметричног"²⁷ И, наравно, тиме, пошто то чини самоиницијативно, долази у "засенчену зону".

Управо овако виђену функцију симетризације у балади о инцесту између брата и сестре требало би испитати. Какве би могућности тих испитивања, сада у фројдовском кључу, могле бити, само наслућујем. И, морам признати да ме је страх да на њих и помислим.

Zoja Karanović, Ph. D.

THE FEARFUL SYMMETRY IN SOUTH SLAVIC FOLK BALLADS ABOUT INCEST BETWEEN BROTHER AND SISTER

Summary

This paper addresses the idea of symmetry in traditional communities, functioning as the basic element in structuralization of all kinds of conjugal and sexual relationships, as well as being widely present in all sorts of traditional family relationships. Due to the fact that the mentioned social environment lacks literacy, all kinds of these relations and rules which imply them are communicated orally. Therefore, they exist in various forms of this type of communication. Thus we can expect that the symmetry principle can occur in folk poetry, as much as in any kind of oral tradition.

²⁴ О симетрији простора у оквиру свадбеног ритуала види, Байбурин, 1974, 69-71, Лекомцева, 1974, 143-144, сматра да ритуал (који је један од облика структурирања архајског света) обавезно подлеже симетрији, а овде је о ритуалу и реч. О симетрији у оквиру свадбеног даривања. Карановић, 1992, 116-149.

²⁵ Дорфлес, 1991, 88.

²⁶ Треба испитати оне ретке примере балада у којима је инцест одобравана појава у оквирима уже или шире породице, као: Етн. зб. САНУ, бр. 226, бр. 20, крушевачки крај; Рајковић, Љ., 1978, бр. 82, Кожељ, Тимочка крајина.

²⁷ Дорфлес, 1991, 89.

The experiment presented in this paper demonstrated how the principle of symmetry reflects in brother-sister incest folk ballads, whose topic is spread all over the world and very popular in the South Slavic folklore.

Извори и литература

- Анк. САНУ - *Анкејџни пресек савременој народној усменој стваралаштву*, рад Фолклорног одељења Етнографског института САНУ, под руководством Д. Недељковића, у наставку, Анк. САНУ.
- Анк. САНУ, бр. 2728, Почитељ; бр. 2865, Грачица, Бријесница; бр. 3318, Поточани, Озаци; бр. 3374, село Врбовац, Поточани; бр. 8471; бр. 15748, Растишће, Бајина Башта; бр. 16202; бр. 16274, Растишће, Бајина Башта.
- Байбурин - А. К. Байбурин, *Несколько замечений к проблеме "пространство в ритуале"* (на материјалу русског свадбеног обряда), у зб. "Материјали всесоюзног симпозијума по вторичним моделирующим системом" 1, 5, Тарту, 1974.
- Барјактаревић - М. Барјактаревић, *Петрово село и животи његових станаовника*, "Гласник Етнографског музеја у Београду" 22-23, Београд, 1960.
- Б. М. - Б. М., *Српске народне јесме*, Панчево, 1875, бр. 15, 39.
- БНПП - *Българска народна поезия и проза*, Т. 4, "Народни балади", Софија, 1982.
- Braun - М. Braun, *Das serbocroatische Heldenlied*, Gottingen, 1961.
- Бркић - Л. Бркић, *Женске јесме*, 1897, ркп., Етнографска збирка Архива САНУ, бр. 11ђ, бр. 6.
- Васиљевић - М. А. Васиљевић, *Југословенски музички фолклор*, Београд, 1950, бр. 210, Ѓилагае.
- Верковић - И. Верковић, *Народне јесме I*, Београд, 1860, бр. 29-30.
- Вила - Миодраг Матицки, *Народне јесме у Вили*, Нови Сад, Београд, 1985, бр. 178.
- Давидовић - С. Н. Давидовић, *Српске народне јесме из Босне*, Панчево, 1884, бр. 4.
- Даница - З. Карановић, *Народне јесме у Даници*, Н. Сад, Београд, 1990, бр. 220, од Фочанке; Даница, бр. 221, испод Маљсна.
- Детелић - М. Детелић, *Митски простор и епика*, Београд, 1992.
- Дорфлес - Ђ. Дорфлес, *Похвала дисхармонији*, Нови Сад, Београд, 1991.
- Ђорђевић - Т. Ђорђевић, *Узимање у роду*, у књ. "Наш народни живот" 1, Београд, 1984.
- Ђорђевић - Златановић - Д. М. Ђорђевић и М. Златановић, *Народне јесме из Лесковачке области*, Београд, 1990, бр. 367.
- Eliade - М. Eliade, *Sveto i profano*, prev. Z. Stojanović, Vrnjačka Banja, 1980.
- Етн. зб. САНУ - *Етнографска збирка Српске академије наука и уметности*, у наставку, Етн. зб. САНУ.
- Етн. зб. САНУ, бр. 1-1- бр. 220.
- Етн. зб. САНУ, бр. 1-1-9, пример бр. 161.
- Етн. зб. САНУ, бр. 226, пример бр. 20, крушевачки крај.

- Живковић - Н. Живковић, *Ој девојче*, Пирот, 1968, 57, Присјани, Тимочка крајина.
- Žirar - R. Žirar, *Nasilje i sveto*, prev. Z. Stojanović, Novi Sad, 1990.
- Златановић НПИБ - М. Златановић, *Народне пјесме и басне јужне Србије*, ркп. зб. из Врања, према, Симоновић, бр. 355.
- Златановић РГ - М. Златановић, *Родоскрвни зрех између брајца и сесторе у народним пјесмама јужне Србије*, "Лесковачки зборник" XXV, Лесковац 1985, 445.
- ZNŽO XX - I. Šajnović, *Djevojačke pjesme (Kola u Bosni)*, "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena" XX, 1915, br. 8, 155 i br. 9, 156, Kola (srpsko selo) u Bosni (kod Zmijanja).
- ZNŽO XXVIII - S. Rubić, *Narodne pjesme (Duvno u Bosni)*, "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena" XXVIII, 1918.
- Иванов - В. Иванов, *К семиотической теории карнавала как инверсии двоицной представленной*, "Труды по знаковым системам" VIII, Тарту, 1977.
- Јоцић - *Ђул девојче, лирске народне пјесме из белопаланачког краја*, приредили З. Јоцић, Р. Јоцић, В. Бошковић, С. Тошић, Г. Вучковић, В. Ђирић, Ниш, 1979, бр. 199, Горња Коритница, белопаланачки крај.
- Кајмаковић и Костић - Р. Кајмаковић и П. Крстић, *Библиографија женидбених обичаја*, "Гласник етнографског музеја" књ. 24, Београд, 1961.
- Карановић - З. Карановић, *Свадба и дар, или дијалог који траје*, "Домети", пролеће-лето, 1992.
- Карановић, 1998 - З. Карановић, *Анџологија српске лирско-ејске усмене поезије*, Нови Сад, 1998.
- Карановић и Пешикан - З. Карановић и Љ. Пешикан-Љуштановић, *Послови и дани српске пјесничке традиције*, Нови Сад, 1994.
- Кића - Кића, 1908, бр. 25, Разгојна, срез Лесковачки; 1922, бр. 50, бр. 2, Власотинци.
- Крстић - Б. Крстић, *Индекс мојства народних пјесама балканских Словена*, Београд, 1984.
- Kuhač - F. Kuhač, *Južno-slovjenske narodne popievke, V*, Zagreb, 1941, br. 1874e, 295, zabilježio Ante Buršić.
- Левин - И. Левин, *Секс и обичајски живот на православније Славјани*, Софија, 1991.
- Levi-Strauss - C. Levi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, Boston, 1969.
- Лекомцева - М. И. Лекомцева - *О роли признака симметричности в определении искусства*, у зб. "Материјали всесоюзног симпозијума по вторичним моделирующим системом" I, 5, Тарту, 1974.
- Lič - E. Lič, *Kultura i komunikacija*, preveo V. Hlebec, Beograd, 1983.
- Манић Форски - Д. Манић Форски, *Анџологија лужничких народних пјесама*, Бабушница, 1974, 40, из лужничког краја.
- Манојловић - К. П. Манојловић, *Народне мелодије из Источног Србије*, Београд, 1953, бр. 274.
- Maretić - T. Maretić, *Naša narodna epika*, Beograd, 1966.
- Матица, Нови Сад, IV, 1869, 8, 175.
- Meletinski - E. Meletinski, *Poetika mita*, prev. J. Janićijević, Beograd, b. g. izd.

- Миладиновци - Братја Миладиновци, *Български народни ѝесни*, в Загреб, 1861, бр. 442.
- Милићсвић - М. Ђ. Милићсвић, *Кнежевина Србија II*, Београд, 1876, 858-859.
- Милојевић - *Песме и обичаји укујног народа србског, прва књига, обредне ѝесме*, скупио и издао М. С. Милојевић, Београд, 1869, бр. 22, 15.
- Милошевић-Ђорђевић - Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка ѝемајско-сижејна основа српскохрватских неисторијских ѝесама и прозне ѝрадиције*, Београд, 1971.
- Николић - В. Николић, *Едипов, Електирин и дружи родоскрвни комплекси у Вуковим записима и данашњем нашем народном усменом стваралаштву*, Гласник Етнографског института САНУ, XI-XV, Београд, 1969.
- Обрадовић - Б. Обрадовић, *Српске народне женске ѝесме из Босне*, 1890, ркп. Етнографска збирка Архива САНУ, 25/1, бр. 54, Босна.
- Обрадовић М. - М. Обрадовић, *Српске народне женске, дјевојачке, лирске ѝесме из Славоније*, 1890-1891. ркп., Етнографска збирка Архива САНУ, 25/2, Славонија, бр. 81, 90 и бр. 112, Славонија.
- Павловић - М. Павловић, *Убава мома род нема*, у књ. истог аутора, "Ништитељи и свадбари", Београд, 1979.
- Пантелић - Н. Пантелић, *Снахочество у Неђојинској Крајини*, "Развитак", 6, Зајечар, 1968.
- Петрановић - *Српске народне ѝесме из Босне и Херцеговине, лирске*, сакупио Богољуб Петрановић, књига прва, Сарајево, 1989, бр. 357, Босна.
- Pollok - К. Н. Pollok, *Interpretacija dviju ljubavnih narodnih pjesama*, у књ. М. Bošković Stulli, "Usmena književnost", Zagreb, 1971.
- Путилов, 1965 - Б.Н. Путилов, *Славянская историческая баллада*, Москва, 1965.
- Putilov, 1969 - B.N. Putilov, *Historical Roots and Genesis of Slav Ballads about Incest*, "Труды ВИИ международного конгресса антропологических и этнографических наук", Москва, 1964, VI, Moskva, 1969, 213-218.
- Рајковић - *Српске народне ѝесме (женске)*, већином их у Славонији скупио Ђорђе Рајковић, Издава Матица србска у Новом Саду, 1869, бр. 175 и бр. 176.
- Рајковић Љ. 1972 - Љ. Рајковић, *Кожељац, Двори самојворни*, Зајечар, 1972.
- Рајковић, Љ., 1978 - Љ. Рајковић, *Здравац, миришљавац, народне ѝесме и бајалице из Тимочке крајине*, Зајечар, 1978, бр. 79, Тимочка Јелашница; бр. 80, Кожељ, Тимочка крајина; бр. 81, Сумраковац, црноречки крај и бр. 82, Кожељ, Тимочка крајина.
- Рајковић, . 1981 - Љ. Рајковић, *Родоскрнављење у лирици и епизи Тимочке Крајине*, "Развитак", новембар-децембар, бр. 6, 1981, 75-83.
- СЕЗ - М. Ђорђевић, *Животи и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, "Српски етнографски зборник", LXX, Београд, 1958, бр. 8, 592, Власе, Лесковачка Морава бр. 8а, 592-593, Власе, Лесковачка Морава.
- Св. Сава - *Законојправило или номоканон Свѣтог Сава*, иловачки ѝрејис, 1262, прир. и прилоге написали М. Петровић, Г. Милановац, 1991.

- Симоновић – Д. Симоновић, *Народне ђесме из источног и јужне Србије*, Београд, 1988.
- Симоновић, Заплање – Д. Симоновић, *Зайлање, Природа, историја, етнографија, друштвено-економски развој, породица, народне ђесме*, Ниш, Београд, САНУ, Београд, 1982, бр. 1 и бр. 302, Заплање.
- СНП I, *Српске народне ђесме, књига прва, према: Сабрана дела Вука Караџића IV*, прир. В. Недић, Београд, 1975.
- СНП V – *Српске народне ђесме, књига петта, у којој су различне женске ђесме*, скупко их Вук Стеф. Караџић, прир. Љ. Стојановић, у Београду, 1898, бр. 682.
- Станковић - Ж. Станковић, *Народне ђесме у Крајини*, бр. 91, 68-9, Јасеница.
- Стоин, 1928 - В. Стоин, *Народне ђесне ођ Тимок до Виђа*, Софија, 1928, бр. 3870, пета од Стана Јоцова, 75 година, с Бојница, Кулско.
- Стоин, 1939 - В. Стоин, *Български народни ђесни ођ ' Источно и Западна Тракија*, Софија, 1939, бр. 939, пела Ел. и. Николова, 82 год от' с. Каваклија, Лозенградско; бр. 940, Поспаловом, М. Трновско, бр. 941 и бр. 942.
- Стојадиновић - М. Клсут, *Из колебе у дворове ђосјодске, Фолклорна збирка Милие Стојадиновић Српкиње*, Н. Сад, Београд, 1990.
- Филиповић - М. Филиповић, *Брак између првих рођака између српскохрватских муслимана*, "Социологија" 3-4, Београд, 1960.
- Цивъан - Т. Цивъан, *Сюжеђ "преход мерјивођ брађа в балканском фольклоре"* (К анализ сходных мотивов, "Труды по знаковым системам" Тарту, 1973.
- Шаулић - Н. Шаулић, *Српске народне ђесме*, Београд, 1927, 34-47.

UDK: 840.09

«SVINJIZMI» ILI AUTOBIOGRAFIJA JEDNE PRASICE Jedan primer francuskog «ženskog pisma»

Dr Ivana Živančević-Sekeruš

SAŽETAK

Mari Darijesek (Marie Darrieussecq) je izdavački fenomen i književno otkriće 1996. godine u Francuskoj. U dvadeset sedmoj godini, ova profesorka književnosti na fakultetu u Lilu, doživljava pravi trijumf romanom *Svinjizmi* (*Truismes*), pričom o kozmetičarki koja doživljava metamorfozu i postaje krmača.

Ključne reči: antropomorfizam, autobiografija, roman.

« ...kad budu svi roktali svojim svinjskim srcima,
poslednji još koji će gledati ljudskim očima i osećati
ljudskim srcem biće oni kojima ne bejaše strano
iskustvo umetnosti ».

Danilo Kiš

Priče o životinjama, antropomorfnim junacima bajki i basni koje mlađe čitaoce podučavaju umeću života u svetu odraslih, nekako uvek vezujemo za rano detinjstvo. Odrastajući, čitalac saznaje da životinje koje govore žive i na Orvelovoj « Životinjskoj farmi », te otkriva zastrašujuće Kafkine « Metamorfoze ». A metamorfozu su doživeli i Odisejevi drugovi kada su stigli na ostrvo Eju, gde ih je čarobnica Kirka udarcem šibe pretvorila u svinje.

« Svinjizmi »¹, roman francuske spisateljice Mari Darijesek (Marie Darrieussecq), upravo je priča o transformaciji jedne mlade žene u - krmaču. Možda bi i za prevod naslova uspeli rešenje bilo « Krmačizmi », budući da je i sama autorka insistirala na reči *Truismes* (od francuske reči *la truie* - krmača), a ne na reči *Cochonismes* (od francuskog *le cochon* - svinja), i time jasno uputila na pol glavog lika romana.

Sigurno da je sve ove literarne asocijacije imala na umu mlada profesorka književnost, Mari Darijesek (1969), kada je za heroinu ovog romana odabrala pra-

¹ Mari Darijesek, *Svinjizmi*, Plato, Beograd 1998 (Marie Darrieussecq, *Truismes*, P.O.L. éditeur, Paris 1996); prevod sa francuskog: Aleksandar Grujičić.

sicu. U najboljoj tradiciji pozitivističkog pristupa književnom delu, na ovome mestu svakako treba spomenuti i autorkin rodni grad na jugu Francuske, Bajon (Beyonne), svetski poznat po proizvodnji svinjskih šunki. Darijesekova je čak jednom prilikom izjavila da ne može da zaboravi kako su ulicama Bajona, u izvesna jutra, odjekivali krici svinja. Otuda i citat Knuta Hamsuna, kao moto romana « Svinjizmi », koji nas bez okolišanja, brutalno uvodi u « svinjsku problematiku »:

« Zatim zariju nož. Sluga ga dvaput kratko gurne da mu probije kožu, a nakon toga dugačka oštrica kao da se istopi zabijena sve do drške kroz slaninu na vratu. Vepar isprva ništa ne primećuje, nekoliko sekundi i dalje leži kao da još razmišlja. A onda, da! Shvata da ga ubijaju i počinje da krklja sve dok ga snaga ne izda »².

I još jedan podatak iz autorkine biografije: Mari Darijesek doktorirala je na temi: « Autobiografske proze četiri savremena pisca: Mišel Leris, Žorž Perek, Erve Giber i Serž Dubrovski ». A « Svinjizmi » je ispovest pisana u prvom licu rukom/papkom jedne krmačice! Međutim, profesionalno bavljenje literaturom i evidentno znanje i iskustvo iz oblasti književnosti koje prethodi autorkinoj imaginaciji, nisu bili zamorni balast ovom tekstu.

Ova « autobiografija » ispričana u jednom dahu, bez podela na poglavlja, upozorava nas na ljudsku raspolućenost: junakinja se ubrzano pretvara u prasicu svaki put kada zaboravlja na moralne norme, kada uživa isključivo u jelu, piću i seksu, a trenutak kada se proces transformacije na kratko zaustavlja, ili se kreće u obrnutom smeru (od prasice ka ljudskom biću), to je onaj momenat kada se glavna junakinja lati teksta, bilo da piše svoju autobiografiju ili kada počne da čita! Unesimo ovde ponovo jedan podatak iz autorkine biografije, uz izvesnu dozu ironije: ima li to Mari Darijesek, kao profesorka književnosti, bezgranično poverenje u isceliteljsku moć pisane reči?

Ovaj roman-prvenac izazvao je veliku pozornost: jedanaest stranih izdavača je otkupilo prava za štampu pre nego što se knjiga pojavila u Francuskoj (do sada je objavljena u više od trideset pet zemalja), ali je i podelio mišljenja kritike. Za jedne su « Svinjizmi » poslednji feministički roman, dok je za druge možda alegorijska satira koja raskrinkava totalitarni režim; neko će u ovoj knjizi uočiti niz klišeja, ili primetiti da je u maniru *roman à clef* prepuna prozirnih aluzija, uz pomoć kojih sa lakoćom otkrivamo ličnosti iz francuskog javnog života (poput političara Le Pena ili modnog kreatora Sen Lorana); neki smatraju da bi ovu « skarednu moralnu basnu podržali i Volter i Markiz de Sad ». Mišljenja smo da je ova knjiga sve to i još više, u zavisnosti od čitaočevog ličnog « književnog prtljaga » koji sa sobom nosi i koji će o(ne)mogućiti pravilno iščitavanje ove nepretenciozno duhovite priče, čiju liniju okvirnog kazivanja presecaju bizarne epizode iz života žene-prasice. « Svinjizmi » su i kritika društva opsednutog pojavnim, koje nameće isključivi (rasiistički) kanon lepote (na primer, epizoda sa Marabuom koji koristi kremu za beljenje kože, uprkos njenoj dokazanoj štetnosti). Roman je i odbrana postojanja ra-

² Ibid., str. 5.

zličitosti, Drugoga, drugačijeg. Ali je ujedno i katalog ženskih trivijalnih opsesija (težina, kvalitet tena, kozmetički preparati, garderoba...).

I na posletku, vratimo se za tren detinjstvu. Čuvena priča o « Tri praseta » i « Svinjizmi » Mari Darijesek sadrže izvesne istorodnosti u načinu oblikovanja diskursa. Oba teksta su paradigma puta od načela zadovoljstva do načela realnosti, odnosno « poistovećivanje s prasićima iz bajke uči da postoje razvoji - mogućnosti napredovanja od načela zadovoljstva do načela realnosti »³. Možda baš zbog toga ovu knjigu treba ponovo pročitati, sada kad je pred nama vreme za suočavanje sa « načelom realnosti »?

Dr Ivana Živančević-Sekeruš

«TRUISMES» OU L'AUTOBIOGRAPHIE D'UNE COCHONNE

Un exemple « d'écriture féminine » française

Résumé

Marie Darrieussecq est phénomène d'édition et révélation littéraire de l'année 1996. A 27 ans, cette normalienne, agrégée des lettres modernes, enseignante à la faculté de Lille, rencontre un triomphe en publiant *Truismes*, l'histoire d'une esthéticienne qui se métamorphose en truie. Ecrit en un mois et demi, envoyé aux éditeurs par courrier, ce manuscrit d'une inconnue sort chez POL, qui le vend, avant même sa parution, dans onze pays. En utilisant le thème de la métamorphose, Marie Darrieussecq devait certainement s'attendre à l'inévitable comparaison avec Franz Kafka. Cependant, si l'auteur de la *Métamorphose* livrait un récit sombre et désespéré, la romancière nous offre une histoire d'une grande fraîcheur par la grâce de sa naïve héroïne.

Mots clefs: l'anthropomorphisme, l'autobiographie, le roman.

³Bruno Betelhajm, *Značenje bajki*, « Jugoslavija », Beograd 1979, str. 57.

UDK: 886.1.09 Crnjanski

ЕНГЛЕСКИ ПЕСНИЦИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ Скица за пишчеву поетику

Мр Горана Раичевић

РЕЗИМЕ

На основу анализе есеја “Моји енглески песници” (1973) аутор покушава да одреди упоришне тачке поетике Милоша Црњанског. Указује се на опредељење Црњанског за песнике чија је поезија транслунарна - последица екстазе, што га сврстава међу заговорнике романтичарске идеје о природи и пореклу поезије.

Кључне речи: Милош Црњански, поетика, индивидуално, транслунарно, екстаза, романтично

У мору критичко-теоријских радова посвећених Милошу Црњанском тешко је наћи оне окренуте откривању и анализи пишчеве поетике - или, да будемо прецизнији, оног што се данас назива *експлицитном* поетиком једног аутора, на супрот *имплицитној* - видљивој и досегљивој кроз тумачење његовог књижевног поступка. Одговор на питање зашто је то тако, не би се могао исцрпсти тезом да Црњански о књижевности није писао много на теоријски, дискурзиван, аналитички начин: есејистички стил, тон, присутан је у његовим делима чак и као темељни литерарни принцип, а потреба да коментаром пропрати властиту поезију видљива је још од самих стваралачких почетака. Истини за вољу, у литератури је ипак доста пажње посвећено његовим размишљањима и ставовима из есеја насталих 20-их година, којима су многи критичари посегнули да образложе улогу Црњанског као програмског писца нове оријентације у српској књижевности после Првог светског рата - *експресионизма* или Црњансковим речником речено *суматраизма*. “Објашњење Суматре” (1920) и “За слободни стих” (1922) узети су тако као стожери не само индивидуалног песничког става већ и једног новог погледа на свет. Црњански се у светлу свог ангажмана за нову поезију - поезију *експазе* без формалних ограничења - види као авангардни песник - један од претходника, претеча нове књижевне епохе, један од оних који, између осталог и због тога, има потребу да своје ставове о уметности, и нарочито поезији, образложи читалаштву у виду поетског коментара - једним рационалним језиком који није језик чисте поезије. Утркујући се са исхитреним аргументима оних који ће тврдити да језик и садржај Црњанскових есеја никада није чисто рационалан односно ди-

скурзиван (о чему најбоље сведоче аутобиографске приче у виду поетских коментара којима је писац “опремио” своју *Лирику Ийјаке* 1959. године), морамо да се сложимо са тезом да је Црњански заиста ретко теоријски образлагао своју мисао о књижевности и да ће нам стварање једне општије слике о његовој поетици - на основу целокупног стваралачког опуса - бити, по свему судећи, отежано и проблематично. Ако узмемо ране критике у којима је, пишући о другим писцима и песницима и њиховим делима, износио властите ставове о потреби за новом поезијом која ће одговарати захтевима једне нове осећајности, полемике између два светска рата у којима је жестоко бранио нека своја уверења (између осталог и о књижевности), као и један број интервјуа који је дао после Другог светског рата - као грађу чија је главна мана не историјско-друштвена условљеност (јер је сваки писани текст настао у времену и простору), већ нека врста *пригодности* њене, *контролне улоге* коју је имала у односу на неке друге појаве у књижевности и друштву - онда нам у трагању за пишчевом поетиком на располагању преостаје невелик број есеја о домаћим и страним ауторима. Иако би се можда као најсудивлије, чак као парадигматично, наметнуло успостављање паралеле односа Андрић-Гоја - Црњански-Микеланђело, овога пута наше трагање усмерићемо на другу страну. Предмет нашег интересовања у овом раду биће есеј “Моји енглески песници” који је 1973. излазио у наставцима у *Књижевним новинама*.¹ Ради се, дакле, о позном есејистичком раду у којем зрели, формирани књижевник Црњански даје и коментарише свој лични избор песника из енглеске књижевне традиције са којом се као, захваљујући нужним околностима, затечени енглески резидент упознавао, а ми верујемо и прибегавао као уточишту, у тренуцима када му се дружење са новим сународницима није чинило ни лако ни пријатно. Откривајући нам своје омиљене песнике - који, наглашава Црњански, и пису увек, у сопственом традицијско-критичком канону, били мерени његовим мерилима, чему налази узроке у властитој позицији странца и песника - он нам у овом избору *открива* и нека своја схватања о природи поетског, о томе шта је то што велику поезију чини великом, који су то доминантни правци у историји књижевности и како се они смесњују. Овај есеј, којем досад у критици није посвећена посебна пажња, сматрамо значајним за анализу Црњанскових погледа на књижевност јер се ради о систематизованом излагању размишљања које је резултат дугогодишњег “надношења” над традицијом енглеског песништва из различитих књижевних епоха - од Чосера до савременика. Есеј је, верујемо, написан када је и сам Црњански из сличне позиције посматрао - као заокружено - и властито књижевно дело. Закључке на које овај текст упућује могуће је и потребно поредити са тезама оног круга есеја који су пратили (објашњавали) нови поетски израз *Лирике Ийјаке* и били теоријско образложење новог песничког правца на почетку Црњанскове песничке каријере, али исто тако и са ставовима који се мање или више јасно откривају у целокупном његовом стваралаштву.

На самом почетку говори нам Црњански о кључном мотиву за писање овог рада - да читаоце упозна са личним ставом *наклоности* према одређеној врсти песништва, која завршује да пробије границу непознавања и продор до

¹ Из замог текста есеја, међутим, види се да је написан чак седам година раније - још 1966 - дакле годину дана по повратку пишчевом у домовину: “Ларкин је кад ово пишем стар 44, Тед Хјуз 36, а Џон Фулер 29 година.” Филип Ларкин рођен је 1922, а Тед Хјуз 1930. године.

шире читалачке публике, осврћући се на целокупну енглеску традицију од Беовулфа до поезије 20. века. На то га је, каже, навео опет један лични став - *огбојност* његовој према одређеном типу песништва, које опет наша јавност познаје много боље од оних првих.

Када сам, године 1941, дошао у Енглеску, у поезији је било доба реакције против Елиота и Одна - против интелектуализма у песништву. Нови идол био је Дилен Томас (Dylan Thomas). Поезија оригинална, поезија инспирације, емоционална. И на то је, ускоро, дошла реакција. Поезија професора... Утицај те енглеске поезије осећа се у Европи и сада, па се и код нас осећа.

Пошто међу тим поетама, ја лично, немам много симпатија, па и зато, што се та поезија дискутује, и данас - у полемикама у Енглеској - решио сам да у својим приказима шесторице енглеских поета - који су *моја* симпатија - одем до почетка енглеске поезије и да укажем на неке велике песнике, које волим, а који су, чини ми се, код нас, мање познати него најновији, међу којима треба спомнути Филипа Ларкина (Philip Larkin), Теда Хјуза (Ted Hughes) и Џона Фулера (John Fuller)...²

Већ у овом почетном одломку назире се схватање смене књижевних стилова и епоха која се одваја по начелима *реакције*. Да се у историји књижевности смењују два творачка принципа - принцип *интелектуалног најора* и *метафизичке инспирације* још од Платона и Аристотела уочавали су многи филозофи и теоретичари, употребљавајући при том парове опречних термина као нпр. дионизијско-аполонско, наивно-сентиментално, класично-романтично, или узимајући као прототип овог односа за данашњег читаоца најинформативнију разлику између *романтичке* и *реалистичке* књижевности. Без жеље да упрошћавамо ствари чини нам се прихватљивим опажање да се платоновска идеја *надахнутог* песника, што промовише идеју поезије која не потиче из рационалних сфера човековог духовног бића и аристотеловска *poetike techne* (ars poetica) као *умеће* и *вештина* којом је могуће овладати ако се установе извесна *правила* и *канони* који се, да би се био успешан песник, морају поштовати, провлаче кроз целу историју западноевропске књижевности *наизменично* смењујући једна другу као "једна од манифестација Хераклитове супротстављености путева: све се креће ка својој супротности у духовном свету" (ЕС: 132).

У овом раду, свакако, не желимо да уђемо у расправу о консеквенцама схватања о смени доминантних творачких принципа и две концепције уметности, већ да покажемо склоност Црњанског оном, да га назовемо, *романтичарском* виђењу уметности и оно што је у оквиру те идеје за њега својствено, специфично. О Црњанском као романтичару говорила је још 1924. Исидора Секулић у есеју "Немири у књижевности", а новија критика је (А. Петров и др.), уочавањем тзв. стражиловске линије у српском песништву,

² Свако од првих пет поглавља есеја посвећено је једном од песника из прошлости: Чосеру, Марлоу, Ралију, Дону и Шелију, а у шестом поглављу, које је насловио "Савременици" говори о ситуацији у енглеском песништву 20. века, издвојивши тројицу - Ларкина, Фулера и Хјуза.

указивала на његову везу са поезијом српског романтизма, нарочито са поезијом Бранка Радичевића. Одушевљен радошћу “сребрног смеха” ове поезије, Црњански је позитивно вредновао победу *лирске* над *ејским* у српској духовности, што је критика опет назвала “дионизијским схватањем поезије” (АП: 173) што “највише цени екстазу и осећање животне радости” (174). И сам Црњански је у интервјуима откривао своју наклоност ка романтизму и као епоси (у критици упућеној Скерлићу):

Пре рата читаво једно сјајно доба наше књижевности, романтизам, проглашено је као доба алкохоличарске поезије. (П448)

али и као песничком стилу:

Нашој је књижевности потребан пре свега један дубок романтизам... (П445)

И када бира своје енглеске песнике, Црњански се руководи истим мерилима: иста она победа лирског над епским (која је, међутим, код Енглезана дошла неколико векова раније) била је услов за стварање правих, великих поезија. “Први, познати велики поет Енглеске” Џефри Чосер (Geoffrey Chaucer, 1340–1400), за своје сународнике је, каже Црњански, био “творац лепоте енглеског језика и први велики творац психологије поетичних романса” а за нашег писца “...просто пост љубави, каквог Енглеска, после, нема, све до слизабетанаца”, са којим се “...завршава крвава, теутошка, енглеска епика, а почиње европска, пуна чисте поезије.” (158-159) Иако најчувенији по својим бокачовским *Кенџерберџским причама* (*The Canterbury Tales*) као “story-teller”, оно што Црњански воли и уважава код Чосера то су меланхолична лирска размисљања:

Почетак његовог пролога за приче из Кентерберџа, сећају, по лепоти буђења пролећа, на француске песнике Плејаде, иако је у њима остао траг средњовековног очаја: Наш ход је, - каже Чосер, - ход напиптог човека, који, да има кућу негде, зна, оно што не зна то је, пут, до ње. Шта је овај наш свет? Шта би човек хтео? Са оном коју воли, лежи, а затим, у свом хладном, хладном гробу, сам, без иког поред себе. What is this world? What is man would have? Now with his love, now in his cold, cold, grave, lying alone with none for company. Иако су лица у тим причама кентерберџским, често као из Бокача, он те хаџије сматра, меланхолично, за људе и жене сличне средњовековним сенкама. Овај је свет само широко пут болова, а ми смо на њему пролазници, тамо, амо. О оном, што не можемо више, брбљамо, и, чаркамо пепео, кад се ватра угаси. (159)

Нови лирски сензибилитет Чосеров не исказује се кроз одушевљење природом - тога је, каже Црњански, било и пре - већ кроз његово познавање психологије човека и жене и “нарочито љубави”. У поеми *Троило и Кресиде* (*Troilus and Criseyde*) тако Црњански чак види предзнаке хамлетовског размисљања:

“If no love is, O God, what fele I so?”

Ако то није љубав шта је онда, то, што осећам? А ако је љубав, шта је то и која је то? Ако је љубав добро, откуд онда долази тај јад? А ако је зло, чудим се што те муке, и јади које ми доноси, наносе толико сласти. Јер сам је све више жедан што је више пијем. Тај звук ћемо наћи после, у Шекспиру. (160)

Први велики песник за Енглезе, Чосер је, за Црњанског, први од енглеских песника *Европејана* који ће своје следбенике наћи у ренесансним песницима: “Крваве мрачне, готске, везе, са теутонским светом се прекидају, а везе са романским светом, - нарочито Француском и Италијом, - успостављене су. На помолу је, - иако још далеко, - Елизабетина доба. Доба најсјајније Енглеске, и у поезији”. (160)

Кристофер Марло (Christopher Marlow, 1564–1593), писац љубавних песама које деца у доба Црњансковог боравка у Енглеској у школа уче напамет, али и писац драма о Тамерлану (Tamburlaine), Фаусту, Едварду II. Син обућара, писац драма и глумац, у Шекспирово доба популарнији на позорници од Шекспира, “ишао је неко време, одсвен у свилу, а после морао да просјачи”, да би у 29. години страдао од руке неког Френциса Арчера у једној лондонској крчми. Црњански се чуди - не толико “раскошним стиховима тог песника, него *инкарнацији његовој*, у главним актерима његових драма”. У *Тамерлану* “син обућара говори, као да је рођен на песку азијских пустиња, као да је у њему инкарнација све самовоље татарских канова и воља да се завлада светом. Откуд то сину једног обућара?” (161)³. Он није највећи када пева о љубави већ о насиљу, освајању - о чему говоре његове трагедије “боље рећи лирска места, у тим трагедијама, у којима млади пролстер говори, на уста Тамерлана, Фауста и краља Едварда II. У њима син обућара открива свој сан, своју жудњу за силом, терором, влашћу, над светом, над људима, и као Тамерлан и као Фауст” (163), каже Црњански и наводи опис Тамерлановог повратка у родни град Самарканд:

Ући ћу кроз улице са трупама побеђених краљева, у оклопу златном, који ће сјати као Сунце. Три ће се перјанице дићи из мог шлема, окићене дијамантима, и играће у ваздуху. Да ме сви виде као императора света. - Бићу сличан краљевском сину Сатурна, у његовим колима, која бљеште, позлаћена од пламенова. Кола ће ми вући принчеви, као орлови, путем поплочаним кристалима и засутим звездама, тако, да ће сви богови стајати, задивљени том помпом. Тако ћу проћи улицама Самарканда, све док моја душа, растављена од овог тела, не оде на Млечни пут небеса, да се, тамо, сретнемо. - На Вавилон, војводе, напред, на Вавилон. (163)

Трагедија о Едварду II штампана годину дана после Марлоове смрти, иако је мање поетична од претходних, показује зрелост и хуманост песника, у

³ Чуђење ово неоодољиво подсећа на чуђење Црњанског над поезијом Ђуре Јакшића и оним његовим “бисерним стиховима” о Венецији које пише “уча у Сабанти, без школа, без знања, који Венецију није ни видео”. Како то онда, чуди се Црњански, Јакшић “зна златно море венецијанско”. (152)

којој свргнутог краља син обућара изводи на позорницу “не више као раскошног ренесансног, блудника, и хомосексуалца, него као несретног човека, који чека, у смрадном подруму једног дворца, на своју смрт, остављен од свакога и понижен до скота” (163). За Црњанског завршне сцене ове трагедије спадају у најпотресније призоре енглеског барокног театра.

Волтер Рали (Sir Walter Raleigh, 1552–1618) “најчувенији, и најнесретнији, “љубавник” најнесретније и највеће, енглеске краљице” (167) изабран је опет због поезије “човека акције, доживљаја, велике историјске и интелектуалне личности, која зна свет и људе, и живот, - читаве континенте.” (168) Због тога је, каже Црњански, и заслужио да се чита... И то не због оних стихова које је написао као краљичин “мињон” и заповедник страже, већ оних када је са двора отишао, посвећених Синтији, која је, у том се слажу сви, заправо краљица Елизабета. Судбина Ралијева, која опчињава Црњанског, замршена је, чудна, као и његова поезија: од боравка на двору кад је био љубавник најчувеније енглеске краљице, преко тринаестогодишњег тамновања у Тауеру за време Џејмса I где је писао своју *Историју својих*, експедиције, неуспешне, до америчке обале где ће трагати за златном земљом Елдорадо, до смрти када му је у дворцишту Вестминстер глава пала са пања. “То је поезија инспирисана активним животом човека, писана само у великим тренуцима, и боловима, људског живота, а не, као данашња, свуд, често, у некој врсти литерарног књиговодства.” (170)

Тражећи, каже, утеху у свом очају, као што јатње тражи виме, иако је одбијено. Као што тело, прекљано, остаје топло, иако у њему живота више нема, али се, под утицајем природе, још трза, све док га не положи у гроб, под вечним каменом. Као што и земља, у хладне зимске дане, кад је животворно Сунце напусти, под остацима његових зрака, још, понегде, зазелени, иако не као пре. Као што скрхала грана, понета бујицом, настави да се врти у вртлогу, па се окреће иако је, ток воде, промењен, а кад више нема снаге, застане.

Or as the yearth even in cold winter dayes
left for a time by her life gevinge soonn
douth by the poure ramayninge of his raves
produce sume green though not as it hath dunn
Or as a wheele forst by the fallinge streame
although the course be turnde sume other way
douth for a tyme go rounde uppon the beame
till wantinge strenght to move it stands att stay.

Што је најлепше, тај фрагмент се завршава, нимало плачевно, са сликом заласка Сунца. Са решењем, да би, док сумрак пада, требало написати историју свих, проšliх, столећа и завршити их, пре него што се спусти, на нас, ноћ. (173)

Рали је интелектуалац и као такав авангарда, претеча: “Само је тај човек отворио капије поезије енглеским метафизичарима, чије је столеће и данас још, најсјајније, у прошлости енглеске литературе”. (170)

Свога миљеника Џона Дона или Дана, како његово презиме звучи у Црњанској транскрипцији (John Donne, 1573–1631), поменуо је наш писац још далеке 1920. у *Српском књижевном гласнику*, онда када за њега нису чули ни неки професори англистике са Београдског универзитета. (187) И толико година касније, у овом есеју Црњански сведочи о томе да своје мишљење о овом песнику није променио: “Мене за Дана везује, нарочита, симпатија. Ја једну, његову, песму сматрам да вреди три, осталих његових савременика”. Он је “песник унутрашњег живота... први велики дијалектичар енглеске поезије, али не религиозне, свог времена, него метафизичке”, авантурист у младости индивидуалист и егоист, зналац науке, у чијим стиховима кад остари “све више одјекује неки звук дубоке меланхолије, која ће бити узрок најлепших стихова, у његовој љубавној поезији” (186).

Тако, тако, прекини тај последњи тужни пољубац
који сише све душе, а обе у пару претвара.
Окрени, ти, сени, оним путем, а мене пусти овим путем
да смрачимо сами себи наш најсретнији дан.

So, so, break off this last lamenting kisse
Which sucks two soules, and vapors both away,
Turne thou ghost that way, and let mee turne this
And let our selves benight our happiest day...

. Те контрадикторне две половине живота стапају се у једну целину и то је оно што је, по Црњанском, демонско код његовог миљеника - песника који је написао неке од најлепших песама: “О плачу, о алхемији љубави” (“A Valediction of Weeping, Loves Alchymie”), “Ноктурно на дан зимске солстиције” (“A Nocturnal Upon St. Lucies Day”) и “Екстазу” (“The Extasie”).

Поезија Перси Биш Шелија (Percy Bysshe Shelley, 1792–1822), песника “који је заиста имао нечег анђeosког и демонског, у себи” (196) опет је за Црњанског “последница, очигледно, једног, апсурдног живота” и зато:

Да би читаоци, у оваквом, кратком, приказу, запазили велику поезију тог младог човека, који је живео свега 30 година, а радио свега 10, ја мислим да треба да обележим податке из његовог приватног живота, јер су ти догађаји, несреће, путовања, очигледно ударци крилима једног лабуда међу енглеским песницима романтике, који је свој живот, љубави, своју меланхолију, претворио у огроман опус свог стихотворства. Шелијева поезија и што се тиче речника и што се тиче осећања и што се тиче интелекта, не само да је идеална, него и ванредна, поезија.

Пратећи Шелија на његовом бурном и трагичном животном путу све до смрти у мору код Ливорна у Италији, видео је Црњански у тој судбини и тој

поезији знаке нечега што превазилази људску моћ поимања и тумачења. Када је, каже Црњански, у својој елегии на смрт Китсову, говорио о његовом гробу у Риму, говорио, због лепоте и мира тога места, да би човек могао да се заљуби у смрт на саму помисао да буде сахрањен тамо “није ни сањао, да ће, кроз годину дана, и његов пепео, и његово срце, - које је Трелоуни ишчупао из ломаче, почивати тамо.” (195) И то није све, у последњој строфи ове елгије песник “који је заиста имао нечег анђеоског, и демонског, у себи” предвидео је властиту смрт “у бури, и мраку, мора, и таласа”, што је за Црњанског “највиши доказ, нечег, што је названо: “транслунарно” код енглеских песника о којима је изабрао да говори као о својим симпатијама.

Ветар чију сам моћ дозивао, кроз своју песму, силази на мене, барка душе моје, отерана је далеко од обале, далеко од гомиле која дрхти, и чија једра нису никад била изложена бури. Отвара се земља, отварају сфере небеса преда мном и ја сам ношен мраком, страшно, далеко, док кроз најунутарњији вео неба, душа Адониса (Китсова) као звезда светиља сја, оданде, где Бесмртни станују.

The breath whose might I have invoked in song
Descends on me, my spirit's bark is driven
Far from the shore, far from the trembling throng
Whose sails were never to the tempest given;
The massy earth and sphered skies are riven.
I am borne darkly fearfully afar;
Whilst burning through the inmost veil of heaven
The soul of Adonais like a star
Beacons from the abode, where the Eternal are. (196)

У покушају да одговоримо шта је то велика поезија за Црњанског, оставићемо за сада по страни виђене Црњансково поста његових савременика. Јер, чак и за оно песништво за које гаји симпатије, каже Црњански да је *другачије*, да то није више она поезија коју воли - каква је била некад.

Прво што се као особина великог песништва, велике уметности, код Црњанског јавља је да је она *индивидуална*, и као таква *јединствена, нејоновољива, оригинална*. Она је израз једне изузетне индивидуе и не може се тумачити без познавања песниковог живота - оне спољашње стварности која је, уверен је Црњански, у спрези са унутрашњом стварношћу из које се изнедрила његова уметност. Отуда код Црњанског та стална, упорна опсесија *личним судбинама* видљива у овом али и у другим текстовима: “Мене тим песницима, привлачи, пре свега, њихова песничка судбина, личне трагедије, у њиховој поезији, оно што Енглези зову ‘personal feeling’” (160)... “Поезија Ралијева не може се разумети, ни волети, без познавања *животног* Ралијевог” (177)... “Ја мислим да је најважније приметити оно, што је Универзитет у Кембриџу подвукао, код Цона Дана. Његову независност. Ја бих рекао *оригиналност*.” (182-3)... Или кад пише о Шелију: “Мислим да треба да обелсжим податке из његовог, приватног живота, јер су ти догађаји, несреће, путовања, очигледно,

ударци крилима једног лабуда међу енглеским песницима романтизма, који је свој живот, љубави, своју меланхолију претворио у огroman опус свог стихотворства.” (190)

Велика поезија је увек нова, *јединствена, нејоновољива*, јер је израз, *експресија* једног “песничког садржаја”, унутрашње стварности једног *нејоновољиво*, *јединствено* бића, јединственс индивидус. Али, то што је она *индивидуална* не значи и да је *аутиобиографска*, она је поезија *из себе* али не нужно и *о себи*. Да бисмо то појаснили, навешћемо један одломак у којем Црњански говори о поезији свога миљеника Цона Дона:

Стан за своју породицу, на пример, добио је од једног великог господина, чије име и сад носи једна позната улица у Лондону. Тај велики господин расплакао се био прочитавши елегiju, коју је Дан написао над смрћу његове кћери, коју, - то је карактеристично, - Дан није ни познавао, ни видео. Да одмах додам, за идућу годишњицу те смрти младе кћерке тог великог господина, Дан је написао и другу елегiju, а сад се обе сматрају као две најлепше елегije у енглеском песништву. Песник размишљања, очигледно, био је исти кад је писао о смрти једног непознатог девојчета, као што би био, да је писао елегiju над својом умрлом кћери. (182)

То је “та хладноћа, срца, боље рећи ума, у Дана”, која му омогућава да се као “инакарнација” јави у туђим судбинама, која је до савршенства остварена код Марлоа, као на пример у његовом *Тамерлану*, када “син обућара говори као да је изашао из леда азијских планина, као да је у њему инкарнација све самовоље татарских канова и воља да се завлада светом” (161) - открива нам Црњански једну другачију врсту односа између живота и уметности. Индивидуалност јесте *један од* предуслова да се роди велика поезија, али није и *једини*. “Топлина срца” није оно што чини велику поезију великом, а није довољно ни оно да она буде само израз личних осећања. Треба се само присетити два наизглед опречна става највећег “објективисте” Гистава Флобера који је, упркос зграћености над песницима који простиру своје најинтимније боли пред ноге читалаца јер: “Страст не прави стихове, и што год више будете лични, бићете слабији... то је проституисање и уметности и самог осећања”, изговорио чувену реченицу: *Madame Bovary, c'est moi*.

У том светлу треба посматрати и Црњансково читање Ралијевог спаса, чији су стихови написани краљици Елизабети I - *Последње писмо океана Синџији* (*The Last Book of the Ocean to Cynthia*), чији чудан језик “личи на замршене кораке, пуне морских звезда, у Океану, који могу видети само гњурци, који су мртви”. (175)

Да ли је та љубавна поезија Ралија, платонска, или последица неке реалне, и перверзне, везе са том чудном, ванредном, женом, сасвим је свеједно за нас, данас. Она је љубавно уверљива и није само оно, што се, у Франуској, звало “дворска љубав”. Рали је у ту поезију унео

свој живот, своје ратове, своје победе, своју трагедију, и претворио их у стихове. (170 кур. Г. Р.)

Не папирне изјаве писане по правилима француске куртоазне, галантне љубавне лирике - кулисе од стихова, већ *поезија од крви и меса* и зато се “не може се разумети без познавања живота Ралијског и његовог столча”. (177)

Зар није и сам Црњански био један од ратника који је рушио симетричне грађевине српске поезије, ратник који је из својих похода у стихове унео кал, крв и смрт, да би из тог дна људског битисања узнео српску поезију у стеришне сфере где никада пре није била. По некаквим неписаним законима, то бива увек и свагда: “када књижевност постане опасно књижевна, када велики ствараоци буду замењени вештим изабљивачима речи, када се велика магија претвори у магију мјузикхола, наиђе нов животни подстрек који је спасава од смрти. Кад год византинизам запрети да оконча са уметношћу због претеране истанчаности, варвари дођу у помоћ, било са периферије, као Хемингвеј, било самородни, као Селин, коњаници који са крвавим копљима продиру у салоне где плесњиви маркизи играју менует” (ЕС: 132-133).

Шта је дакле, осим индивидуалности, оно што изазива оно дивљење и чуђење пред великом поезијом, оно што сина једног обућара претвара у татарског кана, чији стихови дирају песника Црњанског након толико векова? Велика поезија и уметност су “последнице екстазе” и то је једна од константи - непроменљивих уверења Црњанског током целог његовог живота. Ђура Јакшић није морао да путује до Венеције да би видео њено зелено море, јер:

Не треба путовати ногама јер оне увек односе од једне земље до друге; не треба ни коњска кола ни некакав брод да припремиш; одбади све то, немој гледати већ затвори очи, промени их и пробуди (очи) које има свако али се мало њих њима служи. (Плотин, *Eneage*, I 8. (22-27))

У овом есеју, да би означио велику поезију, узео Црњански термин којим је песник Драјтон (Michael Drayton), у једној својој елегiji, тумачио магичну моћ Марлоа. То је, каже Драјтон, поезија *транслунарна*, велики песник “почиње тек код те транслунарне супстанције”. Осим што је на крају есеја стихове енглеских савременика окарактерисао као поезију “без месечине” (199), Црњански није детаљније образложио зашто му је, да изрази оно што жели, одговарао овај појам слизабестанца Драјтона. Уроњен потпуно у енглески језик (што је видљиво и по формулацијама које откривају директно превођење са овог језика)⁴ Црњански можда није имао представу о томе да овај термин мање говори једном српском читаоцу него енглеском. Зато сматрамо да нашем читаоцу треба у том мало помоћи. У неком грубом преводу то би била “месечева поезија”, или поезија илуминозна - која исијава неком месечевом светлошћу. Месец је овде женског рода, не мооп као обично небеско тело већ - luna као Луна, римска богиња месеца, иста

⁴ Када говори о годинама неког од ових песника, Црњански користи енглеску конструкцију која није уобичајна у српском језику. На пример, о Дону: “Био је четири, кад је изгубио оца...” (182) - He was five...

она која се налази у корену енглеске речи *lunatic* што значи месечар, али му је примарно значење - лудак, душевно оболео, махнит човек. Велика резонанса значења прати феномен месеца још од елизабетанске поезије - женски род као женски принцип луне у вези је са њеном несталношћу, променљивошћу (месече-ве мене), недокучивошћу, са ирационалним делом човековог душевног бића. Највећи елизабетанац Шекспир у *Сну лејџе ноћи* кроз уста Тезејева каже:

The lunatic, the lover, and the
poet
Are of imagination all
compact.
One sees more devils than
vast hell can hold.
That is the madman. The
lover, all as frantic,
Sees Helen's beauty in a brow
of Egypt.
The poet's eye, in a fine
frenzy rolling,
Doth glance from heaven to
earth, from earth to heaven.
And as imagination bodies
forth
The forms of things unknown,
the poet's pen
Turns them to shapes, and
gives to airy nothing
A local habitation and name.

Љубавник, лудак и песник
су бића
Од саме уобразиље саздана.
Један од њих види више
ђавола
Него што их у самом паклу
има -
То ти је лудак. Заљубљени
махнит исто
Лепоту види Јелене
Тројанске
у лику неке Циганштуре
ружне.
А песникове речи, у заносу
дивном
Заколутане, гледају час с
неба
На земљу, час са земље на
небеса;
И док му се у машти роје
слике
Још незнатних ствари, њих
песниково перо
У облике претвара, те
ваздушном "ништа" и место
и име ствара.
у свету
(СД: 278 превод Александар
Петровић)

Иако долази из исте таме - таме ирационалног, уметност се ипак разликује и од визија лудака и од заноса заљубљених. Или како је то видео један платониста 20. века, аргентински писац Ернесто Сабатто покушавајући да направи разлику између уметности и сна: "Уметност излази, она је језик, покушај општења са другима. Вичеш своје опсесије другима, макар и кроз симболе." (ЕС: 202)

Транслунарна поезија је, дакле, поезија *екстазе* - о којој је Црњански говорио још у "Објашњењу Суматре": "дајемо чист облик екстазе" и "Нисмо одговорни за своје ја" (20), и онда када је покушавао да слободном стиху

избори право грађанства упозоравајући да “није стих оно што чини песму песмом” (25). Песник није вешт слагач речи већ онај *изабрани*, способан да доживи *занос*, попут пророка, видовњака, лудака, мистика. Не homo faber, већ профет, визионар који види оним унутрашњим очима када дође у стање екстазе. А екстазис - то је измештање из себе у трансцендентно, метафизичко. Велики песник, дакле - и то је други нужан предуслов настанка велике поезије - није само онај који говори *из себе*, већ из којег говори сама *вечност*.

Иако многи критичари тврде да је Црњански изнад себе видео само “празно небо”, можда нас овакво његово виђење велике умтности може покљесати у таквим уверењима или нас радије навести да мислимо да је цео свој живот провео у скупљању доказа за и против. Оно што је код Црњанског посебно, специфично и чега, чини нам се, нема код других “платониста”, а што опет можемо посматрати као саставни део његовог трагања, чежње за бесконачним, јесте оно већ поменуто опсесивно интересовање за индивидуалне људске судбине... И то не само оне песничке које ће му помоћи у тумачењу, одгонетању тајни поезије, јер је та његова опседнутост људским судбинама видљива свуда, и када пише о свом Темишвару из младости, својим вршњацима и учитељима, о најсрећнијој жени Југославије, о Микеланђелу... То тужно клупко замршеног фатума има, наслућујемо, за Црњанског, неко тајанствено, недокучиво значење... Он их приповеда али не даје одговор је ли судбина ствар карактера - да човек може али и не мора да постане оно што је - или је реч о игри “случаја комедијанта”, или свиме на земљи управља нека тајанствена, нејасна људима промисао. Изгледа нам ипак да је Црњански веровао да човек може да направи нешто од свог живота, чак и кад је притешњен нужним околностима, да нским својим гестом или поступком *претвори свој животи у поезију*. Јер осим што је увек тражио *животи* у поезији, онај “personal feeling”, Црњански је тражио *поезију* у животу. Видимо то и у овом есеју када говори о песнику Филипу Сиднију (Sir Philip Sidney, 1554–1586) “под чијим гирландама ренесансних стихова, није празнина, него мисао и доживљај” и који “је написао једну од најлепших песама о Месецу”, а који се упркос свему памти највише по томе како је умро у својој 32. години у боју код Зутпена у Холандији:

Кад су га, тешко рањеног, пронели, пред првим редовима војске, затражио је воде, у својим мукама, јер је, као сви тешки рањеници, осетио, страховиту жеђ. Младом аристократи, донета је чутурица воде. У тренутку кад је овлажио усне, запазио је, крај себе, једног другог рањеника, - обичног војника, - који га је гледао исколаченим очима, од жеђи. Сидни је наредио да му се да његова чутурица воде, рекавши: очигледно је: да је, његова жеђ, још већа. Млади платонист завршио је живот, дакле, са поетичном мишљу, да је највише, што се у животу може учинити, сажалити се, и, помоћи другом, чија је патња, још већа. Био је поет и постао бесмртан у енглеској литератури тим својим гестом. (167)

Ова поетизација живота можда је оно што је Црњанског привукло тројици савремених енглеских песника, чија је поезија *дружачија*, баш зато што “припадају заиста, *нашем* времену, и *данашњој* Енглеској” (197).

Они се... не разликују од просечног Енглеца. Песник, какви су они, није више оно, што је био пре, - сад би могао бити и неки наш, скромни, мирни, замишљени, тихи, комшија. (196-197)

То је била, први пут, једна поезија без месечине, која је могла бити масовна. (199)

То је поезија обичног човека. Обичног живота, поетичног је то живот. Поезија рсизигнација. (201)

То сад више није енглеска поезија транслунарна.

То је поезија просечног Енглеца и његовог живота индивидуе, али која је јединка милиона. (204)

Или можда чињеница да представља реакцију на интелектуализам у поезији који је Црњанском, и самом “месечевом” песнику, увек био стран:

Против необично велике начитаности, против експеримената, против индиферентности према садашњици, и маси, код Елиота и Паунда... (202-203)

И онда одбрана њена. Иако покушава да је брани, да је оправда, упркос свој њеној *аисурдности*, нема ту више оног одушевљења, искреног заноса у који га је узносила поезија “старих”. Као да говори сам себи, као да самог себе увсрава:

Упрошћено би се могло рећи: иду ка свакидашњици у људском животу, и поезији у свакидашњици. То иде тако далеко, сада, да таква поезија, по мом мишљењу, постаје апсурд. Поезија реалности, стварности, проза поетична. Што не значи да је без вредности и да не може да очара. И обичан човек је, као и поет, пун неслућених мисли, неслућених осећања, и неслућених, прећутаних доживљаја. Прозни опис једног погребца, не мора заостајати за поетом о једном погребу. Питање је само каква му је форма. (202)

Ево на пример, први део, песме Ларкинове, о једном венчању. Под насловом: “Ветар венчања” (“Wedding Wind”):

The wind blew all my wedding day
And my wedding night was the night of the high wind.
And a stable door was banging again and again,
That he must go and shut it, leaving me
Stupid in candlelight, hearing rain,
Seeing my face in the twisted candlestick
Yet seeing nothing. When he came back
He said the horses were restless, and I was sad
That any man, or beast, that night, should lack
The happiness I had.

Ветар је дувао целог дана мог венчања, а ноћ мог венчања била је ноћ олуја. А једна врата на штали лупетала су и лупетала, да трсба да оде и да их затвори, оставивши ипак не видећи уз светлост свеће, ослу-

пскујући кипу, видећи своје лице уз тај пламен, а ипак не видећи ништа. Кад се вратио, рече да су се коњи били узнемирили, - а ја сам била тужна, да ма ко, човек, или животиња, у тој ноћи, нема срећу, коју сам ја имала. (203)

Ово је поезија свакидашњице под празним небом. Поезија резигнације због празног неба? То нису више они песници који нам говоре о тајнама неба и пакла већ мирни, тихи, симпатични суседи. Или су богови напустили песнике схвативши да људима кроз поезију не могу више ништа да саопште јер је нико више не чита? Или ово време тражи неку другу поезију?

Свако време има своју поезију, каже Црњански: “Шта је поезија, на то питање, свако столеће има други одговор”. (205) И није нимало чудно да, нова, другачија поезија нађе на неразумевање, тако да се неким читаоцима учини да то и није поезија већ новински извештај. Јер и из сопственог песничког искуства зна да је “феномен временског предњачења поета, - а заостајања читаоца од времена, - просто материјална неизбежност, у литератури сваког времена, и сваког народа.” (197) Естетско искуство, естетски доживљај је нешто што свака епоха изнова дефинише када се појави нешто што у уметности изгледа тако ново и револуционарно, несводиво на било шта што је једна култура и традиција оставила у наслеђе. Међутим, ово пробијање хоризонта очекивања (да се послужимо савременим речником естетике рецепције) не значи никада да се нити континуитета у потпуности прекидају:

За 25 година, док сам живео у Лондону, дошао сам, међутим, до уверења, да нема тих дубоких, прекида, међу генерацијама, него да се прошлост, у садашњост, враћа, - иако се у нешто друго претвара. (197)

Изабравши за крај “апсурдне, али одлично написане стихове” Џона Фулера из песме “У једном железничком компартиману. У возу из Оксфорда за Лондон године 1884” о бизарном сексуалном убиству десетогодишње девојчице, одаће нам Црњански ипак своју постојану приврженост једној врсти поезије. Иако то више није поезија јаким индивидуалности, не лична већ више описна, дистанцирана, без страсти, признаће јој осим “језивих момената” и један други квалитет - само са различитим предзнаком:

Фулер је то девојче и тог перверзног манијака претворио у симбол мрачних страна лондонских месечина, - које нису мрачније, него што су била губилишта Тауера, у елизабетанско доба.” (205)

Against the crimson arm-rest leant a girl
Of ten, holding a muff, twisting a curl,
Drumming her heels in boredom on the floor
Until a white-haired gentleman who saw
She hated travelling produced a case
Of puzzles; Seven Germans run a race...
Unwind this maze, escape the lion's paw

The princess must be lowered by her hair...
 The train entered a tunnel, shrieking, all
 The lights went out and when he took her hand
 She was the princess in the tower and

A lion faced her on a moonlit wall
 Who roared and reached and caught and held her there.

На плишаном седишту девојче од десет година, држи муф, а наменшта косу, а добошари потпетицама о под, од досаде. Све док је један оседео центлмен не запази да она не воли да путује и предложи игру одгонетке: “Седам Шваба трче трку... одгонетни ову загонетку, спаси се од канци лава... а принцезу треба спустити држећи је за косу...” Воз је тад ушао у тунел, вриском, све се светиљке погасиле кад је узео за руку. Она је тад била та принцеза на кули, и један лав искочи, пред њу, на месечином обасјаном зиду, који заурла, који је стиже, и зграби је, и задржи тамо. (204-205)

Тамна страна месеца је опет ту, овога пута у ниским, бизарним, сферама у којима владају мрачни, тајанствени закони људске плоти. Пут до поезије визија можда није много дужи од оног који је био потребан да се пређе од пијане улице отаџбине до Суматре. Јер, закључује Црњански, иако свако време има своју поезију: “Поезија ће... преживети сваког песника, све песнике. - Она је у историји свих народа вечна.” (205)

Генерализације закључака ове анализе, међутим, могуће је правити тек када се упореде мишљења Црњанског о поезији расута у есејима и другим његовим делима - романима, путописима, интервјуима, аутобиографским записима... Тек тада ћемо бити у могућности да одговоримо на питање да ли се може говорити о кохерентној пишчевој поетици или не. Овај рад требало би да буде скица таквог подухвата, тек први корак на том путу који можда неће бити лак и без потешкоћа, али који ће нас сигурно довести до одговора који ће бацити ново светло на целокупно дело нашег великог писца.

Навешћемо за крај један пример, наиме покушаћемо да из ове перспективе размотримо тезу једног од најбољих познавалаца Црњансковог дела Александра Петрова о контрадикторности аутора који је “од захтева за слободном формом, која би изражавала екстазу непосредно... за само пет година истакао захтев за “законима, челичним полугама и мистичним заветима и у модерној поезији и у њеном слободном” стиху” (АП: 164). Овај други захтев изнео је, каже Петров, у критици књиге *Ошкровање* Растка Петровића (1923). Контрадикторност би се заиста и могла уочити ако бисмо Црњанског видели као беспопштедног и искључивог заговорника слободног стиха који негира сваку везану форму из песничке традиције. Да он то није био, потврђује кључна реченица есеја “За слободни стих”:

Питање *vers libre*-а, слободног стиха је, осим код нас, давно решено. Пошто није стих оно што чини песму песмом, и јер је тај појам

променљив као и сви други, то је слободни стих постао равноправан стиху са метром и римом. (25)

То што ће неки песник узети да пише слободним стихом, то не значи да ће у исто време писати велику поезију. Једино што Црњански жели је да слободан стих коначно добије “право грађанства” у нашој поезији, да се избори за право нових младих људи да своју *дружачију*, нову сензибилност, нови ритам својих унутрашњих доживљаја пренесу у форми која ће бити равноправна стиху са метром и римом, дакле право да не буду због тог свог избора формс од критике унапред дискредитовани. Свако време и свака генерација тражи нове облике изражавања, углавном - видели смо, уочио је Црњански - то се одвија по некаквом неписаном правилу кретања по супротности. У есеју о Растковој књизи, у складу са тим, написаће:

Стих у овој збирци скоро свуд потпуно имитује стих који сад влада на Западу. Сад је на врхунцу слободе. Лично, ја не могу да се отмам уверењу да ће се ускоро, враћати дантовским геометријским облицима, које дух толико тражи. (322)

Не ради се дакле о изненадној регресији Црњанског, повратку у конзервативност, већ о једном дубоком историјском осећају који је, како видимо, живео у њему од младости и који га је неких пола века касније водио у разумевању песничке традиције, овога пута енглеске, али и не само ње. Људски дух, осећајност јесу променљиве категорије и то Црњански зна. И далеко од тога да је промена става била узрок критике Растковог дела (која уосталом није само негативно интонирана). Оно што Црњанском смета то је “опасност од манира”, “папирнатост фразе”.

Није искључено да и он сврши у једној огромној папирнатој катастрофи пуној фразе, модернизма, мистификаторства, али данас је он, мада је баш сад у кризи, најгломазнија снага нашег стиха (325).

Иако тога, каже, на жалост код Растка у овој књизи нема, песник је и тада за Црњанског “сенка бивших светаца, мистика, проналазача”. Јер то је оно што ће бити одлика сваке поезије, ма каквом се формом заоденула, ма из које епохе дошла - она је *мађија* а не слагање речи.

ЦИТИРАНА ДЕЛА:

Милош Црњански, *Есеји и чланци I и II (Дела М. Ц.)* X књ. 21. и 22, Београд 1999. (Први том само број стране, други том са ознаком II)
Ернесто Сабато, *Абадон, анђео унишћенења*, Београд, 1989.
Плотин, *Енеаде*, Београд 1984.
Виљам Шекспир, *Сабрана дела*, Београд 1995.
Гистав, Флобер, *Писма*, Београд 1964.
Александар Петров, *Поезија Милоша Црњанског и српско јесништво*, Београд 1988.

Gorana Raičević, M. A.

MILOS CRNJANSKI'S ENGLISH POETS

Summary

Analyzing the essay "My English Poets" (1973) the author attempts to identify some basic points of Milos Crnjanski's poetics. She's pointing out the writer's bias toward poetry that is not only individual but "translunar" – a consequence of exthasis. Crnjanski appears to be an advocat of romantic idea of the poetry origins and nature.

Key words: Milos Crnjanski, poetics, individual, translunar, romantic, extasis.

UDK: 803.0:808.61

ПРЕПОЗИЦИОНАЛНЕ ГЕНИТИВНЕ СИНТАГМЕ

Проф. др Весна Берић-Ђукић

РЕЗИМЕ

Извршена је контрастивна анализа препозиционалних генитивних синтагми у немачком и српском језику. На основу семантичких особености сврстане су у групе, мада анализа може да се усмери и са аспекта преводних кореспондената.

Истраживања су дошла до резултата да немачке синтагме у највећем броју (са 80%) случајева дају такође генитивне препозиционалне синтагме у српском. Особности треба да буду важан параметар њиховог систематизовања у циљу бољег усвајања немачког језика.

Кључне речи: семантика, генитивне синтагме, немачки-српски.

0.1. Генитив у немачком језику, као и остали коси падежи, поседује особине да њиме регирају одређене препозиције. Међутим, истовремено се и разликује од других падежа, јер не исказује никакву радњу. С друге стране, мада се разликује од других падежа, генитив је изузетно добро маркиран флексемима -с или -ес (у немачком језику).

По свом значењу генитив је свакако најсложнији падеж. С тим у вези може да се доведе чињеница да велики број препозиција регира генитив.

0.2. Препозиције су прагматички неопходне, јер представљају везу са одређеним казусом номена или прономена, градећи синтаксичке конструкције, али у неким случајевима с адјективом, партиципом или адвербом. По свом облику оне су инваријантне, али омогућавају комуникативну иницијалну дијалу, а по потреби и више.

Оне се најчешће налазе испред лексема на који се односе, отуда и њихов назив препозиције, али има и оних које заузимају циркуларну позицију или циркум-позицију (наравно, у немачком језику), као нпр. *um... willen*.

Већина препозиција регира више падежа, али има одређених које регирају само један падеж.

1.0. Нумерички најзначајније препозиције су свакако оне које иду са генитивом стварајући генитивне синтагме. У немачком језику се сматра да има око 50 препозиција које иду са генитивом. Ипак ма колико бројне њихова фреквенција није велика. Наиме релативно највећи део релативно велике

групе препозиција припада стручним језицима (најчешће језику администрације, права, трговине, поморства и сл.), с тим да оне постепено прелазе и у општи језик. Понекад је скоро немогуће повући оштру границу између оба језика. Истовремено с друге стране три четвртине препозиција у српском језику регира генитив.

1.1. У оквиру обимнијих истраживања синтагми проучавањем генитивних синтагми представља њихов значајан део. Релативно већи број - с обзиром да је у питању само један падеж - у немачком језику захтева генитив. При томе нису узете у обзир бивалентне тј. оне које алтернативно, наравно текстуално функционално условљено, захтевају генитив или датив, као ни тровалентне тј. оне које алтернативно могу да иду са генитивом, дативом или акузативом.

1.2. Препозиције су *per se* билатералне: с једне стране су углавном десемантизоване, а са друге стране су полисемантичне. У оквиру синсемантичности се исказује њихов начин употребе.

2.0. Генитив је сам по себи један изузетно јасно маркиран падеж. У димензији израза пружа тачније детерминацију текста, с обзиром да се генитивом постиже потпунија изражајност и тачност значења. Генитив иначе представља везу лексичког значења номина здружених са њим, јер су номина као база, али и као веза генитива.

2.1. На основу лексикографског описа може да се изврши класификовање употребе препозиција, у конкретном случају препозиција с генитивом. Истраживања су усмерена на анализу генитивних синтагми, препозиционалних, у којим су препозиције рекцијом везане за номинални део (реченичног члана).

Начин употребе појединих препозиција у оквиру целог система препозиција са генитивом изражава њихова семантичка обележја. Та семантичност обележја пружа могућност сврставања препозиција. Истовремено треба додати да њихово сврставање може да се изврши и са аспекта резултата контрастивне анализе. Са тог становишта разматрано уочавају се две групе преводних кореспондената: категоријална кореспонденција и текстуална кореспонденција. Овде је извршена анализа препозиција сврстаних на основу семантичких обележја (мада ће бити речи и о преводним кореспондентима).

Групе су наведене по нумеричком обиму: месне (локалне), узрочне (каузалне), заступничке (с обзиром на њихову функцију да заступају односно замењују), начинске (модалне), затим оне препозиције које изражавају релацију и допусне (концесивне) препозиције.

2.1.1. Месне или локалне препозиције:

		немачки - српски	
ABSEITS* (1) des Stadtzentrams	- ИЗВАН центра града (2)	G	G
AUSSER Landes	- ВАН земље	G	G
AUSSERHALBS der Legalität	- ИЗВАН/ВАН законитости	G	G
BEIDERSEITS der Strasse	- С ОБЕ СТРАНЕ улице	G	G
DIESSEITS JENSEITS der Berge	- С ОБЕ / С ОНЕ СТРАНЕ брера	G	G
EINGANGS der Kurve	- ПРИ УЛАЗУ/УЛАСКОМ у кривину	G	G
INNERHALB Berlins	- У ОКВИРУ Берлина	G	G

INMITTEN des Parks	– УСРЕД парка	G	G
LÄNGSSEITS des Schiffes	– ДУЖИНОМ брода	G	G
LINKS/RECITS der Donau	– ЛЕВО/ДЕСНО од Дунава	G	G
OBERHAIB/INTERHAIB des Dorfes	– ПОВИШЕ/НИЖЕ села	G	G
SEITLICH des Wagens	– ПОРЕД кола	G	G
SETWÄRTS des Weges	– ПОРЕД пута	G	G
UNWEIT des Flusses, Belgrads	– НЕДАЛЕКО од реке, Београда	G	G
UNFERN (retko) = UNWEIT			
WESTLICH, OSTLICH, NORDLICH	– ЗАПАДНО, ИСТОЧНО, СЕВЕРНО	G	G
SUDLICH der Grenze	– ЈУЖНО од границе		

2.1.2. Узрочне или каузалне препозиције

ANGESICHTS der Gefahr	– ПРЕД опасношћу	G	I
ANLÄSSLICH des 250. Geburtstages	– ПОВОДОМ 250. рођендана	G	G
BEHUF* Feststellung	– ИМАЈУЋИ У ВИДУ/НА ОСНОВУ		A
Ihrer Personalien	утврђивања Ваших личних података	G	G
BETREFFS* einer Sache	– ШТО СЕ ТИЧЕ једне ствари	G	G
BEZÜGLICH seines Planes	– ШТО СЕ ТИЧЕ његовог плана	G	G
Besonderer Umstände HALBER (samo postponirano!)	– ЗБОГ посебних услова		
HINSICHTLICH seiner Wünsche	– ШТО СЕ ТИЧЕ његових жеља	G	A
	У ОДНОСУ НА његове жеље		
INFOLGE Hochwassers	– УСЛЕД високог водостаја	G	G
KRAFT eines Gesetzes	– СИЛОМ закона	G	G
UNBESCHADET des Beschwerderechts des Gesetzes	– БЕЗ ПОВРЕДЕ права на жалбу закона	G	G
VORBEHALTLICH behördlicher Genehmigung	– УЗ ОГРАДУ одобрења власти	G	G
VERMÖGE* seines Wissens	– ЗАХВАЉУЈУЋИ своме знању	G	D
	УЗ ПОМОЋ свога знања		
VOM... WEGEN (cirkumpozicija)			
VON Rechts WEGEN musste sie...	–ЗБОГ права би морала...	G	G
VON Amts WEGEN wird man	–ЗБОГ службе = службено, званично по службеној дужности		
UM... WILLEN (cirkumpozicija)			
UM der Wahrscheinlichkeit WILLEN	– Истини ЗА вољу		
UM Gottes WILLEN	ЗА име божје	G	A
UM seiner Gesundheit WILLEN	Здрављу ЗА љубав		

2.1.3. Заступничке (3) (заменичке) препозиције

ANHAND der bewahrten Unterlagen	– НА ОСНОВУ сачуваних докумената	G	G
ANSTATT eines Morphems	– УМЕСТО једног морфема	G	G
ANSTELLE seines Kollegen	– УМЕСТО свога колеге	G	G
NAMES seiner Regierung	– У ИМЕ своје владе	G	G

2.1.4. Начинске или модалне препозиције

BAR* aller Mittel	– БЕЗ икаквих средстава	G	G
EINGEDENK seiner Verdienste	– СЕЋАЈУЋИ СЕ његових заслуга	G	G
GELEGENTLICH eines Gesprächs	– ПОВОДОМ једног разговора	G	G

2.1.5. Препозиција изражава релацију

SEITENS seiner Familie	– ОД СТРАНЕ његове породице	G	G
------------------------	-----------------------------	---	---

2.1.6. Допусне или концесивне препозиције

UNERACHTET/UNGEACHTET des
Überwachungsausschusses

– БЕЗ ОБЗИРА на надзорни одбор

G A

3.0. Стицајем околности није приступачно да ли постоје егзактне анализе ни вербалних ни субстантивних структура у немачком језику. Стога није могуће да се да ни свеобухватна семантика препозиција. Ипак неопходно је дати систематичне поставке о компатибилности појединих препозиција у преводним еквивалентима или кореспондентима, јер некада постоји и више од једне варијанте.

3.1. На основу контрастивне анализе могу да се уоче следеће карактеристике:

3.1.1. Немачке препозиције са генитивом често су и саме маркиране генитивним флексомом -с.

3.1.2. У немачком језику а и у преводним варијантама на српски језик често се јављају облици који изворно нису препозиције. Реч је о ранијим адјективима, адвербима и фразама које су временом постале препозиције у немачком језику, јер својим обликом изражавају одговарајући семантички садржај.

3.1.3. У оквиру месних/локалних препозиција све препозиције у немачком језику дају одговарајућим семантичким садржајем генитив у српском језику.

3.1.4. Узрочне или каузалне препозиције не показују такву доследност, јер скоро једна трећина регистрованих препозиција у немачком језику даје у српском језику датив, акузатив или инструментал.

3.1.5. У преосталим препозиционалним групама (заступничке, начинске, допусне и оне која изражава релацију) генитиви дају генитивне синтагме у преводним еквивалентима, осим у једном случају (унгеахтет/унерахтет).

3.1.6. У оквиру преводних кореспондената са аспекта контрастивне анализе уочавају се две групе: категоријална и текстуална кореспонденција.

На подручју категоријалне кореспонденције немачкој препозицији са генитивом увек одговара генитив у српском језику. Стога може да се говори о преводним еквивалентима. Управо с обзиром на идентитет облика не постоји проблем у односу на њихову употребу.

На подручју текстуалне кореспонденције једној одређеној препозицији са генитивом у немачком језику одговара друга препозиција алтернативно текстуална кореспонденција или више преводних кореспондената у српском језику. Она се на анализираном корпусу јавља у шест случајева: у два случаја генитив у немачком алтерира са генитивом и акузативом, једанпут са дативом, а у три случаја даје једном инструментал, а у два преостала акузатив.

3.2. Разматрање резултата истраживања корпуса од 46 препозиција указује на закључак да препозиције са генитивом у немачком језику дају у преводним еквивалентима у српском језику у највећем броју случајева генитив (реч је иначе о нумерички сувише малим количинама да би се израчунали проценти, али апроксимативно у 80% случајева). Стога би добијени прагама-

тични резултати могли да се утврђивањем идентичности и разлика сврстају у лингвистичке универзалије.

3.3. Last not the least чини се да би управо ово класификовање претпозитива уопште, а конкретно ових са генитивом, на основу њихове семантичке карактеристике могло да представља један од основних параметара њиховог систематизовања, наравно, не губећи из вида њихову реакцију. Истовремено треба свакако узети у обзир преводне кореспонденте и категоријалне и контекстуалне, посебно са аспекта учења и усвајања страног језика.

Напомена:

1. Примери обележени * припадају стручним језицима и обично се изузетно ретко користе.

2. Корпус је много већи, али услови штампања предвиђају мали обим, те је наведен само по један илустративан пример који може да се сматра репрезентативним за дотичну претпозитиву, мада често има и више од једног преводног еквивалента.

3. Определили смо се за овај назив да не би створили асоцирање на замишљену/промену.

ЛИТЕРАТУРА

Берић-Ђукић Весна: Zur kontrastiven Analyse von Präpositionen mit Genitiv, Зборник радова ИСЈК, св. 13 (1991), Нови Сад, 41-50.

Ивић Милка: Значења српскохрватског инструментала и његов развој, Београд, 1954.

Стевановић М.: Савремени српскохрватски језик II, Београд: Научна књига, 1969.

Weinreich, Harald: Textgrammatik der deutschen Sprache, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag, 1993.

Vesna Berić-Đukić, Ph. D.

GENITIVISCHE PRÄPOSITIONALSYNTAGMEN

Zusammenfassung

Es wurde eine kontrastive Untersuchung der genitivischen Präpositionalsyntagmen im Deutschen und Serbischen durchgeführt und ihre Klassifizierung auf Grund semantischer Eigenschaften gemacht. Zugleich ist hinzuzufügen, dass eine Einteilung auch unter einem bestimmten Aspekt u.z. auf Grund der Übersetzungsentsprechungen erfolgen kann.

Die Untersuchung brachte die Ergebnisse, dass die deutschen Syntagmen als Übersetzungsentsprechungen im Serbischen auch genitivische Präpositionalsyntagmen in der grössten Zahl der Fälle - in ca 80% - haben. Der Autor ist deshalb der Meinung, dass semantische Eigenschaften als ein wichtiger Parameter ihrer Klassifizierung dienen soll, um die fremde Sprache besser zu erlernen.

Schlüsselwörter: Semantik, genitivische Syntagmen, deutsch-serbisch.

UDK: 929 Kreuder, Ernst

"Fort läßt sich nicht steigern"¹
**Einige Vorüberlegungen zu einer Biographie Ernst Kreuders
anhand seiner Balkanfahrt 1926/27**

Stephan Rauer, lector

I. EINFÜHRUNG

Texte zu Ernst Kreuder schließen gerne² mit einem Zitat aus der an Kreuders Grab gehaltenen Rede von Karl- Heinz Deschner:

"Er war in seinem Besten, seinen vergriffenen Büchern, ein Dichter von so unverwechselbarer Eigenart, daß es mir, ohne ihn selbst hier überschätzen zu wollen, nicht vermessen scheint zu sagen: es gibt keinen seinesgleichen unter uns, und geht es mit rechten Dingen zu, wird man sich eines Tages wieder an ihn erinnern".

Auch heute noch ist allerdings Kreuder (1903-1972) vergessen genug, dass Bürger sein Nachwort zu dem Briefwechsel H.H. Jahnns- Kreuder mit der Frage beginnen kann: "Wer war Ernst Kreuder?" (Bürger, 1995: 287). Seit Kreuders Tod im Dezember 1972 sind einige seiner Texte neu aufgelegt worden³, er ist auf dem bundesdeutschen Buchmarkt präsenter als von den biographischen Koordinaten her vergleichbare (= zwischen 1933 und 1945 nicht emigrierte, direkt nach dem Krieg mit verschiedenen Publikationen bekanntgewordene)⁴ und nicht in der Gruppe 47 vertretene Autoren wie z.B. Emil Belzner, Horst Lange oder Heinz Risse (und weniger präsent als z.B. H.H. Jahnns, Arno Schmidt, W. Koeppen oder H.E. Nossack). Auch in der DDR ist von den anfangs genannten Autoren m.W. nur von Kreuder ein Auswahlband mit fiktionalen Texten und Do-

¹ Agimos: 282

² Schütz, 1988: 167, auch (z.T. gekürzt): Schulz, 1992: 411, Bürger, 1995: 307 (Nachwort), s.a.: Schoeller, 1996: 501

³ so z.B. in den letzten Jahren bei Rotbuch (Die Unauffindbaren (1996), Die Gesellschaft vom Dachboden (1999; außerdem in einigen Ausgaben bei Suhrkamp), "Herein ohne anzuklopfen" (1981/ 1986). Es sind allerdings immer wieder dieselben Texte, die neu aufgelegt werden: weder von "Agimos", noch von "Hörensagen" noch vom "Mann im Bahnwärterhaus" hat es m. W. eine zweite Auflage gegeben. Mit anderen Worten: Das Interesse konzentriert sich auf Kreuder als Nachkriegsautor.

⁴ also Vertreter der von Schäfer, 1976 apostrophierten "jungen Generation"

kumenten vorbereitet worden (= Fiedler, 1990). Die von Stoll/ Goldmann, 1974 zusammengestellte Bibliographie enthält eine mehrere Hundert Angaben umfassende Liste von Rezensionen und Nachrufen. In Kiel gibt es einen "Agimos"- Verlag, die Satirezeitschrift "Titanic" hat sich Kreuders Anfang der 80er Jahre noch einmal angenommen, und schließlich hat er es 1987 zu einem Reclambändchen gebracht (Kreuder, 1987). Man könnte Kreuder also vielleicht als einen 'bekannten unbekannten' Autor bezeichnen.

Ein nahezu 'unbekannter bekannter Unbekannter' allerdings ist er für die germanistische Literaturwissenschaft. So konstatiert Ch. Schulz in seiner Dissertation über Kreuder 1992 (Schulz, 1992: 25), die zugleich die erste und m.W. einzige systematische Untersuchung von Kreuders längeren Erzähltexten ist (und auf die ich mich im Folgenden häufig beziehe), es gebe nur fünf literaturwissenschaftliche Abhandlungen zu Kreuder mit einer Länge von mehr als zehn Seiten. Einige wenige (v.a. Nachworte) sind in der Zwischenzeit dazugekommen.

Über die Gründe lässt sich nur spekulieren. Sicherlich ist Kreuder im bundesdeutschen Literaturbetrieb nach der Verleihung des Büchnerpreises 1953 zunehmend ins Abseits geraten⁵. Gleichzeitig enthält die Bibliographie von Stoll, Goldmann, 1974 eine lange Liste von Anthologie- Beiträgen Kreuders (auch in einigen Textsammlungen für Schulen) und bis zu seinem Tod eine Vielzahl von Rezensionen seiner längeren Erzähltexte. Möglich, dass Kreuder als Nichtmitglied des "Zentralorgans des [bundesdeutschen] Literaturbetriebs" (Falcke, 1995: 574), der Gruppe 47, der Kontakt zu den "Meinungsführern des Literaturbetriebs" fehlte. Aber auch Nossack, Schmidt, Koeppen und Hochhuth haben an den Tagungen der Gruppe 47 nicht teilgenommen, ohne dass sie deshalb von der germanistischen Literaturkritik vernachlässigt worden wären. Außerdem war Kreuder als Mitglied der Darmstädter Akademie und des bundesdeutschen PEN durchaus institutionell eingebunden und unterhielt freundschaftlich-kollegiale Kontakte zu H.H. Jahn, Nossack, Böll, Krolow, Schmidt u.a.. Möglich schließlich, dass einige Eigenarten von Kreuders Texten einer breiteren literaturwissenschaftlichen Diskussion im Wege standen, wie auch die hartnäckige Annahme, Kreuders Schreiben sei ein zeitenthobenes gewesen⁶. Schulz, 1992 und Fiedler, 1990 haben der Behauptung von Kreuders "Eskapismus" vehement und mit guten Gründen widersprochen.

Fiedler, 1990: 620 macht die "Makler der westdeutschen Literaturbörse" für das zunehmende Abseits, in das Kreuder "gedrängt wurde", verantwortlich: "Eine dem Zeitgeist und vor allem den Marktgesetzen angepaßte Kritik half dabei mit, Kreuder der Weltfremdheit zu bezichtigen und zum Unzeitgemäßen abzustempeln, anstatt nach Gründen für seine eigenwillige Position zu forschen", Schulz, 1992: 409 f., bezieht sich auf diese Diagnose und kommentiert: "wer immer die Trends des westdeutschen Literaturmarktes 'machte'- Kreuder schrieb, in thematischer wie stilistischer Hinsicht, eigen-sinnig und beharrlich an ihnen vorbei", Gründe für Kreuders "(Nicht-) Rezeption sieht er

⁵ wohl nicht zu Unrecht kommentiert Schoeller, 1996: 508: "Kreuder erhielt 1953 den Büchnerpreis. Der wirkt, von heute aus gesehen, wie eine Prämie für eine vergangene Leistung, wie das Eintrittsbillet zum Vergessen des Autors."

⁶ exemplarisch dafür Wehdeking, 1990: 117: "Sein zwischen mystischer Ganzheitlichkeit, Hesse und Heideggers Existenzphilosophie schwankender Sonderweg sowie eine Poetik bar jeden Zeitrequisits und Engagements führten zum raschen Abnehmen des Interesses beim Leser der späten fünfziger Jahre bis heute". Kritisch dazu: Schulz, 1992: 402

auch in seinen Büchern selbst: sie sind nicht leicht zu konsumieren, ungewohnt ist Kreuders weitgehender Verzicht auf "Konfliktspannung", er hat in seinen Texten sehr heterogenes Material zusammengefügt: "Eine solch irritierende, singuläre Erscheinung mußte es auf dem Buchmarkt einfach schwer haben" (ebda: 411).

Sowohl Fiedler als auch Schulz wollen, wie gesagt, Kreuder gegen den Vorwurf des "Eskapismus" in Schutz nehmen. Dabei beziehen sie sich v.a. auf die essayistischen Passagen in seinen Texten, außerdem auf Kreuders explizit politisches Engagement in der Anti-Atomrüstungsbewegung Ende der 50er Jahre. Was die Untersuchung von Motiven und narrativen Strukturen angeht betont Schulz "überzeitliche", kreudersche Elemente und beschreibt seinen Ansatz wie folgt: "Eine schriftstellerische Entwicklung ist innerhalb des Hauptwerkes kaum auszumachen. Kreuders Hauptwerke weisen untereinander so große und weitgehende Ähnlichkeiten auf, daß es mir sinnvoll erscheint, sie synoptisch zu behandeln. Die Gefahr, bei dieser Darstellung das Einzelwerk aus dem Blick zu verlieren, schätze ich als relativ gering ein; Kreuders Texte sind kaum voneinander und vom Gesamtwerk abgegrenzt" (Schulz, 1992: 93).

Zentral für Kreuders Reflexion zum "Verhältnis von außerliterarischer ("wirklicher") und abgeschilderter Welt" ist laut Schulz das Sujet, einem Erzähler, der Wirklichkeit realistisch in Sprache umsetzen möchte, beim Erzählen zuzuschauen (Schulz, 1992: 201). Bis auf die Erfahrung des Ausbruchs aus der bisherigen Lebenswelt gebe es für Kreuder nichts, was von dem Vorleben der Figuren sonst zu berichten wäre; auf biographische Rückblenden der Figuren werde in den Texten weitgehend verzichtet (ebda: 97-107), die Personen wie auch die Gegengesellschaften seien "statisch" gezeichnet, Kreuder leugne biographische Kausalketten, die Berufe und Physiognomien der Figuren blieben ohne Bedeutung: "Denn Charaktere hat Kreuder nicht geschaffen" (ebda: 107). Außerdem verzichte Kreuder auf Ausleuchtung des psychologischen Innenlebens seiner Figuren. "Gerade das Schemenhafte, Nicht-Mehr-Individuelle, macht in Kreuders Anthropologie (die (...) sich wesentlich aus buddhistischen Quellen speist) das Humane seiner Figuren aus. Sie brauchen keine Individualität (...) Kreuders Figuren sind Annäherungen an das Ideal, das sie in vielen Stellen seiner Bücher im Munde führen: das Ende des Ich" (ebda: 111).

Um die Lesart von Schulz zusammenzufassen: Kreuder schreibt zwar zum Teil realistisch, aber im Grunde "unmimetisch"⁷; er ordnet sein Schreibkonzept einem weltanschaulichen Konzept unter, das sich im Laufe seiner schriftstellerischen Laufbahn nach dem Krieg nicht verändert hat und autobiographisches Schreiben von vornherein ausschließt.

Demgegenüber möchte ich vorschlagen, Kreuders Erzähltexte auf Differenzen hin zu untersuchen.⁸ Ich gehe davon aus, das Kreuders Erzähltexte *auch* ausgesprochen zeitgebunden sind und dass ihre narrativen Strukturen zum Beispiel (auch) auf die (Nicht)

⁷ Vgl. auch die Einschätzung von Petersen, 1992: 211, der Kreuders Texte dem Typus der modernen "Gegenweltromane" zuschlägt: "Gegenwelt-Romane weisen ohne Umschweife auf das Ende der *mimesis* als Grundlage der Erzählkunst hin." (s.u.).

⁸ Ähnlich wie in der Arno-Schmidt-Forschung eine postulierte "Homogenität des Erzählens" vom Früh- bis zum Spätwerk inzwischen kritisch gesehen wird (vgl. Albrecht, 1998: 103 f.); Schmidt und Kreuder lassen sich trotz grundlegender Unterschiede in vielerlei Hinsicht vergleichen, außerdem beziehen sie sich in ihren Texten gelegentlich aufeinander und standen in den Fünfziger Jahren auch in persönlichem Kontakt.

Rezeption reagieren. Kreuder hat sich seit seines Schreibens gegen 'den Realismusan-spruch' gewehrt. Die Abwehrstellungen, die er dabei bezieht, wie auch die Gegenweltentwürfe, die seine Texte präsentieren, sind gelegentlich widersprüchlich und scheinen sich außerdem (hier würde ich Schulz also widersprechen) im Laufe der Zeit zu verändern (bei vielen gleichbleibenden, 'leuchtturmartigen' Merkmalen, die gleichbleiben). Ein entscheidender Faktor scheint mir Kreuders Umgang mit der eigenen Geschichte zu sein (die (Nicht-) Rezeptionsgeschichte ist ein Teil davon), bzw. die Frage nach dem autobiographischen Schreiben. Dabei muss zwischen fiktionalen und nichtfiktionalen, zwischen öffentlichen und nicht öffentlichen Texten unterschieden werden. Möglicherweise ist der Versuch, anschließend beide Ebenen (also Biographie und fiktionale Texte) in Bezug zu setzen, produktiv für die Klärung einer ganzen Reihe von augenscheinlichen Widersprüchlichkeiten, die Kreuders Texte durchziehen. Um ein Beispiel zu geben: Widersprüchlich ist die Diskrepanz zwischen in den essayistischen Einschüben in Kreuders fiktionalen Langtexten vertretenen poetologischen Positionen und ihrer fehlenden Einlösung in den Texten selbst⁹. K. ist "ein listiger Schriftsteller" (Schulz, 1992: 203), ich würde davon ausgehen, dass die Selbstexplikationen¹⁰ in den fiktionalen Texten mit großer Vorsicht zu genießen sind, ähnlich wie im Übrigen die autobiographischen Selbstaussagen (zu letzterem s.III.1.). Ein Vergleich mit nichtöffentlichen Texten Kreuders kann hier möglicherweise klärend sein.

Ich stelle im Folgenden als einen ersten, vorläufigen Beleg für die angeführten Thesen einige Überlegungen vor, die sich (auch in Hinblick darauf, dass dieser Beitrag in Novi Sad erscheint) dem angesprochenen Problemkreis von einem Randbereich von Kreuders Biographie aus annähern, nämlich von der dreizehnmonatigen Balkan-'Tramp'-Tour, die Kreuder zusammen mit seinem Freund Hanns Ulbricht 1926/ 27 unternommen hat.

Dabei vergleiche ich zur Frage nach autobiographischem Schreiben Dokumente (v.a. Reisebriefe) mit Darstellungen in seinen öffentlichen Selbstbeschreibungen (II.1.) sowie zwei Fassungen einer auf Erlebnissen dieser Balkanfahrt basierenden Erzählung (II.2.) und frage nach möglichen Gründen für die sich zeigenden Abweichungen. Ein Exkurs fragt, inwieweit der Balkan für Kreuder eine "Gegenwelt" darstellt und nach möglichen Funktionen des Balkanschauplatzes in "Agimos". Der "Agimos" ist m.E. der vielleicht am häufigsten missverstandene längere Erzähltext Kreuders. Die Schlußbemerkung skizziert ausgehend von dem hier vorgeschlagenen Verfahren einige größere Fragenzusammenhänge für eine Kreuder- Biographie.

⁹ vgl. Schulz, 1992: 369-383

¹⁰ zum Begriff vgl. Voigt, 1995: 263-266

II. BALKANREISE

II.1. Darstellungen in der Sekundärliteratur und in Kreuders explizit autobiographischen Texten

Für die Erhellung der Biographie Kreuders über immer wieder wiederholte Allgemeinplätze hinausgehende biographische Materialien finden sich vor allem in den Anmerkungen und im Nachwort von Bürger zum Briefwechsel mit H.H. Jahn (1995), in dem von Fiedler 1990 herausgegebenen Sammelband und in Edschmid, 1990 (= I. Kreuder, 1990). Ein ausführlicherer, quellengestützter biographischer Abriss fehlt bisher. Zur Balkanreise 1926/27 schreibt **Schulz**, der (auf dem Hintergrund der oben dargestellten Annahme, dass Kreuder ausdrücklich nicht autobiographisch geschrieben hat) seine knappe biographische Darstellung (Schulz, 1992: 22-24) lakonisch mit den Worten "hier noch, zur besseren Orientierung des Lesers" präsentiert (Schulz, 1992: 22):

"1926/27 gehen Kreuder und Hanns Ulbricht auf eine dreizehn Monate lange Wanderung durch den Balkan bis Griechenland. Die Reise endet im Malariahospital in Saloniki; Geldsammlungen in der Heimat ermöglichen die Rückkehr" (Schulz, 1992: 23).

Schulz stützt sich bei seinem biographischen Abriss nach eigenen Angaben (Schulz, 1992: 25) auf Kreuders autobiographische Texte, den Text von Irene Kreuder und einige andere wenige Sekundärtexte.

Andere Autoren bringen bringen ähnliche und z.T. ein wenig ausführlichere Informationen:

Fiedler, 1990: 612 (Nachwort): "1926/27 unternahm Kreuder zusammen mit Ulbricht mit dem Vorschuß der "Frankfurter Zeitung" eine dreizehn Monate währende "Tippelfahrt" durch die Balkanländer, die allerdings mit einem finanziellen und gesundheitlichen Fiasko endete. Die auf dieser abenteuerlichen Reise gesammelten Erfahrungen verarbeitete Kreuder öfters, so in der Erzählung "Der Apotheker von Lamia"."

Bürger, 1995: 230 (Anmerkungen): "Die Reise, die bis in den Orient führen sollte, endete im Malariahospital in Saloniki".

Ein **RoRoRo- Prospekt** (Was sie schreiben, 1954) ist ausführlicher: "Schon dichterische Versuche des Einundzwanzigjährigen in der "Frankfurter Zeitung" fanden Beachtung. Die gleiche Redaktion schickte ihn 1926/27 auf eine Wanderfahrt durch Jugoslawien, Albanien und Griechenland, die Reise endete im Malaria- Hospital in Saloniki. Die "Literarische Welt" druckte Kreuders "Ballade vom Vagabunden" und auf diese Weise war ihm geholfen"

Kreuder selbst erwähnt seine Reise in seinen autobiographischen Texten immer wieder, mit jeweils unterschiedlicher Deutung (s.u.). Eine ausführliche Darstellung findet sich in "**Durchgehend geöffnet**" (:195):

"Mit einem Vorschuß der "Frankfurter Zeitung" (zwei Hunderter) für Reisenotizen zog ich 1926-27, meist zu Fuß, mit dem jugendlichen Lyriker Hanns Ulbricht durch den Balkan. Jugoslawien, Albanien, Griechenland. Tippelnd und stromernd. Vorüberge-

hend verhaftet und ins Gefängnis von Belgrad geworfen, weil unser Visum abgelaufen war. Ich kannte also die Not und das Elend der Unbehausten, Vertriebenen, Geflüchteten, Heimatlosen. An welchen Türen hatten wir nicht um Brot gebettelt, um einen Zehnpfennig. In welchen Strohhaufen, Schuppen, verlassenen Schlafsälen, an welchen Stränden hätten wir nicht, auch in eigens dazu umgekippten Booten, geschlafen? Nachdem noch die 25 Klöster der Mönchsrepublik Athos besucht worden waren, schüttelten mich die Malaria-Anfälle allzu oft und regelmäßig. Mit 40,6 Grad Fieber im Krankenhaus von Saloniki erreichten mich die Spenden Berliner Studentinnen, sie hatten meinen Elendsbericht gelesen, den Willy Haas in der "Literarischen Welt" veröffentlicht hatte."

"Kontraste" (:99) : "Vielleicht -niemand sagte es zu ihm- versuchte er schon (....) auf Tippel- und Stromerfahrten durch Österreich, Slovenien, Batschka und Banat, durch Albanien und Griechenland, Gedichte von Georg Heym im Rucksack, "Welt" in den Sinn und in die Sinne zu bekommen, dreiundzwanzigjährig?"

"Ich über mich"(: 9): "Nun lockte mich das Land Buddhas. Mit einem Vorschuß von 200 Rentenmark trampelte ich mit 23 Jahren in der Gesellschaft eines jungen Lyrikers durch Jugoslawien, Albanien und Griechenland. Wir besuchten die Klöster des Mönchsstaates Athos und landeten mit Malaria im Krankenhaus von Saloniki. Willy Haas von der "Literarischen Welt" druckte einen Notbrief von mir, worauf Berliner Studentinnen für uns sammelten und die Heimkehr der Gestrandeten ermöglichten".

Einige dieser Angaben sind, wenn man sie mit Reisebriefen Kreuders an seine Freunde Ernst Handschuch und Carl Mumm und Kreuders Notizbüchlein von der Fahrt (MLA) vergleicht nachweislich falsch oder halbwahr.

Tatsächlich erkrankt Kreuder Ende Dezember 1926 auf dem Weg von Philiatra nach Thessaloniki an Malaria (s. u.) und wird in einem Hospital in Thessaloniki 13 Tage lang behandelt (Brief an Carl Mumm vom 07.01.27). Auf der Rückkehr von einer vierzigtägigen Reise durch die Chaldike und die Klöster des Bergs Athos liegt Hanns Ulbricht mit einem Abzess am linken Bein (Brief an Mumm vom 29.03.27) einige Wochen in einem verwanzten und verlausten Hotelzimmer in Jerissos fest (drastische Beschreibung z.B. in dem Brief an Mumm vom 15.04.27), und wird nach einer abenteuerlichen Rettung durch Hilfe eines Einheimischen schließlich im Spital in Thessaloniki aufgenommen. Auch klagt Kreuder über neue Malariaanfälle auf dem Berg Athos (Brief an Mumm vom 20.02.27) und neue Anfälle in Jerissos (Brief an Mumm vom 29.02.27). In dieser Situation wendet sich Mumm in der Heimat an Willy Haas, den Chefredakteur der "Literarischen Welt", mit der Bitte um Unterstützung und dem Angebot, einen Brief Rilkes an Ulbricht¹¹ meistbietend zu versteigern. Haas antwortet Mumm am 19.5.27 und sagt zu, den Brief Rilkes und auch "eines oder das andere der Gedichte" abzudrucken, und erkundigt sich, wohin er das Honorar schicken soll.

Die Publikation ("Literarische Welt" 3 (1927, Nr. 22, S.5) bringt den Brief Rilkes, zwei Gedichte von Hanns Ulbricht, den Brief Mumms und einige Anmerkungen von Haas. Am 04.06.27 wendet sich Haas noch einmal an Mumm, um ihm mitzuteilen, er werde ihm "von einer Dame, die nicht genannt sein will", 20 Mark für Kreuder und Ulbricht zusenden.

¹¹ = Rilke, 1950: Brief an H. Ulbricht v. 24.03.1926

In Thessaloniki ist das Echo auf diese Versuche Mumm's zu helfen eher zwiespältig. Kreuder an Mumm am 15.04.27:

"wir waren beide empört, als wir von Deinen Unternehmungen vernahmen. Wir "anerkennen" und billigen ohne Zweifel Deinen Entschluss, uns zur Hilfe zu eilen, indessen scheint Dein Staatsexamen, wie Hanns meint, Dich ein wenig verrückt gemacht zu haben. (.....) (....) in der nächsten Woche wird unsere erste Saloniki-Wochenschau mit aktuellen Szenen im besten Kino Salonikis laufen. Ich zeichne dabei als "Manuskript und Regie". Heute brachte "TOΦOS", die grösste Zeitung Mazedoniens einen Artikel über uns (....). Es scheint also, dass sich nun wieder Aussichten ergeben auf ein besseres Fortkommen.- O, wie gern würde ich heimfahren, mais, ohne "Handhaben", ohne Geld geht das nicht, hätte ich zuhause bleiben können".

Am 30.05.27 berichtet Kreuder Mumm brieflich wieder von inzwischen drei Wochen dauernden Malaria- und Fieberanfällen und dass Ulbricht noch im Hospital liegt. Gerne würden sie "einmal" nach Hause fahren, wenn sie Geld hätten. Dann aber:

"zu Hause erwartet mich der böse trostlose Aufenthalt, wie ich ihn vor einem Jahr verliess. Die Polizei erkundigte sich öfters nach mir wegen Schulden. Dass ich vielleicht wieder gesund würde aber ohne Geld und Ruhe wäre."

Am 13.06. schreibt Kreuder an Mumm, die "unbekannten" 20 Mark seien angekommen. Und nicht nur die:

"Samstag, also vorgestern, befanden wir uns in einer (...) unbeschreiblich konkret elenden Lage (...) . Ich fand Parallelen in der Geschichte unserer Reise. Nach 5h nachmittags, hungrig, müd (es war zum Heulen- und was schmiss uns so zurück? Klägliche Krankheiten) betrat ich mit Hanns die Post, obwohl rein gar nichts zu erwarten war. Man übergab uns den Brief von Willy Haas, worin dieser 70 Mark avisierte und ausserdem Honorar und die Veröffentlichung in der Li-We mitteilte. Gleichzeitig lagen in einem Brief von Hanns' Mutter 10 Mark, womit wir gerettet waren. Hier im Café dann (ich schreibe dies rasch, während Hanns draussen im Krankenhaus ist, verbunden wird und bald wieder zurück ist) brach ein vielleicht der ungeheuerlichste Jubel los (oder aus), den ich bisher zu verzeichnen gehabt habe. Dazwischen proklamierte Hanns entzückt die Heimreise. Also "Untergang", auf der anderen Seite."

Gleichzeitig grenzt sich Kreuder von der Darstellung in der "Literarischen Welt" ab (ebda):

"Gestern, Sonntag morgen, traf ich Hanns hier im Caféhaus mit den Exemplaren der LiterWelt, allwo wohl ein wenig "falscher Tam-Tam" um uns gemacht wurde. So ganz stimmt es nicht, dass unsere Fahrt durch Österreich, Dalmatien, Adriagastade, Herzegowina, Bosnien, Serbien, Montenegro, Albanien und ganz Grie-

chenland in der Chaldike ein "trauriges Ende" fand. Und irrsinnig war sie wohl weniger, sondern ganz gefasst und routiniert. (.....) Wir saßen gestern, Sonntagsabend bis gegen 1h nachts in dem schönsten Konzertkaffee Salonikis, am Meeresufer und untersuchten unsere Dekadenz melancholisch, hielten fest, dass wir immer gerade so mit einem blauen Auge davon kämen".

Am 29.06.27 sind Kreuder und Ulbricht wieder in Nürnberg (Brief an Mumm von Karl Frenz).

Ich habe das Reiseende so ausführlich dargestellt, um zu zeigen, dass Kreuders Darstellung in seinen autobiographischen Texten die Tatsachen z.T. verdreht: weder hat er selbst einen Brief an Willy Haas geschrieben, noch haben (außer, hinter der unbekannt bleiben wollenden Dame verberge sich eine Gruppe von Studentinnen) Berliner Studentinnen gesammelt, auch endete die Reise nicht im Malaria- Hospital, sondern- im Café (mit dem Brief von Willy Haas, der das Autorenhonorar in Aussicht stellte). Grob fahrlässig falsch ist im Übrigen die Darstellung in dem Prospekt von Rowohlt, das Gedicht "Von den Vagabunden" erschien tatsächlich in der "Literarischen Welt", allerdings erst vier Jahre später (1931, Nr. 25, S.3).

Auch ein anderes Detail aus Kreuders Selbstdarstellung ist nur halbrichtig: Den Gedichtband von Georg Heym, mit dem er durch den Balkan gereist sein will, hat er noch am 13.06.1926 (vgl. Notizbücher von Kreuder) in Lienz/ Österreich als Gastgeschenk einer gewissen "Hertha" überlassen (vgl. Brief an Mumm vom 03.11.26: "Bis jetzt bin ich, seit Lienz, wo ich meinen "Heym" als Gastgeschenk liess, ohne Bücher gereist".)

Was schließlich das ursprüngliche Reiseziel angeht, sind die Aussagen Kreuders widersprüchlich, keineswegs lässt sich eindeutig feststellen, dass "das Land Buddhas" lockte. Auf einem Passphoto Kreuders aus dem Jahr 1926 (abgedruckt in Stoll u.a., 1974: 120/21) hat Kreuder auf der Rückseite vermerkt: "Dargestellte Person, angeblich Schriftsteller, reist zu Fuß nach China". Diese Aussage stützen zwei albanisch-, bzw. serbischsprachige Visitenkarten mit einer Kurzinformation über die Reise, auf denen angegeben wird, sie wollten zu Fuß durch "Europa, Nord- Afrika und Zentralasien" reisen. Am 01.04.26 berichtet Kreuder Mumm von einem Besuch in der "Frankfurter Zeitung", wo er mit zwei Redakteuren seine "Asienreise" besprochen habe. Am 22.04.26 wendet er sich hektisch aus Frankfurt mit der Bitte um Unterstützung an Ulbricht:

"Eilt! Eilt! Ich stehe mit der Frankf. Ztg. in weiteren Verhandlungen!

Lieber Hanns,

gib mir bitte sofort auf einer Postkarte drei kleinere interessante Städte (keine Zentren) an, durch die wir auf unserer Reise kommen werden im Balkan. Dalmatien ausgeschaltet, da hat die Frankfurter Zeitung bereits Berichterstatte.

Ich bekomme meine 120 Mark nur, wenn ich drei Städte angebe, für die ich mich verpflichte, innerhalb einer bestimmten Frist je einen Reisebericht zu schreiben von zwei Spalten- im Grossen Feuilleton. In Betracht kommt also der Balkan ausser Dalmatien. Schreibe mir auch, wann wir ungefähr die betreffenden Orte berühren werden.

(....) tausend herzliche Grüße von deinem unfreiwilligen Balkanberichterstatte

Ernst Kreuder

Wenn ich einmal im Grossen Feuilleton bin, sind wir gerettet."

Am 27.04.26 berichtet Kreuder Mumm:

"Vorher brachte ich es fertig, auf der Balkankarte drei Orte ausfindig zu machen und sie meinen Redakteuren mitzuteilen.(...) [Ulbricht, d. Verf.] überliess es meinem Scharfblick, obwohl er weiss, dass ich keine Ahnung habe, welche obskuren Wege wir einschlagen werden. Tout egal?"

Die Reise wurde also alles andere als planvoll und mit festgesteckten Reisezielen angegangen. Auch während der Reise wechseln die weiteren Pläne häufig, mal möchte Ulbricht nach Bulgarien reisen, mal Kreuder weiter nach "Mesopotamien" usw. usf.

Dass Kreuder aus tatsächlich völlig verarmten Verhältnissen aufbrach, zeigt ein Brief an Mumm vom 07.05.26, in dem er berichtet, den Vorschuss von der Frankfurter Zeitung erhalten und davon fünfzig Mark für die Reise zurückgelegt zu haben. Am 27.05.26 brechen sie auf, am 08.06. berichtet er Mumm aus Linz, ihr Geld sei "arg geschmolzen", am 17.06. in Graz bringt das Notizbuch die knappe Mitteilung "Kein Geld". Ab da reisen sie ohne Geld, indem sie betteln, bei Bauern um Übernachtung bitten, in Gendarmerien schlafen und kleinere Geldbeträge aus der Heimat geschickt bekommen. Geldmangel ist in den Briefen ständiges Thema.

Zusammengefasst ergibt sich der Eindruck, dass Kreuders autobiographische Texte für eine Biographie im Detail überprüft werden müssten. Lassen sich in den vorgestellten Abweichungen Regelmäßigkeiten, Strukturen, Selbstbilder erkennen? Ich möchte im folgenden versuchen, anhand dieses biographischen Mikrobereiches der Balkanreise eine These formulieren, wie Kreuder stilisiert, das heisst, welches Selbstbild er in seinen autobiographischen Texten vermitteln möchte. Dabei beziehe ich mich neben den angeführten autobiographischen Texten auf eine kleine Erzählung aus dem Jahre 1953.

II.2. Der Apotheker von Lamia

Die Erzählung "Der Apotheker von Lamia" ist von Kreuder immer wieder unter unterschiedlichen Titeln veröffentlicht worden¹². Das der Erzählung zugrundeliegende Erlebnis schildert Kreuder in seinen Briefen an Mumm und Handschuch von Anfang 1927. Eine frühere literarische Verarbeitung dieses Erlebnisses stellt die Erzählung "Unterwegs" dar, die Kreuder in seinen Erzählband "Das Haus mit den drei Bäumen" aufgenommen hat (1944: 142-151).

Beide Erzählungen sind in den dargestellten Einzelheiten bis auf kleine Abweichungen identisch, unterschiedlich ist die Rahmung und die Abfolge der kolportierten Begebenheiten; außerdem ist die spätere Fassung etwas gerafft.

¹² Vgl. Stoll u.a., 1974: Nr. 261, Erstfassung 1953 unter dem Titel "Episode in Griechenland". Kreuder hat die Erzählung in seinen Kurzgeschichtenband "Tunnel zu vermieten" aufgenommen.

"Ich erwachte am Morgen in dem kleinen, düsteren Hotelzimmer in Lamia und ich fror und es schüttelte mich. Als ich aufstand, wurde mir schwarz vor Augen." - Der Ich- Erzähler in "Unterwegs" hat die Nacht zum 24.12. in Lamia in einem Hotel zugebracht, sein Geld ist fast alle. Er hat hohes Fieber und begibt sich in eine Apotheke. Dem Apotheker, der ein wenig Deutsch spricht, erzählt er seine Geschichte: nachdem er sich von seinem Reisegefährten Hulb¹³, mit dem er mehr als ein halbes Jahr gemeinsam den Balkan bereist hat, in Athen nach einer Meinungsverschiedenheit wegen eines Aschenbechers getrennt hat, fährt er mit der Fähre von Athen nach Patras und landet nach einem längeren Fußmarsch die Schienen entlang nach Ph..., eine kleine Stadt an der Westküste. Dort erteilt er einigen angesehenen Dorfbewohnern Deutschunterricht und wohnt einige Wochen im Polizeigebäude, bis ihm langweilig wird. Als er einen Brief von Hulb erhält, der ihn zurück nach Saloniki ruft, zieht er wieder los. Der Apotheker lässt ihm eine Suppe bringen und gibt ihm Chinintabletten. Ein junger Mann aus Lamia, der in München Staatswissenschaft studiert hat, organisiert bei einem Onkel etwas Geld für die Weiterfahrt mit dem Zug nach Thessaloniki, für die der Ich- Erzähler zu Fuß noch zehn Tage gebraucht hätte. Morgens um sieben kommt der Ich- Erzähler in Saloniki an, findet einiges Geld für sich auf dem Postamt vor, fährt zum Konsulat und erhält dort ein Schreiben für das Krankenhaus. Auf dem Weg dorthin findet ihn Hulb, der ihn zufällig von dem Dach des Neubaus, auf dem er wohnt, vorbeigehen sehen hat, und begleitet ihn ins Krankenhaus. Im Krankenhaus hat der Ich- Erzähler 40,6 Grad Fieber und schläft ein:

"und dann war ich bald auf einem wunderbaren, großen, weißen Dampfer, der langsam den Hafen verließ, Glocken läuteten in der Stadt und die Kapelle spielte auf dem Heck einen Tusch nach dem andern, ich hatte einen weißen Bordanzug an und eine Kapitänsmütze auf dem Kopf, und Hulb kam über das Mitteldeck auf mich zu, er grüßte militärisch und meldete:

"Zu Befehl, Kapitän, es kann jetzt beschert werden!" (151)

Die erzählte Begebenheit wie auch die Details lassen sich anhand der Reisebriefe Kreuders als authentisch belegen: Anfang November 1926 beschließen Ulbricht und Kreuder in Athen, getrennt weiterzureisen.

Kreuder an Mumm, 3.11.26, Patras: "Ich will nicht verschweigen, dass sich eines Abends ein unerquicklicher Disput zutrug, worauf Hanns den Vorschlag der Trennung machte (da er meine Begleitung als eine Last empfand)."

An Ulbricht, 15.12.26: "Von Patras pilgerte ich die Bahnschienen (deutsches Fabrikat 1898) entlang und gelangte eines Tages sans Drachme in Philiatra an, wo man mich in der nächsten Stunde schon als Lehrer der deutschen Sprache für mehrere Monate engagiert hatte."

An Handschuch, Philiatra, 13.11.26: "Meine Schüler sind bis jetzt sieben an der Zahl: drei Advokaten, ein Professor des Gymnasiums, der Chef der Polizei, der Bürgermeister, der Postdirektor. Wir arbeiten nach einer griechisch- deutschen Methode, und da die meisten ein wenig französisch können und ich griechisch lesen kann, klappt die Sache. Geld bekomme ich vorschussweise auf Wunsch, diesbezüglich mangelt es (...) dies-

¹³ = Hanns ULBrichl

mal nicht. (...) Diese Stadt ist keine Stadt. Ein griechisches Nest an der Küste, unvorstellbar. 10.000 Einwohner. Unmässig viele Cafés, sonst nichts. Ich bin in Gefahr, vor Langeweile einzugehen, zu verwesen. Ich wohne in der Polizei, vorerst. Habe nichts anderes zu tun, als von Café zu Café zu gehen, oder Wein zu trinken, jeder grüßt ehrerbietig den Germanos, dabei ist meine Garderobe am Zerfall - einzig das Meer und am Abend die Olivenhaine, wenn die untergehende Sonne ihr Gold hineinstreut, trösten etwas."

An Mumm, Philiatra, 17.11.26: "Um acht Uhr habe ich eine Stunde, die diesmal in einem Klassenzimmer stattfinden soll, da ich Tafel und Kreide brauche. Ich habe viel Arbeit mit der Aussprache, allabendlich nach Schluss Kopfschmerzen(...) Der Unterricht ist unbeschreiblich ergötzlich und komisch Der Chef der Polizei in Uniform und Sporen stottert: Tär kute kamärat, tü kute svästät (Schwester)-. Da ich bei Bodemeyer artikulieren lernte, exerziere ich mit ihnen. Sie halten mich alsdann für einen grossen Philologen."

An Mumm, 7.1.27, Saloniki: "In Eilmärschen rückte ich ab, bekam aber unterwegs das Fieber, musste plötzlich in einem kleinen Nest, dem Umsinken nahe, mich untersuchen lassen, sass in einer Apotheke, 39,8 Grad Fieber. Man sammelte Geld für mich, es war Heiliger Abend, und ich fuhr in der Nacht im Fieberdelirium mit dem Express nach Saloniki, wusste natürlich nicht Hanns' Adresse, hinterlegte auf der Post eine diesbezügliche Aufforderung, ging darauf (1. Feiertag!) zum deutschen Konsulat und erreichte nach grossen Schwierigkeiten, dass ich eine Anweisung ans hiesige Hospital bekam. Auf dem Wege dorthin, in Begleitung des Konsulats-Dieners, fasste mich plötzlich jemand von hinten bei der Hand: Hanns! Er muss ziemlich erschrocken sein über mein Aussehen, quittengelb und eingefallenes Gesicht. Dann lag ich mit 40,7 Grad Fieber im Hospital, grosser weisser Saal mit 26 Betten, bekam fürchterlich schmerzhaft Einspritzungen, musste ungeheuerliche Mengen Chinin vertilgen. Keinen Augenblick jedoch war ich von einer eigentümlich ruhigen Gefasstheit verlassen. (.....) Gestern Mittag wurde ich entlassen; Hanns, der Maler sowie der Filmopérateur holten mich ab und brachten mich hierher auf das Dach des höchsten Hauses von Saloniki, wo sie einige kleine Kämmerlein bewohnen. Das Haus ist ein Hotelneubau, unfertig(...)."

Während "Unterwegs" mit einem 'klassischen' Short- story- Anfang sofort in die Erzählung ein- und mit einem 'traumhaft' offenen Ende aussteigt, das verschiedene Interpretationen zulässt (Weihnachten in der Fremde, Beziehung zum Reisepartner, Fieberphantasie), beginnt die spätere Erzählung "Der Apotheker von Lamia" mit einem ganz anderen Thema in einer ganz anderen Situation:

""Was wollen Sie eigentlich?", fragte Günther, "es geht Ihnen gut und Sie sind bekannt. Unsereiner plagt sich täglich, um das Nötigste zusammenzukriegen. Sie können gar keine Ahnung haben, wie schwer das alles heute für einen Studenten ist, der nie einen Wechsel bekam, weil er keinen Vater hat, der eine Krawattenfabrik besitzt."

"Bringen Sie zwei Flaschen Bier und zwei klare Schnäpse", sagte ich zu dem Wirt, der an den Tisch gekommen war.

"Nun", sagte ich dann, "es geht Ihnen heute, wie es mir damals gegangen ist." (Fiedler, 1990: 308 f.)

Der Ich- Erzähler berichtet dann, wie seine Eltern ihr Vermögen in der Inflation verloren hatten und sein Vater nach einer Gehirnblutung nicht mehr arbeiten konnte, sondern zu Hause einen Kiosk betrieb¹⁴. "Ich studierte damals in Frankfurt, und als sich das nicht mehr finanzieren ließ, zog ich mit einem Freund los, mit Rucksack und Schlafdecke, wir nannten das eine Studienreise und kamen durch Österreich, Jugoslawien, Albanien nach Griechenland" (ebda: 309). Die weitere Binnenerzählung entspricht den in "Unterwegs" geschilderten Begebenheiten. Auch diese Fassung endet im Krankenhaus in Thessaloniki:

"Ich streckte mich in dem weißen Bett aus und zog die weiche Decke unters Kinn. Dann schloß ich die Augen. Ich war ziemlich elend und ganz zufrieden und eigentlich glücklich.

So viel wollte ich Ihnen gar nicht erzählen. Nun, ähnliche Episoden der Verelendung wurde mir in meinem Leben öfter angeboten, und sie wurden auch im Dutzend nicht billiger. Ich konnte nie wissen, wie sie ausgingen. Vielleicht wußte ich mit dem Instinkt, zu beschuldigen war hier niemand und zu erklären gar nichts, man hielt entweder aus oder man kniff. Schließlich wollte ich ja eines Tages Schriftsteller werden, und da kommt es vor allem darauf an -man mag Ihnen erzählen, was man will- daß man aushält" (ebda: 313).

Auffällig ist, dass Kreuder der Erzählung einen Rahmen mit einer 'Moral von der Geschichte' verpasst, die die Begebenheit auf die Schriftsteller- Existenz ausweitet. Da sich der Student ja eigentlich nicht beschwert hat, dass er Schwierigkeiten hätte, als junger, unbekannter Autor ernstgenommen zu werden o.ä., sondern, dass er sich als Student plagen muss, das Nötigste zusammenzukriegen, wirkt der letzte Satz wie nachträglich angeklebt, er hat mit der sonstigen Erzählung keine innere Verbindung. Auch enthalten die Reisebriefe Kreuders wenig Hinweise auf eine Deutung der Reise als eine Bewährungsprobe der schriftstellerischen Existenz. Stattdessen folgen sie eher einem Selbstdeutungsmuster einer Abenteuerreise in und aus materieller Not¹⁵.

In einem Text, der sich ansonsten von der früheren Fassung und auch den biographischen Materialien kaum unterscheidet, lässt sich also konstatieren, dass Kreuder seine Biographie auf die Schriftstellerexistenz hin uminterpretiert.

Die oben angeführten Abweichungen in Kreuders autobiographischen Texten (der Heym-Band, mit dem er gereist sein will und sein eigener Elendsbericht, den Haas in der Literarischen Welt veröffentlicht haben soll) folgen m.E. dem gleichen Muster. Dass Kreuder die Spenden der Berliner Studentinnen im Hospital erreichten, ist eine literarische Dramatisierung, die ich (zumindest in "Durchgehend geöffnet") in Zusammenhang mit der dortigen 'Verwendung' der Balkanfahrt sehen würde: In dieser autobiographischen Skizze nämlich dient die knappe Schilderung seiner Balkanfahrt der Begründung, warum er im Dritten Reich nicht emigriert ist: "Eine Flucht ins (vorläufig) freie Ausland lockte mich nicht. Keine Laune, mich aus dem Odenwald vertreiben zu lassen. Meine "Lehrjahre" an Notquartieren, an Bettelsuppen lagen hinter mir" ("Durchgehend öff-

¹⁴ vgl. dazu z. B. "Durchgehend geöffnet": 194

¹⁵ dass Kreuder natürlich mit der Reise auch schriftstellerische Hoffnungen verband, zeigt deutlich der oben zitierte Brief an Ulbricht vom 22.04.26: " Wenn ich einmal im Grossen Feuilleton bin, sind wir gerettet."

net": 195). Und, nach der Darstellung der Balkanfahrt explizit: "Erfahrungen, die mir die Emigration verleiden" (ebda: 196).

In "Kontraste" dient die knappe Erwähnung der Balkanreise in einem längeren poetologischen Exkurs um die Frage nach dem Kriterium von "Welthaltigkeit", dem Nachweis, dass schon der junge Kreuder versucht habe, "Welt in den Sinn" zu bekommen. Auch hier also wird die eigene Geschichte ganz explizit in den Dienst an der Literatur hin uminterpretiert.

Natürlich heißt autobiographisch zu schreiben immer zu gewichten und die eigene Geschichte zu interpretieren. Ich hoffe, durch die gewissermaßen penible Nachprüfung der Selbstaussagen Kreuders zu seiner Balkanfahrt zweierlei nachgewiesen zu haben: zum einen sollten Kreuders öffentliche autobiographische Texte nicht ungeprüft als Grundlage für biographische Darstellungen verwendet werden (die hier vorgestellten Abweichungen sind relativ banal und unwesentlich; erheblich interessanter dürfte allerdings eine Überprüfung der öffentlichen autobiographischen Selbstaussagen Kreuders zu seiner Zeit in und nach dem Dritten Reich sein). Zum anderen könnte, ein biographisches Verfahren, das Martynkewicz für Arno Schmidt verwendet hat, nämlich die Deutung von Schmidts Schriftstellerbiographie von einem psychosozialen Ansatz her als eine "Selbstinszenierung" auch für eine Kreuderbiographie einen brauchbaren Ansatz darstellen.

II.3. Balkanwelt als Gegenwelt?

Wie der Begriff der "Selbstinszenierung" vielleicht einen Schlüssel zu Kreuders autobiographischem Schreiben darstellen kann, könnte der Begriff der "Gegenwelt" geeignet zu sein, um Kreuders Texte auf Differenzen hin zu lesen: Inwieweit lassen sich Unterschiede zwischen den jeweiligen Gegenweltentwürfen in Kreuders längeren Erzähltexten ausmachen und wie lassen sich diese Unterschiede erklären? So schlägt auch Petersen, der in seiner grundlegenden Studie "Der Deutsche Roman der Moderne" einige (sehr anregende¹⁶) Anmerkungen zu Kreuder als Autor der Moderne gibt, Kreuders Texte dem 'Typus' der "Gegenweltromane" zu, deren Funktion er in der "Unterminierung der Realität" sieht, und die er, mit einer Formulierung von H. Gnüg als Ausschweifen der "bloß tagträumenden Phantasie (...) gleichsam >ohne Fahrplan<" beschreibt (Petersen, 1992: 204). Die Frage ist, "was anders ist als in der uns umgebenden Realität" (ebda: 202). Im Gegensatz zu Science-Fiction- und utopischen oder antiutopischen Romanen sind nach Petersen Gegenwelten erst dann tatsächlich "andersartig", wenn sie sich "freimachen von den Vorgaben der vorhandenen Welt" (ebda: 204). Ausgehend von Hesses

¹⁶ Anregend schon deshalb, weil Petersen einige Texte Kreuders als Texte mit (auch) explizit "modernen" Erzählmustern liest und ihn damit in einen größeren Kontext mit anderen modernen Erzähltexten stellt. Dies ist sicher auch insofern ein produktiver Ansatz, als sich viele charakteristische Einzelzüge von Kreuders Erzähltexten auch bei anderen neueren Autoren wiederfinden lassen, also alles andere als originär 'kreudersch' sind. Intertextuelle Zusammenhänge zu beachten ist dabei für die Interpretation von Kreuders Texten unabdingbar. Beachtenswert in dem Zusammenhang auch der Hinweis von Bürger (1995: 289), der keinen "zeitgenössischen literarischen Verwandten im deutschsprachigen Raum" ausfindig machen kann, aber meint: "vielleicht wird man bei fremdsprachigen Autoren Benachbartes finden, etwa bei Witold Gombrowicz".

"Glasperlenspiel" beschreibt er Texte von Nossack und Kreuder über den Anspruch, in einer geistigen Gegenwelt die "eigentliche Welt", die "Welt hinter der Welt" darstellen zu wollen (ebda: 208). Ohne mich in eine Diskussion der Frage des Wirklichkeitsbegriffs bei Kreuder verstricken zu wollen, möchte ich in dem hier gesteckten Rahmen "Balkanreise" bleiben und einige knapp gehaltene Anmerkungen geben zu der Frage, ob sich Spuren dieser Reise in Kreuders längeren Erzähltexten finden lassen und ob für Kreuder dabei der südost-europäische Raum eine Rolle bei der Konstituierung von "Gegenwelt" ("was anders ist als in der uns umgebenden Realität") spielt.

Drei von Kreuders längeren Erzähltexten ("Agimos", *Spur unterm Wasser* und "Hörensagen") spielen (auch) auf südost-europäischen Schauplätzen. Einige Indizien sprechen dafür, dass wenn überhaupt einer der längeren Erzähltexte, dann der Roman "Agimos" von der Balkanfahrt beeinflusst worden ist. Die Wahl der Schauplätze in "Spur unterm Wasser" im Golf von Volos dürfte durch Kreuders Aufenthalt in Griechenland auf der Insel Trikkeri im Jahre 1957¹⁷ und die Schauplätze von "Hörensagen" (Julische Alpen und Istrien) durch spätere Urlaubsaufenthalte Kreuders in Jugoslawien angeregt worden sein¹⁸; auch ist Kreuder auf seiner Wanderung durch Jugoslawien und Griechenland 1926/27 weder in Istrien noch am Golf von Volos gewesen¹⁹.

An "Agimos" hat Kreuder wohl von 1948 an gearbeitet²⁰. Da Kreuder zwischen seiner Balkanfahrt 1926/27 und dem Beginn der Arbeit an "Agimos" nicht mehr in Südost-Europa gewesen ist, ist der einzig mögliche biographische Zusammenhang für die Wahl des Balkan- Schauplatzes also die Trampfahrt 20 Jahre vorher. Auch ist nur im "Agimos" die Rede vom "Balkan" als Handlungsschauplatz, die südosteuropäischen Schauplätze in den anderen längeren Erzähltexten sind jeweils spezifischer festgelegt. Vom "Balkan" aber spricht Kreuder auch in seinen explizit autobiographischen Texten gelegentlich, wenn er die Trampfahrt 1926/27 beschreibt (vgl. etwa "Durchgehend geöffnet": 195); auch in "Apotheker von Lamia" (: 311) und "Unterwegs" (:145) ist vom "Balkan" die Rede (in "Spur unterm Wasser" und "Hörensagen" hingegen nicht).

Nachweisbare direkte Entsprechungen zwischen der Fabel²¹ der Rahmenhandlung von "Agimos" und Kreuders Erlebnissen finden sich allerdings wenig. Möglicher-

¹⁷ wohin Kreuder mit einem Rowohlt- Vorschuss gefahren war, um den "Agimos umzuarbeiten" (vgl. Kreuders Briefe an Jahn, 1995: 200, 203). Kreuder wohnte während dieses Aufenthaltes in dem Haus von Alfons Hochhauser in Trikkeri/ Volos (vgl. Brief an Eltern vom 12.10.57). Auf Trikkeri/ Volos spielt ein größerer Teil der Handlung von "Spur unterm Wasser". Alfons Hochhauser wiederum hatte Ulbricht 1926 in Thessaloniki kennengelernt: gemeinsam mit Kreuder haben sie 1927 die Filmfirma "Zeit- Film" gegründet und einige Monate in dem noch unfertigen Hotel in Thessaloniki gewohnt.

¹⁸ vgl. z.B. die Erzählung "Dachkammer am Mittelmeer" (1965), die einen Urlaubsaufenthalt in der Nähe von Rijeka beschreibt.

¹⁹ um Kreuders Reiseroute in Stichworten zu rekapitulieren: Nürnberg, Graz (6/1926), Klagenfurt, Ljubljana, Dalmation (6/7/1926), Herzegovina, Mostar, Sarajevo, Zvornik, Petrovopolje (7/8, 1926), Belgrad, Smederevo, Lazarevac, Valjevo, Belgrad (8/9, 1926), Kosovo, Montenegro (9/1926), Albanien, Korfu, Athen (10,1926), Peloponnes (Patras, Philiatra (11/1926), Pelkanada, Korinth, Lamia, Saloniki (12/1926), Saloniki (12/ 1926 - 2/1927), Berg Athos (2/1927-3/1927), Chaldike, Saloniki (3/4/1927), Saloniki (4/1927-6/1927).

²⁰ vgl. Bürger, 1995: 231; auf die lange Entstehungszeit ("über 1 Jahrzehnt") verweist auf A. Schmidt (1988: 324), der von 1955-1958 in Darmstadt lebte und mit Kreuder in Kontakt stand.

²¹ Begriffe nach der russischen Formalistischen Schule (geraffte Darstellung in Ehrlich (Hrsg.), 1987: 268 f.): unter "fabula" (Fabel) wird die Gesamtsumme der in einem Erzählwerk zur Darstellung kommenden

weise stellen einige ungewöhnliche Schauplätze einen Reflex auf die Balkanfahrt dar, so z.B. die stillgelegte Bierfabrik, in der sich der "Philosophische Geheimdienst" niedergelassen hat (Agimos: 121 ff.) auf die Bierfabrik "Olympos", in die Kreuder und die anderen Mitglieder des Filmteams "Zeit-Film" im Mai 1927 in die Bierfabrik "Olympos" gezogen sind (vgl. Brief an Mumm, 30.05.1927); auch für die "Ölmühle", in der Frederiks nach Berenice sucht (Agimos: 315 ff.), gibt es einen Vorläufer auf der Reise (vgl. Brief an Mumm vom 29.11.1926). Schließlich könnte Frederiks Schloss in der Nähe von Heidelberg, in dem der zweite Teil des Romans spielt, inspiriert worden sein von einer Burg in Nürnberg, der ersten Station der Reise von Kreuder und Ulbricht. (vgl. Brief an Mumm, 8.6.1926). Die augenfälligste Entsprechung aber liegt in dem ziellosen Herumstreifen zweier Hauptfiguren von "Agimos" (Janos, Dr. Asbjörn Frederiks) mit Kreuders und Ulbrichts ebenfalls eher planlosen Wanderungen (s.o.).

Auch wenn ich vorschlagen möchte, Kreuders Texte auf das hin zu lesen, was sie voneinander unterscheidet, ist Schulz u.a. natürlich zuzustimmen, dass sich bei Kreuder viele Motive wiederholen. Ein solches, zentrales Motiv für alle Hauptfiguren in Kreuders längeren Erzähltexten ist das Ausbrechen, genauer das "Ausgeborenhsein" aus dem Alltag. Alle Wandlungsfähigkeit des Menschen wird auf diesen einen Punkt - den Ausbruch- hin reduziert (Schulz, 1992: 105). Während einige von Kreuders Figuren sich (auf einen anderen Wohnsitz) zurückziehen (so der Ich- Erzähler in "Der Mann im Bahnwärterhaus" in das Refugium eines stillgelegten Bahnwärterhauses, J. C. Collins und "Ernst Kreuder" in "Herein ohne anzuklopfen" in eine Nervenheilanstalt usw.), brechen andere aus dem Alltag aus und begeben sich auf Wanderschaften durch Deutschland oder ins Ausland, dort (mit Ausnahme der "Unauffindbaren") an Orte, die Kreuder aus eigener Anschauung kannte (Schulz, 1992: 147), so in "Hörensagen" zum Beispiel nach Südfrankreich und Südamerika, im "Mann im Bahnwärterhaus" auch nach "Russland", in den meisten Fällen allerdings nach Südost- Europa²².

Kreuder selbst war ein ausgesprochen sesshafter Autor. Nach einigen Wanderjahren (Studium in Frankfurt, (1922-1924), einem Aufenthalt in München (1932-1934; Arbeit im "Simplicissimus") zog er sich 1934 in die Kaisermühle bei Darmstadt zurück,

Ereignisse verstanden, unter "sjužet" (Handlung) die Art und Weise, wie die Fabel erzählt, die Ereignisse miteinander verbunden werden.

²² Südost- Europa ist auch Schauplatz von vielen von Kreuders kurzen Erzähltexten. So z.B. aus der Sammlung "Das Haus mit den drei Bäumen" (1944) neben dem oben vorgestellten "Unterwegs" auch "Am Ionischen Meer", "Mittelmeerfahrt im Frühling" "Abenteuer in Saloniki", für die allerdings keine direkten stofflichen Quellen von der Balkanfahrt her auszumachen sind; wohl aber sind die Orte Kreuder (Kotor (Montenegro), Ionisches Meer und Thessaloniki vertraut; auch ist er wie die Held/-innen zweier der Erzähltexte selbst mit dem Schiff von Korfu nach Athen gereist (Brief an Handschuch, 3.11.26). Vagabundierend reist Bloon in "Mittelmeerfahrt im Frühling" durch Serbien und Montenegro, um sich "von einer bestimmten Unrast" zu befreien. Allerdings verfügt er über ausreichende Geldmittel, um jederzeit anders zu reisen. Die Hauptfigur von "Abenteuer in Saloniki" heißt Dr. Frederic, ähnlich wie Dr. Frederiks in "Agimos" also. Die Mappe mit Kreuders kurzen Erzähltexten zur Beschickung von Zeitschriften und Zeitungen im MLA enthält eine Reihe von weiteren Erzählungen, die zum Teil in Zusammenhang mit der Trampffahrt stehen, z.B. "Petrovopolje", ein Text, der den Aufenthalt in einem deutschen Dorf in Bosnien bei Bijelina beschreibt (nicht bei Stoll, 1974) (realer Hintergrund vgl. Notizbuch 6.8.-10.8.1926).

wo er bis zu seinem Tode lebte und die er nur für einige Reisen verlassen hat²³, die keine Ähnlichkeit mit den äußeren Ausbrüchen seiner Figuren tragen (z. B. eine mehrmonatige Lesereise nach Südamerika im Auftrag des Auswärtigen Amts 1962 (vgl. Irene Kreuder, 1990: 250 ff.) oder 1957 der schon erwähnte Griechenlandaufenthalt). Der junge Kreuder hat nach eigenem Bekunden versucht, bei der Fremdenarmee anzuwerben, ist damit aber wegen körperlicher Untauglichkeit gescheitert ("Kontraste": 95). So ist Kreuders Balkanreise 1926/ 27 der einzige tatsächliche äußerliche Ausbruch in seiner Biographie.

Die Motive, die Kreuder 1926 zu seinem Ausbruch auf den Balkan verleitet haben, sind gänzlich andere, als das, was Janos und Frederiks antreibt: während Kreuder, wie oben dargestellt (II.2.), wohl v.a. aus konkreter Armut und außerdem in der Hoffnung, sich literarisch einen Namen zu machen, losgezogen ist, bricht Janos, ein Antiquar, auf, nachdem er mit einem anderen Antiquar verwechselt wurde, um herauszufinden, "wie das mit diesem zum Verwechseln ähnlichen Leben war, das ich bisher gelebt hatte" (Agimos: 15) und um Persönlichkeitsschrott loszuwerden (ebda: 49). Wie Kreuder schlägt er sich mehr oder minder ohne Geld durch und lebt von dem, was ihm die Hirten zustecken.

Während Janos nur am Anfang des Romans eine Rolle spielt, ist Dr. Asbjörn Frederiks eine für die Erzählkonstruktion zentrale Gestalt. Seine Geschichte erzählt er dem Mädchen Asina (auf dem Hintergrund einer polemischen Vergegenwärtigung von Hiroshima): Als er eine vergewaltigte Mädchenleiche findet, gibt er seine Tätigkeit als Neurologe auf, da er sich als Arzt außerstande sieht, an den eigentlichen Ursachen für z.B. Triebkrankheiten etwas zu ändern und aus dem Gefühl einer auch moralischen Ohnmacht: "Ich hatte kein Recht, einen Lustmörder zu verurteilen, zu verdammen, in einem Land, das einen Weltkrieg begonnen hatte, durch den fünfundfünfzig Millionen Menschen getötet wurden (Agimos: 229 f.)" Er zieht los, um "fortan nach den Wenigen, Unbekannten, Einzelnen zu suchen, die mit mir in der unbedingten Verachtung und Ablehnung der heutigen, öffentlich perfekt funktionierenden, satanischen Unmenschlichkeit übereinstimmen" (ebda: 230). Diese Suche führt ihn auf den Balkan, wo er "Geschichten" sucht, "keine Autoren" (ebda: 18). Die Geschichtenerzähler lädt er in sein Schloss in der Nähe von Heidelberg ein, das er aus Mitteln einer Erbschaft erworben hat, wo der Autor Paridam Schreiber aus diesen Geschichten Flugblätter und ein Buch machen soll, bzw. (die ersten 330 Seiten von "Agimos") bereits gemacht hat, Texte, die den Menschen ihre Aggressionen nehmen sollen (vgl. ebda: 137 f.).

Warum siedelt Kreuder die Rahmenhandlung um die so eingeführte Figur Frederiks herum auf dem Balkan an und warum brechen die Figuren im "Agimos" in dieses Gebiet aus? Podak vermutet in seinem Nachruf auf Kreuder, der Balkan stehe für "schwindelerregende Abenteuerlandschaften" und zugleich für Kreuders "Sichhineinträumen in Heiles, geheiltes, aber nicht ungefährliches Leben" (Podak, 1973: 27). Für Minder bedeutet das Mittelmeer Kreuder einerseits das "Verlotterte, miesig Unzulängliche", zugleich aber treten "die humanen Züge zu Tage und das Rauschhafte wird miterlebt" (Minder, 1967: 65). Ähnlich liest Oliass, der neben dem "Abenteuerlichen", das er v.a. als

²³ abgesehen von der Zeit, in der er zur Flak im Ruhrgebiet eingezogen, bzw. in Kriegsgefangenschaft war (1940-1945) sowie der Zeit in den Dreißiger Jahren, in der Irene Kreuder in Halle arbeitete und nach ihren Aussagen auch Kreuder dort gewohnt hat (Irene Kreuder, 1990: 240).

"grandiose Parodie" liest, die Mitmenschlichkeit, wegen der Janos überleben kann, herausstreicht (Oliass, 1960: 51 f.) Ziemlich abwegig, weil nicht im Text zu belegen, scheint mir Werner Helwigs Interpretation des Balkan in "Agimos" als dem "Europagefilde der unbegrenzten Möglichkeiten" (Helwig, 1959: 58). Der Balkan also, zusammengefasst, als etwas verlotterter, abenteuerlicher, aber auch "heiler" Raum voller humaner Mitmenschlichkeit.

Dabei haben die Interpreten zum Teil eigene Vorstellungen vom "Balkan" in Kreuders Text hineingelesen, anderes 'überlesen'. Weder für Kreuder auf seiner Tramp-tour, noch für Janos oder Frederiks stellt der Balkan so etwas wie eine 'realexistierende' (bessere), heile Gegenwelt dar. Gründe, warum es die Figuren gerade auf den Balkan verschlagen hat, lassen sich, ähnlich wie bei der realen Reise Kreuders kaum ausmachen. Wie Kreuder interessieren sich auch die Figuren in Agimos nicht sonderlich für Kultur und Geschichte der Länder, in denen sie herumstreifen, hingegen spielen landschaftliche Eindrücke in "Agimos" wie auch in Kreuders Reisekorrespondenz häufig eine Rolle; die zentrale Rolle der Natur für Kreuders Texte ist allerdings kein spezifisches Balkan-thema, sondern findet sich in vielen anderen Texten ebenfalls. Zusammenfassend ist Schulz sicher zuzustimmen, dass der Symbolwert von Schauplätzen dieser Art in Kreuders längeren Erzähltexten v.a. "das Andere, Ungewöhnliche, Nicht- Alltägliche (...), das Nomadige, Flüchtige" darstellt (Schulz, 1992: 149) und dass sie verstärkend auf "das Andere, den Auszug aus dem Alltag, die spielerische Existenz und Naturnähe" verweisen (ebda: 150).

Darüber hinaus würde ich zwei Gründe sehen, die Kreuders Entscheidung für einen Balkan- Schauplatz als eine Art "Gegenwelt" ("was anders ist als in der uns umgebenden Realität") für die Rahmenhandlung des "Agimos" motiviert haben könnten:

(1) Balkan als Raum der Geschichtenerzähler: Der Balkan ist der Ort, zu dem Frederiks aufgebrochen ist, um seine "eigentlichen" Geschichten zu finden, "Geschichtenerzähler", nicht "Autoren". Auch Janos erwähnt gleich zu Anfang: "In diesen Balkanländern (...) soll es noch richtige, echte Geschichtenerzähler geben. Es sind vielleicht die letzten ihres Berufs. Man hat hier noch Zeit zuzuhören" (Agimos: 13). "Agimos" besteht v.a. aus Binnenerzählungen, die mündlich erzählt werden. Allerdings spielen die meisten der vorgestellten Binnenerzählungen in Deutschland und rekapitulieren Ausschnitte aus der Biographie ihrer (deutschen) Erzähler. Kreuder interessiert der Balkan als konkreter Raum von konkreten dortigen Geschichten nicht (auch in der Reisekorrespondenz finden sich keine Beschreibungen von Erzählerlebnissen, die ihn beeindruckt hätten); der Balkan als Raum der Geschichtenerzähler wird eher vorgestellt als ein Raum, der die Figuren zum Erzählen bringt, und ist v.a. der Hintergrund, auf dem die Geschichten erzählt werden²⁴. Auch dieser Hintergrund allerdings wird "erzählt":

(2) Balkan als Abenteuer- Kulisse: In der Sekundärliteratur ist immer wieder darauf verwiesen worden, dass Kreuder in seinen Texten disparate Elemente zusammen-

²⁴ Außerdem merkte Frederik an, "in diesen südlichen Ländern" werde "viel mehr gelesen, als bei uns", um gleich darauf festzustellen, auch auf dem Balkan merke man davon auf den Straßen nichts: "Überall sieht es heute in den Straßen doch so aus, als hätten Valéry oder Miller, Proust oder Joyce, Faulkner oder Döblin nie ein Wort veröffentlicht" (Agimos: 310). Auffällig ist tatsächlich, dass einige Einheimische als Leser vorgestellt werden, so ein Arzt, der Valéry und Celan, ein Leutnant, der Henry Miller liest.

fügt. Zu diesen disparaten Elementen gehören häufig Anleihen aus dem Bereich der Trivialliteratur, wovon auch "Agimos" (hier auf "Balkan"- Klischees zugespitzt²⁵) voll ist. Dies wird auch von den Hauptfiguren selbst thematisiert: Frederiks fragt:

"Erinnert Sie unsere Situation nicht an ein bestimmtes Gestell, an eines der vielen Fächer in Ihrer Buchhandlung?"

"Jugendliteratur", flüsterte der Antiquar, "Kara Ben Nemsi. >Durch das Land der Skiptetaren<. >In den Schluchten des Balkan<" (Agimos: 45).

Auch Oliass (1974: 51) sieht eine "Balkanwelt, die (...) von Karl May inszeniert ist", deren Funktion v.a. in der Parodie (auf Krieg und Politik) liege.

Wie alle längeren Erzähltexte Kreuders ist auch "Agimos" unter anderem auch ein vielfältig verschachteltes Erzählexperiment. Ich würde davon ausgehen, dass die Balkankulisse der Rahmenhandlung des "Agimos" ein trivialliterarisches 'Gegenstück zu den eigentlichen' (Binnen-) Erzählungen ist, die Frederiks sucht, und die Kreuders Alter- Ego Paridam Schreiber im Schloss zu einem druckfähigen Text umformt. Paridam Schreiber ist ein "Old- Timer". Janos, der Antiquar, erinnert sich, seinen Namen von "Broschüren" her zu kennen: "PS" (Agimos: 48). Anscheinend hat Paridam Schreiber also (wie Kreuder auch) neben ernsthaften Texten ("vier Bücher"²⁶ (ebda: 331)) Unterhaltungsliteratur geschrieben, um zu überleben. Das Buch, an dem er jetzt arbeitet, hebt er von seinen bisherigen Texten ab: "Ich habe noch nie ein solches Buch geschrieben (...). Ein Buch, das aus Geschichten besteht, die, jede für sich, wieder aus Geschichten bestehen, also Geschichten aus Geschichten aus Geschichten, das ist für mich neu" (ebda: 331). Im Unterschied zu den meisten längeren Erzähltexten Kreuders fehlen in "Agimos" selbstexplikative Ausfälle gegen die Gegenwartsliteratur fast vollständig; eine kritische Anmerkung findet sich allerdings eben an dieser Stelle, wenn Schreiber über "die epischen Leute, auf die man heute zählt" spricht: "Sie sind noch imstande zu schreiben, >als Felix und Klara an diesem Abend sich endlich zur Ruhe begaben....<" (ebda: 330). So also möchte Schreiber seinen Text (der erste Teil von "Agimos" stellt den fertiggeschriebenen Text Schreibers dar) nicht gelesen wissen.

Auf dem Hintergrund dieser Befunde würde ich davon ausgehen, dass A. Schmidt und auch Schulz in ihrer Kritik am Agimos vorbeizeilen, bzw. Kreuder auf den Leim gegangen sind: So kritisiert Arno Schmidt "dieses infantile, mit verdächtiger Freudigkeit beschriebene Geknalle" und meint: "Freilich lassen sich durch solche Balkanmethoden sehr leicht >kompositorische Brüche< tarnen: wenn man nicht mehr weiter weiß oder mag, läßt man die Gesellschaft durch ein MG auseinandersprenge" (Schmidt, 1988. 325 f.). Schulz stimmt in seiner Kritik mit Schmidt überein: nachdem er darauf hingewiesen hat, dass Kreuder regelmäßig²⁷ Spannungsszenarien aufbaut, um dann die Er-

²⁵ vergleiche etwa das "kollektive Image des Balkans", das für Todorova (1999: 177) z.B. in Agatha Christies: "The Secret of Chimneys" (1925) reproduziert wird.

²⁶ diese Zählung stimmt im Übrigen mit Kreuders eigener Zählung bei der Veröffentlichung von "Agimos" überein (seine frühen Erzählbände pflegt er auch sonst nicht mitzuzählen)

²⁷ z.B. die Herstellung der Wunderdroge in "Hörensagen", die an privatdetektivische Muster angelehnte Rahmenhandlung von "Spur unterm Wasser", die Suche nach einem Schatz in der "Gesellschaft vom Dachboden" u. v. m..

wartungen der Leser zu enttäuschen (die "Weigerung Kreuders, gefährliche, spannende, phantastische und überraschende Vorgänge suggestiv zu schildern" (Schulz, 1992: 109)) kritisiert er die Reisen und Fluchten zusammenfassend als "Staffage und vordergründige Erzeugung von Spannung", - Kreuder verfähre nicht anders als "ein Filmregisseur, der ein schlechtes Drehbuch mit eingefügten Verfolgungsjagden und pyrotechnischen Effekten aufzumöbeln versucht" (Schulz, 1992: 152).

M.E. dürfte es Kreuder im "Agimos" nicht darum gegangen sein, noch einmal nachzuweisen, dass er das Handwerks des spannend- unterhaltenden Erzählens durchaus beherrschte. Vielmehr hat Kreuder die Erwartungen, die die trivialliterarischen Muster wecken, *bewußt* unbefriedigt gelassen, um die "eentlichen" (Binnen-) Erzählungen von einer trivialliterarischen Folie abzuheben²⁸, die eben nicht "Gegenwelt" darstellen soll. Nicht an "zerstreuungsbegierige" Leser von Abenteuergeschichten richtet sich Kreuders Text, sondern an Leser wie die Frau, die ihrem Mann davongelaufen ist, um Mitglied der AGIMOS- Gesellschaft zu werden und am Ende des Romans ihre Leseerfahrung mit den Büchern eines Anwesenden, also wohl Schreibers, wie folgt beschreibt: "Ich war von dieser (....) träumerisch sicheren, **hellsichtig schweigenden** [Hervorhebung v. Verf.] und poetisch genauen Prosa nicht nur fasziniert, ich war ihr sogleich verfallen. Es war, als hörte ich meinem eigenen Leben zu, meiner Kindheit, meinen Träumen, meinen Erinnerungen" (400)²⁹.

III. SCHLUSSBEMERKUNG

Zusammenfassend scheint Kreuders Balkanfahrt 1926/27 v.a. in dreierlei Hinsicht in seinen Texten fortzuwirken: als autobiographisches Material zur Selbststilisierung zum Schriftsteller, als Fundus für Fabel und Kulisse einiger längerer und v.a. kürzerer Erzähltexte und in vermittelter Form in der Erzählkonstruktion des "Agimos". Weder die Reisekorrespondenz noch Kreuders Erzähltexte, die sich auf diese Reise beziehen mögen, legen nahe, dass Kreuder im Balkan so etwas wie "heiles" Leben oder eine realexistierende Gegenwelt gefunden habe. Wie Kreuders Figuren dem Leser meist als bereits ausgebrochene entgegneten, dürfte Kreuder seine Schriftstellerexistenz als sein 'eentliches' Bereits- Ausgebrochensein interpretiert haben. Insofern wird ihm die Vorstellung einer Balkanwelt als realer Gegenwelt fernelegen haben, denn: "Fort lässt sich nicht steigern".

²⁸ d.h. andere Geschichten (und nicht etwa "Anliegen" o.ä.): vgl. auch Schulz, 1992: 134 f.: "Entwertet der Autor (....) nicht weite Passagen seines Werkes, indem er die handlungsgesättigten Teile zum bloßen Mittel zum Zweck erklärt, zum Köder, den er dem unterhaltungs- und zerstreungsbegierigen Publikum hinwirft, um es danach umso nachdrücklicher mit seinem "Anliegen", seiner "Botschaft" zu konfrontieren?" Schulz führt als Belege für Kreuders 'Bekenntnis' zu Spannung und Kriminalroman selbstexplikative Aussagen aus fiktionalen Texten an (Schulz, 1992: 131 ff). Zu fragen wäre, ob Kreuder annahm, seine anspruchsvollen längeren Erzähltexte für ein Publikum zu schreiben, dem er mit derartigen "Ködern" hätte kommen müssen.

²⁹ Eine umfassende Interpretation müsste diese Befunde in Bezug setzen zu anderen Eigenarten, die "Agimos" von anderen längeren Erzähltexten Kreuders unterscheiden: so fehlen in Agimos fast völlig Ausfälle gegen die Gegenwartsliteratur; auch spielt das Thema der Sexualität eine größere Rolle als in irgendeinem anderen Text Kreuders.

Abschließend möchte ich über die vorgestellten Überlegungen, die sich auf einen kurzen, vom Quellenmaterial her überschaubaren, Abschnitt in Kreuders Biographie beziehen, hinaus einige wesentliche weiter gehende Fragenkontexte für eine zu schreibende Kreuder- Biographie skizzieren:.

1.) Werk und Biographie: Eine von Kreuders durchgängigen theoretischen (poetologischen) und praktischen (narrativen) Grundpositionen ist die Abwehr realistischer Schreibansprüche. Gleichzeitig gehe ich davon aus, dass Kreuders Texte zumindest teilweise autobiographisch gefärbt sind. Zu fragen ist, in welches Verhältnis diese autobiographische Schreibhaltung zur Abwehr realistischer Schreibansprüche zu bringen ist. Einen Schlüssel dazu stellt möglicherweise die Einbeziehung biographischer Zusammenhänge dar. Biographische Zusammenhänge meint u.a. Kreuders Verhältnis zum Literaturbetrieb, zu Kollegen und Freunden und vice versa, die Frage nach möglichen intertextuellen Zusammenhängen u.v.m.

Zu fragen ist in erster Linie nach Wechselwirkungen auf der Ebene narrativer Strukturen, um der Gefahr eines (möglicherweise schnell leerlaufenden und wenig erhellenden) positivistischen 'Detektivismus' hinsichtlich biographisch- authentischer Details zu entgehen. Zu untersuchen ist, inwieweit sich poetologische und weltanschauliche Verteidigungsstellungen und Gegenweltentwürfe im Laufe von Kreuders Schreiben verändern und inwiefern biographische Hintergründe (in dem oben angeführten weiten Sinne, d.h. v.a. auch die (Nicht-) Rezeption durch Kollegen und Literaturbetrieb) zur Deutung herangezogen werden können.

Die Untersuchung der (Nicht-) Rezeption könnte dabei außerdem ein kleiner Beitrag zur (ost- und west-) deutschen Literaturgeschichtsschreibung der Nachkriegszeit sein.

2. Stilisierung und Gesamtkunstwerk: Kreuders autobiographische Aussagen sind wohl Teil des "Gesamtwerks". Interessant (und für Kreuders Biographie wie auch seine Texte entscheidend) dürfte sein zu untersuchen, inwieweit er seine Geschichte in den Jahren 1933-1945 nachträglich stilisiert hat. Untersucht werden könnte in diesem Zusammenhang, inwieweit sich die öffentliche (bundesdeutsche) "Erinnerungskultur" in Kreuders (sich wandelnder?) Darstellung und Deutung der NS- Zeit widerspiegelt. Zu fragen wäre also z.B., ob Kreuder die seit spätestens Mitte der Sechziger Jahre einsetzende kritische Auseinandersetzung mit der schuldhaften Verstrickung der Vätergeneration in den Nationalsozialismus rezipiert hat und ob sich markante Veränderungen seiner Sicht der eigenen "inneren Emigration" im Vergleich zu den eigenen (öffentlichen und nicht öffentlichen) Texten aus der unmittelbaren Nachkriegszeit feststellen lassen.

3. Ein Insider als Außenseiter: Ich gehe davon aus, dass die Beschäftigung mit Kreuder auch für die Beschäftigung mit anderen Nachkriegsautoren relevant sein kann. Dies deshalb, da Kreuder Zeit seines Lebens (und auch danach) in einer merkwürdig hybriden Zwischenposition zwischen Außenseiter und Insider des bundesdeutschen Literaturbetriebs, zwischen bekanntem und unbekanntem Autor 'klemmte', sich selbst zum Außenseiter stilisierte, andererseits aber als eine Zeitlang recht populärer Autor eine Vielzahl von Korrespondenzpartnern hatte; einiges Wenige davon ist in den letzten Jahren

veröffentlicht worden³⁰, der Katalog der Briefpartner enthält aber eine Reihe weiterer illustrierter Namen, so z.B.: Gottfried Benn, Heinrich Böll, Rolf Dieter Brinkmann, Wilhelm Emrich, Hermann Hesse, Walter Höllerer, Hermann Kasack, Hans Erich Nossack, Hans Werner Richter, Arno Schmidt, Wolfgang Weyrauch u.v.a.m..

Die drei genannten Fragekreise sind Arbeitshypothesen, die untereinander und auch mit anderen Fragen zu 'verlinkt' werden müssen. So ist sicherlich nach Kreuders eigenartiger Zwischenposition zwischen Tradition und Moderne zu fragen (auch könnte diese Zwischenposition wohl in Verbindung zu möglicherweise ähnlich gearteten Zwischenpositionen wie der A. Schmidts und vielleicht auch Döblins gesehen werden).

Ich persönlich glaube nicht an eine regelrechte "Kreuder- Renaissance" - dafür waren Kreuders Texte und auch Positionen zu widersprüchlich und wohl letzten Endes zu einflusslos, außerdem ist die literarische Qualität (um eine persönliche Einschätzung zu wagen, die allerdings von auch Kreuder wohlgesonnenen Rezensenten immer wieder hervorgehoben wird) seiner Texte dafür zu schwankend. Auch kann inzwischen mit Sicherheit festgestellt werden, dass sich H. Mayers (und anderer) Annahme, das Aufkommen der Aussteiger- und Umweltschutzbewegung könnte die Kreuder- Rezeption beflügeln³¹, jetzt, wo die Aussteiger und Umweltschützer Regierungs- und andere Verantwortung wahrnehmen, nicht bewahrheitet hat.

Gleichzeitig war Kreuder ein streckenweise faszinierender, ein "mitreißender Erzähler (....), wie er sich in der deutschen Literatur des 20. Jahrhunderts nicht häufig findet" (Schütz, 1988: 164), ein Erzähler von Texten dazu, deren Modernität und auch Widersprüchlichkeit noch nicht ausreichend untersucht ist.

Verwendete Literatur

Abkürzungen:

MLA = Marbacher Literatur-Archiv, Nachlass Ernst Kreuder³²

Bibliographie

Stoll, Ch. und Goldmann, B : Ernst Kreuder. Von ihm. Über ihn. Mainz, 1974

Primärliteratur:

- In der Herzegowina. In: Frankfurter Zeitung, 12.04.1931: 9f.

³⁰ vgl. den Briefwechsel Jahn- Kreuder (1995), einige Briefe aus dem Briefwechsel Horst Lange- Kreuder im Literaturmagazin "Nachkriegszeit" (1977), ein Brief von Kreuder an Thomas Mann ((in Fiedler, 1990: 545-547), sowie einige Briefe von Kreuder an den Schriftsteller Handschuch von seiner Balkanfahrt 1926/27 (Fiedler, 1990: 511-518).

³¹ "Durchaus denkbar, daß Kreuder und seinem Personal ein neuer Ruhm beschieden sein könnte in unseren Tagen, vergleichbar der späten und weltweiten Resonanz des "Steppenwolf" von Hermann Hesse. Die "Gesellschaft vom Dachboden" ist eine Geschichte der *Aussteiger* im heutigen [EA von Mayers Überblick 1988] Sinne des Wortes." (Hans Mayer ,1998: 78).

³² offensichtliche orthografische Fehler in den Quellen habe ich stillschweigend verbessert

- Saloniki. In Frankfurter Zeitung, 19.05.1930: 1f.
- Von den Vagabunden. In: Die literarische Welt 7 (1931), Nr. 25: 3
- Das Haus mit den drei Bäumen. Erzählungen. Gettenbach bei Gelnhausen, 1944
- Die Gesellschaft vom Dachboden [1946]. In: Fiedler, 1990: 63-230
- Die Unauffindbaren [1948]. Hamburg, 1996. Mit einem Nachwort von Wilfried F. Schoeller (Rotbuch)
- Herein ohne anzuklopfen [1954]. München, 1986 (dtv)
- Agimos oder die Weltgehilfen {1959}. Frankfurt/M., 1959
- Spur unterm Wasser [1963]. In: Fiedler, 1990: 387- 493
- Hörensagen. Freiburg. 1969
- Der Mann im Bahnwärterhaus. München, Wien, 1973
- Unterwegs". In: "Das Haus mit den drei Bäumen", 1944: 142-151
- Der Apotheker von Lamia. In: Fiedler, 1990: 308-313
- Fiedler, P.A. (Hrsg.) : Kreuder, E.: Die Gesellschaft vom Dachboden. Erzählungen, Essays, Selbstaussagen. Berlin und Weimar, 1990 (Aufbau)
- Puknus, H.: (Hrsg.): Phantom der Angst. Erzählungen. Stuttgart, 1987. (Reclam)

Explizit autobiographische Texte Kreuders

- Ich über mich (1967) In: Stoll u.a., 1974: 7-12
- Durchgehend geöffnet (1971). In: Salis, R. (Hrsg.): Motive. Tübingen/Basel, 1971: 193-199
- Inmitten der Niemandszeit (1965) .In: Fiedler, 1991: 588-595
- Kontraste, oder Niederlagen gingen Schaffensperioden voraus (1971) In: Roi, R.d.l. (Hrsg.): Jemand der schreibt. München, 1972: 95-102
- Lückenhafte Selbstbeschreibung, ohne Gewähr (1949). In: Ude, K.: Besondere Kennzeichen. Selbstportraits zeitgenössischer Autoren. München, 1964

Briefwechsel

Hans Henny Jahn, Ernst Kreuder: Der Briefwechsel. Hrsg. und bearbeitet von Bürger, J.. Mainz, 1995

Briefwechsel mit Horst Lange. In: Literaturmagazin 7, Reinbeck 1977

Sonstiges

Albrecht, W.: Arno Schmidt. Stuttgart, Weimar, 1998

Borchmeyer, D., Žmegač, V. (Hrsg.): Moderne Literatur in Grundbegriffen, Tübingen, 1992

Bürger, J.: Nachwort. In: Jahn, Kreuder: Briefwechsel, 1995: 287-307

Ehrlich, V. : Russischer Formalismus [1955], Frankfurt/ M., 1987

Falcke, E.: Die Gruppe 47. Eine Agentur der literarischen Moderne (in: Grimminger u.a., 1995: 556-580)

Fiedler, P.-A.: Träumer und Rebell. Nachwort in Kreuder (1990): 607 - 634

- Grimminger, R., Murašov, J., Stückrath, J.: Literarische Moderne. Reinbeck, 1995
- Helwig, W.: Die Weltgehilfen. [1959] In Stoll, u.a., 1974: 57-60
- Kreuder, I.: Alles, was du wissen wolltest, ist Geheimnis. In: Edschmid, U. (Hrsg.) : Diesseits des Schreibtischs. Lebensgeschichten von Frauen schreibender Männer. Frankfurt/M., 1990: 221-261
- Martynkewicz, W.: Selbstinszenierung. Untersuchungen zum psychosozialen Habitus Arno Schmidts. München, 1991 (Diss.)
- Mayer, H.: Deutsche Literatur 1945-1985. Berlin, 1998
- Mechtel, A.: Alte Schriftsteller in der Bundesrepublik. München, 1971
- Minder, R.: Brief an Ernst Kreuder (30.05.1967). In: Stoll u.a., 1974: 65
- Oliass, G.: Einweisung ins Grundbuch. [1960] In: Stoll u.a., 1974: 51-56
- Petersen, J.H.: Der deutsche Roman der Moderne. Stuttgart, 1991
- Podak, K.: Der Streik des Einöbbedürftigen. Zur Erinnerung an Ernst Kreuder.[1973] In: Stoll u.a., 1974: 25 - 28
- Puknus, H.: "Ernst Kreuder". In: Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur (KLG), htsg. v. Heinz Ludwig Arnold, München, 1982
- Rilke, R. M.. Briefe, Band 2, 1914-1926. Wiesbaden, 1950
- Was sie schreiben, wie sie aussehen. Hamburg, 1954 (RoRoRo)
- Schäfer, H.D.: Die nichtfaschistische Literatur der"Jungen Generation" im nationalsozialistischen Deutschland, in: Die deutsche Literatur im Dritten Reich. Themen-Traditionen-Wirkungen, hrsg. v. Denkler, H. und Prümm, K., Stuttgart, 1976: 459-503
- Schmidt, A.: Bedeutend aber.... In: Dass essayistische Werk zur deutschen Literatur in 4 Bänden, Bd. 4, Zürich 1988: 323-328
- Schoeller, W.F.: Begrüßung eines Verschollenen (Nachwort in: Kreuder, E.: Die Unauffindbaren, Hamburg, 1996: 500-509)
- Schütz, H. J.: 'Ein deutscher Dichter bin ich einst gewesen'. Vergessene und verkannte Autoren des 20. Jahrhunderts. München, 1988
- Schulz, Ch.: "Macht die Augen auf und träumt!": Ernst Kreuders erzählerisches Werk. Frankfurt/ M., 1992
- Todorova, M.: Die Erfindung des Balkans. Darmstadt, 1999
- Voigt, St.: Selbstexplikation als Textstrategie. In: Zettelkasten. Aufsätze und Arbeiten zum Werk Arno Schmidts (= Jahrbuch der Gesellschaft der Arno- Schmidt- Leser) 14, 1995: 261-290
- Wehdeking, V., Blamberger, G.: Erzählliteratur der frühen Nachkriegszeit (1945-1952), München, 1990

Štefan Rauer

PRILOG ISTRAŽIVANJA BIOGRAFIJE ERNSTA KROJDERA
SA POSEBNIM OSVRTOM NA NJEGOVO BALKANSKO
PUTOVANJE 1926/27. GODINE

Rezime

Autor u ovom prilogu, polazeći od arhivske i druge građe, osvetljava određene momente iz života i stvaralaštva u velikoj meri zaboravljenog nemačkog pripovedača Ernsta Krojdera (Ernst Kreuder, 1903-1972), koji u novije vreme ponovo privlači pažnju nemačke kulturne i književne javnosti. U sklopu razmatranja pitanja odnosa između biografije pisca i narativnih struktura, autor posebnu pažnju posvećuje Krojderovom putovanju po Balkanu 1926/27. godine. Naime, Ernst Krojder je zajedno sa svojim prijateljem tokom trinaest meseci proputovao Jugoslaviju, Albaniju i Grčku, što se na svoj način odrazilo u njegovom pripovedačkom delu. Nastojeći da Ernsta Krojdera uklopi u određene tokove savremene nemačke književnosti, autor, polazeći od Krojdera i njegove biografije, razmatra određene aspekte modernog pripovedanja uopšte.

UDK: 016:830.09

NEMAČKA KNJIŽEVNOST U ČASOPISU *MISAO* (1919-1937) - Bibliografska građa -

Blažan Stjepanović

REZIME

Rad predstavlja bibliografski pregled nemačke književnosti u časopisu *Misao*, jednom od najznačajnijih srpskih časopisa između dva svetska rata. Časopis *Misao* izlazio je u Beogradu od 1919. do 1937. godine, sa prekidom od 1934. do 1936. godine. S obzirom na koncepciju časopisa, materijal je podeljen u dve grupe: *I Eseji i prikazi* i *II Prevodi i beleške*. Radovi koji su predloženi u bibliografiji mogu da koriste svima koji se interesuju za nemačku književnost, a naročito onima koji se bave nemačko-srpskim književnim i kulturnim vezama.

Ključne reči: Nemačka književnost, časopis *Misao*, bibliografija

Književnost kao umetnost baštini iskustva čovečanstva na jedan poseban način. Ona je uvek bila i ostala nit koja povezuje ne samo ljude kao pojedince nego i čitave narode. Književna dela su uvek bila izraz i odraz vremena u kojem su nastajala, svedoci društvenog života. Ona su bila ta koja su obogaćivala sadržaj ljudskog bivstvovanja uopšte. Književnost dakle, u svojoj biti poseduje i kosmopolitski karakter, pa je stoga obaveza svakog pojedinca koji se bavi njome, da poznaje ne samo svoju, nacionalnu književnost, nego i druge svetske književnosti. Tek tada ima smisla baviti se književnošću, kao jednim od najreprezentativnijih vidova umetnosti.

Takvu jednu kosmopolitsku ulogu imao je i časopis *Misao*. On je imao za cilj da čitaocima predloži sva bitna dešavanja u okvirima domaće književnosti, a sa posebnim pijaletom dešavanja u evropskoj kao i celokupnoj svetskoj književnosti tog vremena. Ali u vremenu u kojem je *Misao* nastajala nije bilo nimalo lako izboriti sebi mesto i afirmisati se.

Bilo je to, kako reče jedan od prvih urednika *Misli* Velimir Živojinović, pred početak leta 1919. godine, u profesorskoj sobi Druge beogradske gimnazije, između časova. Živojinoviću se tada javila ideja koju je predložio svom kolegi, profesoru Miloradu Jankoviću, da pokrene jedan novi časopis. Argument za tako nešto proizilazio je iz činjenice da je u to vreme kod nas postojalo veoma malo ozbiljnih časopisa takvog karaktera. Ubrzo zatim utvrdile su se pojedinosti o veličini li-

sta i njegovoj opremi. Trebalo je da list izlazi dvaput mesečno. Upućivana su pisma na razne adrese, objavljen je poziv na pretplatu u kome su bile izložene potrebe i namere lista. Sauredništvo je ponuđeno Simi Panduroviću. Ponuda je prihvaćena i 1. novembra 1919. godine izašao je prvi broj u redakciji oba urednika.¹

Prvi počeci *Misli* nisu bili nimalo laki. To je vreme nesređenih društvenih odnosa i nestabilnih materijalnih prilika koji su bili prisutni te 1919. godine. Jedna od osnovnih vrlina lista, kako kaže Živojinović, bila je njegova potpuna nezavisnost, ali je to u isti mah bila i opasnost za njegovu dalju egzistenciju. Upravo iz tih razloga, na samom početku izlaženja lista, bilo je dosta neargumentovanih napada koji na sreću nisu anulirali taj početni entuzijazam ljudi koji su ga kreirali. Naročito su bili priustni materijalni problemi. Hartija se jedva nalazila bez ikakvih garancija da će je biti za narednu svesku. Ali ipak, i pored svega ovoga, *Misao* je uspela da se afirmiše kao kulturni činilac u vremenu koje je za poslenike kulture bilo izuzetno teško. Ta afirmacija lista ipak ne bi zaživela da nije bilo pre svega moralnog kapitala pojedinaca koji je u njega uložen. Upravo takav moralni kapital je savladao rezervisanost publike koja ipak ponajbolje zna da proceni prave vrednosti. Taj moralni kapital, po mišljenju Živojinovića, uspeo je da savlada nepoverenje koje je protiv *Misli* šireno. Uspeo je da pravilno determiniše ubeđenja pisaca i da oko lista okupi zavidan broj najboljih naših ljudi od pera.²

Časopis *Misao*, kao što je već pomenuto, počeo je da izlazi 1919. godine u Beogradu. Po svojoj koncepciji on je bio književno-politički, ali i naučni časopis. U početku je izlazio dvaput, zatim jedanput mesečno, do aprila 1937. Međutim, kao što se može zaključiti, časopis je u toku svog izlaženja nailazio na mnoge probleme, tako da pune dve godine, od 1934. do 1936., uopšte nije izlazio. Izašle su ukupno 44 knjige u 344 sveske. Naizmenično su ga uređivali Sima Pandurović, Ranko Mladenović, Živko Milićević, Velimir Živojinović i na kraju Milan Đoković.³

U časopisu *Misao* pored domaće književnosti zavidno mesto su zauzimali i prilozi iz stranih književnosti. U okviru strane književnosti najzastupljenije su ruska, engleska, nemačka, francuska kao i druge književnosti, ali u daleko manjem obimu. Mesto nemačke književnosti je u časopisu na zavidnom nivou što se može videti i po broju bibliografskih jedinica. U razdoblju izlaženja časopisa dolazi do afirmacije i utemeljenja domaće, srpske germanistike. To je vreme kada naši germanisti objavljuju svoje radove pretežno po domaćim književnim časopisima kao što je časopis *Misao*. Radovi naših germanista obrađivali su teme iz nemačke književnosti ili teme iz delokruga uzajamnih veza između nemačke i naše književnosti i kulture.⁴ U časopisu su zastupljeni, pored ostalog, prevodi i beleške iz nemačke književnosti, a prevodena je uglavnom poezija.

Zbog svega ovoga čini se celishodnim da se izradi jedna selektivna bibliografija nemačke književnosti. Pojam "nemačka književnost" uzima se pri tome u ši-

¹ Velimir Živojinović Massuka, *Povodom desetogodišnjice "Misli"*, u *Misao*, knj. 31. sv. 5-8, Beograd, 1929, str. 193-194.

² Ibid, str. 195-196.

³ *Enciklopedija Jugoslavije*, Izdanje i naklada Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, knj. 6, Zagreb, 1965, str. 135.

⁴ Miljan Mojašević, *Nemčako jugoslovenske kulturne veze*, Beograd, Izdavačko-informativni centar studenata, 1974. str. 255.

rem značenju. Kad su u pitanju radovi i prilozi u časopisu, najprevođeniji su Gete i Hajne, a što se tiče esaja i prikaza opet ih ima najviše o Geteu. To ima opravdanje i u činjenici da je upravo 1932. godine, kada se časopis *Misao* već uveliko bio afirmisao, obeležena stogodišnjica Geteove smrti. Te godine je časopis obilovao prilozi-ma o Geteu kao i prevodima njegove poezije. Pored toga zamašan je i broj književno-filozofskih eseja i prikaza o pojedinim autorima i nemačkoj književnosti uopšte.

To je vreme kada se u nemačkoj književnosti, pod uticajem francuske književnosti, još uvek osećaju odjeci naturalizma na koji se nadovezuju pravci koji se međusobno prepliću: impresionizam, simbolizam, neoromantizam, ekspresionizam i neorealizam. U našoj književnosti to je period avangardne književnosti, a njen vrhunac je nadrealizam koji se 1930. godine javlja kao organizovan književni pokret, valjda jedini književni pravac koji se kod nas javio u isto vreme kada i u drugim evropskim književnostima.

U časopisu *Misao* svoje radove je objavljivala, hronološki gledano, prva generacija naših germanista. Vodeća ličnost te prve generacije od osnivanja Kate-dre za germanistiku u Beogradu 1905. godine, bez sumnje je Miloš Trivunac. U izučavanju nemačke književnosti najviše se posvetio nemačkoj klasiци, a u okviru nje Geteovom stvaralaštvu. Njegove dve knjige *Geteov Faust* i *Gete* i danas predstavljaju nezaobilaznu literaturu svakome ko se bavi izučavanjem Getea kod nas. Koliko je njegov rad bio cenjen, pokazuje i činjenica da je 1939. godine kao prvi naš germanista izabran za redovnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti.⁵ Pored Trivunca u tu prvu generaciju spada i Momčilo Selesković koji u časopisu objavljuje nekoliko eseja o Geteu, a posebno je značajan njegov rad u kome se on bavi metodom izučavanja književnosti. Seleskovićeva tumačenja pojedinih tema su veoma često filozofska. To i ne iznenađuje, budući da se on u poznijim godinama skoro potpuno posvetio filozofiji, a pored ostalog objavio je i jednu knjigu o Kan-tu.⁶ Uz ove pionire naše germanistike treba pomenuti i Alojza Šmausa, ličnost koja je dala nemerljiv doprinos u razvoju naše germanistike kao naučne discipline. Kulturnoj javnosti Šmaus je poznat pre svega, kao neko ko je dobro bio upućen u našu književnost iz koje je dosta prevodio na nemački jezik (setimo se samo prevoda Njegoševog *Gorskog vijenca* na nemački jezik). Šmaus, profesor slovenske filologije na Minhenskom univerzitetu, bio je dvanaest godina lektor za nemački jezik na tadašnjem Filozofskom fakultetu u Beogradu, ostavivši iza sebe izuzetno plodotvorno delo. U časopisu *Misao* Šmaus se isticao i kao slavista i kao germanista. U svojim radovima bavio se pitanjima nauke o književnosti, estetike i književne kritike. Njegova posrednička uloga slaviste zasnivala se na geteovsko-grimovskim tradicijama. Međutim, radovi koje je objavio u časopisu *Misao* deklarišu ga pre svega kao izuzetnog germanistu. Tu se ima u vidu pre svega njegov srazmerno obiman rad *Današnja nemačka nauka o književnosti* koji je objavljen u šest nastavaka. Ova Šmausova studija nastaje u vreme kada se u nemačkoj nauci o književnosti traga za odgovarajućim metodološkim koncepcijama izučavanja književnosti. Iako nedovršen, može se slobodno reći da rad predstavlja veliki doprinos ukupnoj nemačkoj

⁵ Tomislav Bekić, *Germanistik in Serbien*, in: *Germanistik in Mittel- und Osteuropa 1945-1992*, Berlin, New York, 1995, S. 225.

⁶ Ibid, S. 227.

nauci o književnosti.⁷ Isto tako, ličnost koja je u časopisu *Misao* ostavila neizbrisiv trag kao urednik, prevodilac, esejista i kritičar je pomenuti Velimir Živojinović Massuka. Prevodio je sa engleskog, nemačkog i ruskog jezika. Njegovi prevodi Ge-teove poezije su prava umetnička dela. To ne iznenađuje budući da je i sam pisao poeziju a dobro je naučio nemački jezik studirajući jedno vreme u Lajpcigu. Pored Živojinovića treba pomenuti i naše istaknute kulturne poslenike: Radosava Medenicu, Vinka Vitezicu, Slobodana Popovića i Marka Cara.

Pri izradi ove bibliografije korišćeni su primerci časopisa iz legata Jaše Prodanovića biblioteke Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Bibliografija je rađena "de visu", čime se postiže tačnost i autentičnost podataka koji se prezentuju korisniku. Bibliografske jedinice, kojih ima ukupno 151. raspoređene su abecedno po prezimenu autora, a u okviru istog autora abecednim redosledom naslova. Časopis je pisan ćirilicom, ali ima priloga koji su pisani na stranom jeziku originalnim pismom. Pojedini radovi bili su nepotpisani i oni se vode u bibliografiji pod anonime koji su stavljeni na prvo mesto po abecednom redosledu naslova. Neki radovi su bili potpisani inicijalima i pseudonimima. Neke od njih razrešio sam na osnovu registra šifara iz *Bibliografije članaka, rasprava i književnih radova* Leksikografskog zavoda u Zagrebu. One inicijale i pseudonime koje nisam uspeo da razrešim, ostavio sam onako kako su potpisani i takve ih naveo u okviru drugih bibliografskih jedinica abecednim redosledom. Bibliografski opis sadrži: autora, naslov, godinu izlaženja časopisa, broj knjige, broj sveske i strane na kojima se prilog javlja.

S obzirom na koncepciju časopisa odlučio sam da samu građu podelim u dve tematske celine:

I Eseji i prikazi

II Prevodi i beleške

Obe ove tematske oblasti povezuje kontinuirana celina tj. broj. Uz neke bibliografske jedinice date su i anotacije koje su preuzete doslovno iz časopisa.

BIBLIOGRAFIJA

I ESEJI I PRIKAZI

ATANASIJEVIĆ, Ksenija

1. Imanuel Kant: jedna skica, kao sećanje na dvestogodišnjicu njegovog rođenja / Ksenija Atanasijević. - 1924, knj. 15, sv. 3-4, str. 721-730.
2. Ličnost Šopenhaucrova (1) / Ksenija Atanasijević. - 1923, knj. 13, sv.3, str. 1411-1422.

CAR, Marko

3. Demokratizam i umetnost / Marko Car. - 1924, knj. 15, sv. 1, str. 561-569.
4. Klasici literarne umetnosti / Marko Car. - 1925, knj. 19, sv. 1, str. 1143-1147.

⁷ Tomislav Bekić, *Alojz Šmaus kao germanista*, u: Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. 18/1, Novi Sad, 1975, str. 329-345.

5. Mladi Gete / Marko Car. - 1929, knj. 29, sv. 3-4, str. 178-184.
6. Poslednja ljubav Hajnriha Hajnca / Marko Car. - 1928, knj. 26, sv. 3-4, str. 211-218.
7. Romantizovanje biografije: život Geteov od Žana-Marije Karea / Marko Car. - 1928, knj. 28, sv. 7-8, str. 492-495.

Ć.

8. Jedna nemačka knjiga o ratu / Ć. - 1921, knj. 6, sv. 1, str. 71-75.

DIMITRIJEVIĆ, Ivan R.

9. Duševni pokreti u našem narodnom pesništvu: s obzirom na Homera, Dantea i Šekspira od Svetomira Ristića / I[van] R. Dimitrijević. - 1920, knj. 4, sv. 5, str. 1765-1771.
10. Predgovor Haneli / Ivan Dimitrijević. - 1924, knj. 14, sv. 3, str. 194-200.
Konferencija o reprizi "Hanelinig Vaznesenja" u sali Manježa 27. decembra 1923.

DIRLMAJER, Franc

11. Gete i Gotika / Franc Dirlmajer. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, 72-89.

DIVAC, N.

12. Studije optimizma / N. Divac. - 1920, knj. 4, sv. 1, str. 1454-1458.
Prikaz knjige od I. I Mečnikova; prevela s ruskog Zorka M. Velimirović.

DŽONIĆ, Uroš

13. Aleksa Šantić / Uroš Džonić. - 1919, knj. 1, sv. 4, str. 306-311.

ĐORĐEVIĆ-Hlapec, Julka

14. Iz poslednjih godina carevine Austrije (1914-1919) / Julka Đorđević-Hlapec. - 1921, knj. 6, sv. 7-8, str. 433-437.

ĐORIĆ, Dragutin N.

15. Moderni prevodi naše umetničke poezije na nemački jezik (1) / Dragutin N. Đorić. - 1927, knj. 25, sv. 5-6, str. 256-263.
16. Moderni prevodi naše umetničke poezije na nemački jezik / Dragutin N. Đorić. - 1927, knj. 25, sv. 7-8, str. 385-392.

ĐUKIĆ, Trifun

17. Getcov uticaj na početak Zmajevog pesničkog rada / T[rifun] Đukuć. - 1932, knj. 39, sv. 5-8, str. 405-408.

ĐURIĆ, Mihajlo

18. Ekumenske kontemplacije / Mih[ajlo] Đurić. - 1920, knj. 4, sv. 2, str. 1481-1486.

ĐURIĆ, Miloš

19. Život, kultura, večnost / Miloš Đurić. - 1924, knj. 16, sv. 7, str. 1642-1631.
20. Povodom metalogike u narodnoj pesmi / Miloš Đurić. - 1923, knj. 12, sv. 5-6, str. 976-995.
21. Ekumenske kontemplacije: obrtanje vrednosti / Mih[ajlo] Đurić. - 1920, knj. 4, sv. 4, str. 1646-1653.

GRBIĆ, Z.

22. Među lužičkim Srbima / Z. Grbić. - 1924, knj. 17, sv. 5-6, str. 348-405.

H. K.

23. Najnoviji nemački dramatičari / H. K. - 1920, knj. 2, sv. 7, str. 952-955.

HILKENE, Filip

24. Doživljaj i stvaranje kod Getea (1) / Filip Hilkene. - 1932, knj. 38, sv. 3-4, str. 129-142.
25. Doživljaj i stvaranje kod Getea (2) / Filip Hilkene. - 1932, knj. 38, sv. 5-6, str. 309-322.
26. Doživljaj i stvaranje kod Getea (2) / Filip Hilkene. - 1932, knj. 38, sv. 7-8, str. 443-456.

HRISTIĆ, Stevan K.

27. Betovenova proslava: Ludvig van Betoven, povodom godišnjice njegove smrti / Stevan K. Hristić. - 1927, knj. 23, sv. 7-8, str. 463-470.

J. Ž.

28. Prosvetni pokret naših Nemaca / J. Ž. - 1920, knj. 3, sv. 5, str. 1280-1285.

LEBL, Paulina

29. Vrednost emocije u životu / Paulina Lebl. - 1919, knj. 1, sv. 2, str. 89-94.
Konferencija održana 9. novembra 1919. u korist "Društva za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava".

LOVRIĆ, Božo

30. L. v. Bethoven: povodom stopedesetogodišnjice / Božo Lovrić. - 1921, knj. 5, sv. 8, str. 622-625.

MAGAZINOVIĆ, Maga

31. Maks Rajnhart (1) / Maga Magazinović. - 1921, knj. 6, sv. 2, str. 147-151.
32. Maks Rajnhart (2) / Maga Magazinović. - 1921, knj. 6, sv. 3-4, str. 267-271.

MANOJLOVIĆ, Todor

33. Duh Futurizma / Todor Manojlović. - 1923, knj. 12, sv. 3, str. 808-814.
Odlomak iz "Osnove i razvoj moderne poezije".
34. Intuitivna lirika / Todor Manijlović. - 1922, knj. 9, sv. 1, str. 690-691.

MATL, Jozef

35. O problemu jedne sociologije kulturnog i književnog razvitka / Jozef Matl. - 1929, knj. 31, sv. 5-8, str. 387-403.

MEDENICA, Radosav

36. Bajka o Parisu: odlomak iz Geteove autobiografije / Rad[osav] Medenica. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. 60-71.
37. Hajne i prevodi njegovih pesama (1) / Rad[osav] Medenica. - 1924, knj. 16, sv. 1, str. 1169-1178.
38. Hajne i prevodi njegovih pesama (1) / Rad[osav] Medenica. - 1924, knj. 16, sv. 2, str. 1232-1243.
39. Hajne i prevodi njegovih pesama (1) / Rad[osav] Medenica. - 1924, knj. 16, sv. 3, str. 1223-1233.
40. Hajne i prevodi njegovih pesama (1) / Rad[osav] Medenica. - 1924, knj. 16, sv. 4 str. 1379-1387.
41. Hajne i prevodi njegovih pesama (1) / Rad[osav] Medenica. - 1924, knj. 16, sv. 5 str. 1452-1459.
42. Hajne i prevodi njegovih pesama (1) / Rad[osav] Medenica. - 1924, knj. 16, sv. 6 str. 1543-1553.
43. Konrad Ferdinand Majer i uokvirena Novela / Radosav Medenica. - 1929, knj. 31, sv. 1-4, str. 2-22.

MILIČIĆ, Dušan Z.

44. Književna estetika francuskog simbolističkog pokreta / Dušan Z. Miličić. - 1919, knj. 1, sv. 3, str. 192-198.

MILINKOVIĆ, Antun

45. Tragedija čoveka moderne kulture: slučaj pesnika Helderlina / Antun Milinković. - 1932, knj. 40, sv. 5-6, str. 293-301.

MLADENOVIĆ, Ranko

46. Diboldova kritika anarhije u drami / Ranko Mladenović. - 1923, knj. 12, sv. 7-8, str. 1089-1093.
47. Jeringove pozorišne inspiracije / Ranko Mladenović. - 1923, knj. 11, sv. 1, str. 1-7.
48. Repriza "Elge" / Ranko Mladenović. - 1922, knj. 8, sv. 3, str. 226-227.

NEDELJKOVIĆ, Milorad

49. Romantizam u društvenim naukama / Milorad Nedeljković. - 1922, knj. 10, sv. 5, str. 1562-1566.

NIKOLAJEVIĆ, Dušan S.

50. A. Strindberg / Dušan S. Nikolajević. - 1920, knj. 2, sv. 6, str. 815-824.
Konferencija održana u Narodnom pozorištu pred Strindbergovom dramom "Otac".

OSTROVSKI, Henri

51. Gotika i mistika u našim dušama / Henri Ostrovski. - 1926, knj. 21, sv. 1-2, str. 35-44.

PANDUROVIĆ, Sima

52. Etička osnova u poeziji / Sima Pandurović. - 1919, knj. 1, sv. 2, 96-101.
53. Etička osnova u poeziji (kraj) / Sima Pandurović. - 1919, knj. 1, v. 3, str. 180-186.

POGODIN, Aleksandar

54. Gete u Rusiji i kod Slovena / A[leksandar] Pogodin. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. 90-105.

POPOVIĆ, Bogdan

55. Ifigenija u Tavridi: impresije i refleksije / Bogdan Popović. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. 1-14.

POPOVIĆ, Slobodan

56. Psihologija kazivanja karaktera u drami / Slobodan Popović. - 1930, knj. 32, sv. 3-4, str. 195-204.

PRODANOVIĆ, Jaša M.

57. Politička poezija / Jaša M. Prodanović. - 1927, knj. 24, sv. 1-2, str. 1-3.

RADOVANOVIĆ, M.

58. Gete kao naučnik / M. Radovanović. - 1929, knj. 29, sv. 3-4, str. 168-177.

SAVIĆ, Milan

59. Prevodi u stihu i sliku: odgovor g. Bogdanu Popoviću na ocenu u 1. i 2. broju Srpskog književnog glasnika 1921 / Milan Savić. - 1921, knj. 6, sv. 5-6, str. 424-427.

SAVKOVIĆ, Miloš

60. Faust na našoj pozornici / Miloš Savković. - 1933, knj. 41, sv. 1-2, str. 93-102.

SELESKOVIĆ, Momčilo T.

61. Geteov "posmrtni" život / M[omčilo] T. Selesković. - 1924, knj. 14, sv. 2, str. 116-123.
62. Geteov "posmrtni" život: faze Geteografije / M[omčilo] T. Selesković. - 1924, knj. 16, sv. 1, str. 57-66.
63. Esej o metodi izučavanja književnosti (1) / Momčilo Selesković. - 1923, knj. 12, sv. 7-8, str. 1158-1170.
64. Esej o metodi izučavanja književnosti (2) / Momčilo Selesković. - 1923, knj. 13, sv. 1, str. 1262-1274.

SENT-BEV, Šarl Ogisten

65. Gete i Betina / Sent Bev [Šarl Ogisten]; s francuskog O. K. - 1932, knj. 38, sv. 5-6, str. 298-308.

SKERLIĆ, Jovan

66. Prvi književni rad Jovana Skerlića: Hajduci, drama u pet činova od Šilera / Jovan Skerlić. - 1924. knj. 14, sv. 5-6, str. 960-965.

ŠMAUS, Alojz

67. Današnja nemačka nauka o književnosti (1) / A[lojz] Šmaus. - 1930, knj. 34, sv. 3-4, str. 129-133.
68. Današnja nemačka nauka o književnosti (1) / A[lojz] Šmaus. - 1930, knj. 34, sv. 5-6, str. 257-262.
69. Današnja nemačka nauka o književnosti (1) / A[lojz] Šmaus. - 1930, knj. 34, sv. 7-8, str. 385-398.
70. Današnja nemačka nauka o književnosti (1) / A[lojz] Šmaus. - 1930, knj. 35, sv. 1-2, str. 75-79.
71. Današnja nemačka nauka o književnosti (1) / A[lojz] Šmaus. - 1930, knj. 35, sv. 3-4, str. 205-210.
72. Današnja nemačka nauka o književnosti (1) / A[lojz] Šmaus. - 1930, knj. 35, sv. 5-6, str. 349-356.
73. Diletantizam u umetničkom doživljavanju / A[lojz] Šmaus. - 1929, knj. 29, sv. 1-2, str. 63-67.
74. Književna kritika: metodološka razmatranja / A[lojz] Šmaus. - 1928, knj. 28, sv. 3-4, str. 129-144.
75. Konstantin Peićić (2) / A[lojz] Šmaus. - 1932, knj. 38, sv. 5-6, str. 347-356.
76. Osnovni pojam Lipsove estetike / A[lojz] Šmaus. - 1927, knj. 24, sv. 3-4, str. 129-144.
77. Problemi romantizma (1) / A[lojz] Šmaus. - 1927, knj. 25, sv. 1-2, str. 67-73.
78. Problemi romantizma (2) / A[lojz] Šmaus. - 1927, knj. 25, sv. 3-4, str. 212-216.
79. Robert Michel: die geliebte Stimme: Roman / A[lojz] Šmaus. - 1929, knj. 29, sv. 3-4, str. 234-236.

TRIVUNAC, Miloš

80. Janko Borislavić K. Š. Đalskog i Getceov Faust / Miloš Trivunac. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. 106-112.
81. Lesing / M[iloš] Trivunac. - 1929, knj. 29, sv. 3-4, str. 129-136.
82. Na Hajneovom grobu / Miloš Trivunac. - 1930, knj. 32, sv. 1-2, str. 1-11.

VINAVER, Stanislav

83. Ukrotitelji haosa / Stanislav Vinaver. - 1923, knj. 12, sv. 4, str. 890-896.

VITEZICA, Vinko

84. El ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha / Vinko Vitezica. - 1924, knj. 14, sv. 8, str. 620-625.
85. Eritis sicut deus... (1) / Vinko Vitezica. - 1924, knj. 14, sv. 1, str. 49-57.
86. Eritis sicut deus... (5) / Vinko Vitezica. - 1924, knj. 14, sv. 6, str. 440-445.
87. Hamlet (4) / Vinko Vitezica. - 1924, knj. 16, sv. 4, str. 1388-1396.
88. Hamlet (5) / Vinko Vitezica. - 1924, knj. 16, sv. 5, str. 1460-1468.

ŽIVOJINOVIĆ MASSUKA, Velimir

89. Gostovanje Berlinske dramske trupe / V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1927, knj. 24, sv. 1-2, str. 119-121.
90. Minjon: opera u tri čina od A. Tomasa / V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1920, knj. 4, sv. 1, str. 1448-1449.
91. Nemačka dramska proizvodnja / V[elimir] Živojinović. - 1924, knj. 15, sv. 7-8, str. 981-987.
92. Repriza "Egmonta" / V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1927, knj. 23, sv. 7-8, str. 493-494.
93. Repriza Fausta / V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1927, knj. 13, sv. 7-8, str. 495-497.
94. Umetnost i saznanje / V[elimir] Živojinović. - 1920, knj. 4, sv. 2, str. 1465-1473.

ŽUKOV, Evgenije

95. Budući rat u lepoj književnosti zapada / Evgenije Žukov. - 1920, knj. 29, sv. 5-6, str. 305-312.

II PREVODI I BELEŠKE

ANONIM

96. Gete: "Patnje mladog Vertera" / [Anonim]. - 1923, knj. 11, sv. 3, str. 239.
Beleška o prevodu.

ANONIM

97. Geteov Faust / [Anonim]. - 1920, knj. 4, sv. 1, str. 1461-1462.
Beleška o prevodu.

ANONIM

98. Getcova lirika na srpskom / [Anonim]. - 1932, knj. 38, sv. 5-6, str. 279.

ANONIM

99. Iz književnosti / [Anonim]. - 1919, knj. 1, sv. 1, str. 88.
O knjizi "Iz književnosti" od Pavla Popovića.

ANONIM

100. Napomene uz prevode Geteovih pesama / [Anonim]. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. 118-120.

ANONIM

101. "Nova Evropa" povodom Geteove stogodišnjice / [Anonim]. - 1932, knj. 38, sv. 5-6, str. 279.

BORDO, Anri

102. Na Rajni: Betovenova kuća / Anri Bordo; preveo Dušan Tamindžić. - 1921, knj. 5, sv. 2, str. 119-125.

Dr. S.

103. Desi Stinnes; Die Sohne / Dr. S. - 1924, knj. 14, sv. 3, str. 239.
104. R. Leonhard: Die Insel / Dr. S. - 1924, knj. 14, sv. 3, str. 239.
105. W. Serner: Der elfte Finger; Zum blauen Affen / Dr. S. - 1924, knj. 14, sv. 3, str. 240.

ĐUKIĆ, Trifun

106. Geteova Ifigenija: drama u pet činova / T[rifun] Đ[ukić]. - 1929, knj. 29, sv. 5-6, str. 381.

ESTHETIKUS

107. Osnovi ekspresionizma u nemačkoj poeziji / Esthetikus. - 1923, knj. 11, sv. 7, str. 557-558.

GETE, Johan Wolfgang

108. Dobrodošlica i rastanak / Johan Wolfgang Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1921, knj. 6, sv. 7-8, str. 471.
109. Dobrošlica i rastanak; Majška pesma; Kristel; Kralj u Tuli; Nova ljubav, novi život; Loti; Šarloti fon Štajn; Rimske elegije / Johan Wolfgang Gete; prevodi V[elimira] Ž[ivojinovića]. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. [49-59].
110. Faust: odlomak / Johan Wolfgang Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1929, knj. 29, sv. 3-4, str. 158-167.
111. Harfist / Johan Wolfgang Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1921, knj. 7, sv. 7, str. 497.
112. Minjon / Johan Wolfgang Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1921, knj. 5, sv. 2, str. 112-113.
113. Minjon / Johan Wolfgang Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1921, knj. 5, sv. 5, str. 340-341.
114. Posveta / Johan Wolfgang Gete; s nemačkog T[rifun] Đukić. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. [46-48].

115. Pozno osećanje / Johan Volfgang Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1921, knj. 7, sv. 1, str. 29.
116. Prometej / Johan Volfgang fon Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1921, knj. 5, sv. 4, str. 260-261.
117. Putnik / Johan Volfgang Gete; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1932, knj. 38, sv. 3-4, str. 194-199.

H.

118. Iz Najneove lirike / H. - 1924, knj. 14, sv. 5, str. 397.

HAJNE, Hajnrih

119. Dva grenadira / Hajnrih Hajne; preveo V[elimir] Ž[ivojinović]. - 1920, knj. 4, sv. 4, str. 1656-1657.

I.

120. Iz nemačke književnosti: Mihael Birkenbil: Demonske novele; Jakob Fingerman: Ljudi u pomoru; Emi Heninge: Das Brandmal; Jozef Bernhard: Srednjovekovna mistika / I. - 1923, knj. 11, sv. 1, str. 76.

I. A.

121. Današnja nemačka umetnost: Kelnska izložba pre rata; Novi putevi u toku rata; Ekspresionizam / I. A. - 1922, knj. 10, sv. 2, str. 1391-1392.

K.

122. Moderna nemačka drama / K. - 1924, knj. 14, sv. 4, str. 318-319.

L.

123. Tomas Man o svome stvaranju / L. - 1928, knj. 28, sv. 7-8, str. 379-380.

M. M.

124. Francuski članak G. Trivunčev o Geteu i Jugoslovenima / M. M. - 1932, knj. 38, sv. 3-4, str. 249.

M. ST.

125. Eduard Bernstein: Aus den Jahren meines Exils: Erinnerungen eines Sozialisten / M. ST. - 1919, knj. 1, sv. 2, str. 164-165.

M. U.

126. Jedna knjiga verskog anarhizma: Hugo Ball: Zur Kritik der deutschen Inteligenz / M. U. - 1923, knj. 11, sv. 3, str. 238.

MEDENICA, Radosav

127. Hermann Wendel: Der Kampf der Südslaven um ihre Freiheit und Einheit / R[adosav] M[edenica]. - 1925, knj. 19, sv. 7, str. 1576-1578.
128. Jedna studija o Geteu / Rad[osav] Medenica. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. 120-121.

MONDŠAJN, Jozef Gabriel

129. Getcevi oltari / Jozef Gabriel Mondšajn; prevco iz rukopisa s poljskog Z. [Velimir Živojinović]. - 1932, knj. 38, sv. 7-8, str. 440-442.

POPOVIĆ, Slobodan

130. Getc kao objekat fiziognomičkih ispitivanja / S[lobodan] Popović. - 1932, knj. 38, sv. 7-8, str. 504-505.
131. Getcov Faust kao duševni pustolov / S[lobodan] P[opović]. - 1932, knj. 38, sv. 5-6, str. 279.

R.

132. A. Wolfstein; Mörder und Träumer / R. - 1924, knj. 14, sv. 3, str. 239.
133. Alrauna: roman od H. Hajnca Eversa / R. - 1922, knj. 10, sv. 5, str. 1629.

RENER, Gustav

134. Bi i prođe / Gustav Rener; prevco V[climir] Ž[ivojinović]. - 1921, knj. 5, sv. 3, str. 190-191.

-S.

135. Artur Šopenhauer: o pisanju i stilu / -S. - 1927, knj. 23, sv. 3-4, str. 252-253.

S. A.

136. Hermann Wendel: aus drei Kulturen / S. A. - 1923, knj. 11, sv. 3, str. 237.

SELESKOVIĆ, Momčilo T.

137. Gezeman i prevodi s nemačkog / M[omčilo] T. S[clesković]. - 1921, knj. 6, sv. 3-4, str. 296.

SPASIĆ, Živko A.

138. Geteova lirika u prevodu / Ž[ivko] A. S[pasić]. - 1932, knj. 40, sv. 5-6, str. 347-349.

ŠMAUS, Alojz

139. Fridrih Šiler: balade: za đaćku lektiru iz nemačkog jezika priredio sa predgovorom i objašnjenjima Milan Vujaklija / D. [Alojz Šmaus]. - 1929, knj. 31, sv. 5-8, str. 49.
140. Jedna anketa među nemačkim piscima / D. [Alojz Šmaus]. - 1928, knj. 28, sv. 1-2, str. 125-126.
141. Lepa književnost u Nemačkoj: bilans za 1928. i prognoza za 1929. godinu / Š. [Alojz Šmaus]. - 1929, knj. 39, sv. 1-2, str. 126-128.
142. Najnoviji roman Hajnriha Mana / Š. [Alojz Šmaus]. - 1931, knj. 36, sv. 1-2, str. 121-122.
143. O suštini književnog plagijata / A. [Alojz Šmaus]. - 1930, knj. 34, sv. 3-4, str. 249-251.

144. Srpska književna zadruga i Geteova proslava / A. [Alojz Šmaus]. - 1932, knj. 38, sv. 1-2, str. 121-122.
145. Teodor Dojbler: povodom njegovog boravka u Beogradu / Š. [Alojz Šmaus]. - 1930, knj. 32, sv. 3-4, str. 247-249.

V. J.

146. Kajzerling i Srbija / V. J. - 1923, knj. 13, sv. 5, str. 1613-1614.

VASILJEV, Sp.

147. Jedan roman mladih ljudi / Sp. Vasiljev. - 1933, knj. 41, sv. 7-8, str. 505-507.

ŽIVOJINOVIĆ MASSUKA, Velimir

148. Geteova godina u Jugoslaviji / Y. [Velimir Živojinović]. - 1933, knj. 42, sv. 5-8, str. 473-474.
149. Jedna studija o Lesingovim basnama u Dositeja Obradovića / Z. [Velimir Živojinović]. - 1931, knj. 37, sv. 7-8, str. 379-380.
150. Miloš Trivunac: Geteov Faust / S. [Velimir Živojinović]. - 1921, knj. 7, sv. 4, str. 319-320.
151. Nov prevod Fausta / Ž. [Velimir Živojinović]. - 1928, knj. 26, sv. 1-2, str. 124.

Literatura

1. *Enciklopedija Jugoslavije*, Izdanje i naklada Jugoslovenskog leksikografskog Zavoda, Zagreb, 1965.
2. *Uputstvo za primenu ISBD-a u opisu komponentnih delova*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 1989.
3. Bekić, Tomislav, *Alojz Šmaus kao germanista*, u: Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1975.
4. Bekić, Tomislav, *Germanistik in Serbien*, in: *Germanistik in Mittel- und Osteuropa 1945-1992*, Berlin, New York, 1995.
5. Maksimović, Vojislav, *Osnove teorije bibliografije*, Beograd, Narodna biblioteka Srbije, 1987.
6. Martini, Fritz, *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1984.
7. Mojašević, Miljan, *Nemačko jugoslovenske kulturne veze*, Beograd, Izdavačko-informativni centar studenata, 1974.
8. Živojinović Massuka, Velimir, *Povodom desetogodišnjice "Misli"*, u: Misao, Beograd, 1929.

Blažan Stjepanović

DIE DEUTSCHE LITERATUR IN DER ZEITSCHRIFT *MISAO* (1919-1937)

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird ein bibliographischer Überblick über die deutsche Literatur in *Misao*, einer der bedeutendsten serbischen Zeitschriften zwischen den zwei Weltkriegen gegeben. Die Zeitschrift *Misao* erschien in Belgrad von 1934 bis 1937, mit einer Unterbrechung von 1934 bis 1936. Der Konzeption der Zeitschrift entsprechend, wird das Material in zwei Gruppen eingeteilt: *I Essays und Besprechungen* und *II Übersetzungen und Notizen*. Die Arbeiten, die in dieser Bibliographie präsentiert werden, könnten allen von Nutzen sein, die Interesse an der deutschen Literatur haben, besonders denen, die sich mit den deutsch-serbischen literarischen und kulturellen Beziehungen beschäftigen.

Schlüsselwörter: Deutsche Literatur, Zeitschrift *Misao*, Bibliographie.

UDK: 801.5

АГЕНТИВНОСТ, АГЕНТИВНЕ ИМЕНИЦЕ И КАТЕГОРИЗАЦИЈА ПУТЕМ ПРОТОТИПА¹

Доц. др Тврђико Прћих

АПСТРАКТ

Рад се бави синтактичким, семантичким и прагматичким аспектима дефинисања и категоризације агентивности и агентивних именица. Подељен је на четири одељка, на следећи начин: 1 разматра агентивност, каузативност и транзитивност као компоненте прототипске агентивне ситуације, 2 дефинише десет обележја која омогућавају категоризацију агентивних именица, 3 анализира однос између инструменталности и агентивности, а 4 нуди једно тумачење полисемије агентивних именица.

Кључне речи: агентивност, каузативност, транзитивност, агентивна именица, категоризација путем прототипа

1. Компоненте прототипске агентивне ситуације

Било какав покушај адекватне и обухватне категоризације агентивних именица неизбежно мора бити доведен у везу, непосредну или посредну, с ванјезичком категоријом агентивности, на којој је, у крајњем изводу, и заснована. Као што ће током излагања бити образложено, агентивност по својој природи није бинарна већ изразито скаларна категорија, структурирана на принципу прототипа. Штавише, градијентност је уочљива у толикој мери да не би била далеко од истине констатација како агентивност представља прототип категорије која би се најуспешније могла описати уз помоћ прототипа.

Отуда је модел који ће бити понуђен у наставку подстакнут и инспирисан разматрањима претежно таквог усмерења (алфабетски): Booij 1986, DeLancey 1984, Hopper & Thompson 1980, Lakoff 1977, 1987, Lakoff & Johnson 1980, Van Oosten 1977, Schlesinger 1979, 1989, Taylor 1989, али је допуњен и друкчијим виђењима: Cruse 1973, Dillon 1974, Dressler 1986, Kastovsky 1973, Keenan 1976, Lyons 1968, 1977, Panagl 1977.

Поред агентивности, наведени аутори мање или више додирују и питања каузативности и транзитивности, с обзиром на постојање извесних преклапања између ове три категорије (о чему ће бити речи касније). Иако већина радова овим појавама прилази махом са становишта синтактичке јединице (реченице), овде ће бити учињен покушај њиховог осветљавања у првом реду

с аспекта агентивне именице као лексичке јединице (лексема), односно с тачке гледишта творбе речи. У целини гледано, између агентивности реченице и лексема нису приметне суштинске разлике, тим пре што су ове јединице синтактички и семантички повезане, будући да се, рецимо, изведена лексема *swimmer* може довести у трансформацијску везу с реченицом *One swims*, а сложена лексема *bus-driver* с реченицом *One drives a bus*. "

Агентивност је могуће тројако тумачити – као својство именице, глагола или реченице, мада се најтачнијим чини став D. A. Crusea (1973: 14) како се ради о односу између глагола и именице. Тај однос своди се на семантичке функције елемената у саставу реченице, у првом реду синтактичких статуса субјекта и објекта. У зависности од тога да ли се ради о глаголу радње, који је окосница динамичке ситуације, или глаголу стања, који је окосница статичке ситуације, субјекат може корелирати с неколико семантичких функција, које су ради економичности овде означене следећим скраћеницама (уп. Прћић 1995: 2.3):

- <Ao>, од енг. Agent other-oriented, везује се за прелазни глагол радње, без обзира да ли је објекат реализован или не, и представља најчешће, иако не увек, особу која врши и/или узрокује радњу инхерентно усмерену према неком другом ентитету, као у *One drives a bus :: bus-driver*, с реализованим објектом, те *One reads (something) :: reader*, с нереализованим, одн. имплицитним, објектом;
- <As>, од енг. Agent self-oriented, везује се за непрелазни глагол радње и представља особу која врши и/или узрокује радњу инхерентно усмерену према самој тој особи, као у *One swims :: swimmer*;
- <E>, од енг. Experiencer, везује се за искуствени глагол стања и представља особу која се налази у неком менталном, емотивном или перцепцијском стању, као у *One believes (in something) :: believer*;
- , од енг. Beneficiary, везује се за релациони глагол стања и представља особу која се налази у неком стању бивања или имања, као у *One owns (something) :: owner*;
- <I>, од енг. Instrument, представља помагало којим се служи <Ao> да би извршио и/или проузроковао радњу изражену глаголом, као у *One opens bottles with it > It opens bottles :: bottle-opener*.

Објекат може корелирати са следећим семантичким функцијама:

- <Pa>, од енг. Patient affected, везује се за глагол радње (изузев оних под следећом тачком) и представља ентитет над којим се врши радња или који је подвргнут промени израженој глаголом, као у *One sells books :: book-seller*;
- <Pe>, од енг. Patient effected, везује се за глагол радње са семантичким обележјем стварања и представља ентитет који настаје као последица радње изражене глаголом, као у *One writes songs :: song-writer*;

- <Pn>, од енг. Patient neutral, везује се за искуствени или релациони глагол стања и представља ентитет који је пасивно повезан са стањем израженим глаголом, као у *One owns land :: land-owner*.

Да би се могло приступити категоризацији агентивних именица, прво је неопходно издвојити и образложити она дијагностичка обележја (или краће, ДгО) којима се дефинише агентивност, да би потом био понуђен и сам модел категоризације. Према хронолошкој и логичкој хијерархији, прототип агентивности чинио би следећи скуп ДгО – уз објашњења тамо где су она потребна (на ова обележја упућиваће се касније, у Табели 1, уз помоћ подвучених трословних скраћеница):

- [ANIMATE];
- [HUMAN];
- [VOLITIONAL] изражава својевољно, а самим тим и намерно, вршење радње;
- [IN CONTROL] изражава утицај на ток одвијања радње, те одговорност за њен исход;
- [DECISION-MAKING] изражава способност логичког и креативног размишљања и доношења одлука;
- [CAUSING CHANGE] изражава узроковање промене стања, која се огледа у облику, изгледу, положају, функцији, итд.;
- [ACTIVELY INVOLVED] изражава активну, динамичку, укљученост у вршење радње;
- [UNMEDIATED] изражава деловање без ичијег посредовања, уз примену сопствене енергије;
- [EFFECT ON ANOTHER] изражава уочљиве последице на неком другом ентитету;
- [CONCRETE].

Из овог описа назиру се и кључне компоненте прототипске агентивне ситуације: (а) особа која (б) својевољним деловањем (ц) узрокује настанак промене (д) на неком другом ентитету. Поред два основна ентитета, <Ao> и <Pa>, потребно је споменути још и трећи, <I>, којим се особа, као <Ao>, понекад може служити приликом свог деловања. Агентивна ситуација, при томе, представља јединствен и непрекинут догађај, у коме се све компоненте нижу у временско-просторном следу, на начин како су управо наведене.

Од свих својстава прототипске агентивне ситуације, без сумње је најзначајнија каузативност (узрочност). Глобално следећи изузетно проницљива опажања S. DeLanceyја (1984), каузативност се може разложити на најмање три чиниоца, који заједно образују ланац каузативности: покретачки (иницијални), стварни (медијални) и непосредни (финални) узрок. Прва два сматрају се обавезним за агентивну ситуацију, док с непосредним то није случај, што ће постати јасније у наставку.

Покретачки узрок читаве ситуације чини воља, односно намера, извесне особе да изврши неку радњу. Како истиче Cruse (1973: 18), употреба спо-

собности воље (енг. willing) врста је деловања, без обзира на то да ли је усмерена ка стању, процесу или радњи. Уз то, ДгО [VOLITIONAL] обично се јавља заједно с ДгО [IN CONTROL] и новопредложеним ДгО [DECISION-MAKING], што, опет, подразумева и одговорност за извршено. Међутим, неки аутори (Lakoff 1977: 248-9; Van Oosten 1977: 468) одговорност издвајају као посебно обележје, дајући му чак предност над претходна два. Ово образлажу тиме што се радња може извршити и ненамерно (случајно) – дакле, без ДгО [VOLITIONAL] – иако за њу и тада постоји одговорност. Па ипак, модел који се овде предлаже ограничава се само на то да сви случајеви ненамерне каузативности одступају од прототипа и испољавају нижи степен агентивности, што у једном каснијем раду прихвата и сам Lakoff (1987: 55).

Стварни узрок састоји се у активном деловању извесне особе, којим се доводи до промене стања неког другог ентитета, подстакнуте, наравно, покретачким узроком. Сматра се централном кариком ланца каузативности. И на крају, особа, ради свог ефикаснијег деловања, може употребити и неко помагало, које се, заправо, јавља као продужетак њене воље (DeLancey 1984: 207), и у таквим ситуацијама представља **непосредни** узрок промене. (О овом узроку, те о <I> уопште, биће детаљније говора касније.) Но, мора се нагласити да у осталим ситуацијама долази до поклапања стварног и непосредног узрока, обједињеног у једном истом ентитету – особи.

ДгО [CAUSING CHANGE] обично се јавља заједно с ДгО [ACTIVELY INVOLVED], [UNMEDIATED] и [EFFECT ON ANOTHER]. Из тога произлази и друго значајно својство прототипске агентивне ситуације – транзитивност (прелазност), која, према традиционалном (и етимолошком) тумачењу, подразумева преношење, или прелажење, резултата деловања <Ao> на <Pa>. И овде је могуће разликовати виши и нижи степен агентивности, у складу с природом заступљености појединих обележја.

Када је реч о субјекту и његовој активној укључености, вишу агентивност показује динамичка ситуација, коју оличава <Ao>, јер претпоставља кинетичку и транзитивну радњу, као и самостално деловање субјекта, уз примену сопственог унутрашњег извора енергије. Прогресивно нижу агентивност имаће, извесно, ситуације које у било ком погледу одступају од описане. У првом реду, то је интранзитивна радња, <As>, а затим и обе врсте стања, <E> и , с релативно пасивном укљученошћу субјекта, без обзира на транзитивност, пошто последице стања нису подложне преношењу (Norper & Thompson 1980: 252). Ово указује на околност да сви синтактички прелазни глаголи немају нужно и подједнак степен семантичке транзитивности (Lyons 1968: 350-1), те да би традиционално поимање транзитивности било неопходно модификовати и учинити прецизнијим.

С друге стране, када је реч о објекту, ситуација с вишим степеном агентивности по правилу је везана за <Pa>. Код <Pe>, међутим, посредни је врло специфична врста транзитивности, очитована у радикалној промени облика и/или функције ентитета, тако да би можда боље било говорити о два одвојена, иако у основи сродна, ентитета, који настају као последица дате радње. Због тога се таква транзитивност, а тиме и агентивност, сматра ако не

слабијом, оно свакако друкчије испољеном. Најнижа транзитивност, као што је малопре наговештено, приписује се <Pn>.

У светлу онога што је до сада речено, назире се и однос између агентивности, на једној страни, те каузативности и транзитивности, на другој. Не улазећи овом приликом у појединости, уколико се као главно својство каузативности узме ДгО [CAUSING CHANGE], а транзитивности ДгО [EFFECT ON ANOTHER], може се закључити да прототип агентивности обухвата, бар делимично, својства и каузативности и транзитивности. Природа тог преклапања упоредива је са смисаоним односом хипонимије (уп. Прћић 1997: 95-7), при чему уже категорије каузативности и транзитивности наступају као кохипоними шире и општије категорије агентивности.

Посматрано унутарјезички, прототипска агентивна ситуација може се прилично поуздано утврдити дијагностичким тестом *One does / is doing / has done something*, уз претпоставку да наведена конструкција манифестује (већину) обележја агентивности у више-мање чистом облику (Cruse 1973: 14). Овај тест, наравно, издваја све глаголе који представљају кохипониме лексичког глагола *do*, што Cruse поткрепљује и тестом нужне импликације (енг. entailment). Наиме, свака конструкција с динамички употребљеним глаголом (требало би да) нужно имплицира горњу конструкцију. Тако, на пример, реченица *One drives a bus*, а самим тим и лексема *bus-driver*, нужно имплицира *One does something*. Уколико то није случај, посреди је одређено одступање од прототипа.

2. Категоризација агентивних именица

Након ових уопштених и поједностављених назнака, сада је могуће приступити и конкретној категоризацији агентивних именица. На почетку претходног одељка истакнута је важност корелације између поступка категоризације и ванјезичке категорије агентивности. Према моделу који ће овде бити понуђен, та корелација сматра се врло директном, што подразумева да утврђивање прототипа агентивности уједно одређује и прототип агентивне именице, будући да оба прототипа деле готово иста ДгО. Полазећи од те премисе, у Табели 1 представљена је категоризација свих агентивних именица. На левој половини налази се приказ заступљености појединих ДгО у односу на постављени прототип, а на десној половини десет припадајућих релативних рангова заснованих на природи одступања од прототипа; сам прототип истакнут је затамњеним пољем.

ДИЈАГНОСТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА										РАНГ	ПРЕДСТАВНИК	ИНАНИМАТНИ
!	!	!	!	∅		!	!		!	9	<i>eye-opener</i>	
!	!	!	!	∅		!	!			8	<i>pain-killer</i>	
!	!	!	!	∅		!	!			7	<i>grater</i>	
!	!	!	!	∅		!	!			6	<i>blender</i>	
!	!	!	!	!		!	!			5	<i>computer</i>	АНИМАТНИ
	!	!		!			!			4	<i>ant-eater</i>	
		∅			!	!		∅		3	<i>owner</i>	
					!	!		!		2	<i>believer</i>	
						∅		!		1	<i>swimmer</i>	
√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	0	<i>bus-driver</i>	ЛЕГЕНДА:
A N I	H U M	V O L	C O N	D E C	C A U	A C T	U N M	E F F	C C R	√ = заступљено обележје ! = заступљено у различитом облику ∅ = небитно		

Табела 1: иротиотипи агентиивности и релативни ранг агентиивних именица

Табелу треба тумачити на следећи начин: код прототипа агентивне именице, с Рангом 0, заступљено је (√) свих десет ДгО, док се код осталих, с Рангом 1 до 9, налази на три могућности – ДгО заступљено углавном у непромењеном облику (када се симбол не понавља), ДгО заступљено у различитом облику (!) и ДгО се сматра небитним (∅). Пре него што у наставку укратко буде описана суштина сваког појединачног ранга, која проистиче из Табеле, неопходно је нагласити да је карактер предложене категоризације – упркос схематској организацији у десет оделитих целина – градијентан, с благим прелазима не само између рангова него, штавише, и унутар једног истог ранга. Отуда, оделит приказ рангова треба сматрати привидним и првенствено методолошки мотивисаним. 'Релативност' рангова опредељена је устројством њихових међуод-

носа, с обзиром да било који ранг испољава вишу агентивност у односу према наредном (осим Ранга 9), а нижу у односу према претходном (осим Ранга 0).

Овај модел категоризације агентивних именица представља комбинацију три основна семантичко-прагматичка параметра: дијагностичких обележја смисла, денотације (уп. Прћић 1997: 55-8) и семантичких функција. (Тако, узгред, модел постаје применљив на целокупан спектар агентивних именица, без обзира да ли су настале поступком суфиксације, као ове о којима је реч, или нису – попут агентивних конверзија *cook*, *pepper-mill*, те мономорфемских лексема *doctor*, *king*, *pencil*.) Као што је у Табели означено, првих пет рангова обједињује аниматне ентитете (особе и животиње), чија заједничка особина, типично, јесте самосталност током посматране ситуације.

- РАНГ 0 (*bus-driver*), који представља прототип агентивне именице, обухвата: особе, семантичку функцију <A_o + P_a/P_e> и прелазне глаголе радње; нпр. *brick-layer*, *murderer*, *weight-lifter*, *wood-cutter*; *constructor*, *shoe-maker*. Својствена за овај ранг су сва раније наведена обележја прототипа агентивности. Нижу агентивност имају радње мање кинетичности, укључујући и непрелазне глаголе с допуном везаном за објекат; нпр. *book-seller*, *child-minder*, *founder*, *reader*, *sight-seer*; *car-dealer*, као и оне које су настале ненамерно; нпр. *discoverer*, *killer*, *winner* (напоредо с њиховим намерним, вољним, тумачењем).
- РАНГ 1 (*swimmer*) обухвата: особе, семантичку функцију <A_s> и непрелазне глаголе радње. Својствено за овај ранг је то што се активна укљученост не сматра битном, док промена, тамо где се о њој може говорити, није усмерена ка другом ентитету, већ ка самом себи; нпр. *listener*, *passer-by*, *standee*, *sun-bather*, *theatre-goer*. Нижу агентивност имају радње на чије се одвијање, у нормалним околностима, вољом не може утицати; нпр. *sleeper*, *sneezer*, *snorer*.
- РАНГ 2 (*believer*) обухвата: особе, семантичку функцију <E> и искуствене глаголе, без обзира на прелазност. Својствено за овај ранг је то што се ради о стању, на чији ток особа и даље утиче својом вољом, мада без видљивих промена; нпр. *adherent*, *music-lover*, *worshipper*. Нижу агентивност имају ситуације у којима утицај воље није изражен; нпр. *dreamer*, *forgetter*.
- РАНГ 3 (*owner*) обухвата: особе, семантичку функцију и релационе глаголе, без обзира на прелазност. Својствено за овај ранг је то што је такође посредни стање, у које је особа пасивно укључена, али на чији ток не мора, а понекад и не може, да утиче; нпр. *convalescent*, *loser*, *survivor*.
- РАНГ 4 (*ant-eater*) обухвата: животиње, семантичку функцију <A_o + P_a/P_e> и прелазне глаголе радње. Својствено за овај ранг је то што воља, а самим тим и доношење одлука, код животиња представља првенствено манифестацију инстинкта; нпр. *grass-hopper*, *warbler*, *wood-pecker*, или, ређе, последицу дресуре, када је вероватнија семантичка функција <I + P_a/P_e>; нпр. *pointer*, *retriever*, *setter*. Нижу агентивност имају биљке, <A_s>, код ко-

јих је приметна тек извесна промена – углавном, положаја; нпр. *climber, creeper*.

Преосталих пет рангова обједињује инаниматне ентитете (помагала и апстракције), чија заједничка особина, типично, јесте несамосталност током посматране ситуације. Због тога увек захтевају извесно посредовање са стране.

- РАНГ 5 (*computer*) обухвата: помагала – специфично, интелигентне (најчешће, електронске) уређаје, семантичку функцију <I + Pa/Pe> и прелазне глаголе радње. Својствено за овај ранг је то што су уређаји, након претпрограмирања и стављања у погон, способни да доносе одлуке и самостално управљају одвијањем и резултатима радње; нпр. *aircraft-carrier, interceptor, printer, synthesizer*.
- РАНГ 6 (*blender*) обухвата: помагала – специфично, сложене (најчешће, електричне) направе, семантичку функцију <I + Pa/Pe> и прелазне глаголе радње. Својствено за овај ранг је то што направе, иако донекле способне за самостално деловање, не могу управљати одвијањем и резултатима радње; нпр. *excavator, refrigerator, windscreen-wiper; generator*.
- РАНГ 7 (*grater*) обухвата: помагала – специфично, просте (најчешће, механичке) алатке, семантичку функцију <I + Pa/Pe> и прелазне глаголе радње. Својствено за овај ранг је то што алатке изискују пуно спољашње посредовање, пошто нису предвиђене за било какво самостално деловање; нпр. *cigarette-lighter, peeler, screw-driver*.
- РАНГ 8 (*pain-killer*) обухвата: помагала – специфично, хемијска средства, семантичку функцију <I + Pa/Pe> и прелазне глаголе радње. Својствено за овај ранг је то што деловање ових средстава најчешће не мора бити видљиво, већ обично само њихови ефекти; нпр. *contaminant, deodorant, fertilizer*.
- РАНГ 9 (*eye-opener*) обухвата: апстракције, семантичку функцију <I + Pa/Pe> али и <Ao + Pa/Pe> и прелазне глаголе радње. Својствено за овај ранг је то што ентитети нису опипљиви, нити је њихово деловање уочљиво, већ се једино могу спознати настале последице; нпр. *brain-teaser, tie-breaker, thriller; font-designer*.

Управо предложеном категоризацијом агентивних именица у једну исту категорију укључени су крајње диспаратни и наизглед неспојиви ентитети, попут дрвосече, мравоједа, упалача и дезодоранса. Овакву флексибилност пружа, несумњиво, само категоризација путем прототипа,¹¹ која омогућава обједињавање хетерогених ентитета на основу уочених међусобних додирних тачака, односно сличности према прототипу (Taylor 1989: 60). Суштина се, дакле, не налази у истоветности и потпуном поклапању својстава, као што захтева класични (аристотеловски) приступ категоризацији, већ је тежиште стављено на сличност и делимично поклапање својстава.

При томе, није потребно да ентитети буду слични међусобно, већ у погледу извесног обележја заступљеног код прототипа (Schlesinger 1989: 207). На тај начин, они ентитети који одступају од прототипа, могу бити укључени у дату категорију уколико су им заједничка одређена кључна обележја (Lakoff

1987: 65). Наравно, што је број таквих обележја већи, посматрани ентитет је ближи прототипу – и обрнуто. Друкчије речено, извесни ентитет поима се као бољи (централни) представник дате категорије, а неки други, опет, као слабији (периферни).

За изражавање градијентности категорије и сам језик поседује сопствена средства, која Lakoff назива 'оградама' (енг. hedges). Како тврди J. R. Taylor, на чијем је приказу (1989: 76-80) ова интерпретација заснована, њихова сврха састоји се у томе да учесницима у комуникацији омогуће давање опаски о својој употреби језика. Од више споменутих ограда пажњу заслужује неколико, вероватно најфреквентнијих. Ограда *loosely speaking* проширује категорију, потискујући централне представнике; нпр. *Loosely speaking, a screw-driver is an agent*, док ограда *strictly speaking* сужава категорију, потискујући периферне представнике; нпр. *Strictly speaking, a bus-driver is an agent*, или *Strictly speaking, a screw-driver is not an agent*. Врло слично понаша се и ограда *technically speaking*, с том разликом што је примерена експертској категоризацији, а не популарној, попут претходне.^{IV}

Овоме се, као својеврсне ограде (узгред, 'својеврстан' је такође ограда, напореда с 'на неки начин' и 'у неку руку'), могу још придодати и два могућа назива за ентитете који одступају од прототипа: 'квази-агенси' (уп. Rappaport 1977: 9; DeLancey 1984: 208), настао композицијом, те, овде први пут предложен, 'агенсоиди', настао суфиксацијом.

Када је реч о ДгО агентивних именица заједничким с прототипом, која су омогућила толику хетерогеност ове категорије, њих је могуће лако препознати у Табели 1 – по непопуњеним пољима. Тако, Рангови 1 до 4 с прототипом деле кључна ДгО [ANIMATE] и [IN CONTROL], код Рангова 4 до 9 ради се о ДгО [CAUSING CHANGE] и [EFFECT ON ANOTHER], док сва остала обележја одређују природу разлика међу ранговима.

Као што је већ истакнуто, темељ категорије агентивности, у целини узев, чини динамичка ситуација, коју карактеришу кинетичност, каузативност и транзитивност. Отуда се статичке ситуације (Рангови 2 и 3), иначе размерно малобројне у односу према динамичким, морају сматрати маргиналним члановима ове категорије. Упркос томе, њихова релативно висока позиција на скали агентивности последица је заступљености кључних ДгО [ANIMATE], [HUMAN], [IN CONTROL] и, делимично, [VOLITIONAL] – покретачког узрока највећег броја како динамичких тако и статичких ситуација. Имајући на уму ову околност, остатак излагања биће посвећен динамичким ситуацијама – нарочито, односу између <Ao> и <I>.

3. Инструменталност као врста агентивности

Пажљивија анализа предложене категоризације открива да је категоријом агентивности обухваћено, заправо, више посебних категорија – <Ao>, <As>, <E>, и <I>. Прецизније речено, у категорију агентивности укључено је више поткатегорија, међу којима је најзначајнија инструменталност, <I>. Прототип инструменталности могао би, условно, бити дефинисан следећим ДгО: [INANIMATE], [CAUSING CHANGE], [MEDIATED], [EFFECT ON ANO-

THER), [CONCRETE], чему би одговарале именице *tin-opener*, *screw-driver*, и сл. Пошто се и овде ради о градијентности категорије, одступања од овог прототипа била би заснована махом на ДгО [MEDIATED], односно на степену и природи самосталности ентитета.

Наведена ДгО јасно раздвајају једну категорију од друге, али уједно указују и на међусобне кључне сличности, које су омогућиле укључивање категорије инструменталности у овако схваћену категорију агентивности. Штавише, могао би се пројектовати и уопштен закључак да нижа инструменталност нужно имплицира вишу агентивност – и обрнуто, што нарочито показују Рангови 7 до 5 (*grater*, *blender*, *computer*). Ово се потврђује и у језичком контексту, с обзиром да у реченици, од ова три ранга, само именице с Рангом 5 могу попуњавати позиције типичне за особе, односно за вишу агентивност, као у примеру *The computer has done / shown / calculated / drawn it*. Иначе, постижање описане дистинкције представљало је главни мотив за увођење DgO [DECISION-MAKING] при опису прототипа агентивности.

Кључну додирну тачку између поменути две категорије чини, наравно, каузативност (Schlesinger 1989: 194). Раније је напоменуто да се <I> јавља као непосредни узрок одређене ситуације, и то у својству помагала којим се <Ao>, као стварни узрок, може служити ради свог ефикаснијег деловања. Из овога недвосмислено следи како <I> наступа тек као **индиректни узрочник** неке промене, иако у ланцу каузативности по правилу заузима место непосредног узрока. У таквим условима, <I> се може сматрати 'неком врстом' агенса (енг. sort of; још једна од Lakoffових ограда), који врши радњу (Schlesinger 1989: 205), мада је објективно само употребљен при њеном вршењу.

Насупрот томе, **директни узрочник** јесте увек <Ao>, при чему под 'директношћу' треба разумети незаобилазну улогу особе, као стварног узрока, у настајању промене – било кроз самостално деловање, било кроз покретање, руковање или управљање радом датог помагала, <I>. Ово потоње може постојати у реалном времену, када је особа присутна, те преко раније обављених припремних радњи (тамо где је то изводљиво), када особа није присутна.

Поред семантичко-прагматичке утемељености, горе понуђена категоризација мотивисана је и синтактички. Наиме, њоме се имплицитно доводи у глобалну корелацију, ако не и изједначава, семантичка функција агенса и синтактички статус субјекта, тако што се сваком субјекту приписује извршен степен агентивности. У том смислу, може се говорити о градијентности и категорије субјекта, утврдивој на основу посебних критеријума, које је детаљно разрадио Е. Л. Keenan (1976). За ову расправу нарочито је релевантан један од његових закључака, како су синтактички изведени субјекти обично понешто мање налик на основни субјекат (енг. basic subject; Keenan 1976: 323) – или, терминологијом овог рада, прототипски субјекат, који би, глобално, могао да одговара прототипском агенсу.

Код агентивних именица, помињање 'синтактички изведеног субјекта' одмах наводи на реченицу с адвербијалном допуном *with it*, на пример, *One cleans with it*, која бива трансформисана у *It cleans*, те у лексему *cleaner*. Такав субјекат, са семантичком функцијом <I + Pa>, у сваком случају има мање својстава прототипског субјекта од неизведеног субјекта реченице *One cleans* и

лексеме *cleaner*, са семантичком функцијом <Ao + Pa>. Изведени субјекат, при томе, изгледа као субјекат, иако се не понаша у потпуности као субјекат (Keehan 1976: 325).

На овом месту, неопходно је проговорити и о томе када и зашто семантичка функција <I> у реченици с адвербијалном допуном *with it* бива померена на позицију субјекта, чиме две семантичке функције бивају обједињене у један синтактички статус, а посредно и једну семантичку функцију. До овога долази само уколико се у први план жели ставити помагало, као непосредни узрок, којим се особа служи при свом деловању, док сама особа, <Ao>, као покретачки и стварни узрок, остаје у другом плану (Schlesinger 1989: 191). Уз то, може се, условно, приметити да је у случају помагала тежиште обично стављено на ефекат радње, [EFFECT ON ANOTHER], док се код особа тежиште налази на њеном узроковању, [CAUSING CHANGE].

Полазећи од брижљиво образложених опажања I. M. Schlesingera (1979: 317), може се рећи да је овде посреди **семантичка асимилација**,^v када се један ванјезички (концептуални) однос, у циљу језичког енкодирања, третира као неки други. У једној другој расправи, Schlesinger (1989: 206) предлаже истовремено приписивање двеју семантичких функција датом синтактичком статусу, па се <I> у позицији субјекта може посматрати и као <Ao> и као <I>, очито у зависности од заузете тачке гледишта. Било који овакав поступак синтактичко-семантичке рекатегоризације заснован је на неутрализацији међусобних разлика између категорија (Lyons 1968: 298; Panagl 1977: 3), док предност, како је већ истицано, припада сличностима. Наравно, ово важи и за остале семантичке функције, <As>, <E> и , а не само за <I>.

Међутим, наведени језички мотиви нипошто нису и једини – штавише, нису ни примарни. Описана рекатегоризација, наиме, одражава начин на који човек посматра свет око себе, па је, према томе, у првом реду ванјезички условљена. Према Schlesingeru (1979: 309-10, 320), постојање две оделите језичке категорије не значи да се оне оделито и поимају. Когнитивне структуре човека, по свој прилици, нису устројене на принципу оделитости, већ претпостављају континуум, чија два краја, у овом случају, чине <Ao> и <I>. Сегментима тог континуума, који се често међусобно преклапају, у језику бивају додељене семантичке функције. Овде понуђена категоризација агентивних именица настојала је да одслика такву градијентност, а као својеврсна флуидна вододелница између аниматних особа и инаниматних помагала, наступају животиње (Ранг 4) и, делимично, апстракције (Ранг 9), које, како је показано, могу имати обе интерпретације – <Ao> и <I>. Отуда се, у закључку, може устврдити да агентивна суфиксација полази, у основи, од номинализације агентивне ситуације, при чему је тежиште стављено на обављање и/или извршење радње и последице те радње, док је разлика између <Ao> и <I>, као стварног одн. непосредног узрока, занемарена – или тачније, неутрализована.

При свом “посматрању” света, језик, будући да располаже оделитим, а уз то и ограниченим, средствима, намеће сопствену категоризацију оваквих континуума – како је малопре речено, у виду семантичких функција. Под ‘ограниченим средствима’ овде се подразумева недостатак специјализованих суфикса за енкодирање сваке појединачне семантичке функције, а најмање

<Ао> и <І>. Услед тога, јавља се **функцијска конвергенција** агентивних суфикса, као номинализатора субјекта са свих пет семантичких функција. Тако, рецимо, оно што објективно представља <І> бива енкодирано у језику као <Ао> (Schlesinger 1989: 195).

Енкодирајући, сасвим оправдано, и особе, и животиње, и помагала, и апстракције, језик више-мање доследно одражава континуум агентивности. Снажна психолошка и когнитивна веза између ових категорија тиме се додатно потврђује и кроз језик, пошто исти скуп језичких јединица (суфикса) енкодира све њих. (Наравно, у неким другим случајевима подударност између две категоризације није обавезна.) Између семантичке асимилације, на плану садржине, и функцијске конвергенције, као њене реализације на плану форме постоји, дакле, јасна корелација. Другим речима, дубинску изједначеност, у овој корелацији, нужно прати и површинска.

Висок степен конвергенције очитује се, штавише, и у томе што исти агентивни суфикси могу послужити за аутономно енкодирање само помагала (Panagl 1977: 13; Levin & Rappaport 1988: 1068-9). Тако, лексеме попут *computer*, *dryer*, *toaster*, *disinfectant*, *simulator*, немају устаљене интерпретације везане за особу, или су оне веома ретке.

4. Полисемија агентивних именица

Још један семантичко-прагматички проблем актуелизован досадашњим излагањем јесте полисемија агентивних именица. То само по себи подразумева и да једна иста лексема може бити сврстана у више рангова предложене категоризације – у зависности, наравно, од њеног смисла и денотације. Тако ће, рецимо, особа *cleaner* имати Ранг 0, а хемијско средство *cleaner* – Ранг 8. Међутим, до сада нису помињани разлози коју условљавају и образлажу полисемију агентивних именица – специфично, везу између <Ао> и <І>.

Пре свега, треба указати на чињеницу да се код агентивних именица уочава оно што J. D. Apresjan (1974: 16) назива **регуларном полисемијом**, чије основно својство представља систематска предвидљивост, с обзиром да се исти образац испољава у више посебних лексема. Регуларна полисемија, додаје Apresjan, најчешће се јавља код метонимијског преноса значења. (Насупрот томе, метафорички пренос карактеристика је ирегуларне полисемије, која се испољава само у једној лексеми.)

Ако се, за почетак, има у виду да је од сваког прелазног глагола радње, готово без ограничења, могуће извести агентивну именицу ради именовања не само особе већ и помагала којим се она служи (уп. Прћић 1995: 6.3.1; 1999), предуслов постојања систематског обрасца у целости је испуњен. Из овог општег одређења проистиче да је агентивна полисемија утемељена на метонимији, односно на извесном издвојеном карактеристичном својству, заједничком за два различита али међусобно просторно/временски повезана ентитета, пре свега као целина која се пројектује на део и део који се пројектује на целину (уп. Прћић 1997: 26).

Заједничка карактеристична својства посматрана два ентитета оличена су у ДгО [CAUSING CHANGE] и [EFFECT ON ANOTHER]. Особа и његово

евентуално помагало несумњиво су два различита ентитета, која су просторно/временски повезана, пошто се потоњи, као део пројектован на свеукупност ситуације, јавља као продужетак снаге, умења и, у крајњем изводу, воље првога.

Но, Panagl (1977) даје и једно алтернативно тумачење, засновано на метафори, које, међутим, знатно заостаје за првим – из најмање два разлога. Прво, метафора полази од извесне уочене сличности између два међусобно различита и неповезана ентитета; посматрана два ентитета ипак се не би могла назвати неповезанима, док је њихова сличност у погледу облика, позиције, намене, особине, понашања, способности, у најмању руку, нејасна. И друго, метафора није систематски предвидљива, док овде разматрани однос свакако јесте. Због тога, метафорички пренос значења може да послужи за интерпретацију једино појединачних случајева, као што су персонификације *sky-scraper*, *bone-shaker*, *choker*, али не и за интерпретацију важне систематске семантичке везе између <Ao> и <I>.

На самом крају, није на одмет споменути и чињеницу да рекатегоризација и полисемија агентивних именица постоје и у другим језицима, међу којима су немачки, холандски, француски, италијански, руски, српски и мађарски (Beard 1990, Booij 1986, Dressler 1986, Panagl 1977, Winther 1975), за шта конкретне потврде може да пружи увид у одговарајуће речнике. Ова околност наводи на помисао да су посреди појаве (можда и) универзалног обухвата и значаја. Тај проблем, међутим, увелико надилази оквир постављен за овај рад.

ЛИТЕРАТУРА

- Apresjan, J. D. (1974). "Regular polysemy". *Linguistics* 142: 5-32.
- Beard, R. (1990). "The nature and origins of derivational polysemy". *Lingua* 81: 101-40.
- Booij, G. E. (1986). "Form and meaning in morphology: the case of Dutch 'agent nouns'". *Linguistics* 24: 503-17.
- Cruse, D. A. (1973). "Some thoughts on agentivity". *Journal of Linguistics* 9: 11-23.
- DeLancey, S. (1984). "Notes on agentivity and causation". *Studies in Language* 8: 181-213.
- Dillon, G. L. (1974). "Some postulates characterizing volitive NPs". *Journal of Linguistics* 10: 221-33.
- Dressler, W. U. (1986). "Explanation in natural morphology, illustrated with comparative and agent-noun formation". *Linguistics* 24: 519-48.
- Hopper, P. J. & Thompson, S. A. (1980). "Transitivity in grammar and discourse". *Language* 56: 251-99.
- Kastovsky, D. (1973). "Causatives". *Foundations of Language* 10: 255-315.
- Keenan, E. L. (1976). "Towards a universal definition of 'subject'". In: Ch. N. Li (ed.). *Subject and Topic*. Academic Press, Inc., New York: 303-33.
- Lakoff, G. (1977). "Linguistic gestalts". In: W. A. Beach, et al. (eds.). *Papers from the Thirteenth Regional Meeting*. Chicago Linguistic Society, University of Chicago, Chicago: 236-87.

- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Levin, B. & Rappaport, M. (1988). "Nonevent -er nominals: a probe into argument structure". *Linguistics* 26: 1067-83.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lyons, J. (1977). *Semantics. 1-2*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Oosten, J. van (1977). "Subjects and agenthood in English". In: W. A. Beach, et al. (eds.). *Papers from the Thirteenth Regional Meeting*. Chicago Linguistic Society, University of Chicago, Chicago: 459-71.
- Panagl, O. (1977). "Zum Verhältnis von Agens und Instrument in Wortbildung, Syntax und Pragmatik". *Wiener Linguistische Gazette* 16: 3-16.
- Прћић, Т. (1995). *Агентиивни суфикси у савременом енглеском језику. Морфосинтактички и семантички аспекти*. (докторска дисертација; необјављена). Филолошки факултет, Београд.
- Прћић, Т. (1997). *Семантика и прагматика речи*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- Prčić, T. (1999). "Productivity of competing affixes: the case of agentive suffixes in English". *Linguistica e Filologia* 9: 125-134.
- Schlesinger, I. M. (1979). "Cognitive structures and semantic deep structures: the case of the instrumental". *Journal of Linguistics* 15: 307-24.
- Schlesinger, I. M. (1989). "Instruments as agents: on the nature of semantic relations". *Journal of Linguistics* 25: 189-210.
- Taylor, J. R. (1989). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Clarendon Press, Oxford.
- Ungerer, F. & Schmid, H.-J. (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Longman, London and New York.
- Winther, A. (1975). "Note sur les formations déverbales en -eur et en -ant". *Cahiers de Lexicologie* 26: 56-84.

Dr Tvrtko Prčić

Agentivity, Agentive Nouns and Prototype Categorization

Summary

The paper deals with syntactic, semantic and pragmatic aspects of definition and categorization of agentivity and agentive nouns. It is divided in four sections, as follows: 1 discusses agentivity, causativity and transitivity as components of a prototypical agentive situation, 2 defines ten features which enable categorization of agentive nouns, 3 analyses the relationship between instrumentality and agentivity, and 4 offers one interpretation of polysemy in agentive nouns.

Keywords: agentivity, causativity, transitivity, agentive noun, prototype categorization

БЕЛЕШКЕ:

ⁱ Текст представља унеколико модификовану верзију расправе понуђене у Прћић 1995: Одељак 5.9.

ⁱⁱ Детаљније о синтактичкој и семантичкој повезаности изведених и сложених лексема, с једне стране, и реченица, с друге, расправља Прћић 1995: Погл. 2 и 3.

ⁱⁱⁱ Поставке категоризације путем прототипа разматрају и илуструју Taylor 1989; Ungerer & Schmid 1996; Прћић 1997.

^{iv} Разлику између популарне и експертске категоризације разматрају и илуструју Taylor 1989; Прћић 1997.

^v Према термину 'semantic assimilation' (Schlesinger 1979).

UDK: 820.09 James

ПУТ У ХАОС: ОКРЕТАЈ ЗАВРТЊА ХЕНРИЈА ЏЕЈМСА

Др Владислава Горгић

РЕЗИМЕ

Рад се бави наративним, тематским и интерпретативним аспектима позног романа Хенрија Џејмса који је изазвао много контроверзи у критичким приступима.

Кључне речи: Хенри Џејмс, нарација, фантастично

Окретај завртња Хенрија Џејмса (*The Turn of the Screw*, 1889) приповеда наоко једноставну причу: младу гувернанту унајмљује један привлачан господин да се брине о његовим нећацима. Обећавајући да ће на себе преузети сву одговорност за децу, девојка одлази на имање Блај. Њено задовољство окружењем и послом помућују необјашњиви догађаји - пред очима гувернанте појављују се духови њене претходнице, госпођице Џесел, и слуге Питера Квинта, који су за живота били у страсној љубавној вези и умрли под неразјашњеним околностима. За гувернанту ти духови постају оличење зла од којег жели да своје мале штићенике, Мајлса и Флору, по сваку цену одбрани. Она сматра да су духови дошли по децу, да их одведу у свет греха и зла: међутим, док се бори са Квинтом за душу малог Мајлса, дете умире у њеном наручју.

Овај заплет, предочен кроз троструки наративни оквир о коме ћемо рећи нешто више, представља праву замку за критичаре и тесоретичаре. Истина о овом Џејмсовом позном фикционалном делу очито није нешто што се налази, него нешто што се ствара, или бира. Једну од таквих истина спретно конструише и Шошана Фелман, тумачећи *Окретај завртња* као мистерију писама и духова, и као текст који деконструише поларитете између доброчинитеља и злочинца, починиоца и трагоца. *Окретај* је анегдота о путовању у хаос, како каже сам Хенри Џејмс у свом предговору¹. Има мишљења да је ово дело хоторновска алегорија о борби добра и зла, хришћанска поема о дуализму човекове природе, модернизовани моралитет, или пак фројдовска парабла.² Критика читалачке реакције (reader-response criticism) указала је на три

¹ Shoshana Felman, *Writing and Madness*, Henry James: *Madness and the Risks of Practice*, *Turning the Screw of Interpretation*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1985, p. 148.

² Упореди са Alexander E. Jones, *Point of View in The Turn of the Screw*, *PMLA*, March 1959, vol LXXIV, no 1, стр. 112.

могућа начина читања романа: буквално, иронично и трагалачко, зависно од тога да ли читалац верује приповедачици, доводи у сумњу њену поузданост, или пак роман посматра као лавиринт лажних знакова и варки. Психоаналитичко читање у први план ставља психолошке и сексуалне проблеме викторијанске жене (те отуд духове посматра као пројекцију гувернантиних подсвесних жеља), а слику жене као “анђела у кући” претвара у анђела психолошке деструкције. Марксистичка критика нагласак ће ставити на историјски контекст, социјалну хијерархију и односе моћи - понајвише на однос господара и слугу.

Оквир приповедања

The story had held us, round the fire, sufficiently breathless, but except the obvious remark that it was gruesome, as, on Christmas Eve in an old house, a strange tale should essentially be, I remember no comment uttered till somebody happened to say that it was the only case he had met in which such a visitation had fallen on a child.

(*The Turn of the Screw*, str.7)³

Окрећнај заврћња почиње - причом. Тачније, приповедањем некакве приче о духовима коју слушају даме и господа окупљени око ватре, на сеоском имању сличном имању Блај, на коме ће се одиграти гувернантина повест. Не говори се подробно о причи коју окупљени помно слушају у тренутку кад улазимо у њихов свет - не подробно, али ипак сазнајемо довољно да бисмо је упоредили са причом која ће уследити и која заузима средишње место у Џејмсовој новели.

The case, I may mention, was that of an apparition in just such an old house as had gathered us for the occasion – an appearance, of a dreadful kind, to a little boy sleeping in the room with his mother and waking her up in the terror of it; waking her not to dissipate his dread and soothe him to sleep again, but to encounter also, herself, before she had succeeded in doing so, the same sight that had shaken him.

(*The Turn of the Screw*, str. 7)

Главни јунак те наоко узгред помнуте приче је дете које је видело духа; оно је пробудило мајку у страху, а она га није могла умирити јер је угледала исто што и оно. У овом шкрто скицираном “случају” постоји све чега у гувернантиној повести нема - као прво, јасно и недвосмислено знамо да је *geïïe* *видело духа*, оно то признаје и објављује; друго, буди мајку да јој духа покаже; треће, од ње затражи заштиту. Учинило је оно што Мајлс и Флора неће учинити: они неће посветити своју гувернанту у фантастичне приказе које су видели - нити ће јој ишта признати, нити ишта показати - и неће од ње затражити помоћ. Она ће признање изнуђивати, а помоћ наметати; духове ће, пак,

³ Henry James, *The Turn of the Screw*, Penguin Books, Harmondsworth, 1994. Сви цитати у оригиналу преузети су из овог издања.

врло добро видети. Чим их угледа, суочиће се са два задатка који надилазе људске моћи: да своје искуство *поштурги* и да духове *порекне*.

Отуд је прича коју ћемо тек чути, гувернантина повест коју посредује Даглас, *beyond everything*. Даље од свега, изван свега, мимо свега. Нешто што се не може појмити (као што *beyond belief* значи “невероватан”) - ако *everything*, “све”, разумемо као “свет”, дакле, све оно што знамо и опажамо, онда нас Даглас упозорава да је прича која следи непојмљива, недокучива, да се не може спознати. Отуд је ту причу тешко испричати, јер се све што знамо и поимамо опире томе, јер немамо језик којим бисмо је испричали. *Beyond everything* подразумева и неуспех језика да причу каже - ако је изван “свега”, она је и изван језика.

Неименовани приповедач ће морати да наваљује на Дагласа, да га присили на приповедање, исто онако како гувернанта присиљава малог Мајлса да призна да је општио са духовима - а њој је потребна потврда њиховог постојања како би могла да их порекне. И приповедач и гувернанта ће пред непознатљивим морати да користе силу - све оно што се опире нашем поимању и говору морамо потчинити, или бар осећамо потребу за тако нечим. Приповедач ће присилити Дагласа и да му остави рукопис - по његовим речима, Даглас му на смрти *даје* рукопис, али читалац његовим речима ипак неће поверовати. Овај приповедач је у том тренутку непоуздан - читалачком интуицијом поимамо да је он *захтевао* рукопис од Дагласа, будући да осећамо колико силно жели да сазна ту причу, и знамо колико је у тој жељи истрајавао.

Приповедач жели повест о духовима - жели да је има у наручју, баш као што гувернанта своје пстићенике Мајлса и Флору најјаче стеже у наручју онда кад осећа да су јој њихове мисли неухватљиве - жели причу баш зато зна да је непојмљива, да се опире посматрању. И сам пут до рукописа је прилично дуг: Даглас мора *поштом* послати кључ од тајне ладице свом човеку у Лондон (да ли је “човек” слуга, или можда Дагласов повереник, пријатељ или адвокат, није сасвим јасно, а можда ни важно). Потом рукопис стиже поштом. Давно пре тога, рукопис је Дагласу гувернанта његове сестре *била послала поштом* кад је осетила да јој се ближи смрт.

Око гувернантине повести - око њеног *романа*, јер она је писац, као што ћемо видети, а не мемоариста који се исповеда - стезу се обручи увода, иницијација у причу, обручи који је и најављују и спречавају, који је и пожурују и одлажу. Одлагање почетка Дагласове приповести, које се манифестује ћутањем, слањем кључа и слањем рукописа Дагласу, присуством два детета као два окретаја. “If the child gives the effect another turn of the screw, what do you say to *two children*?” пита Даглас. Двоје деце учвршћују причу, појачавају њен ефекат. Прича постаје чвршћа конструкција, али, да ли то значи да постаје и уверљивија? Сви су спремни да Дагласу поверују на реч кад каже “It’s quite too horrible”, “It’s beyond everything. Nothing at all that I know touches it”, а једини приповедач тражи разлог тог неописивог ефекта: “For sheer terror?” пита он, наводећи страх као могући разлог. “For dreadful – dreadfulness!”, одговара Даглас. Није у питању обичан страх, него гроза. “For general uncanny ugliness and horror and pain”. Даглас појачава ефекат, од страха, преко грозде од чудновате *ружноће, ужаса и бола*. Кад је већ прича таква, испричај нам је, сугерише припове-

дач ("Well then, (...) just sit right down and begin."). Даглас неочекивано одговара: "I can't begin". И прича се доиста не може ни започети. Даглас је неће моћи испричати зато што је записана. Он даје предност писму над говором, али не зато што се боји да ће ефекат боље дочарати писани текст, него зато што се прича не може *одати* - она се мора *открити*. Она се не сме испричати, она се мора прочитати, јер је текст приче доказ да се она одиграла. Прича није део традиције који се преноси орално, како се махом и преносе приче о духовима - она је тајна која се чува записана. Она не припада свима, него само неколицини одабраних. Она се мора извадити из скровите ладнице, пронаћи, откључати, пустити на слободу из таме тајне у којој је била годинама. Прича је као заговореник пуштен на слободу. Зато приповедно "ја" одједном стиче увид свега: *He had broken a thickness of ice, the formation of many a winter; had had his reasons for a long silence*".

"I can't begin", "the story won't tell", речи су којима се унапред упозорава да прича неће испунити очекивање; њено се дејство ограничава упозорењем да она неће бити кључ најављене тајне. Прича ће само испричати тајну, неће је и открити. Прича ће бити знак који указује на тајну, а не знак који тајну обухвата и поседује.

Прича, чак, нема ни наслов, нема своје тајно име. Наслов се даје само загонетки, јер она има решење; тајна нема решење, него само причу у којој се на тренутак наставља. Зато нас по окончању приче приповедач неће вратити у круг око ватре - ако желимо, можемо се после краја гувернантине повести вратити почетку Џејмсовог романа и устврдити да је прича слушаоце окупила око ватре и одузела им дах... Причу можемо перпетуирати у том смислу, перпетуирање неће наудити тајни коју прича показује. А ако то не желимо, препустићемо се тишини.

Елементи фантастике у *Окрепљању завршња*

Окрепљање завршња је прича о духовима и прича о љубави. Чак би се могло рећи да у њој духови надомешћују љубав. Они се увек појаве тамо где нема предмета љубави, и онеме коме је љубав ускраћена. Духови Питера Квинта и његове љубавнице су једини вид отелотворења немогуће љубави, тачније немогућих љубави: љубави између духова и деце, гувернанте и господара, гувернанте и деце - све те односе карактерише недоступност, немогућност поседовања.

Окрепљање завршња је енигма безмало колико и Шекспиров *Хамлет*: наводи нас на питања без одговора, на питања парадоксална и апсурдна, као што је питање "да ли су духови стварни", које сасвим озбиљно поставља критичар Александар Цоунс. Може ли дух бити стваран, реалан, постојећ, или је то питање беспредметно? Цветан Тодоров вели да је дефиниција фантастичног жанра у неодлучности, колебљивости између неуверљивог рационалног објашњења и уверљивог ирационалног. "Фантастично, то је неодлучност што је осећа биће које зна само за законе природе кад се нађе пред наизглед нат-

природним догађајем”⁴ Владимир Соловјов, ког Тодоров цитира, каже да “у правом фантастичном” постоји могућност једноставног објашњења, али да то објашњење “уопште нема унутрашњу вероватност”.⁵ Тодоров наводи и П.Г. Кастекса, који каже да је фантастично продор тајне у оквир стварног живота.⁶ Можемо ли, стога, помислити да тајна, као ни дух, не може наћи своје одређење у дихотомији стварно/нестварно? Речи којима Кастекс описује однос тајне и стварности сугерише улазак на територију која нам не припада ни по ком основу.

Фантастично је, дакле, по Тодорову, неодлучност. Њему “неодлучност (...) даје живот”.⁷ Оно је једнако далеско од потпуне верс и потпуне неверице, својом неодлучношћу ком од двоје припада оно се издваја; тачније, над њим дистинктивност вере и неверице, стварног и нестварног, немају никакву моћ. Стога је и читалац неодлучан у избору између “природног” и “натприродног” објашњења. Као пример те неодлучности и пример двосмислености Тодоров ће навести управо *Окрећиај завртња*, рекавши да не знамо, нити можемо да одлучимо да ли је имање Блај настањено духовима или је пак гувернанта подложна халуцинацијама.⁸ Главни камсн спотицања у том делу је опажање, опажање које поставља препреку уместо да је уклања - по Тодорову, проблем је што опажање не даје одговор, него производи недоумицу. “Пажња нам је тако снажно усредоточена на чин опажања, да нам природа оног што опажамо увек остаје непозната.”⁹

Психоаналитичко тумачење *Окрећиај завртња* укида неодлучност која одређује фантастично: оно чак иде до тога да порекне фантастично тако што тврди да духови не постоје. Едмунд Вилсон каже: “Духови нису стварни духови, него су халуцинације гувернанте.”¹⁰ Духови ни не могу бити стварни, али та “чињеница” не пориче фантастично као жанр - барем то не чини довољно уверљиво. Међутим, ако су халуцинација, постоје и онда, за ону која их види.

Духови су, заправо, с ону страну сваке разлике која се повлачи између стварног и нестварног - при чему је “нестварно” преширок појам. Оно, наиме, може садржати оно за шта знамо да није стварно (машта, сан), и оно што се индивидуално прогласи стварношћу на основу појединачног запажања (привиђења). Стварност је, у неку руку, *договор*, произвољност која се озакоњује, као и језик којим се служимо.

Неодлучност о врсти егзистенције услов је егзистенције духа. Дух постоји само док нисмо сигурни да ли га има, он дела док смо у недоумици о његовој природи. Порекло духа краља Хамлета, уосталом, престаће да буде важно кад Хамлет схвати да дух говори истину, када то буде доказано. Дух неће бити потврђен егзистенцијално, него ће његово постојање потврдити сазнање

⁴ Цветан Тодоров, *Увод у фантастичну књижевност*, Рад, Београд, 1987. стр. 29.

⁵ Тодоров, оп. цит. стр. 29-30.

⁶ Тодоров, оп. цит. стр. 30.

⁷ Тодоров, оп. цит. стр. 35.

⁸ Тодоров, оп. цит. стр. 48.

⁹ Тодоров, оп. цит. стр. 109.

¹⁰ “The ghosts are not real ghosts, but the hallucinations of the governess.” Цитирано према Alexander E. Jones, оп. цит. стр. 114.

које доноси главном јунаку. Дух ће потрети разлику између овоземаљског и подземног света, између говора и тишине, између знања и незнања. Он даје некакав лик и облик стварности која је ишчезла, стварности која је део прошлости, али коју он може да врати у садашњост. Није важно да ли су духови халуцинација, или опсена чула, јер њихова функција није онтолошка, већ епистемолошка. Они нису ту да *буду*, него нам нешто *кажу*. Они јесу илузија, али не у смислу опсене, него у смислу игре. Латински глагол *illudere* значи играти се, шалити се, ругати се, преварити, упропастити, оштетити, осрамотити¹¹. Духови су ту да се поиграју са истином, са текстом, са границама реалног.

Са гувернантиним трудом да спозна природу и намсру духова игра прераста у грубу шалу и ругање, потом у превару и пропаст - дакле, смрт. Њен отпор производи све снажније реакције духова, као и све већи притисак на децу. Гувернанта пречи духовима да кажу оно што имају и та забрана говора је почетак страдања. С друге стране, она је у исти мах и оличење присиле да се говори. Оличење жеље да каже, експлицира, истера на чистац, да објасни свет. Њено божанство је (саопштена) истина, а њена потрага је потрага за значењем.

Vladislava Gordić, Ph. D.

AN EXCURSION INTO CHAOS: THE TURN OF THE SCREW BY HENRY JAMES

Summary

The paper deals with the narration and interpretation of **The Turn of the Screw**, a novel by Henry James whose critical analyses have offered multiple and myriad angles from which to study it.

Key words: Henry James, narrative, fantastic.

¹¹ Јован Чолић, **Речник латинско-српско-хрватски**, Дерета, Београд, 1991. фототипско издање издања из 1936.

UDK: 82.03

AN EXEMPLIFICATION OF TRANSLATION STRATEGIES RELEVANT TO A LITERARY GENRE

Radmila Sokić

ABSTRACT

Since translation, literary translation in particular, brings about numerous cultural bonds, translators must thereby undertake every translation task expertly and thoroughly. Though the translator finds most trouble at the semantic level, all this due to the fact that the aesthetic effect or symbolics characteristic of a literary work has to be restored properly, he also faces manifold formal changes which are justifiable only from the standpoint of the faithful rendering of the sense of the source text. In other words, translation presupposes good knowledge of one's mother tongue, as well as the target language, then the ability to penetrate the sense of the original, to interpret its cultural and historical background, which confirms the fact that translation is truly a very complex process, but apparently, a realizable one.

Key words: literary translation, semantic level, the original, complex process

1. INTRODUCTION

Danilo Kiš, a famous Yugoslav poet and novelist, once declared that no translation could transfer all the interpretations and instances of the source-language texts, all historical, literary, national, religious, ethnographic and poetic associations of the original. One of the best translation theorists, Eugene Nida (1964:160), would agree in so far as to state that "absolute communication is impossible, but that is true not only between languages but also within a language". Due to the fact that there are semantic similarities between languages and fundamental similarities in the syntactic structures of languages, namely at the core level, there is no mistaking that effective interlingual communication, that is translation, is always possible. The existing phonetic, morphological, syntactic, lexical and other differences of the receptor language in relation to the source language rarely allow a mechanical transfer of a message. Changes of various kinds are being made in order to restructure the sense of the original, hence some degree of loss and distortion.

In recent years, the published articles and textbooks dealing with translation methodology draw attention to the typology of the text being translated from the source to the target language. Snell-Hornby, a translator and a lecturer in Translation studies at

Vienna University developed "An Integrated Approach" (1988:31) which concentrates on the relationship between the types of texts one translates and the techniques of translation. Dissimilitude between the two main types of texts, namely literary and non-literary ones, lies in the following: for the sake of conveying a very precise message (standardized terminology) in non-literary texts one has to narrow the scope of interpretation, whereas in literary texts, as artistic pieces of work, the essence of things and the aesthetic impression are encompassed by the very language expression. The emotional tone and picturesqueness represent the important factors of a literary utterance. Apart from transferring the correct information of a literary text, one should also keep all expressive/emotional nuances of the message. The aesthetic dimension is the core of a literary utterance.

To illustrate translation problems in literary texts, I have translated a short section from the novel *Timor Mortis* by Slobodan Selenić (1990:10-11), the novel never translated into English; the translated text will show the problems related to the aesthetic dimension and to the adopted approaches and applied translation strategies.

The original and the translation are given in the *Appendix*.

2. TRANSLATION STRATEGIES- ILLUSTRATIONS AND COMMENTS

Contrary to non-literary, factual texts in which the invariant element is the maximum proportion of fact, and which in effect allow a greater degree of literalness in translation, literary texts reflect that fundamental drive to free invention to a certain degree so as to restore the equilibrium between the original and the target-language text. On account of the fact that a literary piece of work is a system of images involving the author's basic idea, a great many of translation theorists claim that a translator does not translate words but figurative or symbolic images. Imagery is the "foundation stone" in translating *belles lettres*.

The Israeli scholars, Even-Zohar and Toury (in Hermans (ed):1985), viewed literature as a complex and dynamic system, a hierarchically structured set of elements, a polysystem whose constituent systems and subsystems are in a state of perpetual flux. According to the polysystem theory itself, translation shows a crucial instance of what happens at the interface between different linguistic, literary and cultural codes.

It is worthwhile taking into consideration Nida's approach (1964:165) to translation based on comparative linguistics providing a dynamic dimension with a focus upon semantics. Newmark (1995:39) also advocates semantic translation which is complex, detailed and which, above all, tends to reproduce the exact meaning of the original. A procedure according to which the translator is bound first to analyze the message of the source language, then transfer and restructure it to the level in the receptor language which is most appropriate for the audience he intends to reach, has been adopted in the translation of the literary text by Slobodan Selenić. The complex processes of analysis, which involve at least three different sets of features - namely, grammatical relationships between constituent parts, the referential meanings of the semantic units, and the connotative meaning or values of syntactic and semotactic structures, seem to be valid and justifiable on formal grounds.

Thus, while translating the text, I arrived at the sentence "Beograd se, skriven po podrumima..., tresce i nada." (paragraph 1, sentence 2), and its English counterpart "Hidden in its basements and unsafe shelters..., Belgrade is trembling without losing ho-

pe.” By placing the participial component “hidden” at the head of the sentence, it will certainly carry a heavy communicative dynamism as part of the rhyme. This kind of non-finite, -ed participle clause is particularly favoured in the studied style of written prose. As for the end of the sentence, I translated it at first as “Belgrade is trembling and still hoping.” On my second reading the paragraph I decided to reinforce the emotive or the so-called connotative value of the proper noun, Belgrade, being already personified. The equivalent effect has been obtained and, in addition, the sense of “hoping” has been strengthened. A shift in the syntactic structure did not affect the semantic level. Stylistic factors were predominant in my choice of the translation “losing hope” instead of “is hoping”.

This text-segment reflects a situation in a specific socio-historical context, namely it gives an insight into the war-life in Yugoslavia (the Second World War is in question), and accordingly all those expressions denoting fear, hatred and crime in wartime, assume great importance. They allude to mental states, historical and social circumstances and customs as well. It is interesting to note that the sentence 5, paragraph I, - *Oslobadjaju Beograd.*, indented with the so-called stylistic hyphen, is written in italics. It is a useful device for highlighting the important information. The sentence represents a real emotional, dramatic utterance. The “islands” of the subjective, hero’s consciousness are punctuated mostly with a hyphen; it announces reactions of the heroes to the events whose witnesses and participants they are. At the grammatical level there has been a transposition from active in the source to passive in the target language, since the latter is more common in English than in Serbian. The subject in the original is not overt, it is implicit. In fact, it need not be expressed in Serbian, whereas it must be explicit in English. The implicit subject in the source text is “they”- and one is certain (from the socio-historical context) that that the pronoun “they” stands for the partisans. Although the structure of the sentence changes under voice transformation, its meaning remains basically the same. Functional sentence perspective is not infringed.

The sixth sentence of the second paragraph: “Jednostavno za takomisleće ne pišem ovu knjigu.” is transferred as “Simply, I do not write this book for those who think so.” Since there is no exact English equivalent for the Serbian word “takomisleći” one is compelled to carry out an analytical redistribution of this component. Even in Serbian this is a rare word, a coinage which may be regarded as being idiosyncratic, part of the writer’s style. If translated literally, one-to-one, this component, so-thinking people/thinking-so people, would become cumbersome and unfamiliar to English-speaking people. Due to the lack of one-to-one relationship, one is bound to apply certain modifications which do not affect the sense of the original, although it must be admitted that stylistically it would be better if there were a corresponding target-language coinage. Furthermore, there was also a shift in word order owing to the fact that the word-order pattern is not strictly defined in Serbian, whereas its more or less fixed pattern in English is Subject-Predicate-Object/Complements.

If the translation is to satisfy the four basic conditions - namely to convey the sense, the spirit and style of the original, to possess the naturalness of interpretation, and make the same impression on the readers of the translation as it does on the readers of the original, it is clear then that in most cases there can be a conflict between the form and the content. Naturally, the form is sacrificed to the content. For example, the sentences 4 and 5 in the last paragraph “Na drvenom tronu sedeo je Starac. Prav i krut kao lutak.” were rendered as “Upright

and rigid as a doll, the Old Man was sitting on this throne of wood.” If I had applied one-to-one translation I would have got the following version: “On the wooden throne the Old Man was sitting. Upright and rigid as a doll.” In Serbian it is possible to write something like this. Moreover, writers use sentence fragments quite intentionally for emphasis or special effect. In English, sentence fragments should be avoided. In order to preserve the functional and semantic aspects at the expense of the syntactic aspect, I placed the supplementary adjective clause at the beginning of the superordinate sentence. This rearrangement was carried out owing to the productive syntactic rules in the English language.

Similarly, in order not to impair fidelity to the sense of the original, I had to translate the sentence 8, paragraph III, “Prišao sam baš njemu, prisao mu baš ja...” as “It was him that I myself approached...”. The one-to-one translation of the first part of the sentence would be “I approached just him...”; instead of using the emphaser “just”, and for the purpose of retaining the same focal prominence, cleft sentence seemed to be the best device for rendering emphasis in the translation. The element on which the focus fell took the objective case since the verb “approach” requires an objective case of the pronoun, the relative pronoun placed after the focal element being normally “that”, because it is virtually impossible to use “whom” preceded by a preposition, when the verb “approach” is being considered. The sense in “I myself” is sharpened with this reflexive pronoun. In the original version there is an emphaser “just” preceding the personal pronoun “I”-“baš ja”; the writer implied that it was he, out of all the others, who approached the Old Man – therefore, by adding a reflexive pronoun emphasis was preserved. However, one should not promote the sub-text to the extent that it goes beyond the words of the original. The original should not be betrayed. There is also a prevailing view (Snell-Hornby, 1988:115) that “If a text is of a *literary type*, the status of the source text is usually higher because it is perceived as a work of art in the medium of language.”

The tenth sentence of the same paragraph “Ćutao je i gledao sve u istu daleku tačku.” was transferred as “He kept quiet, his eyes still fixed on the same distant point.” There was no need for me to avoid the literal translation which was “He kept quiet and looked at the same distant point”, but as the verb “look” appeared once within this paragraph, in the sentence “He was looking into the distance”, I tried to avoid the repetition of the verb for stylistic reasons, and at the same time preserve the semantic aspect of the context. Hence, I arrived at this translation by using the absolute clause which has a semantic quality of adapting to the context, thus not infringing the semantic equivalence.

3. CONCLUSION

Deeply rooted in practical application, translation process presupposes extraordinary command of one’s mother tongue, then the target language and linguistics, stylistics, semiotics, aesthetics and literary history. Be that as it may, however good the translation theory is today, it will never provide us with *a priori* translation strategies which will enable us to produce perfect translations. One also cannot help mentioning what Bassnett and Kuhiwczak (1988:42) said upon finishing a translation project of theirs: “*Translation is a complex multi-layered process that goes far beyond knowledge of a given language and an ability to use a dictionary.*” Indeed, regardless of the fact that one may have detailed knowledge of a wide range of matters on translation, one will still struggle with words, nuances of meaning, for it has, quite justifiably, been said that “*At the bottom of every word is magic.*” (Newmark, 1995:89).

REFERENCES

- Bassnett, S. and Kuhiwczak, P. (1988) *Ariadne's Thread: Polish Women poets*. London: Forests Books.
- Čović, B. (1994) *Poetika književnog prevođenja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Čović, B. (1986) *Umetnost prevođenja ili zanat*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada
- Hermans, T. (ed.) (1985) *The Manipulation of Literature*. London: Croom Helm.
- Hlebec, B. (1989) *Opšta načela prevođenja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Newmark, P. (1995) *A Textbook of Translation*. London: Phoenix Elt.
- Nida, E. A. (1964) *Toward a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Selenić, S. (1990) *Timor Mortis*. Sarajevo: Svjetlost.
- Sibinović, M. (1979) *Original i prevod*. Beograd: Privredna štampa.
- Snell-Hornby, M. (1988) *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins.

Radmila Sokić

ILUSTRACIJA PREVODILAČKIH STRATEGIJA PRIMERENIH KNJIŽEVNOM ŽANRU

Rezime

S obzirom da se prevođenjem, posebno književnim prevođenjem ostvaruju mnoge kulturne veze, to prevodioci moraju znalački i savesno da pristupe svakom prevodilačkom poduhvatu. Iako nailazi na najviše poteškoća na semantičkom nivou, budući da se valjano mora nadomestiti onaj estetski efekat, simbolika koja karakteriše neko književno delo, prevodilac se suočava i sa brojnim formalnim izmenama koje su opravdane jedino sa stanovišta vernog prenošenja smisla izvornog teksta. Drugim rečima, prevođenje pretpostavlja dobro znanje maternjeg, kao i jezika na koji se prevodi, zatim sposobnost da se pronikne u smisao originala, da se protumači njegova kulturološka i istorijska pozadina, što uistinu potvrđuje činjenicu da je prevođenje veoma složen proces, ali, očigledno, ne i nesavladiv.

Ključne reči: književno prevođenje, semantički nivo, original, složen proces

Appendix

Slobodan Selenić, *Timor Mortis*, pp. 10-11.

Negde od Avale, iza mojih leđa, iz pravca Čukarice i Banjice, čuje se topovska paljba. Beograd se skriven po podrumima i nesigurnim skloništima, bez struje, bez vode, bez hrane i novih vesti, trese i nada. Pre jedan sat, kada su pojedinačni pucnjevi počeli da

rio oči poslednji put, i pogledao kroz mene, u pravcu Avale. Objasnih, mada me ništa nije pitao:

- *Oslobađaju Beograd.*
Klimnuo je glavom potvrđujući da zna, pa ravnodušno rekao:
- *Još jednom.*
I umro.

Bilo mu je sto četiri godine, četiri meseca i šest dana.

Moram odmah reći da ličnoj i javnoj istoriji Stojana Blagojevića i našem troipogodišnjem sapatništvu pridajem značaj koji će, možda, onim sumnjičavim, a naročito neupućenim čitaocima izgledati preteran i praznoveran. Možda će, dakle, mnogi smatrati dugi život starca Stojana prirođinom neobičnošću koja ne uvećava značaj onoga što je iskusio, a čudne podudarnosti kojima obiluje naše poznanstvo – tek nevažnom slučajnošću. Neka misle tako oni koji tako misle. Ne ljutim se. Ne smeta mi. Jednostavno, za takomisleće ne pišem ovu knjigu. Neka veruju, recimo, da je puka slučajnost to što se dogodilo da naše poznanstvo sa oba kraja omeđe dve simbolične tutnjave.

Zemne ostatke vrle starine, evo, ispraćam, zbunjen i potresen, uz zvuke razorne kanonade kojom počinje oslobođenje mog Beograda.

Upoznali smo se, pre tri i po godine, uz šestoaprilske eksplozije sa kojima je počela njegova okupacija. Slabo zemljano sklonište u dvorištu Vaznesenjske crkve, prepuno poluobučениh i raspamećenih Beograđana – među njima moji otac i majka – pogodila je bomba. Kada sam, posle prvog naleta, tražeći roditelje dotrčao do Vaznesenjske crkve, video sam dubrište šuta, ljudske kose, krvi, raspoređenih jorgana, lutaka bez glave, razvaljenih kartonskih kofera i na celom stratištu polomljenih cigli i kostiju – jedan jedini uspravan predmet: veliku, grubo istesanu, drvenu stolicu sa naslonima za ruke. Na drvenom tronu sedeo je Starac. Prav i krut kao lutak. Ruke prekrstio preko grudi. Gledao je u daljinu. Prišao sam baš njemu, prišao mu baš ja, tek nekoliko minuta siročće, omamljen svežinom novog i strašnog iskustva jer sam odnekud pouzdano znao da u tom času moram baš to učiniti:

- *Hajdemo – rekao sam.*
Čutao je i gledao sve u istu, daleku tačku.
- *Bombarduju Beograd.* – objašnjavao sam, a on je sa istom dosadom u glasu kao i pre jedan sat, i onda izustio:
- *Još jednom.*

The English translation -

Somewhere from Avala, behind my back, from the direction of Čukarica and Banjica, a cannon fire can be heard. Hidden in its basements and unsafe shelters, without electricity and water, with no food and latest news, Belgrade is trembling without losing hope. It was an hour ago that the sporadic shots began to turn into monotonous, in some way primevally dangerous sound of the cannonade, when Illustrissimus opened his for the last time, and looked through me, in the direction of Avala. Though he did not ask me, I said:

»Belgrade is being liberated.«

He nodded his head in confirmation, and said indifferently:

»Once again.«

And then he died.

He was one hundred and four years, four months and six years old.

I must say immediately that I attach great significance to the personal and public history of Stojan Blagojević and to our three-and-a-half-year old mutual suffering, which will, perhaps, seem exaggerated and superstitious to those distrustful readers, particularly the uninformed ones. Hence, many people will presumably consider the long life of the old man, Stojan, as nature's peculiarity which does not increase the importance of what he experienced, and the strange concurrence with which our acquaintanceship abounds – they will regard as unimportant coincidence. Let these people think the way they do. I am not angry. I do not mind. Simply, I do not write this book for those who think so. Let them believe, say, that it is a mere coincidence for our acquaintanceship to have been bounded on both sides by the two symbolic thunders.

Puzzled and deeply upset, here I am administering the last rites to the earthly remains of the venerable old man, within the sound of the thundering cannonade, with which the liberation of my Belgrade begins.

I made his acquaintance three and a half years ago, at the time of the explosion on 6 April which betokened the beginning of the occupation of Belgrade. A weak earthen shelter in the courtyard of the Ecumenical Church, overcrowded with half-dressed Belgrade citizens out of their wits – among them my father and my mother – was hit by a bomb. When after the first air raid, searching for my parents, I reached the Ecumenical Church, I saw a heap of rubbish, human hair, blood, torn quilts, headless dolls, damaged cardboard suitcases; and on the entire dunghill of broken bricks and human bones there was a single erect object: a big, roughly chiselled wooden chair with arm rests. Upright and rigid as a doll, the Old Man was sitting on this throne of wood. He was looking into the distance. It was him that I myself approached, being an orphan for a few minutes already and dizzy with the freshness of a new and terrible experience, because that was exactly what I knew, somehow, I had to do at that moment.

"Let us go", I said.

He kept quiet, his eyes still fixed on the same distant point.

"Belgrade is being bombed." – I was trying to explain.

"Once again." – he uttered with the same sound of boredom in his voice as he did an hour ago.

UDK: 82.03

ПРОБЛЕМ ПРЕВОЂЕЊА СЛЕНГА/ЖАРГОНА/АРГОА... ИЛИТИ НЕКА ПИТАЊА ЗА XXI ВЕК¹

Борислава Ераковић

РЕЗИМЕ

У раду се скреће пажња на нека питања која су у досадашњој литератури о превођењу остала неразјашњена, недоречена и у великој мери запостављена. Указује се на неодређености у употреби термина сленг /жаргон/арго/ шатровачки у литератури о превођењу, на потребу да се њихово значење прецизира на примерима романа *Catcher in the Rye* Церома Д. Селиндера, *On the Road* Јаска Керуаса и *Last Exit to Brooklyn* Хуберта Селбија. Уз осврт на искуство преводиоца Александра Саше Петровића, изнетом у *Мосћовима* из 1980, такође се поставља питање пријема превода дела у којима је у великој мери заступљен неки од супстандардних варијетета језика и начина одређивања функционалних еквивалената у оваквим случајевима. Треће питање на које се у раду скреће пажња јесте питање дуговечности оваквих превода, односно њихове ефемерности условљене језичким варијететом који је у њима најзаступљенији.

Кључне речи: превођење, сленг, арго, жарго

I Увод

У 44. броју часописа *Мосћови*, преводилац Александар Саша Петровић је у чланку под називом *Присвијуи превођењу йрозног књижевног дела*, на себи карактеристичан и неубичајан начин, овако описао посао ког се подухватио:

“Роман *Последње скрећање за Бруклин* Хјуберта Селбија, на нашем језику сам предао “Просвети”. Кажем, “предао на нашем језику”,... а не “превео на наш језик”, јер ја тај роман заправо нисам превео, већ сам - искрено и без икакве нескромности говорећи - сео и просто га *йоново написао* нашим језиком. *Превесити* тај роман - не би се могло, јер, цео је написан данашњим сленгом њујоршког најдубљег подземља: и дијалози и ауторова наратија - све потпуно истим језиком, тако да се ту аутор дела уопште нити види нити чује. А речи и фразе америчког енглеског сленга написао је “фонетички”, онако како се тај говор тамо чује, а не

¹ рад је прочитан на XXV међународним београдским преводилачким сусретима, маја 2000.

како би требало да се *ишше*, па макар то деловало и крајње неписмено. Зато је спајао и речи и фразе и колокације, и на тај начин тако *деформисао* писани енглески језик да сам сваку реченицу морао гласно читати да бих је разумео. После тога требало је “преводити”. Не, ја то писам могао да *преводим*.²

Готово су две деценије прошле од овог броја *Мосћова*, а на нека питања која се назире из ових редова још нема одговора.

II

Прво би се питање могло односити на то како назвати језик о ком се у наведеном цитату говори. У литератури на српскохрватском језику која се бави супстандардним говорним варијететима, поред термина **сленг** и **арго**, јављају се и термини **жаргон** и **шатровачки** говор, и нису ретка преклапања у употреби ова четири термина. Тако се често не прави разлика у значењу термина **сленг** и **арго**, па се и један и други употребљавају за именовање супстандардног језичког варијетета “с обавезном компонентом афективности и пејоративности”³ којим се служе извесне маргинализоване друштвене групе. Термин **жаргон** се односи на “популарни омладински говор” или на “претерану неформалну употребу стручне терминологије, нпр. лекарски, правнички, административни жаргон”⁴ или на “слитни, есклузивни вокабулар неке струке или друштвеног слоја”. У социолингвистичкој литератури која се бави питањима социоеката говори се о “шатровачком говору, криминалном **аргоу**, омладинском **сленгу**, **жаргонима** појединих струка или урбаних субкултура, итд.”⁵.

Сличну али много разрађенију класификацију супстандардног слоја у америчком енглеском даје амерички лексикограф Стјуарт Флекснер и ми ћемо се у раду служити том класификацијом, прилагођеном у том смислу што ћемо термине *сленг* и *жаргон* сматрати делимичним синонимима у складу са укореењом употребом термина *жаргон* за означавање професионалног говора припадника неке струке и супстандардног говора било које друштвене групе. По Флекснеру⁶, тек они изрази који услед учесталости употребе постају познати изван граница групе која их је сковала, губе статус **аргоа** и почињу да добијају статус **сленга**, који он описује као супстандардни језички варијетет чија лексика потиче из језика разних формалних и неформалних друштвених подгрупа које чине средњошколци, студенти, војници, наркомани, пословни људи, навијачи у разним спортовима, скитнице, итд. Оваква се лексика у раду назива **сленгизмима**. Под **колоквијализмима** у раду подразумевамо неформалну свакодневну лексику коју сви разумеју.

² А. С. Петровић, *Присјуту превођењу прозног књижевног дела*, стр. 280.

³ Иван Клајн, *Лексика*, у: *Српски језик на крају века*, ред. М. Радовановић, стр. 79-80.

⁴ Ранко Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, стр. 202-203.

⁵ Ранко Бугарски, *ибид.*, стр. 239.

⁶ Preface by Stuart Berg Flexner, *Dictionary of American Slang*, стр. VI

Употребу ових језичких варијетета у књижевности илустроваћемо примерима из романа Дејвида Селинцера, *Catcher in the Rye*, Цека Керуака *On the Road*, и већ помислутог романа *Last Exit to Brooklyn*, Хјуберта Селбија. Требати имати на уму да стварни језички варијетет није исто што и његова рекреација у књижевним делима, да се ту редовно ради о стилизацији, стварању утиска о аутентичности говора оне групе која се у роману описује. Тако један део лексичког слоја у наведеним романима јесте сленг, али општи утисак о супстандардности језичког варијетета који је у роману доминантан писци остварују захваљујући различитим синтаксичким и лексичким средствима као што су:

- неграматичне конструкције:

*You can't never find a place that's nice and peaceful,...
I ain't got no time for no liquor, bud.*

- скраћени изговорни облици стандардних речи:

*I oughta go down and say hello.
Wudga say?*

- неформални начин ословљавања:

*How 'bout sitting down or something, Ackley kid?
What're ya tryna do, bud?
Good night, handsome*

- стапање више речи у једну

*They were mostly old, show-offy-looking guys with their dates.
Boy, I can't stand that sonuvabitch!*

- употреба разних имплицативних израза⁷ којима се започињу или завршавају реченице или попуњавају празнине у говору:

*He started walking around the room, very slow and all, the way he always did, picking up uour personal stuff off your desk and chiffonier
I told him I was a real moron and all that stuff*

Да сама лексика у роману не мора бити пресудна за стварање утиска о сленгу, види се на примеру романа Дејвида Селинцера *Catcher in the Rue*. Језичку основицу овог романа чини стилизовани спонтани запис говора шеснаестогодишњег школарца али је у њему релативно мали број речи које би се с правом могле назвати сленџизмима⁸, уколико под сленџом мислимо на мало познате синониме за стандардне речи и изразе којима се у овом случају изра-

⁷ О њима говори Александар Флакер у *Прози у џрајверицама* и дефинише их као изразе "широког али неодређеног семантичког опсега који потјечу из разговорног језика у којему суговорник не зна на што се такви изрази заправо односе и који су садржаји имплицирани", стр. 105.

⁸ Наредни подаци подаци представљају део резултата добијених анализом корпуса за магистарски рад Б. Ераковић "Прсвођење урбаног супстандардног језичког варијетета на примерима романа *Catcher in the Rye* Церома Дејвида Селинцера и *On the Road* Цека Керуака".

жава припадност групи средњошколаца, док је све остало стилизација колоквијалног говора. Када се посматра сама лексика, само 230 речи у роману припада неком од супстандардних варијетета, од којих 70% чине сленгизми, 20% колоквијализми, 10% речи које нису регистроване у речнику сленга из времена настанка романа, али по оцени изворног говорника припадају супстандардном варијетету. Остатак терста носе разна лексичка средства која би се могла сврстати у неколико разнородних група, као што су разни начини ословљавања (*Mac, Bud, prince, kid, handsome*), узвици (*for Christsake/Chrisake, Boy, Man*) псовке (*hell, damn*) необични фразални глаголи (*smoke one's ears off, beat the hell out of sbdy*), интензификатори (*way the hell up, strictly lousy*) итд.

У роману Џека Керуака *On the Road*, језичка стратегија је другачија: писац користи далеко већи број сленгизама од којих највећи број потиче из језика наркомана, битника, скитница, љубитеља цеза, док је структура реченица у роману углавном у складу са правилима стандардног, чак официјелног и песничког америчког енглеског, са ретким синтаксичким означавањима нестандардног спонтаног говора као што је неграматична синтакса за дочаравање говора необразованог слоја. Супстандардни лексички слој у роману носилац је и културне специфичности јер га стварају групације попут битника које на српскохрватском говорном подручју нису постојале, па тако ни стварале свој специфичан језик. Тако у роману има много супстандардних речи које се односе на аутомобиле и камионе *heap, jalopy, rod (car), rig, jack (truck)* разне начине путовања *hitch, hit the road, bat around, hop*. Дobar део сленга у роману потиче из цеза, па отуда *bop, cat, hip, jump, boogie-woogie*, који означавају различите ритмове и типове цеза, али су и други називи за тучу (*bop; jump*) скитницу или било ког љубитеља сњинга (*cat*), за оне који су у току са дешавањима (*hip*); затим су ту речи из наркоманског сленга, као што су називи за разне опијате као што су *benny, weed, tea, joint*, стања проузрокованих њиховом употребом *high, stoned, gone*. Посебан преводилачки проблем представљају речисимболи контракултуре какви су придеви *wild, gone, cool, crazy, wicked, mad, beat*, који се понављају у роману и служе за осликавање свега што није обично, редовно, стандардно, и појављују се у разним комбинацијама, па тако *wild* могу бити *air/things/LA papers/place/day, beat su window shades/generation/days/characters/counterman, gone i cool* углавном описује људе, *crazy* може бити било шта.

При преводјењу овакве лексике преводиоци на располагању имају разне технике, од транскрипције и натурализације до супституције и парафразе, а која ће се применити зависи како од развијености српскохрватског супстандардног језичког израза у датом домену, тако и од преводиоачеве процене њиховог значаја у хијерархији елемената који граде значење романа. Осим што мора водити рачуна о супстандардности и посебним конотацијама, преводилац има обавезу да где год је то могуће преводи на исти начин, стварајући тако мрежу алузија паралелну оној у оригиналу. Велики део сленга који је настао у наркоманским и цезерским круговима дошао и до нас путем транслитерације или превода, остатак зависи од преводиоачеве довитљивости у стварању неологизама и умешности у стилизацији непосредног, живог говорног језика.

Посебан случај за анализу представља роман Хјуберта Селбија *Last Exit to Brooklyn*. Сам писац је довољно живео животом с оне стране стандардног да би његови стилизовани аргументи деловали као аутентичан говор. Језик овога романа сликовито предочава отпаднике од “цивилизованог” дела друштва нарушавањем стандарда у сваком погледу: фонетском, синтаксичком, морфолошком и конвенционалном. Задатак који преводилац треба да обави један је од најтежих: да копира језик улице који нигде није забележен, који се само на улици може чути и научити, и при том по први пут наруши многе писане конвенције српског језика. Наредни извод из превода Александра Саше Петровића верно илуструје преводиоачев поступак:

You're worse than a leech. A leech yacan get rid of. You dont go for nothin. Dont bullshit me ya bastard. I know yascored for a few bucks last night. Whats that to you? and anyway its gone. I aint even got a pack of cigarettes. Dont tell me. I aint ya father. Ya cheap motherfucka! Go tell ya troubles to jesus and stop breakin my balls.

(Last Exit to Brooklyn, 16)

ГОРА си од ђијавице. Пијавицу бармош дојкачиш од себе а ђебе јок. Алнишћајинебреди. Брај је лак ко ћеро. Лажеш ђубре, мене немош ђрећеш. Знагдаси синоћ мазнуо неколико сома. Па шћа? Како дошло ђакошило! Ојће лове нисам видо ни ђакло шћгарејћа, шћмимайер! Причај шћићо неком друћом а не мени! Али јайћи нисам ђајћа. Море мариућри лейчикке мајћерине! Зезај маму своју а не мене!

(Последње скрећање за Бруклин, 14)

Имајући у виду велику празнину у опису супстандардног слоја у српскохрватском језику, чињеницу да сем Андрићевог *Речника жаргона* и Сабљаковог *Рјечника шћиљровачког ђовора* нема других речника сличног обима новијег датума, сваки је преводилац у раду препуштен сопственој довитљивости и уметности у трагању за супстандардним лексичким слојем у српскохрватском језику и стварању нових речи тамо где одговарајућег израза нема. Не чекајући на лексикографе, даровити преводиоци то и чине. Намеће се закључак да се стога у оквиру примењене теорије превођења, онако како је њене задатке и улогу описао Р. Бугарски⁹, могу анализирати успешна преводилачка остварења настала приликом преношења ових и сличних романа на српскохрватски језик, да се кроз анализу превода и оригиналних дела дође до пописа и описа лексичких и структурних средстава којима се у књижевним делима постиже утисак о датом језичком варијетету.

III

Друго питање односи се на пријем, критику преводилачких покушаја да до краја креативно приступе прсвођењу и тиме у питање доведу принцип верности оригиналу “у ужем смислу”. Другим речима, у светлу оваквих дела

⁹ Теорија превођења као научна дисциплина, *Лингвистика у примени*, стр. 143-157.

требало би поближе одредити критеријуме који задовољавају принцип функционалне еквивалентности, а за илустрацију проблема послужићемо се још једним цитатом из поменутог чланка Александра Саше Петровића:

“Оно што сам радио било је, пре свега, поновно уживљавање у атмосферу, саживљавање са *нашим йогземљем* (којим сам се, истини за вољу често кретао из професионалних књижевнопреводачких разлога, и записивао тај говор и симболе тог начина мишљења и делања). Онда сам се трансформисао у наше цепароше, провалнике, силедије, насилнике, подводаче, мучибабиће, зликовце, хомосексуалце, проститутке, чедоморке, садисте, мазохисте, љубавнике, женскасте пешкире, просте људе из народа, такси-пофере и полицајце, па сам постепено проговарао њиховим језиком и *писао* - али остајући, при том, у том друштву, савршено веран суштини тог страног прозног дела и, наравно, збивању, тако што сам се слепо држао *духа* (а не слова) оригинала, док сам његову форму (која извире из саме садржине) подражавао писањем аргое нашег подземља такође “фонетички” - онако као што се он *чује*, а не, написан, *види*. И добио сам једну масу унакажених и, на први поглед, тешко препознатљивих речи које се разумеју, већином, само кад се *наћлас* читају. Речи и реченице у том мом тзв. “преводу” тако су драстично и радикално мењале места у односу на своја места у оригиналу да се тај роман, у мојој верзији, па крају, нашао потпуно избачен из свог *матичног* лежишта; првобитно толико инпчашен и разглобљен да је неким чудним и мени досад још необјашњивим унутрашњим процесом враћен у неке нове чашнице и зглобове, који му, зачудо, и даље чувају његову оригиналну *сћруктуру*.”¹⁰

Много је тога из овог цитата исприхватљиво по традиционалном схватању преводачке “верности” по којем није дозвољено мењати границе реченица нити ред речи у њима уколико то не захтева граматика српског језика и по којем је зарад прецизног преношења речничког значења речи често боље употребити дужи, експликативнији и дословнији израз уместо краћег, ефектнијег, али и “невернијег”. За илустрацију “верности” и “неверности” наводимо следеће примере из Селинцеровог *Ловца у ражи*:

3) а) Salinger *He banged the hell out of the room*

bang

1 Изјурио је из собе као сам враг, треснувши вратима.¹¹

2 Фурнуо је напоље и окинуо вратима.¹²

3 Одјурио је напоље треснувши вратима.¹³

4 Излетео је из собе треснувши вратима.¹⁴

Dictionary of American Slang, 1960: коловијализам
Random House Webster, 1996: стандардни енглески

¹⁰ А. С. Петровић, *Пристап превођењу прозног књижевног дела*, стр. 280, 281

¹¹ Никола Кршић, *Свјетлост Сарајево*, 1958.

¹² Драгослав Андрић, *Рад*, 1979.

¹³ Драгослав Андрић, *Бигз*, 1987.

¹⁴ Флавио Ригонат, Хаос, Београд, 1995.

Колоквијалност глагола *bang* појачава се уметнутом узвиком *hell* који Салингер често користи у комбинацији са разним изразима, имитирајући говорну праксу и стварајући утисак колоквијалности. Из приложеног речничког описа статуса глагола *bang* види се да је реч у међувремену ушла у стандардну употребу, но без обзира на њену данашњу стандардност, узвик снижава регистар израза, тако да реченица и данас звучи колоквијално. Глагол *bang* носи у себи информацију о звуку и силини радње, узвик *hell* смотивни набој с којим је дотични изашао из собе. Када се погледају различита преводилачка решења, у првом примеру преводилац је настојао да пренесе значење свих лексичких речи у реченици, третирајући и *hell* као лексичку реч, што у овом случају не стоји. Треће и четврто решење не излазе из оквира стандардног српскохрватског језика, док друго представља ђачки сленг. Стога једино друго решење до краја поштује принцип функционалне еквивалентности, јер глаголи *излећешти*, *изјуриши*, *огјуриши* нису речи којима би један шеснаестогодишњак описао муњевити излазак из просторије цимера који га својим понашањем иритира. Слично важи и за примере под б) и в), док пример под г) илуструје ону драгоцену особину даровитих преводилаца, домишљатост и смисао за хумор (реч *надуљачке* креација је преводиоца Драгослава Андрића по узуору на енглеску реч, нема је у *Речнику жаргона*).

б) Salinger: *They kicked me out.*

1 Избацили су ме¹⁵

2 Ногирали су ме¹⁶

kick out

Dictionary of American Slang 1960: Slengizam
Random House Webster, 1996: колоквијализам

в) Salinger: *He probably just shoves them in a sack and dumps them in the river*

dump, shove

Dictionary of American Slang, 1960: Сленгизам

1 Он их је вјероватно зашивао у вреће и бацао у прву ријеку...¹⁷

2 Вероватно их само потрпа у врећу и фрљне у реку.¹⁸

3 Вероватно их је само трпао у цакове и бацао у прву реку.¹⁹

г) Salinger: *You always do everything backasswards.*

1 Ти све увек урадиш наопако.²⁰

2 Ти увек све урадиш падупачке²¹

Random House Webster, 1996: стандардни енглески

backasswards

Dictionary of American Slang, 1960: Сленг
Random House Webster, 1996: –

¹⁵ Ригонат, Кршић

¹⁶ Андрић, 1979.

¹⁷ Кршић

¹⁸ Андрић, 1979.

¹⁹ Ригонат

²⁰ Ригонат

²¹ Андрић, 1979.

IV

Треће и последње питање које се такође може анализирати на наведеним примерима, јесте питање дуговечности превода књижевних дела у којима превладава нестандартни језички израз. Да ли се захтеви који се постављају пред преводиоце мсре једном генерацијом, како то каже Антон Попович²², и како би се у том случају утврдила методолошка разлика у преводиоочевом приступу и поступку у току превођења неког дела? У том смислу интересантни су бројчани подаци о статусу супстандардних речи употребљених у роману *Catcher in the Rue* у времену када је роман настао и педесетак година касније. Супротно код нас увреженом схватању да је сленг нужно ефемерна појава која се мења са сваком новом генерацијом, из табеле се види да је добар део лексике задржао исти статус до данашњих дана: 53,57% супстандардне лексике романа задржало статус који је имало у *Речнику америчког сленга* из 1960. и у електронском *Websterovom речнику* из 1996, 18,8% сленгизама је прешло у колоквијализме, док је 12% речи стекло стандардни статус а свега 6% изашло из употребе.

Табела 1. - Приказ суйсћандарног лексичког слоја у романима *Cather in the Rue* Ц. Д. Селинцера²³

²² Антон Попович, *Поетика уметничког превода - процес и текст*, стр. 536, 548; cf. Антон Попович, *Улога примаоца у процесу превођења*, стр. 181.

²³ DAS = *Dictionary of American Slang*, Wentworth, Harold & Flexner, Stuart Berg, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1960

RIIW = *Random House Webster's Unabridged Electronic Dictionary*, derived from the Random House Living Dictionary Database, 1989–1996

1) реч задржала статус		2) реч променила статус али и је даље супстандардна		3) реч прешла у нефомалнији варијетет		4) реч није забележена у речницима или нема ниједну од ознака припадности супстандарду, а по осећају изворног говорника колоквијализам или сленгизам		5) реч прешла у стандардни варијетет		6) реч нестала из употребе	
DAS & RHW & ED Сленг	47	DAS: Сленг RHW и/или ED колоквија- лизам	72	DAS стандардни енглески RHW & ED: Сленг	1	Изворни говорни: супстандард	15	DAS: колоквијализам RHW и/или ED стандардни енгл.	10	DAS: Сленг RHW и ED: --	9
DAS i RHW & ED и/или ED Сленг	30										
DAS __ RHW и/или ED Сленг	1							DAS: Сленг RHW и ED стандардни енгл.	20	DAS: колоквијал. RHW и ED: --	1
DAS & RHW & ED: колокви- јализам	30										
DAS и RHW и/или ЕД колокви- јализам	20										
DAS __ RHW и/или ED колокви- јализам	41										
укупно	169		72		1		15		30		10
57%		24%		0.3%		5%		9.7%		3%	
супстандардна лексика у роману <i>Catcher in the Rye</i> по језичком осећају данашњег читаоца; 86,3%								остало: 13,7%			

Можда 50 година и није дуг период у односу на то колико дуго постоји један језик, али дефинитивно говори у прилог томе да добар део сленга не представља генерацијску појаву, барем судећи по језику модерних писаца.

У складу са веровањем о променљивом статусу супстандардног слоја у језику није ретка критика појединих преводилачких решења која се заснивају на неком тренутно еквивалентном слоју у српскохрватском језику. Да ли чињеница, да је по својој суштини супстандардни слој у језику најподложнији променама²⁴ сугерише да превод, по природи ствари, такође мора бити привремен, за генерацију-две, или из чињенице да је Селинцеров роман великим делом и данас шеснаестогодишњачки језички и у сваком другом погледу актуелан, следи и став да треба тежити преводу који ће и четрдесетак година након објављивања бити једнако или бар приближно актуелан као у години у којој је објављен. Потврдан одговор на друго питање повлачи и детаљан и прецизан опис лингвостилистичких средстава којим би се то постигло, који би се заснивао на минuciозној анализи датог слоја у језику изворника и циљном језику, преводилачких поступака у делима у којима је овај слој језика доминантан, критичких ставова који су изражени у освртима на постојеће преводе и доделом престижних преводилачких награда каква је “Милош Ђурић” неким преводима, за разлику од неких других. На основу сопственог читалачког доживљаја разних превода Селинцеровог романа рекла бих да боље одабрати аутентичан, “улични” израз па био он и ефемеран, јер се динамичност и посебност говора једне неформалне друштвене групе тешко може постићи стандардним српскохрватским језиком.

Закључак

Пред сваким ко се упуту у област преводјења сленга стоје многобројни путеви, и којим год да се запути, најчешће наилази на питања, ретко када на одговоре. За подробнију контрастивну анализу супстандардних језичких варијетета неопходна је прво анализа на домаћем тлу, релевантан корпус на којем би се заснивали њихови описи, да се не би свака дискусија о разним регистрима у српскохрватском језику заснивала на језичком осећају. Корпус добијен анализом супстандардног лексичког слоја у наведеним романима наводи на закључак да су писци или били својеврсни видовњаци са изузетним осећајем за оно што ће у језику опстати те су такве изразе користили у својим романима, или, што је вероватније, да супстандардни слој и није толико нестабилан као што се обично мисли. Охрабрује то што се на новосадском Филозофском факултету ради на корпусу разговорног језика²⁵, и за очекивати је да ће такав један пројекат обезбедити неопходан језички материјал, дати подстрека истраживањима у овом смеру. Сваки преводилац који се подухвати

²⁴ што амерички лексикографи, иначе, уредно региструју, издајући у прединтернетском добу бар један речник сленга сваких десетак година док се данас захваљујући интернету разни речници енглеског (америчког) аустралијског сленга редовно ажурирају на готово дневној бази, cf. <http://www.linkexchange.com>

²⁵ у оквиру пројекта “Психолингвистичка истраживања” (1977-2000), под руководством проф. др Свенке Савић

превођења неког дела написаног оваквим језиком, неминовно, по примерима Александра Саше Петровића и Драгослава Андрића, мора лавовски део истраживања обавити сам, али би примењена теорија превођења могла пружити неке одговоре већ сада, и анализирајући постојеће преводе сличних дела, извући неке смернице које произилазе из досадашње преводилачке и критичарске праксе.

Литература

- Бугарски, Ранко (1996): *Увод у општи лингвистику*, Чигоја штампа/XX век, Београд
- Бугарски, Ранко (1996): **Теорија превођења као научна дисциплина**, *Лингвистика у примени*, Београд 1996, стр. 143-157
- Флаксер, Александар (1983): *Проза у израјерцима*, Свсучилишна наклада Либер, Загреб
- Flexner, Stuart (1960) **Preface**, in: Wentworth, Harold i Flexner, Stuart B.: *Dictionary of American Slang*, Thomas Y. Crowell Company, New York
- Kerouac, Jack (1955): *On the road*, Penguin (у преводу Наде Шољан 1971, *На цесци*, Зора, Загреб и Војислава Деспотова 1988, *На џуџу*, Књижевна заједница Новог Сада)
- Клајн, Иван (1996): **Лексика**, у: *Српски језик на крају века*, ред. М. Радовановић, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд
- Максимовић, Миодраг С. (1979): **Велика раскрсница**, поговор, Џ. Д. Селинцер, *Ловац у ражи*, прев. Драгослав Андрић, Рад, Београд, 1979.
- Петровић, Александар Саша (1980): **Пристап превођењу прозног књижевног дела**, *Мосџови*, бр. 44, Београд
- Поповић, Антон (1980): **Поетика уметничког превода - процес и текст**, прев. Б. Ром, ред. С. Бабић, *Руковети*, бр. 5
- Поповић, Антон (1971): *Rola odbiorcy w procesie przekladu literackiego*, u: *Problemy socjologii literatury*, Wroclaw, стр. 205-220, прев. Б. Рајчић, **Улога примаоца у процесу превођења**, *Руковети*, бр. 3-4, Суботица, 1979. стр. 175-187.
- Ригонат, Флавио (1995): **О преводима на наш језик**, поговор Џ. Д. Селинцер, *Ловац у жиџу*, прев. Флавио Ригонат, Хаос, Београд
- Salinger, Jerome David (1951): *Catcher in the Rye*, Penguin
- Сабљак, Томислав (1981): *Рјечник шатировачког говора*, Глобус, Загреб
- Селинцер, Џ. Д. (1958): *Ловац у жиџу*, у преводу Николе Кршића, Свјетлост Сарајево
- Селинцер, Џ. Д. (1979): *Ловац у ражи*, у преводу Драгослава Андрића, Рад, Београд
- Селинцер, Џ. Д. (1987): *Ловац у ражи*, у преводу Драгослава Андрића, Бигз, Београд
- Селинцер, Џ. Д. (1995): *Ловац у жиџу*, у преводу Флавија Ригоната, Хаос, Београд
- Selby, Hubert Jr. (1964): *Last Exit to Brooklyn*, Grove Press, у преводу Александра Саше Петровића, *Последње скреџање за Бруклин*, Просвета
- Влајчић, Милан (1996): **Тинејџерска Мона Лиза**, *Полиџика*, 20. јануар

Borislava Eraković

TRANSLATION OF SLANG, JARGON, ARGO...
OR
SOME QUESTIONS FOR THE XXI CENTURY

Summary

This paper discusses the necessity of answering three questions which have been largely overlooked in translation studies so far. The first is related to the lack of detailed analyses of the difficulties translators face when translating from English into Serbocroatian novels which make use of language varieties such as slang, jargon and argo. The second question is the widespread tendency to consider these varieties ephemeral and therefore something not worth preserving in translation. The third issue is the question of the criteria by which various boards are governed when awarding translations. The issues are all illustrated on examples from J. D. Salinger's *The Catcher in the Rye*, J. Kerouac's *On the Road* and H. Selby's *Last Exit to Brooklyn*.

Key words: translation, slang, argo, jargon.

UDK: 820.09 Ishiguro

ОСТАЦИ ДАНА: ИСТОРИЈСКИ ПОРТРЕТ ДРУШТВА У РАМУ ИНДИВИДУАЛНЕ ИСТОРИЈЕ

Нађаша Каранфиловић

РЕЗИМЕ

Ишигуро гради структуру романа тако што причу о батлеру смешта у широки контекст људског друштва и његове историје и на тај начин уочава и испитује механизам који дефинише и регулише међусобни однос појединца и друштва у конкретном историјском моменту али и ван њега. Овај рад настоји да прикаже најзначајније књижевне, историјске и културолошке аспекте романа *Остаци дана*.

Кључне речи: Ишигуро, историја, појединац, друштво

На почетку Ишигуровог романа његов приповедач Стивенс, као и сам читалац, налазе се на прагу једног путовања, односно “експедиције”, како га Стивенс назива, чиме се подвлачи сврховитост самог подухвата, као и постављени циљ до којег треба стићи *истраживањем* које појам експедиције подражава. Одмах се, дакле, намеће питање пред какав то истраживачки задатак ставља Ишигуро свога приповедача и своје читаоце и, наравно, с којим циљем то чини. Сврха Стивенсовог путовања постаје јасна када се увиди да његово кретање није просторно ограничено на пределе северне Енглеске, нити временски на шест слободних дана, као што ни његово истраживање није ограничено на строго професионално дефинисан циљ, јер напустивши Дарлингтон Хол, Стивенс креће на путовање по пределима властитог ума, где не постоје просторне и временске баријере, што питање крајњег одређишта чини посве неизвесним. Читалац увиђе да остарели батлер на свом путовању прелази етапе сопственог животног пута, односно да концепт путовања Ишигуро користи као добро знану метафору живота. Стивенс се враћа у прошлост и налази се на путу који води ка преиспитивању и поновном вредновању властитих убеђења, поступака и живота уопште. У његовом сећању, међутим, прелићу се историја њега као појединца и национална, па и светска историја, јер Стивенс своју личну историју вреднује искључиво у односу на претпостављану величину и важност улоге коју његов господар има у битним догађајима глобалне историје. Управо на овој повезаности Ишигуро гради структуру романа, која превазилази уски оквир батлерове индивидуалне приче тако што је

сметта у широки контекст људског друштва и његове историје и на тај начин уочава и испитује механизам који дефинише и регулише међусобни однос појединца и друштва у конкретном историјском моменту али и ван њега. То је уједно и циљ до којег читалац треба да стигне, јер Стивенсово приповедање открива много више читаоцу него самом Стивенсу. Историјске силе и догађаји уроњени су у причу о индивидуалном искуству, односно у подтексту приказа индивидуалних осећања и тежњи налазе се моћни историјски догађаји, а сложени задатак који Ишигуро поставља пред читаоца јесте сагледавање целине.

Прва формална одлика романа која се запажа јесте његова подсељеност на осам целина. Први део у потпуности оправдава своју функцију на коју се јасно упућује самим његовим називом - *Пролог*. Овим драмским средством Ишигуро уводи главне протагонисте: Стивенса, његовог бившег господара Лорда Дарлингтона, као и британско друштво, односно државу. Пролог такође уводи у радњу, а његов експликативни карактер огледа се понајвише у дефинисању покретача радње, што значи упућивање на проблем или ситуацију која наводи актере на делање. Аутор романа користи и ову функцију пролога у којем даје слику садашњости, слику која је, међутим, прожета реминисценцијама, па би се *дух епомена* могао означити као покретач радње у овом роману, јер управо контрастирање садашњости и прошлости покреће Стивенсово ментално путовање.

Средишњих шест поглавља романа прате ово напредовање на путу самоспознаје, која отвара питања достојанства, идентитета, места и улоге појединца у друштву, кроз чије се разматрање указује на однос међу протагонистима. Оваквим поступком стиче се слика британског друштва у међуратном периоду у којем појединци опслужују повлаштену аристократску елиту која одређује унутрашњу и спољну политику државе. Шест дана путовања могло би се сматрати алузијом на библијских шест дана стварања света, али у Стивенсовом случају то су дани постепене разградње сопственог света и система вредности.

Последње поглавље има функцију епилога; то је Стивенсово завршно размишљање, његов завршни говор, то је исход његовог путовања, циљ на који стиже у завршној сцени - коначни слом после епифаније која му открива заблуде његовог живота. У епилогу је садржан и имплицитни ауторски коментар, у њему се заокружује мисаона и значењска нит која се у току романа провлачи између редова батлерове личне историје. На крају путовања читалац је у позицији да сагледа једну епоху у историји људског друштва, али и да уочи покретачке силе историјског развоја.

Садашњост романа смештана је у 1956. годину, када је као резултат кризе у Суецком каналу Британија изгубила утицај над земљама Блиског истока, што је истовремено сигнализирало и слабљење Британске империје као колонијалне силе и сходно томе опадање њеног међународног утицаја, што је опет довело да промене односа владајућих снага у свету. С друге стране, борба египатског председника Насера за право контроле над каналом и међународна криза која је уследила указала је на буђење националне свести и идентитета народа у колонијама. Криза је показала да народи "малих" земаља

нису спремни да и даље служе интересима великих сила, већ да уместо слепо поданичке покорности желе слободу, равноправност и могућност да формулишу властите циљеве који би били у складу са националним интересима. На светској сцени се, дакле, водила борба две идеологије - империјалистичке и демократске, у којој је експанзионистичка оријентација постепено, али неизбежно губила легитимитет. Овај сукоб и промене глобалних размера сквивалентно су се одразили и унутар граница саме Британске империје где су њени грађани осећали терет унутрашњег империјализма којег су желели да се ослободе.

Ови догађаји, иако нису присутни у роману, својим импликацијама чине позадинску силу која обликује и даје значење идејама и питањима покренутим у роману. Они објашњавају промене у начину мишљења и односима усред којих се налази збуњени и неснађени Стивенс на почетку романа и које подстичу његову запитаност над вредношћу властитога живота чији је највећи део, преско тридесет година, провео верно и предано служећи богатом аристократи Лорду Дарлингтону. Нови власник Дарлингтон Хола, господина Фарадеј, Американац, представља долазак новог времена које са собом доноси измене у начину организације како личног тако и професионалног живота, одсликава и нови начин уређења газдинства, али и државе; међутим, најзначајније промене настају у домену међуљудских односа који леже у основи сваког друштвеног система, и оне за Стивенса представљају највећу загонетку и препреку. Дарлингтон Хол, иако и даље дом једног самца, није више центар окупљања аристократске господе чији поседи и богатство обезбеђују улазницу на сцену политичке моћи, плутократија као облик владавине губи кредибилитет, а центар моћи се проширује са малобројне елите на њихове доскорашње слуге - народ, тако да многе собе послератног Дарлингтон Хола остају закључане, непотребне као и њихов предратни господар, а многобројна послуга је распуштена. Стивенс, остатак једног прошлог доба¹, још увек примењује стара мерила и ново време види искључиво као усвајање нових дужности које нису у оквиру традиционалног, при чему је *дужности* примарно професионална и не оставља простора за приватно, људско и лично. Ново доба, гледано његовим очима, оставља на располагању “нездраву количину слободног времена”² која доприноси опадању нивоа професионалности. Другим речима, људи тада скидају пословна одела, а то је оно што Стивенс никада није учинио, јер је одувек био “Стивенс батлер”, а не “Стивенс човек”, функција, а не садржај. Гомила никада обучених одела, поклони Лорда Дарлингтона и захвалних гостију, управо симболизују Стивенсово схватање да врхунски батлер “увек и у потпуности мора да *настајању* своју улогу”,³ за њега је професија одело које се не сме ски-

1 Господин Фарадеј с поносом показује Дарлингтон Хол својим пријатељима, брачном пару Вејкфилд, они кућу обилазе као музеј, а Стивенс је још један аутентични експонат, стари енглески батлер који је служио право енглеског лорда, “права ствар” (v. Kazuo Ishiguro, *The Remains of the Day*, Faber and Faber, London, 1989. стр. 124). Такође, доктор у селу у којем је Стивенс преноћио, схвативши да пред собом има батлера из аристократске куће, говори како је Стивенс “прилично импресиван примерак” (*ibid*, стр. 208)

2 *Ibid*. стр. 7.

“an unhealthy amount of free time”

3 *Ibid*. стр. 169.

“A butler of any quality must be seen to inhabit his role, utterly and fully;...”

нути у присуству других људи. Међутим, господин Фарадеј у Стивенсу не види само батлера, него подразумева и његову потребу за личним животом, претпоставља да код њега постоје интересовања неvezана за службу, па му и оставља могућност за њихово задовољење. Све то код Стивенса парадоксално изазива ефекат чуђења и неразумевања који је најизраженији у моментима када не успева да одговори на понеку палу свога новог господара или необавезно разговора о стварима које нису у директној вези са услугом која се од њега очекује. *Bantering*,⁴ због којег се стари батлер налази на правим мукама, може се схватити као веома погодна метафора која успешно осликава ситуацију у којој се кодекс једног преживелог времена не може применити на ново доба које је довело до измене међуљудских односа, као и логе појединца у друштву. Навикнут да у сваком тренутку пружи одговарајућу услугу, да сваки покрет руке или реч господара од њега изискује предвиђено понашање, Стивенс не схвата смисао духовитог разговора нити уме да одговори на досетке господина Фарадеја управо зато што суштина шаловитог разговора и није у томе да се да *оčekивани* одговор, него изискује коментар који, између осталог, на себи носи и печат властите личности, индивидуалног схватања и емоција. Стивенсово несналажење у новим односима наглашено је и чињеницом да за њега *bantering* представља још једну вештину, нови трик који мора савладати да би његов господар био задовољан пруженом услугом. Због тога његов положај виђен очима читалаца постаје још безнадежнији, особито када се упореди са ставовима Стивенсових колега, јер оно у чему Стивенс види недостатак професионалности читалац препознаје као буђење идентитета. Нове слуге су другачије, не одражавају идеје својих господара, не живе само за професију и у професији, у слободно време имају сасвим друга интересовања.

Када се “нездрава количина слободног времена” нашла и у Стивенсовим рукама, он креће на путовање, али тек пошто је ужитку самог путовања додао и професионалну сврху. Дарлингтон Хол први пут остаје празан, а Стивенс први пут напушта улогу и место са којима се идентификовао, одлаже драго и познато одело савшеног батлера, облачи необележену одећу која неће скривати него откривати човека - професија се раздваја од личности. То је трансформација која у њему изазива несигурност јер је “Стивенс човек” потпуно стран “Стивенсу батлеру”. Речи којима описује осећај напуштања и удаљавања од познате околине имају и симболичко значење које преноси бојазан од отварања нових, непознатих предела властитог бића кроз које кривуда пут који води у неизвесност:

“А онда је околина коначно постала непрепознатљива и знао сам да сам прешао све претходне границе (...) ...и морам признати да сам заиста имао благи осећај узнемирености - осећај појачан сумњом да можда уопште нисам на правом путу, већ јурим у потпуно погрешном правцу пут дивљине.”⁵

4 *banter* (eng.) - задириковање, шала, досетка

5 *Ibid.* стр. 24 “But then eventually the surroundings grew unrecognizable and I knew I had gone beyond all previous boundaries (...) ...and I must confess I did feel a slight sense of alarm – a sense aggravated by the feeling that I was perhaps not on the correct road at all, but speeding off in totally the wrong direction into a wilderness.”

Међутим, Стивенс се није обрео у неприступачним и дивљим крајевима него у питомој природи Велике Британије, која у њему изазива дивљење и поштовање. Величину и достојанство енглеске природе Стивенс види у њеној ненаметљивости, одсуству спектакуларности или драматичности који би изазивали јаке емоције. Енглески пејзаж се, према томе, открива као метафора Стивенсовог схватања људске природе, величине и достојанства - величина енглеске нације за њега је управо у томе што је карактерише способност контроле емоција, односно резервисаност. У ствари, лако је уочити да у овим моментима он несвесно преноси схватање своје професије како на пејзаж тако и на људску природу - јер батлер је ту да својом услугом пружи задовољство и при томе остане неприметан и неупадљив - што показује и ток његових мисли које с питања о величини природе прелазе на питање "шта је то велики батлер?". Закључак до кога Стивенс долази је да се величина огледа у достојанству са којим батлер обавља своје задатке, али тај одговор доводи до новог питања, питања достојанства, које је једно од доминантних у роману. Замишљени идеал људске нарави огледа се и у веома срећеном и контролисаном језику који Стивенс користи да што детаљније представи своја размишљања, образложи своје поступке и реакције и пренесе своја схватања. Међутим, већ при првом Стивенсовом покушају да расветли одређени појам, у овом случају представу о достојанству, читалац увиђа да заводљиво једноставни језик само маскира истину и да Стивенс није приповедач чије судове треба безрезервно прихватати. Достојанство како га он предочава у ствари балансира на танкој линији између понижења и негирања властитог постојања и идентитета с једне стране, и представе о људској величини, с друге. Идеал достојанства Стивенс илуструје уз помоћ три приче везане за живот свога оца, којег сматра "великим батлером", али свака од њих код читаоца изазива супротан ефекат. Прича о индијском батлеру оставља утисак да суштина достојанства лежи у одрицању властитог постојања, односно тежњи ка невидљивости. Стивенс уздиже своју позицију слуге само зато што је у друштву с господом, али његов професионализам и достојанство се свде на непостојање њега као човека, јер што боље обавља свој задатак батлер је неприметнији, господа ће га приметити тек ако проспе чај, на пример, али не и уколико га савршено послужи. Друга прича приказује достојанство као својесвољно негирање властитог ЈА, односно поистовећивање свог идентитета с ликом господара, јер Стивенсков отац је толеришао увреде упућене њему лично, али не и оне које су вређале личност и достојанство његовог господара. Тако схваћено достојанство значило би немање личног става, непосредовање личног мишљења, немогућност доношења властитих одлука и одсуство слободног избора. Последња прича говори о достојанству као о потискивању личних емоција. Његов отац пружа савршену услугу, стара се о удобности и свесрдно двори човека кога без сумње мрзи, човека који је одговоран за смрт његовог старијег сина. Исти облик достојанства Стивенс ће показати приликом смрти свог оца, јер неће провести ноћ крај очеве самртничке постеље, већ у ходнику, на услузи свом господару и његовим уваженим гостима, његове руке бринуће се о нажуљеним стопалима француског господина уместо да склопе очи преминулог оца. Није нимало чудно што се Стивенс с поносом сећа свог држања те ноћи, јер је његова веза с оцем била више професионална, а мање лична, видео је у њему пример великог батлера, а не оца.

Све три приче илуструју да из позиције слуге везивање достојанства за професију или улогу у друштву значи негирање људског достојанства, што се манифестује као губитак идентитета, слободне воље и могућности слободног моралног избора, који се својевољно предају господару чиме се прећутно пристаје на подређени положај. Када су изгубљени основни атрибути који дефинишу појединца онда живот има само илузију вредности, постаје имитација аутентичности исто као и лук у Дарлингтон Холу или Стивенс у оделу и аутомобилу господина. Одсуство идентитета, као и одсуство живота симболично су представљени и кроз опис Стивенсове собе, јединог места његове приватности. То је скучена, безлична одаја голих, сивих зидова, без светлости и ведрине веома налик на затворску ћелију. Госпођица Кентон жели букетом цвећа унети живот у ту суморну просторију исто као што жели унети љубав и топлину у Стивенсов живот. Он, међутим, одбија сваки знак наклоности, остајући веран свом опредељењу да професионализам не оставља место за емоције, тако да вино за господара по које журно иде у подрум постаје важније од суза госпођице Кентон. Главна собарица Дарлингтон Хола одражава ставове сасвим супротне Стивенсовим, јер она је искористила право личног избора и спремна је да у складу с тим сноси одговорност за властиту судбну. Она је једина која упозорава Стивенса на цену коју плаћа због тога што не прихвата чињеницу да је човек слободна индивидуа, указује му на то да је његов живот у том случају само привид, обмана себе и других:

“Зашто, г. Стивенс, зашто, зашто, зашто увек морате да се *прећиварате*?”⁶

Стивенс испољава и својеврсни боваризам у настојању да глорификује свој маргинални положај слуге, у чему се препознаје одбрамбени механизам подсвести који настоји да надомести изгубљени живот, а самообману учини комплетнијом. Мрвице које падају са господске трпезе и место поред господареvih ногу довољни су да створе илузију учешћа на гозби. Стивенса одликује крајња сервилност, безусловно поверење и слепа вера у господара, чиме се господару даје за право да располаже свим аспектима живота свога слуге. Оваква ситуација у потпуности репродукује резултат Хегелове “прве крваве битке” у историји човечанства којом је почела идеолошка еволуција људског друштва.⁷ Човекова дуална природа, настала као спој тела и духа, изискује задовољење не само конкретних, биолошких потреба као што су храна, пиће или сан, већ се открива и као тежња ка апстрактним циљевима, као што су моћ или доминација, а борба за постизањем на тај начин дефинисаних циљева је манифестација људске жеље за признањем властите вредности од стране других људи. Борба за признањем, по Хегелу, представља механизам који покреће точак историје, тако што доводи до међусобних сукоба у којима победници добијају признање своје вредности тако што постају господари поражених, који признајући сопствену немоћ постају слуге, робови. Изгубљена битка означава губитак људ-

6 *Ibid.* стр. 154

“Why, Mr Stevens, why, why, why do you always have to *pretend*?”

7 v. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, London, 1992.

ског достојанства као израза свести о личној вредности и жеље за признањем, који тада бивају компензовани професионалним достојанством путем изградње радне етике. Међутим, битно је истаћи да у друштву које се састоји од господара и њима потчињених, заправо не постоји достојанствено решење за слуге, јер рад доноси признање само у друштву једнаких, односно када се рад сваког појединца вреднује једнаким мерилима. Поданички, робовски рад, без обзира на то колико мукотрпан, никада не завређује поштовање оних у чије се име обавља, јер су носиоци тога рада углавном обезвређени као људска бића, тако да се Стивенсова жеља за достојанством чини крајње апсурдном, јер оно исходи из домена професионалног залагања схваћеног као апсолутна покорност.

Стивенсова пасивна оријентација, међутим, у контексту романа добија утолико шири значај уколико се посматра као метафорична реплика друштвене хијерархије у којој су многобројни појединци потпуно подређени владајућим слојевима, те имају само физички вид слободе, али не и слободу одлучивања, што доприноси маргинализацији њиховог места у друштву које им додељује улогу пасивних чинилаца без утицаја на систем моћи који управља њиховим животима. Роман у том случају, с једне стране, носи критику друштва које занемарује идеје слободе и једнакости, али Стивенсов лик, с друге стране, служи и као средство критике појединаца који не препознају нужност борбе за равноправност и право избора, као примарних фактора који одређују квалитет људске егзистенције. Управо не увиђајући важност поседовања властитих убеђења и мишљења из којих настаје потреба за активном улогом у друштву, такви појединци доприносе одржању постојећег система.

“...у земљи каква је наша, људи заиста могу имати извесну дужност да размишљају о важним збивањима и да формирају властито мишљење. Међутим, будући да је живот такав какав јесте, како се од обичних људи заиста може очекивати да имају ‘чврсте ставове’ по свим питањима. (...) И не само да су оваква очекивања нереална, пре сумњам да су уопште пожељна. Постоји, ипак, истинска граница до које може ићи знање и схватање обичних људи, а захтевати да свако од њих својим ‘чврстим ставовима’ допринесе расправама од националне важности, свакако, не може бити мудро.”⁸

Овакво размишљање истовремено оправдава и прихвата омалажавајући став према “обичном народу” који формулише и демонстрира један од гостију Лорда Дарлингтона служећи се Стивенсом као представником народа, којег збуњује питањима националне политике.

8 Ishiguro, *op. cit.* стр. 194 “...in a country such is ours, people may indeed have a certain duty to think about great affairs and form their opinions. But life being what it is, how can ordinary people truly be expected to have ‘strong opinions’ on all manner of things (...) And not only are these expectations unrealistic, I rather doubt if they are even desirable. There is, after all, a real limit to how much ordinary people can learn and know, and to demand that each and every one of them contribute ‘strong opinions’ to the great debates of the nation cannot, surely, be wise.”

“Видите, господо, (...) човек који је пред нама није у могућности да нам помогне у овим стварима.”

Ово је поново изазвало смех, који сада једва да је суздржан.

‘Али ипак, (...) ми смо и даље упорно при становишту да одлуке ове нације треба да леже у рукама нашег другара који је пред нама и у рукама неколико милиона других њему сличних. Да ли је онда икакво чудо што, овако оптерећени нашим парламентарним системом, ми нисмо у могућности да изнађемо решења за наше многобројне тешкоће? Па, могло би се исто тако затражити од одбора удружења мајки да организује ратну кампању.’

На ову опаску уследио је отворен, гласан смех...”⁹

Неприкосновена лојалност која не дозвољава критички став према господару отвара врата манипулацији од стране владајућег слоја, али исто тако узрокује и презир према онима који су се у борби за признањем предали и тиме изгубили основне људске епитете. Презир који победник осећа према пораженом узрок је следеће фазе развоја људског друштва у којој жеља за признањем властите вредности од стране других поприма шире размере, преноси се са националне на интернационалну сцену. Појединци који су признали своју немоћ не завређују поштовање, стога се у онима који су остварили доминацију јавља жеља за признањем од стране себи равних, односно, као што то примећује Ниче, квалитет признања постаје значајнији од његове универзалности.¹⁰ У том светлу Лорд Дарлингтон, заједно са господом која посећује Дарлингтон Хол у чијем се салону припремају одлуке од националног и светског значаја, постаје носилац елитистичких, антидемократских идеја владавине, као и империјалистичких аспирација које настају као продукт аристократског друштва које настоји да идеју доминације пројектује и у глобалним размерама. Узор чврсте владавине Лорд Дарлингтон види у нацистичкој Немачкој и фашистичкој Италији, те је чест гост Дарлингтон Хола управо немачки амбасадор у незваничним састанцима са британским премијером и министром иностраних послова. Дарлингтон Хол постаје место закулиских дешавања која у потпуности откривају лицемерну политику Велике Британије у међуратном периоду, јер Лорд Дарлингтон није био усамљена фигура, и остале утицајне личности радо су позивале немачког амбасадора, а и сами неретко били гости наци лидера и чланови Британског удружења фашиста. Међутим, када су идеје Хитлеровог националсоцијализма показале своје право лице и наишле на осуду светске јавности, било је потребно сачувати “светао образ” велике британске нације, и то је учињено тако што је целокупна кривица прсба-

⁹ *Ibid.* стр. 196

“You see, gentlemen, (...) our man here is unable to assist us in these matters.”

This brought fresh laughter, now barely suppressed.

‘And yet, (...) we still persist with the notion that this nation’s decisions be left in the hands of our good man here and to the few million others like him. Is it any wonder, saddled as we are with our present parliamentary system, that we are unable to find any solution to our many difficulties? Why, you may as well ask a committee of the mothers’ union to organize a war campaign.’

There was open, hearty laughter at this remark,....”

¹⁰ Fukuyama, *op. cit.* стр. 301

чена на појединце попут Лорда Дарлингтона. Без обзира на начин на који су поједини земље настојале да се оградe од подржавања фашизма, већ и сама потреба за тим указује на унутрашње промене у тим земљама које означавају даљи напредак у идеолошком развоју човечанства. То су промене у начину мишљења обичног народа, који је скупио снагу за борбу за признање вредности и достојанства и који тражи нову улогу и место којим би се остварио утицај на државну политику, чиме би се проширио центар моћи. У таквом друштву разговори о питањима од националне важности нису више ограничени на салоне и трпезарије господских кућа, већ се воде и у скромним сеоским кућама, чији власници величину достојанства не мере величином поседа, нити га стога везују само за господу, него сматрају да се тај квалитет потврђује искључиво путем оствареног права на властито опредељење и мишљење у којима се огледа лични идентитет. Овај заокрет у мишљењу представља подлогу за развој демократије која омогућава једнакост, слободу мишљења и право личног избора, што је очигледно у речима домаћина куће у малом селу у коме је Стивенс преноћио:

“На крају крајева, због тога смо се борили против Хитлера. Да је Хитлер остварио своје намере, сада бисмо били само слуге. Цели свет састојао би се од неколицине господара и небројено милиона слуга. А никога овде не треба подсећати да бити слуга значи немати достојанство. За то смо се борили и то смо и изборили. Изборили смо право да будемо слободни грађани. Родити се као Енглеz са собом носи привилегију да без обзира ко си, и без обзира да ли си богат или сиромашан, рођен си слободан и рођен си тако да можеш слободно изразити своје мишљење, и изгласати поверење или неповерење свом члану у парламенту. У томе лежи суштина достојанства, ако допуштате, господине.”¹¹

У први мах Стивенс не схвата значење и тежину ових речи, јер је за њега *дужности* одувек значила покорност, те му се апсурдном чини идеја да је *дужности* сваког човека да буде слободан, да *размишља* и доноси одлуке које би почивале на властитим изграђеним мерилима вредности, а не на усвојеном, преузетом систему вредности. Међутим, шест слободних дана припремили су пут ка ослобођењу потискиваних људских импулса. У симболичној сцени на молу у смирај дана, када се свуда око Стивенса пале светла, његова резервисаност, некада извор поноса, посустаје, а он своје интимно сазнање о вредности и величини слободног људског живота дели с потпуно непознатим човеком, док сузе на његовом лицу показују колико је болно то сазнање када дође пред крај живота.

¹¹ Ishiguro, *op. cit.* стр. 186

“That’s what we fought Hitler for, after all. If Hitler had had things his way, we’d just be slaves now. The whole world would be a few masters and millions upon millions of slaves. And I don’t need to remind anyone here, there’s no dignity to be had in being a slave. That’s what we fought for and that’s what we won. We won the right to be free citizens. And it’s one of the privileges of being born English that no matter who you are, no matter if you’re rich or poor, you’re born free and you’re born so that you can express your opinion freely, and vote in your member of parliament or vote him out. That’s what dignity’s really about, if you’ll excuse me, sir.”

“... он (Лорд Дарлингтон) је барем имао могућност да на крају живота може рећи да је чинио сопствене грешке. Његово господство је био храбар човек. Одабрао је један животни пут, показало се да је погрешан, али ето, он га је одабрао, бар то може да каже. Што се мене тиче, ја чак ни то не могу да тврдим. Видите, ја сам *веровао*. Веровао сам у мудрост његовог господства. Све године које сам провео служећи га, био сам уверен да чиним нешто вредно. Ја чак не могу да кажем ни да сам учинио сопствене грешке. Заиста - човек се мора запитати - колико достојанства може бити у томе?”¹²

Извесна трагичност Стивенсовог lika није само у томе што драгоценост и истина о животу долази сувише касно за њега, већ и у томе што ни тада није спреман да је у потпуности прихвати и суочи се са одговорношћу коју изискује континуирано доношење одлука које одређују животни пут појединца. Он поново одбацује дужност размишљања видећи у њој терет који треба пребацити на плећа снажнијих и храбријих у чијој сенци треба да живе они слабији:

“Тегобна стварност је да људи попут вас и мене сасвим сигурно немају много избора осим да своју судбину коначно повере великој господи у средишту овог света, која упошљава наше услуге. У чему је сврха претеране бриге око тога шта је човек могао или није могао учинити да би имао контролу над током којим је кренуо његов живот?”¹³

Као што се грешке почињене свесно опраштају теже од оних које су почињене у незнању, тако је тешко наћи оправдање за ово Стивенсово размишљање које је уследило након разбијених илузија у вези са човековом величином, достојанством и одговорности за сопствену, али и заједничку будућност коју би сваки човек требало да осећа пред собом и пред другима. У складу с тим, Стивенсов лик се може тумачити као вишеструка метафора. Поред тога што представља појединце којима је друштвени систем наметнуо подређени положај који не омогућава ни најмањи утицај на важна национална питања, Стивенс је, у контексту империјалистичких тенденција, представник идеалног поданика, односно колоније, које одликује сервилност, потчињеност и оданост у служби интересима великог господара. Међутим, у завршним сценама романа он се појављује и као носилац пасивног опредељења у друштву у којем је отворен простор за признање вредности сваког члана, односно у дру-

12 *Ibid.* стр. 243 “...he (Lord Darlington) had the privilege of being able to say at the end of his life that he made his own mistakes. His lordship was a courageous man. He chose a certain path in life, it proved to be a misguided one, but there, he chose it, he can say that at least. As for myself, I cannot even claim that. You see, I *trusted*. I trusted in his lordship's wisdom. All those years I served him, I trusted I was doing something worthwhile. I can't even say I made my own mistakes. Really – one has to ask oneself – what dignity is there in that?”

13 *Ibid.* стр. 244 “The hard reality is, surely that for the likes of you and I, there is little choice other than to leave our fate, ultimately, in the hands of those great gentlemen at the hub of this world who employ our services. What is the point of worrying oneself too much about what one could or could not have done to control the course one's life took?”

штву које равноправно признаје људско достојанство и чији напредак почива на свести сваког појединца о важности и нужности индивидуалног напора. Борба за признањем у том случају не ствара господаре и слуге, већ се преноси на поље рада у којем учествују сви и постају одговорни како за своју тако и за судбину друштва у целини. Свесни одабир алтернативе ропства насупротив једнакости означава, у историјским оквирима, корак уназад, стога Стивенсов лик преноси и критику оних који својевољним уступањем властите слободе слабе снагу људске заједнице и стварају препреку у њеном развоју.

Историја појединца се у овом роману показује неодвојивом од окружења у којем се одвија, јер бива обликована наспрам позадине ширих друштвених кретања, што омогућава аутору романа да сликајући Стивенсов лик и његову судбину истовремено портретише британско друштво у целини у периоду између два светска рата. Приказана је хијерархија моћи, где у глобалним размерама Британска империја представља моћну светску силу која утиче на уређење света и чија колонијална политика одражава експанзионистичку идеологију друштва које фаворизује идеју доминације јачих над слабијима. Иста идеја владавине спроведена је и унутар саме државе, где Лорд Дарлингтон чини део друштвене елите којој је додељена улога у одређивању националних интереса и која утиче на уређење државе. На најнижем нивоу налази се Стивенс у улози батлера који је 'глава' послуге и одговоран је за уређење куће. Међуоднос ова три нивоа почива на идеји по којој се утицај преноси вертикално на доле, односно више инстанце условљавају идеје и ставове нижих. Светски и друштвени поредак заснован на оваквим принципима уређења који подразумевају однос господар - вазал, одговара Стивенсовој метафори света као *шочка* у чијем центру се налазе господари који својим одлукама одређују кретање периферије коју чини народ. Овако конципирано уређење, међутим, представља само једну фазу у развоју људске заједнице, што се јасно огледа у чињеници да је дата слика друштва које се налази на прагу промена. Приказивање друштва у преломном периоду отвара могућност увида у механизам који покреће његов развој, а у контексту Ишигуровог романа покретачка сила се дефинише посредством питања о достојанству као индивидуалној свести о самовредности. Желја за признањем сопствене вредности од стране других наводи људе на деловање и ствара тежњу за стварањем система који почива на признању ове потребе код свих чланова друштва и који зато оставља простор за њено задовољење. Тада се утицај у друштву преноси вертикално на горе. Разлика у уређењу између империјалистичког и демократског друштва може се дефинисати по принципу руских бабушки: империјалистичка тенденција значила би да највећа лутка условљава облик оних мањих, док би у светлу демократских идеја најмања лутка условљавала облик оних већих. И сам роман израста из таквог 'демократског' принципа у коме функционална сложеност Стивенсовог лика чини стожер око кога се гради вишеслојна структура целокупног романа. *Остаци дана* је роман у коме повест појединца постаје одраз једног друштва и у коме, опет, одређени период историје конкретног друштва рефлектује фазу у развоју целокупног човечанства, при чему се функцијски елементи романа повежу на више нивоа посредством *mise en abyme* структуре.

ЛИТЕРАТУРА

Fukuyama Francis (1992): *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, London
Ishiguro, Kazuo (1989): *The Remains of the Day*, Faber and Faber, London

Nataša Karanfilović

THE REMAINS OF THE DAY: A HISTORICAL PORTRAIT OF SOCIETY
IN THE FRAME OF AN INDIVIDUAL HISTORY

Summary

Ishiguro puts the tale of an English butler into the wide context of human society and its history. This enables him to observe and examine the mechanism which defines and regulates the mutual relationship of an individual and society in a given historical moment as well as in the course of history in general. This paper is an attempt to delineate the major literary, historical and cultural aspects of the novel.

Key words: Ishiguro, history, individual, society

UDK: 840(71).09 Rajić

НЕГОВАН РАЈИЋ, СЛАВНИ КАНАДСКИ ПИСАЦ, У СЛУЖБИ МИРА

Проф. др Љиљана Мајић

РЕЗИМЕ

Већ својом првом књигом *Људи-крџице*, за коју је добио награду Есо Круга француске књиге, Негован Рајић је показао да се речју служи као мачем у борби против тоталитаризма, а у име слободе. Наиме, прихватио је као неку врсту свог *Вјерују* у књижевности Јунгерову (Jünger) тврдњу да “у речима налазимо чаробни мач од чијег блеска бледи моћ тирана”, а начин на који то чини навео је филозофа Алексиса Климова (Alexis Klimov) да закључи како Рајић “узнемирује”. Клод Винтгенс (Claude Wintgens) објашњава да писац “узнсмирава све оне који хоће да затворе очи и који мисле да могу да остану изван међународне политике тиме што су разнодушни према сваком тоталитаризму; а посебно интелектуалце, који, не потказујући их, у ствари постају најбољи сарадници тирана.” Слика света коју нам Рајић даје није ни мало ружичаста, али она је плод размишљања човека који је и сам искусио патњу и неправду, те нема илузија о људској природи. С друге стране, он својим речима жели да укаже на проблеме са којима се људи суочавају и да предложи начине како се ти проблеми могу на најбољи начин разрешити. Зато се с правом може рећи да је Рајић прави хуманиста, који верује да свет заслужује бољу судбину и указује на начине како може и да је заслужи.

Негован Рајић доследно следи свој пут ангажованог писца који се с пером у руци бори за највеће вредности за које људи знају: за слободу мишљења и изражавања, за живот у демократском свету и за разумевање међу људима. Самим тим, људи ће и научити да све сукобе решавају договором, уз потребну толеранцију према међусобним разликама, а резултат тога биће мир у целом свету. Због своје упорне борбе у служби мира, овог канадског писца југословенског порекла слободно можемо назвати правим хуманистом и грађанином света.

Кључне речи: квебекска књижевност, слобода, демократија, хуманизам, мир

Већ својом првом књигом *Људи-крџице*¹, за коју је добио награду Есо Круга француске књиге, Негован Рајић је показао да се речју служи као мачем у

¹ Négovan Rajić, *Les Hommes-Taupes*, Pierre Tisseyre, Montréal, 1979, 154 p.

борби против тоталитаризма, а у име слободе. Наиме, прихватио је као неку врсту свог *Вјерују* у књижевности Јунгерову (Jünger) тврдњу да “у речима налазимо чаробни мач од чијег блеска блади моћ тирана”, а начин на који то чини навео је филозофа Алексиса Климова (Alexis Klimov) да закључи како Рајић “узнемирује”.² Клод Винтгенс (Claude Wintgens) објашњава да писац “узнемирава све оне који хоће да затворе очи и који мисле да могу да остану изван међународне политике тиме што су равнодушни како према десно, тако и према лево оријентисаном тоталитаризму; а посебно интелектуалце који, не потказујући их, у ствари постају најбољи сарадници тирана.”³ Наравно, њима помажу специјалисти - партијски руководиоци, политичари и други људи блиски власти, које Рајић назива “људима јаким вилица”. Оштрица његове критике уперена је против свих тирана, било да их зове “Велики Бравар” (у *Људима-крџицима*), или ирониично назива “Добротвором” у причи *Трућања једног брбљивца*,⁴ (која је на енглески преведена као *Gossiping Sycophant*), а који је, у ствари, двојник “Несупоредивог господара”, или “Заштитника”. У “Причи о псима” писац критикује Лењина у лику дресера који је једног пса научио да говори, а доживео је злосрећну судбину да га пси растргну када је пожелео да пса научи и да се смеје. Чини се да тиранин није знао за Бергсоново (Henri Bergson) објашњење да комике нема изван људског, јер је предуслов за настанак смеха - опажање. Но, треба рећи да Рајић изврсно користи симболизам, јер његове новеле припадају лажној фантастици, будући да је у ствари реч о сликању стварности. Тим поступком писац жели да наведе читаоце да постану свесни опасности од злоупотребе моћи. По пишчевим речима, наслов његове књиге је нека врста провокације, јер брбљивац, “то је онај ко има власт у тоталитарном режиму. А то је такође и неко ко говори одређеним језиком, ко има једну визију света. А скрива се под различитим именима. Зову га: Врховни господар, Добротвор, Заштитник. И увек говори исто. Говори: Желим вам добро, то ми је једина мисао. Желим да спасем свет. Желим да спасем људе.” А Бог зна колико је човечанство пропатило од тих спасилаца.”⁵ У питању је егосцентрич, чији је смисао живота у томе да по цену борбе против својих поданика задржи власт, која је његова “врхунска дрога”.⁶

Уметничка реч моћно је оружје којим се Рајић користи и ван домена књижевности. Баш као што се тирани боре против оних који би да их свргну са власти, тако се Рајић бори против направде и дезинформације. У складу са мишљу Достојевског да ће лепота спасти свет, ангажовани писац се бори за оно малено поље које постоји у сваком човеку и кроз које пролази танана линија која дели добро од зла. Зато Рајић и каже:

“Мрзим рат, али нисам пацифиста по сваку цену, јер онај ко одбија да се брани, целатов је ученик.”⁷

² Aleksis Klimov, Predgovor srpskom prevodu *Ljudi-krtice*, Serbian Heritage Academy 1989, Islington, Ontario, Canada.

³ Claude Wintgens, “Négo van Rajic, professeur de mathématiques, et écrivain”, pp. 27-28, p. 27. In: *Mage de la Mauricie*, avril 1983, Volume 7, No 7.

⁴ Négo van Rajic, *Propos d'un Vieux Radoteur*, Pierre Tisseyre, Montréal, 1982, 207 p.

⁵ Gérald Gaudet, *Voix d'Écrivains*, Québec/Amérique, 1985, Entretiens, Négo van Rajic: *La Chasse aux Images*, pp. 173-181, p. 179.

⁶ Израз Доминика Десантија.

⁷ In: Gérald Gaudet, cité supra, p. 181.

Рајић из сопственог искуства зна за све страхоте рата, његов луцидни дух горко се разочарао када се суочио са комунистичком Великом Идејом од које је побегао на Запад, који је за њега увек био симбол слободе и демократије. Али, због тога је морао да плати високу цену: стекао је искуства апатрида, расељеног лица, затвореника, странца у туђој земљи без игде икога, у којој је морао да се бори за опстанак и за своје место под Сунцем. Жерал Годс (Gérald Gaudet) открива пишчеву жељу да напише “опасну књигу”, “опасну за оне који су против слободе, за оне који хоће да човека затворе у извесне круте структуре, за оне који желе да га на неки начин сведу на ниво предмета”,⁸ речју, књигу која би жигосала тоталитарни режим који, по мишљењу Запада, цвета иза “гвоздене завесе”.

Рајић објашњава разлике у схватањима између ова два света: Запад није открио камен мудрости, не познаје апсолутну вредност и зато га обележава велика несигурност. Апсолутно је оличено у Богу, дакле, нити се може проверити, нити стварно показати. С друге стране, на Истоку је апсолутно сведено на опипљиво и свакодневно и, самим тим, постало га је могуће проверити. Управо у томе лежи опасност, јер је веома тешко остварити апсолутно и савршено и стога је свет у Рајићевим очима крхка творевина, а идеологија је тај источни камен мудрости, те се привидно лако све решава кроз беспоговорно прихватање Велике Идеје. Запад у својој несигурности стално тражи ослонац и стабилност у новим менталним прокупацијама и у новим друштвеним и државним облицима веза међу људима.

Управо из тих различитих приступа проистиче и већина неспоразума између ова два света. Осиромашени источни блок излаз тражи у духовном стваралаштву и у идеји о слободи људског духа, ако је тело већ спутано свакодневним суочавањима са свакодневицом. Запад показује потпуну незаинтересованост за своје ближе, у трци за материјалним добрима нема времена за апстрактна размишљања, али се зато званична политика живо занима за земље у којима су становници изгубили друштвене слободе.

Натурализован Канађанин, пореклом Србин са Балкана, Рајић осећа потребу да се бори против сваке врсте неправде, а кроз писање он указује на апсурдност моћи и на једнакост свих људи пред смрћу. Суочени са знањем да ће смрт доћи ненадано, писци се труде да раде брзо, како би оставили сведочанство о свом доћи ненадано, писци се труде да раде брзо, како би оставили сведочанство о свом боравку на земљи. На тај начин смрт постаје највећи мисаоно књижевности и уметности, које представљају специфично бојно поље на коме се одвија беспштедна борба са временом.

“Борба је, у суштини, свакодневна човекова судбина. Склон сам да кажем: ‘Тако дуго док има борбе, има и наде’. Наравно, постоји та борба коју водимо дубоко у себи, али и борба коју водимо против лажи. Одбити да је прогнамо равно је, по мом мишљењу, томе да човек прво постане саучесник целата, а потом и његова жртва. Писање је за мене начин борбе. Не само против лажи, већ и за овладавање језиком.”⁹

⁸ Ибидем: стр. 176.

⁹ Идем, стр. 181.

Као сваки хуманиста коме су блиске патње сваког људског бића, Рајић саосећа са Армандом Ваљадересом, кубанским песником, чији су га *Меморије из затвора*¹⁰ дубоко потресли. Веран свом схватању улоге писца, он у чланку "Куба, сан и стварност" говори о теми Геометријске Правде, коју је и сам упознао током 1945. и 1946. године у Београду. "На Куби, као и у свим тоталитарним државама, земља из маште прсклапа се са стварном земљом."¹¹ Недужни грађани које су оклеветали доушници допадају тамнице где се тамничари иживљавају над њима, наређују им, на пример, да зубима чупају коров. Када се нађе неко одважан, као Хулио Тан, да одбије да изврши наређење, убијају га бајонетима, чиме се придружује дугој листи невиних жртава. За Рајића је то само повод да постави кључно питање да ли су ти људи с ону страну живота криви или невини и да укаже на поразну чињеницу да "у тоталитарном систему, најчешће, прави злочин политичког затвореника не може да се призна, јер, у очима закона, он не постоји".¹² Дакле, попут гротескне сцене из *Трућања једног брбљивца*, у којој се у истој особи стичу тужилац, бранилац и адвокат оптуженог - и у животу се срећемо са кошмарним сценама у којима тужилац не сме да призна прави злочин ухапшеника, а човек бива осуђен иако је из свег гласа тражио строгу примену закона. Ваљадарес је морао бити осуђен зато што је био католик у држави у којој је исповедање религије Уставом допуштено, али, морала му се приписати каква саботажа или рушилачки акт јер *Грађињели Историје* и друштва сазданог по правилима савршене логике - "неке врсте Геометрије" како је назива Рајић - не могу да дозволе да појединци мисле другачије. Но, целату у почетку није лако да врши свој посао кад схвати да жртвино достојанство само увећава његов сопствени пад и острвљује се на њу несвестан да се тиме само обара на своју сопствену несрећу.

Негован Рајић закључује да људи на Западу имају чудан став према патњама своје сабраће зато што осећају да се налазе пред тешком моралном одговорношћу. Писац увиђа да смо, у суштини, сви ми хуманисти *a posteriori*, јер данас озлојеђено протествујемо против холокауста који су се одиграли јуче, а сутра ће наша деца протестовати против злочина које смо мирно сркутали уз јутарњу кафу. Потребно је скупити храбрости и успротивити се тиранима - каже овај упорни борац за слободу јавног изражавања својих мисли - јер то је не само питање племенитости, већ и питање нашег опстанка.

Слика света коју нам Рајић даје није ни мало ружичаста, али она је плод размишљања човека који је и сам искусио патњу и неправду, те нема илузија о људској природи:

"Једна земља запада у ропство најпре у људском духу. [...] Зашто? Зашто толике људске патње? Какву узнемирујућу будућност нам оне припремају? Најзад, да ли напредак свести може да нам обезбеди излазак из тог злочног круга у коме изгледа да је човечанство затворено на крају овог века: они који већ све знају, не могу више ништа, а они који још увек све могу, неће више ништа да знају."¹³

¹⁰ Armando Valladares, *Mémoires de prison*, Albin Michel, Paris, 1986.

¹¹ Négoan Rajic, "Cuba, le rêve et la réalité", *L'Analyste*, 28/été 1987, pp. 22-23, p. 22.

¹² Ибидем.

¹³ Идем, стр. 23.

Заклети непријатељ комунизма, писац је и велики противник стереотипног политикантског језика, који је настао крајем XIX века у Русији да би означио административни жаргон, који је данас, и у западним и у источним земљама, постао синоним за марксистички идеолошки језик. "Политикантски" језик на руском језику означава се као "храстов", односно "дрвени" језик, а Рајић користи прилику да укаже на сродност у начину мишљења у словенским језицима, наводећи пример "дрвеног" адвоката, што у српском језику означава лажног адвоката. Дакле, такав језик веома личи на прави језик, користи речи и реченице, али представља мистификацију, јер је у њему нешто суштински нсобијно и личи "на маску на лицу, на обману".¹⁴ Говорећи о овој занимљивој појави, Франсоаз Том (Françoise Thom)¹⁵ наводи Орвелову реченицу "Јасно речено, људи који умеју да праве такве реченице, не сећају се више да речи имају смисао", а Рајић, толико осетљив на све што има везе са писањем, указује на чињеницу да је политикантски језик користан у тоталитарном марксистичком систему, јер служи као замена за прави идеолошки језик.

"Међутим, не треба бркати марксизам са политикантским језиком. Прво је идеологија, ма како га процењивали. Друго је *завршна фаза* једне идеологије која је наметнута као државна догма."¹⁶

Писац указује на чињеницу да се у комунистичким земљама оваквим језиком служе људи који желе да се уздигну на друштвеном плану и који имају утисак да "стају на страну Правде", док је у земљама које су успеле да избегну његов јак утицај он на одређен начин привлачан због свог манихејства и једноставности, јер успева да заслепи због своје привидне сувислости: он *објашњава* свеукупност света.

"Нераздвојив од дезинформације, посебно је заводљив када се ради о томе да се расправља о проблемима мира и разоружања. Под претњом да их оптуже да су ратни хушкачи, западни политичари требало би да размисле о начину на који ће одговорити на совјетску пропаганду."¹⁷

Очито је да је Рајић грађанин света, јер се залаже се једнакост пред законом свих људи и за њихово право на слободу, достојанство и уважавање. Осуђује све тиране света и патње свих људи, а посебно често се чуо његов глас, који неумољиво указује на људске слабости и лажи са циљем да се из тога извуче каква корист, у последњих десет година, од како се његова некадашња домовина нашла на путу новог светског поретка и од када је народ из којег је потекао изгубио право на Историју.

Пошто се вратио у своју стару домовину тек осам година након Титове смрти, 1988. године, Рајић покушава да својим сународницима у Новом свету објасни настанак државе из које потиче и судбину која ју је задесила. У интервјуу за Аналист,¹⁸ писац наглашава да му историја увек изгледа двострука, јер се с једне стране налазе догађаји, а са друге стање духа. Први припремају друге, а ови потоњи, са своје стране, припремају један или више догађаја. Наравно, ово смењивање део је једног динамичног процеса и такво сагледавање

¹⁴ Négovan Rajic, "La Langue de bois", L'Analyste, 21/printemps 1988, p. 21.

¹⁵ Françoise Thom, *La Langue de bois*, Commentaire Julliard.

¹⁶ Négovan Rajic, *op. cit.*

¹⁷ Ибидем.

¹⁸ Négovan Rajic, "La Yougoslavie, 40 ans après", L'Analyste 25/printemps 1989, pp. 23-25.

може изгледати вештачко, али је свакако погодно за анализу одређене ситуације. Након Титове смрти, стање духа карактерисало је дубоко разочарење у јединствену партију и самоуправљање и јасно је да се прелазак на вишепартијски систем не може спровести без сазнања да духови морају да сазру, као и историјске свесги, да нагле промене свих друштвених и државних структура, праћених најчешће братоубилачким ратом, на крају крајева неће донети суштински напредак. У то доба Рајић је на ситуацију гледао прилично оптимистички и веровао је да ће бити довољно превладати економску кризу (изазвану делимично и увреженим мишљењем да друштвена својина није ничија, те да је свако може пљачкати под условом да га не ухвате на делу), а да ће филозофи и писци, односно, интелектуалци уопште, допринети промени менталитета. Наиме, главни улог у тим променама чинило се да више није толико власт, колико контрола власти.

Ако су припадници старије генерације Велику Идеју сматрали открићењем и идејом која ће спасти човечанство и решити све проблеме везане за добар развитак друштва; и ако им је тешко да се ослободе схемс о пријатељу и о непријатељу народа, односно оног црно-белог гледања: ко није са нама, против нас је - млада генерација спремна је да се удаљи од идеологије. Но, код припадника млађе генерације уочава се пораст национализма, који, по Рајићевом мишљењу, не мора нужно да буде у супротности са веровањима претходне генерације.

“Прво, национализам није идеологија у смислу марксистичке идеологије; друго, повратак национализму јесте у ствари повратак коренима. Сви европски национализми носиоци су једног скупа традиционалних вредности које се, на крају краја, заснивају на надмоћи. Нећу тима да кажем да су лишени грешака.”¹⁹

Када су немили догађаји показали да је његов оптимизам о мирном преласку на нови начин живота и привређивања био утопистичан, Рајић наставља да се бори за истиниту слику прилика у Југославији, упоредјујући их са приликама на Западу како би показао да би требало да свако чисти пред својом кућом и да не подстиче непријатељства међу народима који су се својевремено договорили да живе заједно. У чланку “Збрка у Југославији”²⁰ писац одговара на примедбу како је после Првог светског рата створена Југославија вештачки створена држава, аргументовано указујући на чињеницу да она није ништа више вештачка од Бизмаркове Немачке проглашене 1871. године у Версају, или од Румуније, чије су имс изабрале Влашка и Молдавија када су 1859. године одлучиле да се уједине. Исто тако, тешко да би се могло говорити о “присаједињењу Хрватске Србији”, јер су током XIX века управо двојица Хрвата, писац Људевит Гај и католички бискуп Штросмајер заговарали уједињење свих Јужних Словена, а овај потонји је и основао Југословенску академију наука и умности у Загребу. Дакле, проблем није у томе да ли одређени народи желе или не да наставе да живе заједно, већ се поставља питање како решити права на живот под једнаким условима националним мањинама које би остале да живе у новонасталим националним државама. Стога Рајић с пра-

¹⁹ Ибидем, стр. 25.

²⁰ Négovan Rajic, “Imbroglie en Yougoslavie”, L'Analyste 36/hiver 1991.

вом указује на опасност од прикривеног расизма или од милитантског национализма свих боја и без обзира с које стране долазио:

“Треба гласно рећи да ускогруди национализам, такав каквим га замишљају извесни Хрвати као и извесни Срби, представља носталгичан сан који, временом, постаје кошмар. Национализми малих народа, па чак и великих народа, данас се налазе пред скученим избором: или да се затворе у гето лажне сигурности, који неизбежно води у декаденцију, или да се отворе према ширим просторима, улажући све своје интелектуалне и стваралачке снаге у привредни и културни развој.

Ето, чини ми се, поуке коју треба упамтити из грађанског рата у Југославији.”²¹

Рецимо овом приликом да се Негован Рајић својим бројним оглашавањима у штампи и на канадском радију²² увек труди да изнесе само чињенице и доказе за своје трдње. Но, попут истинског хуманисте, он не пропушта прилику да жигује све оне који својим поступцима изазивају сукобе или их подстичу, а манипулишу јавним мњењем тиме што прећуткују или изврћу истину. Тако писац у чланку “Медијски рат против Срба”²³ износи манипулације средстава јавног информисања сликама о наводном бомбардовању Дубровника, где су гореле само запаљене гуме испред зидина, али никада није јавно речено да је једина порушена зграда била српска православна црква у старом граду, коју су минирали. Власти су у кампањи за “заштиту” средњевијековног града довеле чак и славну америчку певачицу²⁴ да пред камерама изрази своје негодовање због варварског чина бомбардовања, а бројни глумци из западног света потписивали су петиције тражећи кажњавање Срба. Није им сметало што не знају истину и што не познају историју.

Исто тако, Рајић са жаљењем закључује да нико од западних средстава информисања није осудио рушење моста у Мостару који је био под заштитом Унескоа и уврштен у светску културну баштину; осуђује и сценарио о масакрима у Сарајеву, иако постоје докази да су и званичници и новинари знали да те злочине нису починили Срби. Овај борац за демократију и слободу изражава гнушање пред чињеницом да западна средства јавног информисања нису ни независна ни слободна од притисака својих влада и да свесно и намерно подржавају стварање слике о Србима дивљацима чије је уништење предуслов за просперитет Европе и Западног света. Међутим, јасно је да иза свега стоје геополитички разлози и нови светски поредак, а политичари великих сила већ манипулишу јавним мњењем.

Врхунац лицемерја показале су вође Великих сила када су одлучиле да бомбардују Југославију како би ослободили напаћени народ стеге. Под насло-

²¹ Ибидем.

²² Сваког понедељка, у граду Trua’rivijer, у којем сада живи, Негован Рајић учествује у радио емисији “Политички ваш” у којој коментарише вести објављене у средствима јавног информисања и аргументовано оповргава медијске лажи и, помоћу историјских чињеница и помоћу историјских чињеница и бројних других релевантних доказа, објашњава разлоге демонизације читавог српског народа.

²³ Négo van Rajic, “The Media War Against the Serbs”, *Chronicles, a Magazine of Americal Culture*, January 1997/3.

²⁴ Реч је о Барбари Хендрикс, Американки која живи у Паризу.

вом “О, Срби, народе параноика”²⁵ писац под копреном танане ироније указује на све неправде које се чине његовом народу. Користећи се реторичким питањима: “Ох! Срби, народе параноика, зашто се жалите? Зашто верујете да је цео свет против вас? Зашто толико волите историју? Зашто се сматрате жртвама?”, Рајић иронично тврди како сви воле Србе, а 1914. и 1915. године бомбардовали су Београд тонама челика из топовских циви зато да би Срби могли поново да изграде свој Бели Град, још лепши и већи но што је био и пита зар никада нису чули за Сизифа, они који толико воле прошлост. Грдећи их како ништа нису научили из Првог светског рата, он објашњава како је “народ ковача” морао да пошаље на Београд челичне птице, како би Срби, који тек што су се ослободили дуге отоманске ноћи, могли да изграде свој главни град према правилима новог поретка, који је тада прокламовао Хитлер, те да буде достојан Европе. Привидно им се чуди што се сећају 6. априла 1941, и што испод пепела у њиховом сећању још увек горе успомене на ново бомбардовање. Пита их зар не знају да више не постоји пријатељство међу народима већ само трговинска корист или саучесништво у претходним злочинима, што и објашњава како се могло догодити да се њихови савезници у два светска рата сада уједине са њиховим нападачима. Саркастично тврди да би требало забранити изучавање историје у школама, како би се родила нова раса роботизованих ратника, која је спремна да изврши свако наређење о бомбардовању под условом да се оно обави у складу са уметношћу ратовања, “јер задати смрт је, најзад, уметност као и свака друга”. Бомбардовање се врши не зато да нанесе штету, већ да приреди незабораван приказ, којим ће се касније надахњивати песници и уметници, а њихова ремек-дела постаће баштина човечанства.

Испод тог привидно шаљивог приказивања трагичних догађаја пројављује дубока забринутост овог хуманисте за будућност света, који не схвата да конце у сукобима вуку они који седе хиљадама километара далеко од места догађаја који покрећу плим у несреће народа што су гурнути у крвави обрачун. Привидно филозофски мирно, Рајић закључује да ће се једнога дана сазнати истина, која, авај, увек долази прекасно! Међутим, у тим речима осећа се дубоко саосећање човека са патњама свих људи света и уметник у њему осећа да је писање најмоћније оружје којим располаже да би свету пренео своју поруку о потреби мирног разрешења сукоба међу људима:

“Тако се свет креће, довољан је један лудак да потпали велики пламен. Рећи ћете ми да су све то само речи. Слажем се, али шта преостаје људима када су све изгубили, ако не реч?”

Рецимо на крају да је Негован Рајић добио недавно још једно међународно признање за свој рад, овога пута чепко, *Медаљу Франца Кафке*, за целокупно уметничко стваралаштво. То је још једна потврда да је писац остао веран идејама због којих је и почео да пише, а које је јавно изнео 1988. године, у Културном центру у Труа-Ривијер, када је примио награду за своје дело *Седам ружа за једну љепотицу*. Захваљујући на додељеном признању, Негован Рајић је том приликом у обраћању названом “Шта верујем, а шта не верујем” између осталог рекао и следеће:

²⁵ Négovan Rajic, “O! Serbes, peuples des paranoïaques!”, Le Nouvelliste, Jeudi 13 mai 1999, p. 11.

“Не верујем у моду у књижевности јер све што је модерно, осуђено је да постане немодерно. Верујем у вечност, не ствари које су пролазне, већ вредности: слободу, братство, правду и многе друге апстракције које су привидно недодирљиве, али стога не и мање стварне.”

“Верујем да књижевност треба да се ослања на живот, а не на апстрактне теорије које су раскинуле са стварношћу. Највећи стручњак за глад на свету не зна ништа о глади ако никада није патио од глади.”

“Ма како велика била, мисао ће увек бити мања од најбезначајнијег човека.”

“Не знам шта је књижевност за друге, али за мене, она је начин да се људи зближе, да се прогласи њихово братство.”

“Нисам пацифиста. А нисам ни кафански стратег, ратни хушкач, али не верујем ни да човек треба да се попне на губилиште као овца која иде на кланицу. То није само питање достојанства, већ и питање бити ил’ не бити”.

Из свега реченог, види се да Негован Рајић доследно следи свој пут ангажованог писца који се са пером у руци бори за највеће вредности за које људи знају: за слободу мишљења и изражавања, за живот у демократском свету и за разумевање међу људима. Самим тим, људи ће и научити да све сукобе решавају договором, уз потребну толеранцију према међусобним разликама, а резултат тога биће мир у целом свету. Због своје упорне борбе у служби мира, овог канадског писца југословенског порекла слободно можемо назвати правим хуманистом и грађанином света.

Ljiljana Matić, professeur titulaire

NÉGOVAN RAJIC, CÉLÈBRE ÉCRIVAIN CANADIEN, EN SERVICE DE LA PAIX

Résumé

Déjà par son premier livre *Les Hommes-taupes*, couronné par le Prix littéraire *Esso*, Négovan Rajic a montré qu’il se servait de la parole à la manière dont on se sert du glaive dans sa lutte contre le totalitarisme, et au nom de la liberté. L’image du monde peint par Rajic n’est point rose, mais elle est le fruit des réflexions d’un homme qui connaît la souffrance et l’injustice de sa propre expérience et qui n’a pas d’illusions sur la nature humaine. D’autre part, il désire démontrer les problèmes auxquels les gens se heurtent et propose des solutions pour les résoudre. C’est pourquoi nous pouvons dire que Rajic est un vrai humaniste, qui croit que l’humanité mérite un meilleur avenir, tout en suggérant les moyens par lesquels elle pourrait l’atteindre.

Négovan Rajic suit inexorablement son chemin d’auteur engagé qui lutte, la plume à la main, pour les valeurs les plus chères aux humains: pour la liberté de jugement et d’expression, pour la vie dans un monde démocratique et pour la compréhension entre les gens. À cause de sa lutte en service de la paix, cet auteur canadien d’origine yougoslave peut être considéré en tant qu’un vrai humaniste et le citoyen du monde.

Mots-clefs: littérature québécoise, liberté, démocratie, humanisme, paix.

UDK: 840:930.85(=86)

"LES BARBARES ET LES SAUVAGES SUDSLAVES" Le fonctionnement d'une image archétypale dans la culture française du XIXe siècle

Dr Pavle Sekeruš

Abrégé: Les barbares et les sauvages - deux attributs éternels pour caractériser l'Autre. Les romantiques français que l'imagination et la sensibilité entraînent hors des sentiers battus, s'intéressant aux êtres exceptionnels, au sauvage, au bandit, réhabilitent le bon sauvage cher au XVIIIe siècle. La découverte de "l'illyrie" et de la "Morlaquie" offre un champ d'action idéal à leurs héros. Par contre, dans les ouvrages d'information, écrits par les publicistes, souvent commandés par le gouvernement ou par l'armée, ces "sauvages illyriens" sont dévalorisés.

Mots clefs: barbares, sauvages, Slaves du Sud, romantiques, image, France

Les barbares sont un sujet éternel de la littérature et de la philosophie. A partir de la Grèce antique où ils représentaient les non-Grecs, ceux qui ne parlaient pas de façon compréhensible, ils désignaient l'altérité absolue. "Habitants des pays lointains, monstres, démons, bêtes brutes, voici les barbares porteurs de tous les péchés : paresse, avarice, envie, inconstance, perfidie, cruauté, lubricité. Chargés peu à peu, depuis l'incompréhension initiale, d'une épaisseur ethnologique où le mépris va chercher des confirmations, et rencontre des images de vertus patriarcales et de phantasmes de vie unitive"¹. De la simplicité initiale du mot, nous sommes arrivés à la signification complexe et contradictoire, partagée entre l'attraction et le refus des individus et des civilisations.

La littérature française, dès la Renaissance à la recherche des pays primitifs qui vivent en harmonie avec la nature et gardent la sagesse millénaire, les trouva avec Montaigne au Brésil, avec Voltaire parmi les Hurons, avec Chateaubriand parmi les Natchez de L'Amérique du Nord. Ce dernier exprime cette attirance des pays barbares en 1797 au chapitre XXXVIIIe de son *Essai historique, politique et moral sur les révolutions anciennes et modernes* :

"Le tableau des nations barbares offre je ne sais quoi de romantique qui nous attire. Nous aimons qu'on nous retrace des usages différents des nôtres, surtout si les siècles y ont imprimé cette grandeur qui règne dans les

¹ Pierre Michel, *Un mythe romantique, Les Barbares 1789-1848*, Presses universitaires de Lyon, 1981, p. 8.

choses antiques, comme ces colonnes qui paraissent plus belles lorsque la mousse des temps s'y est attachée ”.

A la fin du XVIIIe siècle, avec le livre de l'abbé Fortis, la littérature française découvre “ les sauvages et les barbares ” sous le nom des Morlaques, en Europe, parmi les Slaves du Sud, en Dalmatie et en Turquie d'Europe, l'Orient le plus proche. Le romantisme naissant, stimulé par le développement politique et militaire, s'est avidement emparé de ces nouveaux territoires.

Comme la plupart des écrivains qui mettaient en scène des pays étrangers, Fortis, source pour de nombreux textes sur les Slaves du Sud, insista sur les particularités et les spécificités de la “ Morlaquie ”, dont l'une fut sa prétendue barbarie qui séduisait le XVIIIe siècle par son minimalisme économique et social, son égalitarisme et son naturalisme. Dans la lettre adressée à monseigneur Jacques Morosini, noble vénitien, il évoque les voyageurs qui passèrent avant lui à travers ce pays :

“ *Donati*, mon compatriote, a donné dans son *Essai d'hist. Naturelle* une idée peu favorable du caractère des peuples qui habitent l'intérieur du pays, & il a grand tort de dire que ç 'ait été par crainte de la barbarie de ces peuples & vû le danger d'y faire des recherches, que Mrs. *Spon & Wheler* n'ont pas pénétré plus avant dans l'intérieur de la *Dalmatie*... *Spon* reç ut les preuves d'une hospitalité si généreuse dans les endroits maritimes, & particulièrement à *Spalatro*; il trouva les guides qui l'accompagnoient dans les petites courses qu'il fit à cheval, si raisonnables & si honnêtes, qu'il n'y a pas apparence qu'il eut redouté la barbarie des habitants du pays. Que l'on consulte *Spon* lui - même, pour voir dans le Tome I. de son voyage, ce qu'il dit de son séjour à *Clissa*; & si *Votre Excellence* veut bien avoir la patience de lire les détails de ce que j'ai observé moi-même dans mon voyage chez les *Morlaques*, elle ne regardera plus cette Nation comme tellement barbare, qu'il y ait du danger à voyager dans le pays qu'elle habite.”²

Les “ barbares morlaques ” de Fortis sont bienveillants et sympathiques. Ce naturaliste était très proche du courant préromantique qui chantait la simplicité et la naïveté de la vie dans la nature. Herder, son contemporain, donnait au mot sauvage cette signification flatteuse: “ Sachez-le, plus un peuple est sauvage, c'est à dire vivant et agissant, plus aussi ses chansons, s'il en a, seront vivantes, libres, impressives, lyriques et dramatiques tout ensemble³. ” Dans la discussion sur le “ bon ” et le “ mauvais sauvage ” Fortis prenait la position ambiguë, le courant littéraire les idéalisait tandis que Fortis scientifique cherchait les possibilités pour une éventuelle colonisation.

Tandis que les enthousiasmes de Fortis pour la vie primitive furent toujours modérés par son approche scientifique, Justine Wynne, dont le seul contact

² Alberto Fortis, *Voyage en Dalmatie*, Berne, 1778, t. I, p. 63. Fortis sait que “ le pays des Morlaques s'étend beaucoup plus loin vers la Grèce, l'Allemagne & la Hongrie ”. Ses connaissances des Morlaques sont limitées à une partie très spécifique de la population qui habitait les montagnes arides de la Dalmatie qu'il a parcourues.

³ Joret, *Herder*, Pariz, 1875, p. 478.

avec les “Morlaques” fut la lecture du *Voyage*, se laissa envahir par la poésie de la vie barbare et par les images exotiques qui offraient des spectacles nouveaux et répondaient au désir d’échapper à son temps et à son milieu. Après avoir constaté que la “Morlaquie” : “...offre l’image de la nature en société primitive, telle qu’elle a dû être dans les temps les plus reculés, et telle qu’on l’a trouvée au milieu des habitants les plus inconnus de quelques isles de la mer *pacifique*”, elle propose au lecteur de voir ce pays “dans son état actuel beaucoup plus intéressant que celui de la civilisation la plus achevée” et cela “avant qu’une nouvelle révolution change sa nature et son aspect”⁴. Ces heureux “Morlaques” ont les “jouissances paisibles d’une vie conforme aux goûts de la nature” et ne connaissent “pour le moment d’autres lois que celles de la nature et d’autre droit que la force”. Sans insister pour montrer la supériorité des “primitifs incorrompus” Justine Wynne, en amateur de l’exotisme, regrette la disparition des costumes et des coutumes “barbares”, de leurs croyances et de leurs superstitions. Son image de la “barbarie morlaque” est purement littéraire, résultat des influences de Rousseau et des poèmes ossianiques de Macpherson, ponctuée des observations de Fortis.

Madame de Staël partageait cet exotisme. Sa seule connaissance de la matière “morlaque” est tirée du livre de Justine Wynne. Elle aussi se plaisait à voir dans sa *Corinne* de 1807 : “...tous les pays où il y a dans les mœurs, dans les costumes, dans le langage, quelque chose d’original”. Elle ne tarde pas à ajouter : “Le monde civilisé est bien monotone, et l’on en connaît tout en peu de temps”⁵. Sa Dalmatie, “autrefois habitée par un peuple si guerrier, conserve encore quelque chose de sauvage”. Avec son esprit d’analyse, sa modération, Madame de Staël ne se laisse jamais emporter par les charmes de la vie primitive comme Justine Wynne.

Après ces deux savantes dames qui, mettant en opposition la nature et la civilisation, cherchaient les charmes de la vie sauvage dans leurs créations littéraires, vient le temps des écrivains des rapports.

“Les images préalables qui interviennent dans l’appréhension de ce qui est ‘autre’ jouent un rôle particulièrement actif quand ‘l’autre’ est, a priori l’ennemi”⁶. L’image se prive de nuances, et seuls les rayons noirs sont délibérément choisis. La distance entre la réalité et la fiction offre alors un écart maximal.

Ce fut le cas du tableau que François de Pouqueville laissa dans son *Voyage de la Grèce* de 1820-1822 d’une autre branche sudslave, les Monténégrins⁷, ap-

⁴ Justine Wynne comtesse Rosenberg Orsini, *Les Morlaques*, Venise, 1788, *Préface*.

⁵ Mme de Staël, *op. cit.* p. 365.

⁶ Pierrette Faginelli-Jeoffroy, *L’image de la Corse dans la littérature romantique française*, PUF, 1979, p. 104.

⁷ “La première République, après ses victoires remportées sur les Turcs d’Egypte, avait été saluée avec enthousiasme par les Slaves balkaniques, qui ne supportaient qu’avec impatience le joug de Venise, de l’Autriche et de la Turquie. Mais dès que Napoléon en vint jusqu’à faire alliance avec le sultan de Constantinople, tout changea de face. Sous l’influence russe, le Monténégro devint un foyer d’intrigues et d’excitations contre la domination française dans les Provinces illyriennes, anciennes dépendances de Venise et de l’Autriche. Une longue guerre s’engagea entre les garnisons françaises et les Monténégrins qui, désireux d’obtenir un débouché sur la mer, ne cessaient de réclamer la possession de Cattaro, ville située à quelques centaines de mètres de leur frontière. Aidés par l’amiral russe Siniavine, ils repoussèrent les Français jusque dans Raguse et mirent le siège devant Cattaro. Enfin vaincus, ces montagnards ne cédèrent pas sans avoir vaillamment combattu. Ils

rière avoir traversé les Balkans en 1805. Sans voir le pays, partagé entre l'admiration pour les exploits courageux des habitants contre les Turcs et le mépris, il les traita à plusieurs reprises de "peuplade barbare"⁸. Ses premières informations sur les Monténégrins, excepté la lecture des rapports diplomatiques, furent probablement recueillies pendant le séjour qu'il fit à Raguse. Cette République leur était particulièrement hostile et menait contre eux d'incessantes escarmouches. Les phrases suivantes de De Pouqueville en témoignent :

"La guerre permanente, existant entre lui (le pays de Raguse, note de red.) et les Monténégrins, peuplade féroce et sans honneur, lui donnaient sans cesse des occasions de retremper son courage. On était toujours en haleine contre ces barbares, et le livre du sang, déposé au sénat, appelait continuellement les paysans à poursuivre la mort d'un parent ou d'un ami. Cette guerre de représailles nécessitait parfois des accommodements; on entraînait en composition, quand le nombre des morts était trop considérable de part et d'autre; et pour une somme modique, on se rachetait de vengeance⁹."

En les mentionnant hâtivement à la page cinquante-neuf du livre VII, De Pouqueville hausse le ton : "Monténégro, repaire des hordes esclavonnes gouvernées par leur vladica ou Saint-Evêque"; et rajoute ensuite à propos d'une tribu : "Colasciniens, brigands disséminés par hordes dans la chaîne des monts Ibaliens, où ils sont subordonnés à des *cnèz*, ou *comtes*"¹⁰. Ce crescendo de rage, qui ne cherchait pas d'appui dans l'argumentation, peut très probablement être expliqué par les relations troublées entre les troupes françaises et les Monténégrins qui suivirent entre le voyage de De Pouqueville (1805) et la publication de son livre (1820-1822).

Le maréchal Marmont, (1774-1852), chef de l'armée napoléonienne en Dalmatie, menait la guerre contre les Monténégrins aussi bien sur le terrain que dans ses *Mémoires*, rédigés une dizaine d'années après les événements, dans les années 1820, et publiés comme oeuvre posthume en 1857, cinq ans après sa mort. Sa position de gouverneur des provinces nouvellement conquises nuance son discours par le paternalisme, typique pour l'idéologie coloniale, selon laquelle l'action civilisatrice des conquérants fait le bonheur des indigènes :

"Lorsqu'un gouvernement éclairé possède des pays pauvres et barbares, il doit se hâter de faire exécuter, par corvées, les grands travaux publics. Il avance ainsi l'époque de leur civilisation et de leur richesse, sans appauvrir momentanément les habitants; car alors le temps qu'on leur enlève n'a aucune valeur pour eux."¹¹

Les mots "barbares" et "sauvages" reviennent sans cesse, que ce soit à propos de la poésie, "primitive et noble", ou des textes des publicistes. Tandis

n'oublièrent pas leur défaite et essayèrent de la venger par des incursions continues dans le territoire français. Dans une de ces escarmouches, ils coupèrent la tête au général Delgorgues, qui était tombé vivant entre leurs mains. Un adjudant de Marmont nommé Gaiet, partagea le sort du général". Voyislav Yovanovitch, *op. cit.* pp. 295-296. Cet épisode et les autres de ce genre pendant la guerre franco-monténégrine, provoquèrent des réactions très sévères dans l'opinion publique française.

⁸ Français de Pouqueville, *op. cit.*, liv. I, chap. IV, str 55.

⁹ *Ibid.*, liv. I, chap. III, p. 35.

¹⁰ *Ibid.*, liv. VII, chap. VI, p. 69.

¹¹ Marmont, *op. cit.*, liv. X, p. 65

que la fin du XVIIIe siècle, avec Fortis et Justine Wynne, a une préférence pour les images qui s'approchent du concept du bon sauvage, les militaires comme De Pouqueville et le maréchal Marmont deviennent franchement hostiles. Il faudrait souligner ici la double utilisation du mot “sauvage” dans les textes cités ou faire la distinction entre celui-ci et le mot “barbare”. Le sauvage, bon ou mauvais, est tiré des textes des juristes, des théoriciens du droit et des philosophes. C'est l'homme de la nature doté de caractéristiques plus ou moins fixes qui existent avant la société comme éléments à partir desquels la société se constituera. Le barbare se définit dans son rapport à une civilisation dont il se trouve à l'extérieur. Il la méprise, il l'envie, il est avec elle en guerre permanente. “Il n'entre pas dans l'histoire en fondant une société, mais en pénétrant, en incendiant et en détruisant une civilisation”.¹² Cette distinction n'est pas faite dans les textes français que nous analysons, la signification est donnée par le contexte.

Il s'écoula un long moment avant que la découverte des Slaves “barbares” ou “Morlaques” n'attire les romantiques français qui, en réhabilitant le sauvage cher au XVIIIe siècle, leur portent attention. L'imagination et la sensibilité de ces auteurs les entraînaient hors des sentiers battus, les poussaient à s'intéresser aux êtres exceptionnels et hors du commun, au sauvage, au bandit, au hors-la-loi. La “Morlaquie” pouvait offrir un champ d'action idéal à leurs héros.

Charles Nodier ainsi, dans son roman *Jean Sbogar* de 1818 (il a vécu à Ljubljana en 1812-1813), situé au Monténégro, pays utopique, réalisation du rêve de Rousseau, le refuge de son héros. Fuyant les villes, Jean Sbogar se retire dans les montagnes clémentines, où il n'y a pas “d'usurpation de la terre”, et où personne ne dit : “ceci est mon champ” ! Il déclare plus tard qu'il “tue la civilisation pour la rajeunir.”

En parlant des Monténégrins, Nodier utilise deux noms : Monténégrins et Morlaques. Son information sur la civilisation des Provinces illyriennes est sommaire et il la puise dans des ouvrages. Il trouve les montagnes clémentines chez Fortis qui disait que les plus anciennes poésies morlaques se trouvaient : “chez les Monténégrins et les habitants des montagnes clémentines, peuples complètement isolés des autres et qui menaient une vie tout à fait pastorale”. Fortis et Nodier ne savaient pas que les Clémentis et les Mécrites n'étaient pas Slaves mais Albanais¹³.

L'image de ces contrées sauvages et singulières que Nodier construisait ne changeait pas avec le temps. En 1829, dix ans plus tard, rendant compte du livre de Justine Wynne, il ajoute quelques phrases sur les Morlaques :

“Les Morlaques ont des mœurs aussi tranchées, aussi singulières, aussi pittoresques, si l'on peut s'exprimer ainsi, et cependant mille fois moins connues que celles de ces peuples sauvages de la mer du Sud, dont l'histoire jette un attrait si vif sur les *Voyages de Cook*, et des *Natchez* de L'Amérique, dont M. de Chateaubriand nous a si poétiquement retracé les usages. Avant madame de Wynne, personne n'avait donné à la langue française des renseignements développés sur cette intéressante nation, et l'extrême rareté de son livre n'a pas permis qu'ils devinssent très populaires. [...] Jusqu'à elle, on

¹² Cf. Michel Foucault, *Il faut défendre la société*, Gallimard-Seuil, 1997, pp. 174-175.

¹³ Cf. R. Maixner, “L'Elément illyrien dans Jean Sbogar...”, *op. cit.*, p. 120.

ne connoissoit que l'abbé Fortis qui se fût occupé avec un peu de détails des habitants de la Dalmatie, et de cette poésie d'institutions et de croyances qui les distingue aujourd'hui entre toutes les races européennes; ...¹⁴ ”

Dans son recueil *La Guzla* de 1827, mystification de la poésie populaire serbe, Prosper Mérimée a recueilli tous les éléments connus jusqu'à lui sur la “ civilisation morlaque ” ou sudslave. Le tableau pittoresque et haut en couleurs ainsi dressé sera le commencement des stéréotypes sur les Slaves du Sud dans une certaine littérature en France. D'après son témoignage, les chansons populaires de son livre auraient été recueillies sur place, en Illyrie, parmi les chanteurs traditionnels. Elles sont soit d'une époque passée mal déterminée, soit modernes, décrivant les guerres napoléoniennes et les événements historiques très proches, mais leur différence d'âge ne les marque point. Le temps s'est arrêté pour les Illyriens de Mérimée, d'autant plus que les événements et les coutumes décrits dans les chansons ne différaient en rien de la réalité des Morlaques, telle qu'il l'a vu pendant sa prétendue visite. Comme la poésie ancienne et populaire depuis Homère décrit “ les événements barbares et les coutumes sauvages ”, celle des Illyriens ne doit pas faire exception. Les éléments du romantisme frénétique que l'auteur introduit ne l'adoucissaient pas, au contraire. Le résultat est l'image des Morlaques dont la réalité est riche de superstitions, d'aventures sauvages et violentes, de moeurs primitives et pittoresques.

Dans sa *Préface* de l'édition de 1827, dès la première phrase, Mérimée utilise le mot “ sauvage ” : “ Quand je m'occupais à former le recueil dont on va lire la traduction, je m'imaginai être à peu près le seul Français (car je l'étais alors), qui pût trouver quelque intérêt dans ces poèmes sans art, production d'un peuple sauvage; aussi les publier était bien loin de ma pensée¹⁵. ”

Les poèmes authentiques sont souvent cruels, décrivent des scènes horribles et violentes mais Mérimée, variant quelques éléments, les plus fantastiques et les plus noirs, leur donna la couleur qui devait satisfaire les goûts pour la littérature du romantisme frénétique. Ses poèmes abondent ainsi de scènes de boucherie : les protagonistes se coupent les têtes, se crèvent les yeux, s'éventrent, sont victimes de fantômes, s'écorchent. Le sang jaillit partout. Les morts se promènent et attaquent les vivants, qui, de leur côté, ouvrent les cercueils, tranchent les têtes, transpercent les coeurs et brûlent les cadavres.

La cruauté des populations des Balkans est un sujet souvent évoqué. Nous avons déjà vu ce qu'elle représentait dans l'oeuvre de Mérimée ou de George Sand. Dans l'esprit de ceux qui se considèrent civilisés, la cruauté semble l'apanage des primitifs : il est normal d'être torturé par les Peaux-Rouges, dévoré par les cannibales. L'essence de la civilisation est d'encourager les tendances à la modération et à la douceur. C'est un idéal qui nous semble aujourd'hui impossible, le XIXe siècle croyait que l'homme était perfectible et à cette époque cela n'était pas une utopie¹⁶.

A propos de cruauté, la souffrance, la torture, faisant partie des moeurs des Slaves du Sud dans les oeuvres de Mérimée, de George Sand, de Maurice Bris-

¹⁴ Charles Nodier, *Mélanges tirés d'une petite bibliothèque*, Paris, Crapelet, 1829, p. 190.

¹⁵ Prosper Mérimée, *La Guzla, Préface*, 1827.

¹⁶ L. F. Hoffmann, *Romantique Espagne, op. cit.*, p. 89.

set, il faut dire qu'une partie de l'inspiration vient de la poésie sudslave qui comporte de multiples scènes cruelles et sauvages mais cherchons-la aussi du côté sadique de l'âme romantique¹⁷. De nombreux écrivains romantiques français se plaisaient à décrire la mort violente, la souffrance et l'horreur. La réalité sudslave, les insurrections contre les Turcs et les violents combats et représailles contre les populations fournissaient le matériel justifiant de telles scènes mais aussi la poésie populaire.

Pour la plupart des écrivains de 1830-1848 qui écrivaient sur les Slaves du Sud (Lamartine, Brisset, Balzac, Nerval etc.), les attraites de la sauvagerie sont moins évidents. Le sauvage est maintenant à un degré de civilisation différent, il ne communique plus harmoniquement avec la nature, il en est proche mais il s'en éloigne. Il n'est plus idéalisé, au contraire, il est dévalué. Le refus d'admettre l'Autre comme un sujet ayant les mêmes droits que soi, tout en étant différent, se trouve à l'origine de cette désignation. Son altérité est refusée. L'idéalisation du bon sauvage est transformée en sentiment de supériorité. Les “sauvages” sont mis sur un niveau plus bas dans la hiérarchie des êtres. Ils doivent être “dominés et civilisés”.

Un décalage se crée entre la littérature et les ouvrages d'information, écrits par les publicistes, souvent commandés par le gouvernement ou par l'armée. Tandis que la première, voulant satisfaire “les besoins d'âme” chantait les beautés de la vie simple dans les communautés patriarcales, et l'égalitarisme de cette société, elle répondait à un besoin de la société française. Les romantiques s'accommodaient mal du climat matérialiste. L'époque abonde en œuvres répétant inlassablement que la recherche de l'argent se fait aux dépens des plus grandes qualités humaines. Ainsi Cyprien Robert, le plus littéraire des publicistes qui écrivait sur les Slaves du Sud, et adepte des idées du socialisme utopique, admirait “qu'une fraternelle solidarité avait pu s'établir entre les membres de la commune, devenue une grande famille”. Les utopistes sociaux croyaient en la bonté naturelle des paysans, aux vertus préservées de l'homme simple, non corrompu par la vie bourgeoise : “Sur aucun point du globe, l'égalité n'existe peut-être aussi complète que dans le Tsernogore; mais le principe d'égalité, tel qu'il est compris et pratiqué par les Slaves, ne menace point les droits et l'existence de la famille, comme les théories qu'on fait reposer en France sur ce même principe. [...] Il est peut-être superflu de dire qu'il n'y a point de mendiants au Tsernogore. Dans les cas de disette, qui ne sont que trop fréquents, les indigents vont fièrement chez les riches demander à emprunter soit du pain soit de l'argent, promettant de le rendre à époque fixe, ou bien ils mettent en gage leurs belles armes¹⁸.” Exaltant l'égalité et la haine de la bourgeoisie, les romantiques, paradoxalement, ont la nostalgie des vertus considérées comme aristocratiques, le courage, la dignité, l'élégance, le dédain de l'intérêt matériel, le culte de l'honneur. Ils trouvent toutes ces qualités dans le peuple des pays sudslaves : “L'égalité dont les Serbes sont avides ne consiste point à se ravalier tous au rang de *vilains*, mais à se croire tous gentilshommes. Je demandais à ces paysans s'il y a des nobles parmi eux : Oui, me répondaient-ils, nous le sommes tous...”¹⁹

¹⁷ Cf. Mario Praz, *La Carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*, Milano-Roma, Soc. Ed. La Cultura, 1930.

¹⁸ C. Robert, *Les Slaves de Turquie*, op. cit., pp. 104-105.

¹⁹ *Ibid.*, p. 219.

La haine de la vie bourgeoise, de la société policée toute construite sur le conformisme omniprésent, suscitait des regards nostalgiques vers la société dans laquelle régnaient la révolte, et le refus de se plier aux exigences de quelque côté qu'elles viennent :

C'est l'origine de l'intérêt que suscite l'heiduque et l'*uscoque*. Ce sont des héros romantiques par excellence : ils mènent une vie libre et dangereuse, dédaigneuse des mœurs policées et des exigences sociales. Ils sont le produit du conflit éternel entre la vie en société, organisée, réglée et la liberté individuelle. Les romantiques se plaisent à chercher dans ces descriptions l'âme libre de l'homme sans frein posé par la société organisée. Comme conséquences de telles exigences se crée un type sudslave, rustique, passionné, cruel et vindicatif, courageux, insoumis, sur fond de décor bucolique des forêts de Šumadija ou dans les montagnes de la Dalmatie ou du Monténégro.

Pour comprendre les systèmes de perception en France et en Europe, les systèmes de valeurs implicites ou explicites qui organisent le regard sur l'événement, il faut interroger sans cesse les structures de perception des conjonctures historiques à travers lesquelles l'Europe se construit. La Révolution française institue le "peuple" dans sa nation, son Etat, ses frontières "naturelles". L'ère des "nationalités" et du développement de la biologie et de la linguistique à la faveur desquelles s'établit la perception d'une hiérarchie des races, des religions et des peuples, permet de borner la civilisation à l'Europe latine, anglo-saxonne, scandinave et germanique, la coupant de toutes ses sources historiques; l'Orient, source de lumière autrefois pour l'Europe, va servir de repoussoir, de pôle négatif, pour confirmer la nouvelle identité européenne²⁰.

La plupart des écrivains de langue française se voient comme les représentants des valeurs universelles, modernes et plus élevées, ce qui les conduit inéluctablement à assimiler les Slaves du Sud à une phase antérieure et donc inférieure de l'évolution des Européens. Nous avons déjà donné de nombreux témoignages de cette attitude. Et si le début du XIXe siècle chantait à la gloire de la "fraîcheur des temps primitifs", la "simplicité homérique" et la "naïveté" des peuples qui ne sont pas encore corrompus par la civilisation, vers le milieu du siècle l'image change. Par le procédé de différenciation autour de l'axe qui oppose la simplicité à la complexité, la nature à l'art, l'origine au progrès, la sauvagerie à la sociabilité, la spontanéité aux lumières²¹ les idées penchent vers l'autre bout de l'axe.

Jean-Marc Moura a montré dans son livre *L'image du tiers monde dans le roman français* que les figures du "sauvage barbare", l'ennemi de la civilisation et du "bon sauvage", jouissant dans le bonheur primitif, représentent deux types de comportement envers l'Autre. La désignation du "sauvage barbare" dans la relation à l'altérité donne des images positives et fortes de la valeur civilisationnelle du désignateur. Dans ce premier pas dans la relation avec l'Autre, on passe facilement à la légitimation de l'autorité du désignateur sur le sauvage barbare. Ces images Jean-Marc Moura appelle "idéologies".

²⁰ Pierre-Yves Péchoux, *Les Balkans*, PUF, 1971, p. 14-15.

²¹ Cf. Tzvetan Todorov, *Nous et les Autres*, op. cit., p. 357.

Le “ bon sauvage ” et son “ bonheur primitif ” sont images contestataires pour la société dans laquelle elles sont évoquées, “ utopiques ”, selon Jean Marc Moura. Ce bonheur perdu est paradis perdu, l’utopie qui, si elle engendre des pouvoirs, peut être dangereuse pour la société civilisée, toujours “ corrompue et décadente ”.

L’idéologie de la barbarie et l’utopie du bonheur primitive sont des gestes archétypaux dans le comportement vers l’Autre, exprimant l’effroi ou le désir de l’altérité.

Dr Pavle Sekeruš

"JUŽNOSLOVENSKI VARVARI I DIVLJACI"

Funkcije jedne arhetipske slike u francuskoj kulturi XIX veka

Rezime

"Varvari" i "divljaci", već su oznake za karakterisanje stranca, Drugog. Francuski romantičari koje mašta i osećajnost vode izvan utabanih puteva, tražeći smisao u bekstvu od civilizacije i u egzotičnim krajevima, zanimaju se za izuzetna, neobična bića, za bandita i divljaka. Otkriće "Ilirije" i "Morlakije", krajem XVIII i početkom XIX veka, nudi idealni prostorni okvir za njihove heroje, romantičnog bandita kao što je Žan Zbogor Šarla Nodjea, ili dobre divljake, Morlake, Žistine Vin. Idealizaciji primitivne civilizacije u delima umetničke proze suprotstavljaju se publicistički tekstovi, pisma diplomata i putopisna proza. U skladu sa evolucioniističkim koncepcijama, Južni Sloveni se smeštaju u zoru civilizacije koju je Evropa ostavila davno iza sebe. Ideologija varvarstva i utopija primitivne sreće dobrog divljaka arhetipalni su gestovi u odnosu prema strancu koji izražavaju strah od Drugog ili želju za njim.

Ključne reči: varvari, divljaci, Francuska, slika, Južni Sloveni, romantizam

UDK: 840.03=82

ЦУ-И ИЛИТИ ФИЛОСОФ БАКИЛАРА ДАРНОА У ПРЕВОДУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Др Ненад Крстић

РЕЗИМЕ

У овом раду приказана је компаративна анализа Доситејевог превода са приповетком Бакилара Дарноа *Цу-И илити философ*. Да би се пружио лакши увид у анализу, француски текст и његов превод подељени су у три дела.

Компаративна анализа је показала да је Доситеј био изврстан зналац француског језика; али он се није увек задовољавао улогом преводиоца: тада додаје речи, чак и читаве реченице које мењају сам карактер оригиналне приповетке.

Кључне речи: Дарно, *Цу-И илити философ*, Доситеј, превод, додавање.

Други део *Собранија* под именом *Мезимац* издат је седам година после Доситејеве смрти, 1818. Краћи је од првог, и има свега осамнаест глава. У четвртом поглављу налази се прича под насловом *Цу-И илити философ*. “И ова је приповетка превод. Оригинал је француски и зове се *Tsou-Y ou le philosophe*. Писац је њен данас потпуно заборављени писац XVIII века (1718-1805), драматичар и приповедач, по имену Ф. Т. Бакилар д’Арно (François Thomas Basculard d’Arnaud).¹ Овај тада популарни књижевник написао је више збирки моралистичких приповедака. Навешћемо оне најпознатије: *Несрећан муж* (*Époux malheureux*, 1745), *Несрећни љубавници* (*Amants malheureux*, 1746), *Искушења осећаја* (*Les Épreuves du sentiment*, 1764-1780). У предвечерје Француске револуције написао је збирку новела под насловом *Одмор осећајног човека или различити анегдоте* (*Les Délassements de l’homme sensible ou anecdotes diverses*, 1783-1787). Свака књига од шест књига ове збирке има две “партије”. У свакој “партији” се налази десетак краћих приповедака. Дарноова приповетка коју је Доситеј превео и прерадио налази се у другој књизи и другој партији.

¹ П. Поповић, *О Собранију Доситеја Обрадовића*, Глас Српске краљевске академије, Београд, 1939, књ. CLXXIX, св. 91, стр. 86.

Наш писац није назначио да је његова прича превод са француског језика, али је у поднаслову забележио да је: *Из књиже Чувствителнога Човека*. Приповетке Дарноа превођене су на холандски, немачки и руски што јасно указује да је овај француски писац био познат и ван граница своје земље. Међутим, та популарност није дуго трајала, а данас су његова дела готово потпуно заборављена.

Прича *Цу-И илићи философ* свакако је једна од најпознатијих Дарноових приповедака. Помало је пасторална у стилу Мармонтела, има пуно моралисања, на неким местима је развучена, али има и лепих описа села и егзотичних предела. Оно што је у овој причи најзанимљивије јесу портрети такозваних мудраца. Сатира и критика друштва је у стилу Волтера и подсећа на његове источне приче.

Ова прича по замисли самог аутора треба да покаже шта значи реч *философ* и ко је прави *философ*. Кинески цар по имену Чинг-Уанг пожели да види и упозна правог филозофа. Изда се заповест да сваки човек који себе сматра мудрацем одмах дође и представи се цару. Први се јави Чам-Суу који се похвали да је написао сто књига, али да их нико не купује и не чита из саме зависти. Други који се представио цару је такође писац, по имену Це-Е. Он рече да кад пише, пише тако дубоко и високо да су све његове истине замотане у мрачне облаке. Трећи по реду филозоф је Кјао-Онг, пустињак, који тврди да је његова мудрост небеска, а не земаљска, и да се на земљи ничему другом није учио сем да мучи своје тело. Зато двадесет година стоји привезан ланцем за једно дрво и у свакој својој бутини има по двадесет закуцаних експера. Цар нареди да одведу овог несрећника на излечење мозга. Затим се јави један тридесетогодишњи мандарин, такође књижевник, чија је девиза: "Не старам се ни за кога, него за себе". Разочаран оним што је чуо од свих ових самозваних мудраца, цар одлучи да сам пронађе правог филозофа, и крене на пут са својим министром Чеу-Конгом. На путу наилазе на још горе мудраце. После узалудног тражења, при повратку кући, њих двојица случајно наиђу на једно лепо село са веселим сељацима. Господар тог села је неки веома паметан и честит старац. Некада давно, био је први министар бившег цара, односно Чинг-Уанговог оца, али због разних интрига отерали су га са двора. Дошао је у ово село, ту се скрасио и мирно наставио да живи чинећи добра свим сељанима. Цар схвати да је овај човек прави филозоф, одведе га на двор, а након његове смрти, сахрани га у царској гробници.

Дуго је било недоумица да ли је Доситеј ову причу превео са француског језика или можда са руског превода. Упоредјујући паралелно Доситејеву причу са Дарноовим оригиналом и руским преводом, Павле Поповић је утврдио да је Доситеј превео са француског језика. "Ваља нам још видети како Доситијева прича стоји према руском преводу, да бисмо знали рећи да ли она није може бити преведена с руског. Руски превод је такође нешто слободнији према свом француском оригиналу. Пре свега наслов је друкчији: "Благодетел и мудрец", док је у француском "Tsou-Y ou le philosophe"; "благодетел" је овде цар. Даље, име Чеу-Конг (у француском Tchéou-Kong) никако се не јавља у њему; први министар царев остаје кроз целу причу без имена. У оригиналу "мудрац" Чам-Суу (у француском Cham-Suu, у руском Хамзу-У), после виђења

с царем, незадовољан, напише једну “крваву сатиру” против цара; у руском преводу сатира се не помиње. (...) Најзад, прави мудрац, којег цар на крају нађе (Цу-И Доситејев), зове се у руском Ронг-Зун (у француском Tsou-Y). (...) А сем тога, и на свима другим местима где се Доситије стилистички разликује од француског писца, руски текст следи француском оригиналу. Ни једна измена Доситијева не налази се у руском преводу. (...) Очеvidно Доситије је превео француски текст а не руски”.² Ми немамо разлога да сумњамо у овакву тврдњу, тим пре што смо се и сами уверили, анализирајући Доситејеве преводе Мармонтелових приповедака, да је наш просветитељ веома добро знао француски језик.³ Међутим, за разлику од превода *Лаузуса и Лигије* и *Агеланије, пастирке алијиске*, Доситеј је много слободнији у преводу Дарнове приче. Он доста тога мења, понекад скраћује, изоставља неке речи, али и пуно тога додаје, тако да је његова прича знатно дужа од оригинала. У овом раду, приказаћемо неколико реченица из француске приповестке на самом почетку уз одговарајући Доситејев превод.⁴ Текст управо показује процес разлижења између оригинала и његовог превода.

Први пример:

“Il vint un jour à passer par la tête de Tching-Ouang, empereur de la Chine, de glorieuse mémoire, une idée assez singulière pour la tête d’un prince: il voulut absolument savoir ce que c’était un philosophe” (72).

“Дође једном некакав чудновити каприц у главу Чинга-Уанга, великога цара хинезкога, да у самој ствари позна, какав је човек један прави Цу-И, сиреч философ. Излишни зактевање једнога монарха, који много боља може имати посла” (28).

Француска сложена реченица се састоји из две независне реченице које су одвојене двома тачкама иза именице *prince*. Превод је претрпео знатне измене у редоследу и начину спајања делова реченица, али се те измене откривају поступно као и знатна Доситејева додавања текста. Привидни субјекат и предикат *Il vint (...) à passer* сасвим адекватно и у духу српског језика преведени су глаголом у аористу *Дође*. Именицу са неодређеним чланом *un jour* и прилошку одредбу за место *par la tête de Tching-Ouang* Доситеј верно преводи прилогом *једном* и прилошком одредбом за место у главу *Чинга-Уанга*. Апозиција *empereur de la Chine* (= цара Кине) и уметнути део реченице, именица подвучена епитетом *de glorieuse mémoire* (= по сећању славног), крајње адекватно и у духу српског језика преведени су *великога цара хинезкога*. Рсални субјекат *une idée assez singulière* (= једна доста необична идеја) у преводу је

² Исто, стр. 90-91.

³ Н. Крстић, *Француски писци у преводима Доситеја Обрадовића*, Живот и дело Доситеја Обрадовића. Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности одржаног 15. и 16. децембра у Београду и 17. децембра 1999. године у Сремским Карловцима, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 455-462.

⁴ *Vaculard d’Arnaud, Tsou-Y ou le philosophe, Les Délassements de l’homme sensible ou anecdotes diverses*, II, Paris, 1783, стр. 72-85; Доситеј Обрадовић, *Цу-И илити философ, Мезимац, Часту груђа Собранија разни наравоучителни веичеј на ползу и увеселеније*, Целокупна дела Доситеја Обрадовића. У Земуну, 1850, књ. VII, стр. 28-44.

по-јачан туђицом у некакав чудновити кајрин. Од додатка *pour la tête d'un prince* (= за памет једног принца) у Доситеја остаје само основна одредница *једнога монарха*: он свој текст проширује у целу једну реченицу сопственог коментара *Излицини закљивање (...)*, који мно́го боља може имати посла. Главни део друге Дарноове реченице, субјекат и прилошки подвучен предикат *il voulut absolument savoir* (дословно: он пожели ајсолути́но да сазна) у преводу се нашао унутар прве и преведен је адекватно и у духу језика већ на почетку зависног дела реченице *да у самој ствари позна*; као што је и објекатска реченица *ce que c'était un philosophe* врло верно преведена *какав је (...)* *један (...)* *философ*. Од два уметка, први захтева дух српског језика *човек*, а други је одредница, властито име и његов квалификатив, *прави Цу-И*, које поистовећује са филозофом помоћу везника *сиреч* (= или).

Други пример:

"Le désir d'un souverain est un ordre. Il fut bientôt publié, sur le champ, commandement exprès à qui se prétendait philosophe, d'accourir se prosterner aux pieds du trône imperial" (72).

"Закљивање једнога тако великога цесара справедљиво је за свевисочајшу заповед почитује се и признаје. Тако се сто и педесет милионима душа даде на знање, шта се њиовом владатељу хоће: и дозволити се свакому међу њима, који себе за Цу-И почитује и признаје, да слободно пред цесара дође, и да докаже, по чему себе за такова издаје, и у чему се та чрезвичајна и ретка ствар состоји" (29).

Већ на први поглед уочљиво је да је српски текст знатно дужи. Почетак, субјекатска група из прве реченице *Le désir d'un souverain* адекватно је преведена именицама *Закљивање једнога цесара*, а епитет подвучен прилогом *и́ако великога*, јесте преводиочев додаток. Предикат у презенту и атрибут *est un ordre* (= је наредба) преведени су такође у презенту за (...) *заповед почитује се* (= за заповед се сматра). Овај део реченице у Доситеја је битно обогаћен додацима: *справедљиво (...)* *свевисочајшу* и *и признаје*. Другу Дарноову реченицу Доситеј је још слободније превео и знатно проширио. Њен почетак глаголом у аористу пасива *Il fut bientôt publié* (овде *би ускоро објављена*) и субјекат *commandement exprès* (= нарочита заповест) блиско су преведени *Тако се (...)* *даде на знање*, док је прилошки израз за време *sur le champ* (= сместа, одмах) изостављен из превода. Додатак *à qui se prétendait philosophe* врло блиско је преведен релативном реченицом *који себе за Цу-И почитује* (= сматра), а глагол у презенту *признаје* јесте Доситејево проширење. Крај Дарноове реченице, два глагола у инфинитиву и додаток за место *d'accourir se prosterner aux pied du trône imperial* (= да дотрчи да се поклати пред царским престолом) у преводу је знатно ублажен *да слободно пред цесара дође*. Цео наставак до краја реченице *и да докаже, по чему себе за и́акова издаје, и у чему се и́а чрезвичајна и рејка ствар состоји* јесте преводиочев додаток о природи и значају филозофа у друштву.

Поновимо овде да Доситеј узима у свом преводу реч *Цу-И* у значењу *философ*, док је код Дарноа *Цу-И* лично име старог филозофа. Ово је само

једна од многобројних измена нашег преводиоца којом он оригиналним уопштавањем властитог имена боји свој текст.

Трећи пример:

“Le vertueux Tchéou-Kong, qui avait présidé à l'éducation du Prince, et qui en était le digne ministre, eut soin qu'on obéît à son maître et qu'on fit d'exactes recherches” (72).

“Добродетелни Чеу-Конг, први достојни царски министар, учитељ и васпитатељ првороднога сина цесарова и престола његова, прими наложеније да такове људе пред монарха изводи” (29).

Субјекат са епитетом *vertueux* прецизно је преведен *Добродетелни Чеу-Конг* (= врли, честити); измснивши редослед двеју француских релативних реченица које говоре о Чеу-Конговом статусу, Доситеј је од њих начинио две живе апозиције: квалификатив *достојни* појачао је у *први достојни* (кад је реч о *царском министру*), а главну бригу о васпитању и образовању (= *avait présidé à l'éducation*) превео је адекватно *учитељ и васпитатељ*. Међутим, једина омашка, уопште у Доситеја врло ретка, и то само у значењу у другој апозицији, јесте превод титуле *Prince* (овде *владар, цар*) коју је он превео у смислу принц, односно *првороднога сина цесарова и престола његова*. Цео наставак главне реченице *eut soin qu'on obéît à son maître* (дословно: *послужава се да послушају његовог господара*) и њен крај *et qu'on fit d'exactes recherches* (дословно: *и да се обаве тачна истраживања*) Доситеј слободније и знатно конкретније преводи, при томе не нарушавајући смисао оригинала, *прими наложеније да такове људе пред монарха изводи*.

Већ смо рекли да је Доситеј у свом преводу ове француске приче веома слободан. Показали смо да неке речи изоставља, али и да много више тога додаје. Тако, на пример, док се у оригиналу само спомиње неки тиранин, код Доситеја он има и своје име: *Дометијан, римски цесар и мучицељ*. Промене су даље још веће. У Дарноовој приповеци, разочаран што му долазе све сами шарлатани, цар сам одлучи да путује и потражи правог филозофа, а у Доситеја, министар *Чеу-Конг* је први дао идеју да се крене на пут. Том приликом он одржи један подужи говор моралишући о врлинама и манама људи, а тога нема у француској причи. Исти случај је и са беседом старог мудраца *Цу-Иа* када се истиче миран и срећан живот на селу. Овај приказ подсећа на Мармонтелову *Аделаиду*. Сличних додавања и измена има још много, тако да у неким својим деловима Доситејев превод прераста у сасвим оригиналну причу и престаје бити предмет анализе превода.

ЛИТЕРАТУРА

- Baculard d'Arnaud, François, *Tsou-Y ou le philosophe, Les Délassements de l'homme sensible ou anecdotes diverses*, II, Paris, 1783, pp. 72-85.
- Крстић, Ненад, *Француска књижевност у српским преводима (1775-1843)*, Светови, Нови Сад, 1999.
- Крстић, Ненад, *Француски тисти у преводима Доситеја Обрадовића*, Живот и дело Доситеја Обрадовића. Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности одржаног 15. и 16. децембра 1999. године у Београду и 17. децембра 1999. године у Сремским Карловцима, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 455-462.
- Обрадовић, Доситеј, *Цу-И илији философ, Мезимаи, Часи друџа Собранија разни наравоучиелни веицеј на ѿолзу и увеселеније*, Целокупна дела Доситеја Обрадовића. У Земуну, 1850, књ. VII, стр. 28-44.
- Поповић, Павле, *О Собранију Доситеја Обрадовића*, Глас Српске краљевске академије, Београд, 1939, књ. CLXXIX, св. 91, стр. 83-118.

Nenad Krstić, Ph. D.

TSOU-Y OU LE PHILOSOPHE DE BACULARD D'ARNAUD
DANS LA TRADUCTION DE DOSITEJ OBRADOVIĆ

Résumé

Dans le présent exposé, nous avons présenté une analyse comparative de la traduction de Dositej avec le conte de Baculard d'Arnaud, *Tsou-Y ou le philosophe*. Pour mieux suivre l'analyse, le texte français et sa traduction sont divisés en trois parties.

L'analyse comparative a démontré que Dositej était un excellent connaisseur de la langue française; mais soucieux de s'adresser à un large public, il ne se contentait pas toujours du rôle de traducteur: alors il ajoute des mots, et même des phrases entières qui changent le caractère du conte original.

Mots-clefs: D'Arnaud, *Tsou-Y ou le philosophe*, Dositej, traduction, ajout.

UDK: 804.0:808.61–612

АКЦЕНАТ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ - Разлике и како их превазићи -

Доц. др Снежана Гудурић

РЕЗИМЕ

Акценат као елеменат прозодије функционише на различите начине у француском и српском језику. Акценат у француском језику дефинише се као интензитетски (за разлику од динамичког акцента какав познају енглески, немачки или руски језик) и кумулативни (груписање више речи под једним акцентом), док српски акценат припада групи мелодијских с обзиром на то да, поред интензитета и квантитета, акцентован слог може имати и узлазан или силазан тон.

Рад представља покушај да се у оквиру два потпуно различита акцентска система нађу заједнички именитељи, како би се говорницима чији је матерњи језик српски олакшало усвајање француског акцентског система.

Кључне речи: примењена лингвистика, фонетика, фонологија, акценат, прозодија

Термин “акценат” (лат. *accentus* - нагласак) је сам по себи вишезначан. Под *акцијом* се, у ширем смислу, подразумевају прозодијске особености говора појединца на основу којих је могуће одредити његово језичко (ако је реч о страном говорнику), регионално или социјално порекло. У ужем смислу, овај термин представља један од елемената прозодије којим се, у говорном ланцу, једне језичке јединице (глас, слог, реч) издвајају од других, односно, истичу у односу на друге.

Акценат у ужем смислу, по својој природи, може бити динамички (скспираторни) какав је, на пример, енглески, немачки или руски, интензитетски¹ (француски), квантитативни (латински) и тонски² (српски, шведски, ки-

¹ Термин “интензитетски” је преузет из француског језика (*accent d'intensité*). Овај тип акцента је по јачини слабији од динамичког акцента у енглеском, немачком или руском језику, при чему је код интензитетског акцента глас у акцентованом положају увек дужи него у неакцентованом. Интензитетски акценат је основни тип акцента у француском језику и пада увек на последњи слог речи или групе речи. Међутим, уколико говорник жели посебно да нагласи неку реч у говорном ланцу, преместиће акценат са последњег на први или други слог те речи, при чему ће се овај тип акцента одредити као “*accent d'insistance*” - акценат за посебно наглашавање. Предмет овог рада је искључиво интензитетски акценат.

нески). Оваква подела направљена је према најизраженијем елементу природе неког акцента - ако је његова основна одлика јак удар, јака експирација, он се назива динамичким или експираторним, ако је интензитет удара благ акценат се дефинише као интензитетски, ако му је основна карактеристика постојање кратких и дугих акцентованих слогова припадаће категорији квантитативних акцената, а ако се на акцентованим слоговима могу појавити узлазни, силазни или комбиновани тонови као носиоци различитих значења, онда ће се та врста акцента сврстати у тонске, односно мелодијске.

Наравно, највећи број језика има акценте који комбинују више карактеристика - интензитет (јачи или слабији) и дужину, или чак интензитет, дужину и тон. Но, без обзира на основну природу, сваки од њих игра одређену улогу у говорном ланцу. У зависности од језика та улога може бити превасходно демаркациона³, фонолошка⁴ или кумулативна⁵, при чему није искључено да у појединим језицима или одређеним језичким ситуацијама акценат обједини и две улоге истовремено⁶.

У језицима типа француског, словачког или пољског, где основни акценат увек пада на одређени слог (у француском на последњи, у пољском на претпоследњи, а у словачком на први слог у речи), место акцента не представља предмет посебних расправа. Међутим, у језицима чији је акценат мобилан⁷ поставља се питање одређивања акцентованог слога. Ово питање постаје нарочито умесно уколико језик у свом прозодијском систему комбинује више карактеристика истовремено: динамички акценат, квантитет акцентованог слога, тон и постакценатску дужину. Типичан пример за овакву комбинацију јесте српски језик.

Узмимо као пример српску реч *пљувачка* коју, у зависности од регионалне припадности, изворни говорници могу артикулисати на два начина:

Нови Сад и околина - *пљувачка*

горњи Срем (Ириг и околина) - *пљувџка*

На питање који је слог акцентован у првом, односно у другом случају, постављено групи од тридесетак студената француског језика, сви присутни су се сложили да је у првом случају акцентован први слог, док су у другом случају мишљења била подељена. Две трећине присутних у другом случају "препознало" је

2 Поред термина "тонски" у употреби су још и термини "мелодијски" и "музички".

Српски термин "тонски" потребно је јасно одредити у односу на француску реч "tonique" која у домену када говори о акценту има значење "тонички", "јачински", а не "мелодијски", односно "тонски".

3 Нпр. у словачком језику акценат увек пада на први слог речи те је лако закључити да је сваки наредни акцентовани слог заправо почетак нове речи.

4 Нпр. у енглеском језику реч *import* има два значења у зависности од места акцента [im'pO:t] - увести и ['im'pO:t] - увоз, или у српском рањеник / рањеник, при чему се у српском поред места променио и тон акцента (краткосилазни / краткоулазни)

5 Акценат који обједињује више речи у једну целину, нпр. у француском *un chapeau* [ʁ.ʃə'pø], *un chapeau rouge* [ʁ.ʃə'pø Ru:ʁ], *un vieux chapeau rouge* [vjøʃə'pø Ru:ʁ].

6 Нпр. у француском језику акценат може истовремено имати и кумулативну (груписање више речи у оквиру једног акцента) и демаркациону (одвајање ритмичких група) улогу.

7 Мобилни акценат - акценат иије место подразумева избор између најмање два слога у речи. Мобилни акценат имају нпр. енглески, немачки, руски, српски.

акценат на пенултими, а једна трећина се делила на две приближно једнаке групе, при чему је прва била неодлучна, а друга је препознала акценат на првом слогу.

Дакле, место акцента се идентификовало са дужином, што у српском може да буде случај, али и не мора. И управо на оваквим местима долази до изражаја потреба да се за сваки језик понаособ јасно дефинише *основна* природа његовог акцента, како додатне особности које акценат може попримити и одређеној реализацији, као и проопратне прозодијске појаве не би утицале на погрешно одређивање његовог места у говорном ланцу.

У француском језику ситуација је на први поглед далеко једноставнија. Како по правилу француски интензитетски акценат увек пада на последњи слог речи или ритмичке групе, само одређивање његовог места није спорно. Међутим, док у примеру из српског језика ни један ни други изговор нису представљали потешкоће на нивоу гласовних реализација, у француском се јавио проблем правилног изговора акцентованог слога у изговореном гласовном низу. Наиме, говорници су у синтагмама

un chapeau [ʃa'po],
un vieux chapeau [œvjøʃa'po]
un chapeau rouge [œʃapo'Ru:3]
un vieux chapeau rouge [œvjøʃapo'Ru:3]

упорно акцентовали први слог [œ] уместо последњег иако су се свим силама трудили да то не чине. У најбољем случају, акцентовани су и први и последњи слог, при чему је нагласак на последњем слогу деловао потпуно неприродно.

Проблеми ове врсте настају управо услед различитих *основних* одлика српског и француског акцента. Оно што је у српском језику примарно - јака експирација (јак удар), француском је потпуно страна. Поред тога, француски нагласак пада управо на оно место на којем у српском никада не може стајати⁸.

Наглашени гласови у француском су по интензитету нешто јачи од ненаглашених, али разлика у јачини између акцентованих и неакцентованих гласова у српском је далеко већа. Поред тога, француски језик познаје такозвани "благ почетни удар" на иницијалном слогу, док је тај удар у српском снажан, нарочито у случају када је почетни слог уједно и акцентован.

Након свега изложеног оправдано се поставља питање имају ли француски и српски акценат икаквих додирних тачака и на који начин олакшати усвајање француског акцента говорницима чији је матерњи језик српски.

Заједнички именитљ за оба нагласка могао би се потражити у домену кваптитета, а не интензитета. Наиме, мерења су показала да су француски акцентовани слогови увек дужи од неакцентованих, као и да Французи изразито нагињу дужењу последњег слога у ритмичкој групи. Исто тако, француски ак-

8 Истина, постоји у говорном језику један број речи чији акценат пада на последњи слог. То су речи страног порекла које се тако акцентују у језику из којег су дошле: *asistent*, *lavabò*, *komintènt*, и сл.

ценат се мора посматрати у његовом кумулативном аспект⁹, дакле најважније је увежбати изговор више речи под једним јединственим акцентом.

Тако на пример, француска реченица

Elle est belle. [ɛlɛˈbɛ:l]

састоји се од три речи (лична заменица трећег лица јединине женског рода, копулативни глагол, придев) али те три речи на аудитивном плану чине једну акценатску целину, са нагласком на последњем слогу. Дакле, гласови унутар овако изговореног низа понашају се скоро исто као и гласови у некој тросложној српској речи страног порекла (тј. са акцентованим последњим слогом, типа *Anabē:l*) или у речи под кратким акцентом¹⁰, у којој би последњи слог имао потенцирану (продужену) поста акценатску дужину (*Anābē:l*).

Одговарајућа српска реченица

Она је лепа.

има два акцента (први на акценатској целини¹¹ “она је”, а други на придеву “лепа”) што је апсолутно страно француској прозодини.

У француском језику акценатска целина идентификује се са ритмичком групом, а под ритмичком групом подразумева се смисаона целина, која је, по правилу, истовремено и синтаксичка целина.

Дакле, потребно је обратити пажњу на то да се одговарајуће француске синтаксичко-семантичке целине изговарају на исти начин као што би се изговарале вишесложне речи у српском са поста акценатском дужином на последњем слогу. Дужина оваквих гласовних низова не би требало да прелази 6 до 8 слогова, мада је у појединим случајевима могуће изговорити и десетак слогова под једним јединим акцентом¹².

Поред основног појма “интензитетски акценат”, француски језик разликује “примарни” и “секундарни” акценат, као и “акценат реченице” (“реченични акценат”).

Примарни акценат (/) се увек јавља на крају ритмичке групе.

Секундарни акценат () се може јавити унутар дуже ритмичке групе (чија дужина прелази 8 слогова) и представља средство за олакшавање изговора.

Реченични акценат (//) јавља се на крају реченице и праћен је падом интензитета и висине гласа на основну линију као и дужом паузом.

9 Формирање ритмичких група подразумева и посебне фонетске појаве које се јављају у оквиру исте ритмичке групе. То су најчешће везивање, уланчавање и губљење немог е, а присутни су и разни видови асимилације и редукција сугласничких група.

10 Боља је варијанта ако се акцентује други, а не први слог, како би се избегао јак почетни удар.

11 Под акценатском целином у ужем смислу речи подразумева се скуп више речи обједињених једним акцентом (нпр. *Elle est belle*, у француском или акцентована граматичка реч са енклитиком или проклитиком у српском). У ширем смислу, акценатску целину поред напред наведеног представља и сама акцентована граматичка реч (без енклитике или проклитике).

12 Број слогова у оквиру једне акценатске целине (ритмичке групе) зависи, између осталог, и од брзине говора: при бржем говору стварају се дужи низови и обрнуто, уколико се говорник изражава полако, мораће да прави акценатске целине са мањим бројем слогова.

Ce jour-là / notre belle maison blanche ' en pierres taillée // était toute couverte / par une couche épaisse' de poussière jaune//

Тoга *dāna*, нāпa *lēīa* бeлa кўћa од клёсаног кāмeнa билa јe свa пoкривeнa дeбeлим (дeбeлим) слoјeм *жўīe* (жўтe) прaшинe (прaшīнe).

Изузетно је важно избацити навику дужења слогова унутар ритмичке групе (дуги акценти у српском - речи у примеру дате курзивом), пошто је дужина у француском везана искључиво за наглашен, тј. финални, слог. Дакле, француски нагласак може се вежбати и на српским реченицама и управо овакав тип вежбе ће помоћи да се на најбољи начин уоче прозодијске особености ова два језика.

Поред скраћивања дугих акцената у српској реченици, потребно је инсистирати и на дужини последњег слога у замишљеној ритмичкој групи (речи груписане у синтагме). Дакле, вежба би се могла састојати у томе да се српска реченица изговори *à la française*, тј. на следећи начин:

Тога дана: / наша лепа бела кућа. од клесаног камена: / била је сва покривена: / дебелим слоје.м жуте прашине://.

при чему: и . означавају пуну дужину (:), односно пола дужине (.).

Акценатске целине у француском језику групишу се у оквиру следећих синтаксичких скупова:

А. Цела реченица представља једну целину, тј. ритмичку групу (нпр. глагол у императиву + прилошка одредба за место или објекат):

Viens ici.

Asseyez-vous là.

Prenez - la.

Б. Реченица се састоји из више акценатских целина, при чему свака од наведених синтагми представља посебну ритмичку групу:

1. глаголска синтагма

а) глагол

Travaillons. / Travaillons bien. / Travaillons tout de suite.

б) лична заменица у функцији субјекта и објекта, као и адвербијалне заменице, прозодијски припадају глаголској синтагми:

Nous y travaillons.

Nous avons travaillé.

Nous voulons (devons, allons) travailler.

Nous le faisons (bien) travailler.

Nous devons le faire (bien) travailler.

Nous ne devons pas le faire travailler.

в) Глаголски додаци

- прилог за начин припада истој ритмичкој групи као и глагол

Il parle vite.

Il s'exprime correctement.

- ако се глаголски додатак уводи помоћу предлога, он ће представљати посебну ритмичку целину

avec son ami
dans le jardin de mes amis

- Директни и индиректни објекат могу се ритмички одвојити од глагола, али ово одвајање није обавезно. Оно ће зависити од дужине објекатских синтагми, као и од укупне дужине саме глаголске синтагме, али и од брзине говора¹³.

Le garçon / mange sa soupe.
Le garçon /a mangé / sa soupe aux champignons.

- Помоћни глагол у функцији предиката и прилошка одредба припадају истој ритмичкој групи

L'oiseau / est dans la cage. Cette robe /est à la mode.

2. Субјекатска синтагма - субјекат и речи које га детерминишу (придеви, именски додаци). Именски субјекат се ритмички одваја од глагола

Marie-Claire / est venue. M. Dupont / a téléphoné.
Bernard / est arrivé. Mon oncle Octave / ne viendra pas.

un enfant - un petit enfant - un petit enfant gâté
le chapeau - le chapeau vert de mon oncle
chat - un beau chat noir
un enfant - un petit enfant - un petit enfant gâté

3. Реченице - елементи сложених реченица

Зависне и независне реченице у склопу сложених реченица чине засебне акценатске целине:

Je l'ai entendu / et je l'ai compris.
J'allais sortir / quand il est entré.
Je vais t'aider / si tu veux.

Ако је зависна реченица дуга, она ће се делити на акценатске целине као и свака друга проста независна реченица:

J'allais sortir / quand mon frère Jacques / es entré / avec ses valises.

¹³ При споријем говору прави се већи број ритмичких група и обрнуто, бржи говор сажима две (понекад чак и више) краће ритмичке групе у једну дужу.

Дакле, нема правилног француског изговора без усвајања француских прозодијских правила, као што нема ни усвајања ових правила без претходног исправног детерминисања ритмичких група. Како је код одраслих говорника чији је материњи језик српски врло тешко мењати изговорне навике какве су, на пример, јачина еспирације или склоност ка тонском уобличавању дугих акцен-тованих вокала, потребно је развити свест о томе да се француске синтагме по-нашају апсолутно као српске вишесложне речи (а не као скупови различитих речи повезаних смислом) са наглашеном поста акценатском дужином.

Тип вежбе за усвајање француске акцентуације предложен у овом раду показао се као изузетно делотворан, али и забаван што се не би смело за-немарити у раду са ученицима и студентима. Усвајање прозодијског система свакако спада у једну од најделикатнијих области у учењу страног језика и требало би га у највећој могућој мери приближити заинтересованима на њи-ма примерен, али и занимљив начин.

Овај рад представља скроман покушај у том правцу.

ЛИТЕРАТУРА

- Анић В.: Акценатска адаптација интернационалних ријечи у савременом књи-жвеном језику, Зборник Загребачке славистичке школе, 3, 1975, стр. 93-99.
- Белић А.: Из новије акцентуације, Наш језик (нова серија) 3, стр. 149-153.
- Browne W. E.: Phrase stress in Serbo-Croatian and English, Контрастивна анализа енглеског и хрватског или српског језика, 1 (Зборник радова Института за лингвистику), Загреб, Институт за лингвистику, 1965, стр. 169-171.
- Delattre, P.: Studies in French and comparative Phonetics, London, Hague, Paris, Mon-ton&CO., 1996.
- Di Cristo A.: *De la microprosodie à l'intonosyntaxe*, tome II, Aix-en-Provence, Publica-tions de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 1985.
- Garde P.: *Fonctions des oppositions tonales dans les langues slaves du sud*, Bulletin de la Société linguistique de Paris, 61/1, 1966, стр. 41-45. *Les propriétés accentuelles des morphèmes serbo-croates*, Scando-Slavica, 12, 1966, стр. 152-172 *L'accent*, Paris, P.U.F., 1974.
- Grammont M.: *Traité pratique de prononciation française*, nouvelle édition, Paris, Dela-grave, 1961.
- П. Губерина: *Фонетски ритмови у вербојоналној методи*, Говор бр. 3, За-греб, 1971.
- Ивић П., Лехисте И.: *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Ср. Карловци, Нови Сад, Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 1996. *Две акцентолошке новостии из Срема*, Фолиа Славица, Цолумбус, Охио, 1979., III, 1-2, стр. 161-174
- Милетић Б.: *Основи фонетике српског језика*, Београд, Знање, 1952.
- Николић С.: *Акцентии и дужине као диференцијални моментии речи у нашем савременом књижевном језику*, Књижевност и језик у школи, 2, 1955, стр. 50-59.

- Пецо А.: *Акцентај речи и акценатај реченице*, Књижевност и језик, 18/1, 1971., стр. 1-18 *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд, 1971., Научна књига
- А. Пецо, Правица П.: *О природи акцената српскохрватског језика на основу експерименталних истраживања*, Јужнословенски филолог, 29/1-2, 1972., стр. 195-242
- Rossi M.: *L'intonation et l'organisation de l'énoncé*, Phonética, 42, 1985., стр. 135-153
- Винавер С.: *Језик наши насупини - прилог проучавању наше говорне мелодије и промена које су у њој настале*, Нови Сад, Матица српска, 1952.

Snežana Gudurić, Ph. D.

L'ACCENT FRANÇAIS ET L' ACCENT SERBE - DIFFÉRENCES ET COMMENT LES SURMONTER -

Résumé

L'accent en tant que l'élément prosodique fonctionne de manière différente en français et en serbe. L'accent français est défini comme *accent d'intensité* (différent des accents anglais, allemand ou russe, auxquels on attribue le nom de *dynamique*) et cumulatif (qui regroupe plusieurs unités lexicales sous un seul accent), tandis que l'accent serbe est désigné comme mélodique, étant donné que, outre l'intensité et la quantité, il est marqué par un ton montant ou descendant.

Ce texte essaie de trouver, dans les deux systèmes tout à fait différents, quelque trait commun, pour faciliter l'acquisition du système prosodique français aux sujets parlants dont la langue maternelle est le serbe.

Mots clés: linguistique appliquée, phonétique, phonologie, accent, prosodie

UDK: 804.0:805.0–52

ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ У ФРАНЦУСКОМ И ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Мр Драгана Дробњак

РЕЗИМЕ

Предмет овог рада јесу лажни пријатељи у француском и италијанском језику.

Лажни пријатељи су речи које мешамо било због идентичности у изговору (хомонимија), мање или веће сличности (паронимија), синонимије или неког другог разлога. Постоје морфолошки, лексичко-синтаксички, семантички и стилистички лажни пријатељи.

Кључне речи: лажни пријатељи, француски, италијански

Појам лажни пријатељи први пут су употребили Кеслер (Koessler) и Дерокињи (Derocquigny) 1931. године, а контрастивно проучавање ове појаве познато је у науци о језику од тридесетих година овог века.

Лажни пријатељи су речи сличних или идентичних облика у различитим језицима, али са значењем сасвим другачијим од значења речи на које личе. Ове речи се често употребљавају погрешно услед истог изговора (хомонимија), услед мање или веће сличности (паронимија), услед синонимије или неког сасвим другог разлога.

Лажни пријатељи могу да се појаве у свим областима, на свим језичким нивоима, те разликујемо морфолошке, лексичко-синтаксичке, семантичке и стилистичке лажне пријатеље.

Морфолошки лажни пријатељи настају услед неасимиловања у оквиру језика примаоца, а као последица се јавља промена граматичке природе.

Поједине речи се понашају као прави пријатељи у неким контекстима, док у синтагми губе ту функцију, јер их окружују речи са којима су у другачијем семантичком односу. Тако настају лексичко-семантички лажни пријатељи, а да би се они избегли неопходно је наглашавати колокацијски потенцијал, тј. могућност комбиновања са другим речима и стварање лексичких група у којима одговарајућа реч има нову семантичку димензију.

Речи које су сличне или идентичне на површинском нивоу (нивоу знака), а у извесној мери различите на дубинском (нивоу означеног), представљају семантичке лажне пријатеље. Ове речи су преласком у други језик доживља-

вале велике, и често тешко објашњиве семантичке промене. Прелазећи из специфичне у општу употребу, реч проширује семантичко поље примајући ново значење које не постоји у изворном језику. Удаљавање значења неке речи од значења које је имала у изворном језику, проузрокује промене у судару са другим језиком, те тако и настају семантички лажни пријатељи. Реч у реченици може да звучи јасно и прихватљиво, иако је погрешно преведена под утицајем лексема парњака у језику примаоцу. До промене значења речи, добијања новог значења, непостојећег у изворном језику, долази и услед учестале употребе исте речи у различитим контекстима новог језика.

Речи које имају сличне или идентичне површинске структуре, а различите дубинске структуре, чине стилистичке лажне пријатеље. До диференцијације између површинске и дубинске структуре долази услед многих културних, социјалних и других фактора који утичу на промене значења речи које прелазе из једног језика у други, тако да у једном језику могу да имају неутрално значење, а у другом могу да буду маркиране.

Стилистичке разлике су чест извор стварања лажних пријатеља, јер говорник једног језика спонтано подлеже утицају матерњег језика када су у питању паралелне лексеме.

Двојезични речници нису стилистички толико богати да могу да поможу преводиоцу. Језик се много динамичније развија него што се пишу и штампају речници. Речи не могу правилно да се разумеју уколико су одвојене од културних феномена чији су оне симболи. Неопходно је да се добро познаје менталитет народа са чијег језика се преводи, јер се менталитет једног народа рефлектује у његовом језику.

Поред лажних пријатеља постоје и прави пријатељи, где се полази од идентификације на нивоу знака који делује у оба смера: у смеру енкодирања или израза и у смеру декодирања или разумевања. Нема тешкоћа ни на плану декодирања нити енкодирања, као што не постоји ни лексичка интерференција, што олакшава учење страних језика.

У овом раду биће приказани најчешћи лажни пријатељи у француском и италијанском језику.

француска реч	лажни пријатељ у италијанском (у загради се налази одговарајући превод италијанског лажног пријатеља на француски) одговарајућа реч у италијанском	одговарајућа реч у италијанском
------------------	--	------------------------------------

accident	accidenti! (zut!)	indicente
affliction	affissione (affichage)	afflizione
auberge	albergo (hôtel)	locanda
amasser	ammazzare (tuer)	ammassare
assez	assai (beaucoup, très)	abbastanza
atterrir	atterrire (terroriser)	atterrare
bénévole	benevolo (bienveillant)	volontario
brave	bravo, a (doué, e)	coraggioso
brute	brutto, a (laid, e)	bruto

bougie	bugia (mensonge)	candela
cadre	quadro (tableau)	cornice
caleçon	calzoni (pl.) (pantalon)	mutande (pl.)
caméra	camera (chambre)	cinepresa
cancro	cancro (cancer)	asino
cantine	cantina (cave)	mensa aziendale
discrètement	discretamente (raisonnablement, convenablement)	con discrezione
état	età (âge)	stato
fantaisie	fantasia (imagination)	capriccio
fermer	fermare (arrêter)	chiudere
filleul	figliolo (fils)	figlioccio
firmé	firma (signature)	ditta
forestier	forestiero (étranger)	forestale
fortune	fortuna (chance, fortune)	ricchezza, fortuna
fulminer	fulminare (foudroyer)	infuriarsi
gare	gara (épreuve, concours)	stazione
gâteau	gatto (chat)	dolce, biscotto
incubation	incubo (cauchemar)	incubazione
lèpre	lepre (lièvre)	lebbra
longtemps	lontano (loin)	a lungo
lourd	lordo (brut)	pesante
mai	mai (jamais)	maggio
manche	mancia (pourboire)	manica
marchepied	marciapiede (trottoir)	scaleo
morbide	morbido (doux, tendre)	morboso
notice	notizia (nouvelle, note)	avvertenza, istruzioni per l'uso
ombrelle	ombrello (parapluie)	ombrellino
palace	palazzo (immeuble, palais)	albergo di lusso
piquer	picchiare (frapper)	pungere
piller	pigliare (prendre)	saccheggiare
poltron	poltrone (paresseux)	vigliacco
poltron	poltrona (fauteuil)	vigliacco
prêt	presto (tôt)	pronto
primevère	primavera (printemps)	primula
radis	radice (racine)	ravanello
se régaler	regalare (offrir)	deliziarsi
régal	regalo (cadeau)	leccornia
regard	riguardo (précaution, égard)	sguardo
robe	roba (affaires)	vestito
salir	salire (monter)	sporcare
salut	salute (santé)	salvezza
syndicat	sindaco (maire)	sindacato, consorzio
station	stazione (gare)	fermata, stazione
stupéfiant	stupendo (superbe)	stupefacente
subitement	subito (sur-le-champ)	improvvisamente

tourner	tornare (retourner)	girare
traire	trarre (extraire)	mungerе
truffe	truffa (escroquerie)	tartufo
verdure	verdura (légumes)	verde, vegetazione

На основу изнетог произилази да су интерференције разноврсне и да од њих прети опасност, како књижевним или стручним преводиоцима, тако и ученицима и студентима. Стога се ученицима препоручује да што раније почну да правс речникс лажних пријатеља и да бележе читаве речнице да би илустровали употребу речи у контексту и да би боље уочавали разлике на семантичком плану. Овакав начин усвајања речи мотивисао би ученике за дубље интересовање за превођење, као и студиозније понирање у нијансе семантичке проблематике. У настави би увек требало поћи од правих пријатеља, односно речи које су сличне или идентичне и имају исто значење, а затим поступно прелазити на терен колокацијског потенцијала и на дивергенцију значења лексема, било да је реч о рестрикцији или екстензији семантичког поља.

Постојање доброг двојезичног речника олакшало би студентима, тумачима, преводиоцима, као и свим љубитељима и познаваоцима француског и италијанског језика учење, изражавање, употребу ових језика. Дефиниција лексичког поља речи требало би да обухвата:

- зону поклапања, тј. правог пријатеља или непостојање те зоне;
- зону интерференције, тј. лажног пријатеља;
- зону посебног значења и
- разилажење у грађењу синтагми.

ЛИТЕРАТУРА

- Grevisse M.: *Le bon usage*, Paris, Duculot, 1993.
Dictionnaire des difficultés de la langue française, Paris, Larousse, 1994.
 Colignon J-P., Berthier P-V.: *Lexique des Faux amis*, Paris, Hatier, 1985.
 Nide, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard, 1976.
 Dardano M., Trifone P.: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*, Bologna, Zanichelli, 1989.
 Sansini M.: *Il sistema della lingua*, Milano, Arnoldo Mondadori Scuola, 1992.
 Клајн И.: *Услови за асимилацију сјираних речи*, Анали Филолошког факултета, Београд 1966.
 Ивир В.: *Теорија и техника превођења*, Сремски Карловци, Центар Карловачка Гимназија, 1978.

Dragana Drobnjak, M. A.

LEX FAUX AMIS EN FRANÇAIS ET EN ITALIEN

Résumé

Ce texte porte sur les faux amis en français et en italien.

Les faux amis sont des mots qu'on emploie l'un pour l'autre, qu'on confond ou dont on intervertit les sens, que ce soit à cause d'une identité de prononciation (homonymie), d'une ressemblance plus ou moins proche ou plus ou moins éloignée (paronymie), d'une synonymie approximative, ou pour toute autre raison. On distingue les faux amis morphologiques, lexico - syntaxiques, sémantiques et stylistiques.

Mots-clés: faux amis, français, italien

UDK: 882.09 Puškin

ПУШКИН У „ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ” – ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1946-2000) –

Поводом стоседамдесетогодишњице Матице српске

Проф. др Бољдан Косановић

САЖЕТАК

У овом прилогу реч је о рецепцији Пушкиновог дела у послератним свескама „Летописа Матице српске” (1946-2000). (Период од покретања овог часописа па до Другог светског рата [1825-1941] обрадили смо раније, у часопису „Славистика”, Београд, 2001, књ. V). Прикупили смо, система-тизовали и анализовали књижевнокритичке текстове о Пушкину и преводе његових дела у часопису-доајену српске и европске публицистике уопште.

Кључне речи: Пушкин, „Летопис Матице српске”, рецепција руске књижевности, превођење руске књижевности.

Познато је: „Летопис” је био претеча Матице српске, најстарије и једне од најугледнијих културних и научних институција код Срба. Исто тако је добро знано да се „Летопис” као периодик дичи својим континуитетом. Наиме, од 1825. године до данас он није излазио само у ретким краћим интервалима: кад је био забрањен од стране цензуре (1825-1836) и у време револуције (1848-1849) и ратова (1914-1921; 1941-1945). Сасвим природно, рад Матице српске и њеног „Летописа” је обновљен и прве послератне 1946. године. У уводнику првог броја обновљеног часописа стајале су за то доба уобичајене полетно-егзалтиране речи:

„У таквим приликама, у тренуцима стваралачког славља и у временима свечаности изграђивања и обнављања опустошене Домовине, обнавља се и рад Матице српске, која ће тражити и проналазити најбоље путеве и средства за остваривање задатака стављених пред Матицу током двадесет година. Велико наслеђе прошлости – Музеј, Библиотека и Летопис – очекује да буде прилагођено потребама данашњице”.¹

На овом месту ваља посебно истаћи да је у новијем периоду позиција „Летописа” битно другачија. Он је сада један од многобројних часописа у змљи и један од неколиких у Новом Саду.

¹ Живан Милисавец: *Тражење и сналажење. – Пред обномом културног рада. „Летопис МС”, 1946, књ. 365, св. 1-2, с.2.*

1. Књижевнокритички текстови о Пушкиновом животу и раду

У складу са кованим у Другом светском рату „братством по оружју” и историјско-политичком ситуацијом, у првим послератним годинама у југословенској публицистици, па и целокупном издаваштву уопште, највише пажње се посвећује совјетским писцима (Александар Фадејев, Николај Тихонов, Канстантин Симонов, Јевгениј Петров, Борис Горбатов, Леонид Леонов, Василиј Гросман, Јуриј Јановски, Всеволод Иванов, Михаил Шолохов, Максим Горки, Вера Панова и др.),² па тек онда руској класичној литератури. Али, и у оваквој констелацији Пушкин је незаобилазно име у нашој периодици, дакле и у „Летопису”.

Већ у 2. свесци послератног „Летописа” објављен је дужи (на 20 страна) прегледни чланак совјетског академика Николаја Пиксанова: *Велика руска књижевност*.³ Био је то, у духу тога доба, силно идеологизовани текст, са екскурсима у руску историју и обиљем цитата, најпре из Маркса, Енгелса и Лењина, затим и из Бељинског, Чернишевског и Доброљубова.

Али, у историјату идеја, заправо идејних струјања у руској књижевности, присутан је, дабоме, и Пушкин:

„На примеру Пушкиновом Горки је показао да писац који има богато познавање живота, који је тако рећи претоварен искуством, излази у својим уметничким уопштавањима из оквира класне психике, узвишује се изнад тенденција класике – и објективно нам слика своју класу”. „Пушкин је” - вели даље овај аутор, „осећао да су за њега интереси целе нације виши од интереса самога племства”, а „његово лично искуство било је обимније и дубље него искуство племићке класе”.⁴

Пиксанову је Пушкин послужио као *пример демократијизма* руске књижевности. Пушкином се илуструју и други тада веома распрострањени стереотипи: *рада* („Пушкин је ватрено говорио о *пламену рада*, о раду као награди”, с. 125), *револуционарности* („Пушкин и Грибоједов ишли су раме уз раме с *дскабристима*”, с. 128), *красације њоизивног јунака међу женама* („Са огромном осетљивошћу и проницљивошћу саздани су ликови Татјане Ларине и Мапе Мионове”). Најзад, истиче аутор, совјетска литература сведочи о поштовању Пушкиновог наслеђа као нераскидиве традиције. Он је истовремено образац техничког стихотворног мајсторства руских уметника речи и први руски поета који је успешно баштинио западноевропске утицаје, да би се доцније за њега, Тургенјева, Достојевског и Толстоја заинтересовао Запад.

Стодесета годишњица Пушкинове смрти обележена је у „Летопису” преводима – одломака из чланака Висариона Бељинског о Пушкину и препевом Љермонтовљеве песме *О Пушкиновој смрти*.⁵

² Станислав Бајић: *Преглед издавачке делатности после ослобођења*. „Летопис МС”, 1946, св. 1-2, с. 147.

³ Превод Живојина Бошкова. „Летопис МС”, 1946, књ. 359, св. 2, с. 121-141.

⁴ Исто, с. 124.

⁵ В. Г. Бељински: *Александар Сергејевич Пушкин*. -Одломци-. Превео с руског Ж[ивојин] Б[ошков]. „Летопис МС”, 1947, књ. 360, св. 3, с. 162-171; М. Ј. Љермонтов: *О Пушкиновој смрти*. Препевао с руског Б [ожидар] К [овачевић]. Исто, с. 172-174.

Стопедесетогодишњица Пушкиновог рођења пропраћена је у Југославији одговарајућим манифестацијама: свечаним академијама у песникову част, штампањем нових и старих превода његових дела те и написа о његовом животу и раду. У циљу бољег упознавања наших читалаца са биографијом највећег руског песника загребачка Матица хрватска штампала је књигу Ивана Новикова: *Пушкин у Михајловском*, у преводу Романа Шоварија. Пушкинове стихове које је цитирао совјетски аутор превео је познати песник Густав Крклец. У „Летопису Матице српске” објављен је приказ овог издавачког подухвата, из пера П. Адамовића. Приказивач се похвално изразио о Новиковљевој књизи, сврставајући је у ред успешних романсираних биографија које „на научно-документованом материјалу приказују живот истакнутих људи једне епохе”.⁶ Пошто се укратко задржао на неким детаљима из Пушкиновог „северног прогонства” који су предмет пажње ове књиге, Адамовић с правом истиче да је и поред свега, Пушкиново принудно и горко бављење у Михајловском повољно утицало на његов књижевни рад, развило његове духовне снаге и резултирало значајним остварењима (међу њима четири певања романа *Јевђење Оњегин* и драма *Борис Годунов*). Закључак о овој књизи је позитиван, јер се сматра да је „грађена солидно, без произвољних нагађања, на основу архивске грађе, писама Пушкинових, успомена, она осветљава и продубљује лик Пушкинов”.⁷

Комплетирајући увид хрватских и српских читалаца у Пушкиново стваралаштво, загребачки издавач „Зора” је објавио, 1954. године, први превод путописно-мемоарске прозе *Пушовање у Арзрум*. И излазак ове књиге пропраћен је у „Летопису” одговарајућим приказом. Милош Бандић не крије своје одушевљење овим делом када га, са извесном дозом претеривања, сврстава „међу најсавршеније образце Пушкинове прозе”.⁸ Бандић најпре коментарише животне околности у којима је писац обавио ово своје путовање 1829. године, да би о њему писао шест година доцније. Он лапидарно али помно анализира Пушкинов хибридни текст, истичући његову реалистичност и критику поретка ствари, а међу формалним ознакама – богату асоцијативност, присуство реминисценција из књижевности и сликарства, те и вешто структурирање драмског и хуморног ткива. Међу најужбудљивије и најпотресније странице убројио је оне у којима Пушкин пише о свом случајном сусрету са земним остацима Александра Грибоједова. Препоручујући *Пушовање у Арзрум* нашим читаоцима, Бандић каже:

„Његова проза има класичну сажетост, мирноћу, једноставност, она је сва у благом таласању, преливима, у лаком, скоро неосетном пулсирању реченица, лаганих и прозирних. Пушкин није тражио бизарности, ексцентричне детаље, раритете; он је путовао, гледао и непосредно бележио утиске. Моћ песника, укус, интелигенција били су ту да спрече и одстране баналност и површно, каприциозно белешкарење. Ненаметљиво субјективни тон и антич-

⁶ П. Адамовић: *Иван Новиков – Пушкин у Михајловском*. „Летопис МС”, 1949, књ. 364, св. 5, с. 316.

⁷ Исто, 317.

⁸ М.И.Б.: *Пушкин пушовањем*. „Летопис МС”, 1954, књ. 374, св. 5, с. 419.

ка једноставност и лапидарност израза, описа, пејзажа дају нарочиту чар овој Пушкиновој прози”.⁹

Фердинанд Маслић, иначе познати хрватски пушкинолог, похваљен је за одличан превод.

Године 1952. београдска „Култура” је објавила књигу познатих чланака Висариона Белинскога – *Дела Александра Пушкина*, у преводу Даринке Стојановић, Блажа Вукићевића-Сарапа и Драгише Живковића, који је уједно био и редактор целокупног издања. Ову књигу је у „Летопису” приказао Лав Захаров. Он је одмах на почетку истакао да су међу критичарима револуционарне демократије у предратној Југославији Чернишевски и Писарев (донекле и Доброљубов) били познатији од Херцена и Белинског. „Тек после ослобођења дела Белинског заузела су код нас оно место које заслужују”, – констатује Захаров. Он истиче да је Белински у својих једанаест чланака о Пушкину „дао не само оцену већ умногоме извршио и корениту ревизију књижевних вредности”, да је као нико пре њега осетио преломни карактер Пушкинове делатности. У заслуге му убраја и то што је према великом генију умео да буде и критичан, будући да га је мерио највећим поетским мерилима. Захаров исто тако примећује и да су неке оцене Белинскога или спорне (о драми *Борис Годунов*), или недовољно развијене (у последњим чланцима).¹⁰

Преко приказа својих критичара „Летопис” је редовно пратио и нове преводе Пушкинове поезије – трагедије *Моцарти и Салери*, затим *Малих трагедија* у целини, поема *Полтава* и *Руслан и Лјудмила*, као и нови превод романа *Јевгениј Онегин*.

Приказујући издање једночинки деветорице познатих руских писаца („Савез културно-просветних друштава Војводине”) Захаров је сматрао да је у њега непотребно унета и Пушкинова „мала трагедија” *Моцарти и Салери*. Додуше, она јесте веома значајна, али је изузетно тешка за извођење, па стога није упутно њено препоручивање аматерским позориштима.¹¹

Мирко Бањевић је приказао „Нопоково” издање *Малих трагедија* у преводу Лава Захарова. Поред *Вилхелма Њердиче*, *Моцартиа и Салерија*, *Каменог го-сита* и *Гозбе за време куће*, у овом издању је штампана и недовршена драма *Русалка*, тако да је, уз раније преведеног *Бориса Годунова*, српском читаоцу сада омогућен потпун увид у Пушкиново драмско стваралаштво. Бањевић је лепо формулисао основне мотиве свих пет Пушкинових драма, истакавши да је њихова заједничка карактеристика „шекспировска реалистичност, а у исто вријеме и фантастика, која опет има за подлогу реалне, стварне људске односе и околности”.¹² Занимљиво је Бањевићево запажање како је Пушкин у поетском промишљању подсвесних драмских нагона *ижење за моћи и осећања инфериорности* антиципирао она психолошка стања модерног човека којима ће се психологија почети бавити знатно после њега. За превод Лава Захарова речено је да је „тачан и углађен”.

⁹ Исто, с. 420.

¹⁰ Лав Захаров: В. Г. Белински: *Дела Александра Пушкина*. „Летопис МС”, 1952, књ. 370, св. 3, с. 200-203.

¹¹ Лав Захаров: *Акћовке руских аутора*. „Летопис МС”, 1951, књ. 367, св. 3, с. 254.

¹² Мирко Бањевић: А. С. Пушкин: *Мале трагедије*. „Летопис МС”, 1955, књ. 367, св. 6, с. 631-632.

Пети по реду српскохрватски превод *Полтаве* (не рачунајући два превода фрагмената) прокоментаришао је у педесетим годинама веома активни критичар Лав Захаров.¹³ Он најпре говори о самој Пушкиновој поеми коју, и поред њених извесних фабуларних блискости са Бајроповим спевом, сматра једном од најоригиналнијих и најзрелијих творевина рускога барда. Поема је обележила Пушкинов преокрет од романтизма ка реализму. Захаров се приклонио устаљеним, помало и стереотипним, тумачењима поеме по којима је у њеном средишту љубавни однос између Мазепе и Марије (став који у доброј мери заклања основни ауторски идејни постулат експлицитније поетски промишљен у моту и трећем делу поеме), тако да је

„сама садржина поеме наметнула извесну једностраност у сликању Петра Првога. Он је дат само у сукобу са снагама туђинске најезде, а не и у свој целовитости своје природе, активне и снажне, али сурове, необуздане и деспотске”.¹⁴

Две трећине ове рецензије посвећено је анализи прелома *Полтаве* којој је сачинио Милорад Павић (овде грешком два пута, на стр. 199 и 200, именован као *Милан Павић*). Пошто је у поговору овог издања Ђорђе Живановић анализирао све наше дотадашње преводе *Полтаве* и утврдио да је Павићев најтачнији и најближи руском изворнику, Захаров је најпре изложио своје неслагање са таквом оценом. Он ће рећи да додуше спољашња тачност и јесте постигнута, али да нису довољно успешно испоштована унутрашња сазвучја оригинала, јер није достигнута кристална прозрачност, нити, пак широка и богата скала лирских и драмских акцената Пушкинових стихова. Да би доказао своје тврдње, критичар је само навео три сегмента превода. Јасно је, међутим, да овако уопштене оцене не делују уверљиво, будући да се могу односити на сваки прелев. Јер, поставља се логично питање: да ли је уопште могуће прелевом достићи оригинал?! Сем тога, из Захаровљевих закључака провејава доцирање можда помало и сујетног колеге-преводиоца:

„Ако се касније буде поново посветио сложеном задатку *Полтаве*, Милан [ици! – треба Милорад] Павић ће можда успети да да знатно бољи, Пушкину много ближи прелев – прелев за који би се заиста могло рећи да је увео Пушкинову поему међу српске читаоце”.¹⁵

Пет година доцније Захарову се пружила прилика да поздрави наговештене Павићеве преводилачке могућности, у белешци поводом његовог превода *Јевђењја Оњегина*:

„Данас се тај наговештај претворио у стварност, у преводилачко дело које заслужује да му се ода признање, утолико пре што је реч о песничкој репродукцији *Јевђењја Оњегина*, врхунског достигнућа Александра Сергејевича Пушкина. Ова или она решења у оквиру Павићеве репродукције могу да буду спорна и изложена критици, али је несумњиво да је пред нама не само најбољи међу досадашњим српскохрватским преловима прослављеног романа у сти-

¹³ Лав Захаров: А. С. Пушкин: *Полтава*. (Ново поколење, Београд 1952). „Летопис МС”, 1952, књ. 370, св. 3, с. 199-200.

¹⁴ Исто, с. 199.

¹⁵ Исто, с. 200.

ховима, већ и превод који се, ван оквира поређења са ранијим преводима истог дела, мора оценити као несвакидашњи успех".¹⁶

И даље:

„Вредност Павићевог превода не заснива се, паравно, само на његовим версификационим обележјима. Својом песничком репродукцијом Пушкиновог ремек-дела Павић се афирмисао као веома даровит, сналажљив и савестан преводилац, као књижевни радник који уме да извлачи реалне закључке из пређашњих успеха и неуспеха, како властитих, тако и туђих".¹⁷

Немајући потребе да већ одлично обавештеној српској читалачкој публици тумачи Пушкинов роман у стиховима, Захаров се определио да јој протумачи његов превод. Одмах да кажемо да је то урадио веома квалификовано. Истакавши да је реч о великој поезији која је редовно тешко преводљива, сем тога још и о посебној врсти стиха – тзв. оњегинској строфи, Захаров хоће да каже да је за овакав преводилачки подухват било потребно велико знање и умеће, мукотрпан рад. Поткрепивши то неколиким примерима, Захаров показује да је преводилац Павић добро уочио све формалне и садржинске параметре романа, његов језички и музичко-версификаторски склоп, показавши танано осећање уметничке мере и књижевног укуса у неопходним одступањима приликом претакања Пушкиновог ремек-дела. Критичару се наметнуло поређење Павићевог превода са преводима претходника - Шпире Димитровића Котаранина, Ивана Трнског, Ристе Одавића и, посебно, временски најближег превода Томислава Припића (Загреб, 1955). Наравно, поређење иде у корист Павића и његових решења. У својој аргументованој анализи Захаров се није само задржао на хвалоспевима: указао је и на неке слабије преведене стихове. Али, у целини Павићев превод је оцењен као течно и читљиво-пушкински интониран. Он је, сматра се, проширио круг успешно преведених Пушкинових дела на српски језик, сугеришући тако могућност скорог штампања Пушкинових *Избраних дела* – за којима се поодавно осећала потреба. Све у свему, овај преводилачки подухват је прихваћен као крупан успех српског преводилаштва.

Исти критичар је у „Летопису” приказао и нови препев поеме *Руслан и Лјудмила*, који је објавио Никола Бертолино на Цетињу („Народна књига”), 1954. године. Он се најпре потрудио да ову Пушкинову посму-бајку смести у књижевноисторијски контекст. Захаров ће рећи да са временске дистанце ово дело младог Пушкина сагледава као „редак и веома значајан књижевнички подвиг”.¹⁸ Захаров сматра да фолклорна фабула с чаробњаковој отмици лепе кнегиње Лјудмиле и њеном спасавању од стране заљубљеног, благородног и одважног Руслана заправо и није нудила велике могућности.

„Ипак, Пушкин је и у оквирима те фабуле развио песничко приповедање такве вредности и таквих обележја да је задао веома осетне ударце све-

¹⁶ Л. Захаров: *Оњегин у новом преводу. Евџеније Оњегин. Препевао Милорад Павић. Народна књига, Београд 1957.* „Летопис МС”, 1958, књ. 382, св. 4, с. 402.

¹⁷ Исто, с. 404.

¹⁸ Биће да овде Захаров алудира на познати биографски факат: саслушавши Пушкиново читање поеме, Жуковски му је поклатио своју слику са натписом: „Победнику-ученику од побеђеног учитеља, оног великог дана када је завршио своју посму *Руслан и Лјудмила*, 26. марта 1820, Велики петак”.

му старом и супстински дотрајалом. Укочена, ограђена од свега живог и делатног, кочоперна и упорна у одбрани свог уског простора, руска поезија тога доба покушавала је да се брани од Пушкиновог посредног напада, те је поема *Руслан и Људмила* обасута заједљивим примедбама и пакосним питањима упућеним аутору”.¹⁹

И Бељински је потценио уметничке квалитете Пушкиновог списког првенца – сматра Захров. И српским читаоцима је ова прва руска национална поема дуго била непозната, све док је 1904. године није превео Драгутин Илић. Анализирајући овај препев Захров налази да је он „доста жив, речит, али не и беспрескоран одраз изворника”, те да се и поред неких недостатака „може сматрати прилично успелим”.²⁰ Поредећи иста репрезентативна места у тек изашлом преводу Николе Бертолина, критичар закључује:

„Оба препева – ако их посматрамо у целини, сводећи њихове добре стране и слабости на коначан утисак – имају неоспорне вредности, сваки према условима и захтевима времена у којем се појавио. Ниво Бертолинова препева ипак није тако висок да би се задатак репродуковања поеме *Руслана и Људмиле* могао сматрати решеним”.²¹

У подужем периоду од краја педесетих па све до почетка деведесетих година у „Летопису” не срећемо критичке текстове о Пушкину. У деведесетим годинама налазимо низ преведених огледа, и то све одреда веома угледних аутора.

Најпре је, 1991. године, објављена анализа руског пушкинолога Д. Н. Медриша Пушкинове *Песме о Црном Ђорђу*, у преводу Добрила Аранитовића.²² Полазећи од негдашњих похвалних речи *Песам Зайадних Словена* који им је упутио Достојевски, Медриш предлаже њихово поновно ишчитавање. Медриш је добро проучио литературу о датој проблематици. Задржавши се на личности Карађорђа Петровића, он покушава да одговори на питање зашто је по Пушкину Карађорђе убио оца, а не – како је историјски тачно – очуха. Он мисли да је Пушкин погрешан податак преузео из путописа Д. Н. Бантиша Каменског: *Пушовање у Молдавију, Влаику и Србију* (1810). (Узгред ову претпоставку је, колико нам је познато, први изнео код нас Кирил Тарановски). Вредно помена је међутим, тумачење Медриша по коме стихови *Поџанским се разлейише градом, / Развалише њу џамницу мрачну...* – забележени на полеђини песме-посланице А. П. Керн (1820) - представљају препев из српског фолклора, што онда значајно помера сазнања о Пушкиновом интересовању за српске теме. Увидом у књиге из своје библиотеке везане за српску историју и културу, али и у непосредном разговору са српским устаницима (кад је борио у Бесарабији), Пушкин се могао обавестити да Карађорђе није оцеубица, али је ту верзију прихватио у својој песми, како сматра Медриш, из уметничких разлога: сукоб најближих крвних сродника у функци-

¹⁹ Леп Захров: *Прва Пушкинова поема и два њена прейева из 1904. и 1954. године*. „Летопис МС”, 1955, књ. 375, св. 3, с. 275.

²⁰ Исто, с. 276.

²¹ Исто, с. 277.

²² Д. Н. Медриш: *После пушба. Пушкинова Песма о Црном Ђорђу*. „Летопис МС”, 1991, књ. 447, св. 5, с. 770-779.

ји је експресивне драматике и трагике догађаја. Изворе овакве врсте трагедије руски критичар је документовано тражио у фолклору, првенствено српском и црногорском. Ми бисмо са своје стране приметили да је притом сасвим изгубио из вида да је то, на пример, и чест библијски мотив.

Године 1995. у „Летопису” је штампан преведени есеј Инокентија Аненског, под насловом: *Симболи лейоџе код руских њисаца (из друже књиже одраза)*. У овом занимљивом тексту Аненски је једну страницу посветио и Пушкиновој концепцији лепоте, а ту је концепцију, опет, сажео у свом почетном исказу:

„Лепота је за Пушкина била нешто *самодовољно и ведро-равнодушно* према људима”.²³

Да би засновао своја, мора се рећи, парадоксална запажања Аненски се позвао на јунаке Пушкинових дела (Черномор–песник, Људмила, Татјана, Оњегин, Марина Мнишек, Дон Жуан, Русалка), али и на животопис самог песника. По њему, љубав је феномен који има тенденцију да се прикаже као независан, равнодушно-хладан према људима. Отуд:

„Пушкинова љубав према супрузи била је финалс или, тачније, животна реализација оног погледа на лепоту који се провлачи кроз сву његову поезију. Пушкин је исто тако мало и непотпуно располагао тим блиставим равнодушјем, том самодовољном и хладном лепотом, као и његови јунаци. И смрт је у право време ослободила Пушкина од најстрашнијег могућег разочарења”.²⁴

Године 1998. „Летопис” је донео есеј Михаила Епштајна: *Сињавски као мислилац*.²⁵ Прско његовог трећег поглавља наш читалац се могао упознати са Епштајновим занимљивим тумачењем контроверзне књиге Сињавског *Шејње с Пушкином*, у кључу постмодернистичког текста. На јеретичко-демитологизаторском и остракистичком приступу Сињавског „светињи међу руским песницима” нећемо се више задржавати, будући да би то био „Пушкин из треће руке”.

Обимна студија немачког слависте Волфа Шмида о *Пиковој дами* је, чини се, досад најквалитетнији текст о Пушкину објављен у „Летопису” од његовог постојања. То је, у ствари, једна зналачка семиотичко-структуралистичка микроинтерпретација метатекстуалних нивоа знамените Пушкинове приповетке. Студија је подељена на три методолошки једнако инспиративна дела.²⁶ У *првом* је реч о тексту *Пикове даме* и његовим (суб)дискурсима. У делу се преплићу, међусобно поигравају и конкуришу, не укидајући се, картарошко-хазардски дискурс, цифарска кабаљистика, масонски сижс, језик књижевности страве и ужаса, дискурс метаморфозе, сентиментална литература, језик еротике и религиозни дискурс. *Други део* ове студије посвећен је тумачењу епиграфа појединих поглавља приповетке. Они припадају врсти ван-

²³ Инокентиј Аненски: *Симболи лейоџе код руских њисаца*. Превела с руског Драгиња Рамадански. „Летопис МС”, 1995, књ. 455, св. 1, с. 119.

²⁴ Исто, с. 120.

²⁵ „Летопис МС”, 1998, књ. 462, св. 3, с. 264-269.

²⁶ Вид. Волф Шмид: *„Пикова дама” као мейнштемска новела*. Превела с руског Драгиња Рамадански. „Летопис МС”, 1999, књ. 463, св. 6, с. 866-902.

књижевних, прозаичних епиграфа. Ти епиграфи додуше најављују битне теме, али њихова функција није толико садржинска (тривијалне теме супротстављене фантастици) колико жанровска (указивање на жанровску комуникацију на француском језику, као дискурсу оновременог руског високог друштва). *Трећи део* Шмидовог рада посвећен је сижејно-нараторолошкој улози дискурса *Пикове даме*. Ту се одгонетају такви кодови дискурса као што су: жанрови анегдоте, бајковитости, чуда и тајне, затим казивачки стил наговештавања, онтолошке карактеристике картарошке игре (игре фараона посебно), митолошки дискурс (временна грофица као богиња Венера и изазивање богиње Фортуне), нараторолошки статус уметничког времена, крсирање lika Хермана као инжењера и опседнутог женика и сл.

Ауторово полазиште да у *Пиковој дами* „водећу улогу имају међужанровске и интердискурсивне везе” потврђује се и у закључку. Критичар је пратио и покушао да дешифрује богату пишчеву игру онтолошке амбивалентности. Он настоји да докаже како је за Пушкина карактеристична двострука мотивика. По њему сви детаљи овог дела се дају читати у кључу реално / фантастично, а опет у равнотежи сучељених мотивација, неодређености и отворености варијација карактера јунака.

Оглед Лава Шестова, писан поводом стогодишњице Пушкиновог рођења, преведен је код нас равно сто година касније и садржи у себи многе одлике комеморативне пригодности.²⁷ У њему доминира усхићено величање Пушкина као националног *creatora mundi*. Већ на почетку огледа стоји записано:

„На земљи људске руке још нису саздале храм који би се могао упоредити по својој лепоти с великом душом Пушкиновом”²⁸

Ламентирајући над Пушкиновом злехудом судбином, Шестов подсећа да је руски песник убијен у тридесетседмој години живота, дакле у животном добу у коме је Шекспир почео писати своја најбоља дела. У славу Пушкина наводи се и чињеница да су и Толстој и Достојевски, иначе писци веома популарни и утицајни на Западу, Пушкинова духовна деца. Почев од Пушкина руска литература учи људе човечности. Пушкин је идеалиста (у смислу одбране темељних идеала) који је прокрчио пут реализму у руској књижевности. Отуд Шестов нешто детаљније образлаже, како он то вели, моралну победу Татјанс над Оњгином, као „симболички изражену победу идеала над стварношћу”,²⁹ па су почев од ове Пушкинове јунакиње многи женски ликови руске литературе „моралне судије и бакље у животу”. Достојевски, коме се не може порећи способност дивинације, назвао је Пушкина „свечовеком”. У завршном акценту свога написа Шестов се идеалистички нада да ће такви људи загосподарити целим светом.

Куриозитет своје врсте представља чињеница да се на први оригинални послератни оглед о Пушкину неког српског аутора чекало дуго, све до новијих дана, тј. до краја деведесетих година. Био је то есеј Драгиње Рамадан-

²⁷ Вид. Лав Шестов: *Пушкин*. Превео с руског Добрило Аранитовић. „Летопис МС”, 2000, књ. 465, св. 3, с. 253-264.

²⁸ Исто, с. 253.

²⁹ Исто, с. 259.

ски, који се бавио испитивањем *теме лудила код Пушкина и Бродског*.³⁰ Упоредна анализа Драгиње Рамадански показује да је Александар Пушкин послужио nobelовцу Јосифу Бродском као „големи предтекст” за његов третман теме лудила. Ауторка се прихватила задатка да испита интелектуалне односе између Пушкинове песме *Лудила ме, Боже, ослободи!* и песама Бродског *Имали иша да се чује* и *Јесења звезда кад сване*. Поређење је занимљиво, мада му се може приговорити да је увођење друге песме Бродског у овај дискурс спорно, будући да у њој заправо и нема мотива лудила, а позивање на реч *чeмep(ник)* као на глобални симбол противотрова за лудило = очај, самоћа = изопштеност из друштва = песничко дисидентство – делује доста натегнуто, или бар необавезно. За тему којом се бавимо много вреднија пажње је чињеница да је наша ауторка проницљиво скренула пажњу на потентност датог Пушкиновог текста. У свом препознатљивом апартном стилу она нам казује како „Пушкин лудило слика као обесни јуриш у ослобођени пејзаж, поредећи то ослобођено кретање са ковитлацем вихора који ломи, криши и слама”.³¹ Упутно је ауторкино указивање на Пушкинов интертекстуални однос према библијским псалмима, баш и као на паралелу са типологизацијом лудила коју даје Мишел Фуко. Подстицајно је, дакако, и указивање на Достојевског као на Пушкиновог баштиника, које се такорећи само по себи намеће. Нешто је спорнија теза да је *In vino veritas* Александра Блока „сурогат за лудило”.

Последњи у овом низу је чланак новосадског русисте Витомира Вулетића, објављен у јунском броју часописа за 1999. годину, поводом двестоте годишњице Пушкиновог рођења. Као такав он је усмено интерпретиран на посебно уприличеној академији у Матици српској.³² Као предложак за овај чланак послужио је ауторов универзитетски уџбеник: *Руска књижевност XIX века (Од Жуковског до Гођоља)*, штампан 1971. године у Београду. Његово поглавље *Александар Сергејевич Пушкин (1799-1837)* је аутокомпилацијом, најчешће сасвим буквалном, наравно уз редовно скраћивање и сажимање текста, сада пренето у „Летопис”, под новим, метафорично-алузивним насловом: *Пушкинов сјоменик нерукојворни*. Вулетићев приступ Пушкину би се могао окарактерисати као спој биографизма, есејистике (без икаквог помињања консултованих извора и литературе) и књижевноисторијског метода. С обзиром на већ изречене констатације, сада ћемо навести само неке тезе из овог чланка (односно поглавља књиге). Пушкин је „велики почтак руске класичне књижевности XIX века”. Његови главни претходници су Державин, Жуковски и Баћушков. Пушкин је своју рану лирику и јужне поеме писао под утицајем Бајрона, већ тада показујући свој дар за обликовање драмских сукоба. У *Јевђенију Оњегину* створио је тип „сувишног човска”. Период прогонства у Михајловско је и период стваралачког сазревања, са прекретничком историјском трагедијом *Борис Годунов* као главним делом. Велики књижев-

³⁰ Драгиња Рамадански: *Тема лудила код Пушкина и Бродског*. „Летопис МС”, 1998, књ. 441, св. 3, с. 439-445.

³¹ Исто, с. 441.

³² Вид. Витомир Вулетић: *Пушкинов сјоменик нерукојворни*. „Летопис МС”, 1999, књ. 463, св. 850-865.

ноисторијски значај имају поеме *Полтава* и *Бронзани коњаник*, бап као и прозна дела – збирка *Приповећке Белкина* и роман *Кајеџанова кћи*. Најзад, из за овај чланак посебно дописаних неколико реченица закључка испишуемо следеће:

„У каснијем развоју руске књижевности на њега [Пушкина – Б.К.] ће се позивати као на свог родоначелника све струје и сви правци. Од реалиста у најнепосреднијем и најдиректнијем значењу те речи, до модерниста и „чистих” песника сви су њега сматрали својим ослоном и упориштем. У његовом делу нашле су потпун израз најсложеније и најнапредније идеје епохе, њима је он умсо да удахне живи дух поезије. Он је у правом смислу речи својевремен, што значи и да је савремен”.³³

2. Преводи Пушкинових дела

Материјала за ово поглавље је мало. Једноставно, у послератном „Летопису Матице српске” штампано је само неколико превода Пушкинових лирских песама. У тражењу одговора на питање зашто је то тако – најпре треба имати у виду да су главна Пушкинова дела већ одраније била преведена на српскохрватски језик (нека и по више пута), па је у првој и другој послератној деценији тај списак само комплетиран. То су били предуслови за појаву *Сабраних дела Александра Пушкина* на српском језику, у редакцији Милорада Павића (Београд: „Рад” – Љубљана: „Дело”, 1972).

Прве Пушкинове песме преведене за „Летопис” после Другог светског рата су објављене 1947. године. Била је то, дакле, стодесетогодишњица песникове смрти. За ту прилику Живојин Бошков је превео песме *Сужањ* и *Анчар*.³⁴ Две године доцније, дакле поводом стодесетогодишњице Пушкиновог рођења, објављене су две сцене из трагедије *Борис Годунов* (1. Москва. Дом Шујскога. Шујски и многи ђосџи. Вечера; 2. Цареве одаје. Царевџ црџа земљојисну карџу).³⁵ Превод је пропраћен кратком подножном белешком која тумачи историјске околности радње саме трагедије.

А онда све до сада, што ће рећи до 2000. године, у „Летопису” није било превода Пушкинових умотвора. Заправо, строго гледано, постоји један једини изузетак. Наиме, за потребе своје анализе *џеме лудила код Пушкина и Бродског* Драгиња Рамадански је превела Пушкинову песму *Лудила ме, Боже, ослободи!* и тај свој превод инкорпорирала у текст есеја.³⁶

Међутим, у истој мери у којој је „Летопис” у датом периоду сиромашан преводима Пушкинових дела богат је коментарима и анализама тих превода, објављених или раније, или, пак, на другом месту. У претходном поглављу смо већ писали о критици превода везаних за пушкинијану коју су у „Ле-

³³ Исто, с. 865.

³⁴ А. С. Пушкин: *Сужањ, Анчар*. Препевао с руског Ж[ивојин] Б[ошков]. „Летопис МС”, 1947, књ. 300, св. 3, с. 175-176.

³⁵ А. С. Пушкин: *Две сцене из „Бориса Годунова”*. Превео с руског Божидар Ковачевић. „Летопис МС”, 1949, књ. 363, св. 6, с. 329-339.

³⁶ Вид. „Летопис МС”, 1998, књ. 441, св. 3, с. 441.

топису” објављивали Лав Захаров и Мирко Бањевић. Сада додајемо да је и Кирил Тарановски, наслањајући се на своја предратна истраживања теме *Змај и руска поезија*, године 1952. у „Летопису” објавио чланак: *Порекло Змајеве песме „Слика садашњега друштва”*.³⁷ У њему се, након предочавања историје овог питања, уз одлично познавање материјала и минуциозну анализу, доказује да је поменута „Змајева песма” у ствари препев једног одломка из *Јевгенија Оњегина*. И Лав Захаров је дао свој допринос теми *Змај и руска поезија*, лепом анализом Змајевих Пушкинових превода, уз обиље примера.³⁸ Вредан помена је и осврт Ј. Радуловића на Дуцићеве преводе Пушкина и трагове који су они оставили у његовој поезији.³⁹

Напоследку, у „Летопису” смо пронашли и једну полемику у вези са преводом *Бронзаној коњаника*. У њој је Илија Мамузић реаговао на критике које му је у часопису „Хрватско коло” упутио Фердинанд Маслић, поредећи његов превод Пушкинове поеме са преводом Густава Крклеца, али на штету Мамузића. „Нетачност и необјективност Маслићевих закључака” Мамузић је доказивао версификацијском анализом руског оригинала и свога преспева.⁴⁰

Све у свему: текстови из „Летописа” показују како је управо са Пушкином повезана наша доста богата преводачка критика, како се у вези са њим разматрају и нека питања преводачке теорије. Ту негде ваља нам тражити и почетке озбиљнијег заснивања српске транслатологије.

* * *

Дајемо за право хроничару који је једном приликом приметио да „Летопис Матице српске”

„представља смотру наших књижевних и културних настојања наше новије историје. Без њега се проучавање те наше историје не може ни замишлити”.⁴¹

Знамо: „Летопис” је увек био отворен и пријемчив за светску литературу и културу у целини. Рекло би се посебно за словенску, али „неуједначеним интензитетом”, како то каже његов актуелни уредник.⁴² Саставни део те рецепције је и оно видно присуство Пушкина у „Летопису” које смо пратили на страницама свога рада. То присуство је својом енергијом, видели смо, зрачило и на нашу оригиналну књижевност, на књижевну мисао, на праксу и теорију превођења.

³⁷ Вид. „Летопис МС”, 1952, књ. 369, св. 5, с. 413-415.

³⁸ „Летопис МС”, 1954, књ. 373, св. 6, с. 504-507.

³⁹ Вид. Д-р Ј. Радуловић: *Летопис Матице српске и мосћарски омладински листи*. „Летопис МС”, 1950, књ. 365, св. 1-2, с. 79-81.

⁴⁰ Вид. Д-р Илија Мамузић: *Маргиналије уз једну критичарску паралелу*. „Летопис МС”, 1951, књ. 368, св. 4, с. 330-334.

⁴¹ Живан Милисавец: *Значајна годишњица Летописа Матице српске*. „Летопис МС”, 1950, књ. 365, св. 1-2, с. 6.

⁴² Вид. Славко Гордић: *Једна Летописова деценија*. „Летопис МС”, 2000, књ. 465, св. 5, с. 610.

Д-р Богдан Косанович

ПУШКИН В „ЛЕТОПИСИ МАТИЦЫ СЕРБСКОЙ”
ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1946-2000) –

Резюме

Данная статья является продолжением авторского исследования присутствия А. С. Пушкина в старейшем сербском журнале - „Летописи Матицы сербской”. (См. нашу статью: *Пушкин у „Летопису Матице српске” 1825-1941. „Славистика”, Београд, 2001, кн. V*).

Статья состоит из двух частей. В первой проводится анализ *литературно-критических текстов и жизни и творчества Пушкина*. Здесь преобладают весьма компетентные рецензии на свежепубликованные переводы пушкинских произведений, затем переводы статей русских и зарубежных пушкиноведов и сербских русистов (конца девяностых годов). Во второй части комментируются послевоенные *переводы пушкинских произведений*, напечатанные в „Летописи”. Их было немного, преимущественно потому, что основные произведения Пушкина уже раньше были переведены на сербский язык (некоторые даже по несколько раз). Это ясно показывает публикация его *Собранных сочинений* на сербском языке в 1972 году. В журнале помещены интересные тексты, посвященные переводам произведений Пушкина виднейших сербских поэтов – Йована Йовановича Змая и Йована Дучича. Именно с Пушкиным связаны богатая переводческая критика и критико-переводческая теория, положившие начало сербской транслатологии.

Ключевые слова: Пушкин, „Летопис Матицы сербской”, восприятие русской литературы, перевод русских писателей.

UDK: 886.1.09 Petrović Njegoš

О СТРУКТУРИ СЛИКЕ У ЊЕГОШЕВОМ “ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ”

Проф. др Бранимир Човић

“Са обе власти и оба језика:
небеским и земаљским.
Једини
Владика, Господар и Песник.”
Матија Бећковић

РЕЗИМЕ

У овим истраживањима пажња је усредсређена на структурно-семантичку анализу једне-једине поетске слике из разноврсног система слика “Горског вијенца” Петра II Петровића Његоша који још увек није систематски проучен, али зато по много чему репрезентативног узорка, многосмисленог, иако смештеног у једну реплику једног од главних јунака, Вука Мићуновића. У њој се овај јунак негативно односи према јадиковци сердара Вукоте над злом судбом Црногораца које “смрт пожње у цв’јету младости”, “пређе рока”, а Црна Гора се претворила у “гомилу костију”. Она је репрезентативна не само за први чин и дало у целини, већ и за структуре нижег нивоа, све до монолога јунака као нуклеуса драмског спева у целости. То је сложена слојевита јединствена поетска слика у чијим се оквири на малом вербалном простору нагло смењују деонице поетског и прозног казивања и сустичу се као ретко где на другом месту језички елементи узвишеног и колоквијалног, па чак и субстандардног стила. И све то у три сегмента који чине јединствен структурно-семантички блок са сложеним метафоричним заплетом - поетску слику. На њој се стога може читати основна песникова идеја, што ћемо у анализи која следи и учинити..

Кључне речи: поетика, стилистика, песничка слика, структурно-семантичка анализа

Сенима мога учитеља -
академика Милосава Бабовића

Шта је то што *Горски вијенац* сврстава међу она врхунска дела европског романтизма и због чега се Његош "поравнао са најбољим представницима европског романтизма: Шилером, Бајроном, Пушкином, Љермонтовом, Ламартином"? (Бабовић 1997:252). То је пре свега јединство разноликости: синкретизам жанрова, богат и разнородан језичко-стилистички орнамент, то је оно што га чини јединственом и испоновљивом вербално-естетском структуром. Док прати сижејну линију спева пажљиви читалац ће отпрве запазити преплитај деоница драмских, епских и лирских које, даље, прате "осцилације казивања" и промене стилског валера - узвишеног и прозаичног. Све то заједно доприноси да је унутрашњи распон овог спева изузетно велик: у тематско-мотивском - енциклопедијски, у жанровском - синкретичан, у језичко-стилистичком - полиморфан. (Павле Пойовић 1923; Војислав Ђурић 1964; Јован Деретић 1969, 1986; Михаило Стивановић 1990; Бабовић 1997; Исидора Секулић 1951. и др.)

Његошева лектира, по сведочењу његових савременика, као и савремених његошолога, одиста је за поштовање и по савременим мерилима, а распон - импозантан: од дела античке књижевности, историје културе (махом у руским преводима) до савремених писаца и песника (Флашиар 1997; Бабовић 1997. и др.) Читао је много, а у својим делима се ослањао на поетску традицију антике, европске и наше књижевности, савремене и претходне. Учио је од многих, не само од великана, али је прсузимао ретко, и од оних ретких - понајвише од Пушкина и његовог *Бориса Годунова* (1825), али и од немачких романтичара, па и Бајрона. Приметни су трагови утицаја језика српске поезије предвуковског периода и, можда још у већој мери, руске поезије, јер су му оне, по сведочењу Јосипа Рајачића, биле "посебно миле" и "којих је био заљубљени читалац" (Бабовић 1997:19-33). Али је при том све пре-стварао тако да је у његовом делу тешко препознати узор, изузев оног колективног епског казивања и певача. Међутим, ни њега не прати Његош сустопице јер је истовремено тражио ослонац и у црквенословенској и црквеноруској писаној традицији (Стивановић 1990:62). Уз то се не могу заобићи ни Његошеви оксиданализми, настали по деривацијским моделима црквенословенског, славеносрпског, али исто тако ни његове сопствене "извиискре", "архибадњидање" којих није мали број (Стивановић 1951/52, XIX, 17-33; Бабовић 1997:170-179). Тражећи ослонац у црквенословенској и црквеноруској лексици и фразеологији, "налазио је увек виши језик за вишу мисао" (Бекковић 1992:17-18). То двојство - писана традиција и колоквијална основа епике и лирике налазе се и у структури тзв. "ауторовог лика" у *Горском вијенцу*, што је међу првима уочио и истумачио у својој монографији "*О Горском вијенцу*" Павле Поповић:

"Филозофска и осећајна страна Његошева, а његова друга, узвишенија природа, показала се испод просте одеће народног писца, и дала сасвим другу боју делу, племенитију, благороднију, вишу (...) да дикција Вијенца одједном постаје узвишена лирска" (Пойовић 1923:190). Овај језичко-стилистички дуализам у структури ауторовог лика у *Горском вијенцу*, присутан на свим нивоима текста - и у глобалу и у појединостима - био је предмет вишегодишњих проучавања Михаила Стевановића, почев од једне расправе под насловом "*Неке особине Његошевог језика*" (1951/52) па све до капиталног де-

ла “О језику Горског вијеница” (1990), у којима је применио комбинаторику чисто лингвистичке и лингвостилистичке анализе у тумачењу многих нејасних или недовољно јасних места у спеву, полазећи од претходних често дијаметрално супротних тумачења. Заједно са многим другим тумачењима и коментарима ова Стевановићева књига постала је незаобилазна литература у тумачењу *Горског вијеница* и за преводиоце, ако прихватимо мишљење да је превођење један од видова тумачења дела, истина, специфичног тумачења у сопсвом духу преводиоца, његовог језика и стила, поетске и жанровске традиције књижевности на чији језик он дело преводи.

“Одвех је познато, - всли Стевановић, - да је Његош своје најзначајније дело писао народним језиком. (...) Но ипак ни Његош није свакад писао посве чистим народним језиком, већ се и код њега гдекад сретну елементи, на реду туђег углавном руског (црквеноруског и црквенословенског) језика. Његошу тај језик није могао отети спонтаности употребе језичких средстава својствених руском, а страних језику његова народа.” (*Стевановић* 1990:62). Битно је прецизирати да је онај чисто народни језик био израз народног колорита, свеприсутног у спеву, а елементи црквеноруског, црквенословенског и славеносрпског били су заступљени у “узвишеним лирским местима” (*Појовић* 1923:197).

О овом и оваквом дуализму језика у виду бинарне опозиције “славенизам” - “солсцизам” проговорио је кроз метафору и Матија Бешковић:

“Без старијега, без претходника, без следбеника. Са обе власти и оба језика: Небеским и земаљским. Једини Владика, Господар и Песник. (...) Запевао је прво о Небу, па тек онда о земљи” (*Бешковић* 1992:17).

Сложеност генијалних песничких творевина долази отуд што њихов поетски садржај има два плана информације: спољашњу или “фактуалну” и унутрашњу или “концептуално-есетску”. Ову последњу чине неколике подврсте информација: естетска у правом смислу речи, хедонистичка, аксиолошка, сугестивна, катарзична. Као релевантну читалац треба да рецептује ову концептуално-есетску, али се не сме занемарити ни она споредна фактуална информација. (*Борев* 1081:132-150). При том треба имати у виду да три битне компоненте концептуално-есетске информације (суфонијска, суритмијска и металогијска или сликовито-метафорична) у поетском тексту доприносе да се огроман фактуални информативни материјал акумулира на малом “вербалном простору” (*Лојшман* 1972:35), те тако допринесе вишеструкој интеграцији вербално-есетског материјала у свим правцима: и вертикално, и хоризонтално, и дубински.

Супстанционалност Његошева језика у *Горском вијенцу* његопологија је одавно истакла као основну одлику у којој пресудну улогу има бинарна опозиција “славенизам” - “солсцизам”, који захваљујући Његошу и данас живи. (*Лесковац* 1979, 3-4; 247), уз нужну напомену да је састав и једног и другог елемента разноврстан и хетероген. Под појмом “славенизма” подразумевају се сви архаизми црквенословенског, црквеноруског и славеносрпског, било да су адаптирани, било да су преузети неизмењено. Други појам “солсцизам” још је хетерогенији по саставу и још више обухвата; у њега улазе дијалектизми Његошева родног краја, али и примери неправилне употребе речи и облика,

даље, одступања од правила лексичке и синтаксичке спојивости, махом оних, крњих, дефективних исказа, тако карактеристичних за језик спева у целини, па и свака друга одступања од неке замишљене неутралне приповедно-поетске норме, као и нелогичности сваке врсте из домена пишчеве *licentia poetica*. А све то заједно је принесено на жртвеник норме зарад милозвучности, склада, сликовитости *Горског вијеница*.

Крње, дефектне конструкције су битно обележје у структури спева које доприноси максималној сажетости, те стога с правом закључује наш познати његошолог Јован Деретић: “У Горском вијенцу све тежи максималној сажетости тако да на најмањем простору добијамо највећи садржај.” (*Деретић* 1986:66). Као резултат таквог сажимања настаје сплет уланчаних метафора и изразита гномичност.

Иако у великој мери народна епика представља богат извор Његошева песничког језика, иако несумњиво многи стихови садрже обиље фолклорних елемената, па су многи обрти и изрази комуникативног језика црногорске средине постали нуклеус стихова *Горског вијеница*, “али у њему, - као истиче писац прве свеобухватне поетике *Горског вијеница* Милосав Бабовић, - звуче стихови који гномском семантиком, метафоричношћу и експресијом надмашују све што је Његош могао наћи у народном епосу и фолклорној ризници. То су пре свега стотине афоризама и готово целе парадигме поетских фигура” (*Бабовић* 1997:177). Границе у том стваралачком чину не постоје јер је Његош досегао све до “заумног језика”, што је недавно на свој бећковићевски начин уочио и истакао Матија Бећковић:

“У највећем афекту за који зна наше биће, Његош је покренуо из жилица наш језик, укључујући и праисконске облике пражезика наших праотаца све до тамног залеђа иза којег је бездан.” (*Бећковић* 1992:16). Идући у поетском исказу ивицом тог бездана, Његош није одвећ течан, али је увек “тачан - страховито прецизан.” (*Лесковац* 1979, 3-4; 177).

О особеностима Његошевих поетских слика и поетских симбола доскора - до појаве Бабовићеве “*Поетике Горског вијеница*” - готово да се и није расправљало у његошологији већ само гдегде и гдекад, и то махом неким другим поводом. Дакле, нипошто довољно ни приближно у оној мери у којој ово сложено питање заслужује. Први који је у нас осмислио бинарну опозицију “*славенизам*” - “*солецизам*” у језичко-стилистичкој структури спева био је М. Бабовић у споменутој “*Поетици Горског вијеница*”, и то у два поглавља. У поглављу “Његошев поетски језик” истакао је значај ове опозиције у структури Његошеве поеске слике, а у поглављу под насловом “Осцилације казивања” уочио је њену присутност у смени поетских и прозних блокова нарације *Горског вијеница*. Тако ће за однос стилских особености почетка и завршетка првог чина драме Бабовић истаћи да је феномен осцилације казивања карактеристичан за дело у целини. Додали бисмо овоме нашу опаску да у истом том првом чину постоји једно место - реплика Вука Мићуновића на јадиковке сердара Вукоте на злу судбину Црногораца које смрт “пожње у цв’јету младости”, “пређе рока”, а Црна Гора се претворила у “гомиле костију”, - репрезентативно је не само за први чин и дело у целини, већ и за структуре нижег нивоа, све до монолога јунака као нуклеуса драмског спева у целости. То је сло-

жена слојевита јединствена поетска слика у чијим се оквирима на малом вербалном простору смењују деонице поетског и прозног казивања и сустичу се као ретко где на другом месту језички елементи узвишеног и колоквијалног, чак субстандардног стила, и то у три сегмента који чине јединствен структурно-семантички блок са сложеним метафоричким заплетом - поетску слику. На њој се даље може “прочитати” и основна песничкова идеја, што ћемо и учинити. Све започиње реторичким, увишеним стилем, који се смењује колоквијалним, да би се на крају све вратило у реторички, са опадајућим бројем стихова од првог ка трећем сегменту: девет - у првом, осам - у другом и шест - у трећем сегменту.

Истини за вољу, Војислав Ђурић је још крајем шездесетих година увео ово питање у филолошку раван у покушају да одгонетне “тајну и предност Његошевог песничког поступка, *порекло снаге његових песничких слика, које су - што бива само на врхунцима поезије - колико сликарске колико и музичке, грађене звуком као бојом и рељефом речи*” (Ђурић 1964:20. *Курзив наш* - Б. Ч.). Међутим, ова луцидна и надахнута запажања о “звучној слици” као оригиналној и аутентичној Његошевој творевини нису, на жалост, поткрепљена одговарајућим анализованим примерима, изузев што се међу набројаним примерима нашла једна од најупечатљивијих међу сликама које су грађене “звуком као бојом”, а јавља се у завршном сегменту прве сцене првога чина у говору “мнозине” у окружењу колоквијалних локалних елемената - *ушкле су к вама да ушкле*:

Сви из грла повичу
Пушћилиће их, амнај ви божи,
јера их је невоља нагнала,
а не бисће ниједну хваћали:
ушкле су к вама да ушкле,
а нијесу да их покољеће.
 (Стихови 193-197)

Наизглед парадоксалним понављањем покрајинског колоквијалног елемента “утече” на почетку и на крају стиха звучном прстенастом конструкцијом исцртан је круг безизлаза јата јаребица које су у бегу од птица грабљивица полетеле у привидан спас - у разапете мреже, из којих би да опет утеку. Иако привидно једноставна ова Његошева слика спада међу најзагонетније и најпарадоксалније међу многобројним сликама *Горскога вијенца*.

У песничком казивању *Горског вијенца* и у глобалу и у појединостима доминантна је антитеза: *узвишено* са разиграном структурно-семантичком парадигмом фигура по узору на класични високи стил, с једне стране, и *прозаично* са колоквијалним на рубу постског, па и субстандардним колоквијалним елементима што се налазе с ону страну нормативног, са друге стране. Овој антитези кохерентна је лексичко-фразеолошка бинарна опозиција “славенизам” - “солецизам”, са доминацијом првога слоја у сегментима са узвишеним казивањем, а другог (тј. “солецизма”) - у блоковима са прозаичним казивањем. Међу 24 сцене пева са разуђем монолошких партија и дијалошких пре-

плитаја требало је сачинити шири избор узорака, различитог нивоа и сложености структуре ка све ужем броју репрезентативних узорака, све до оног најрепрезентативнијег. То је могуће било реализовати јер је у његошологији добро познато да због идентичности делова *Горског вијеница* и целине “делови нису потчињени целини, они су са њом истоветни, тако да спев можемо дефинисати као својсврсну целину целина. Свака од тих целина представља неку врсту микрокозма *Горског вијеница*, свака је *Горски вијенац* у малом.” (*Дерџић* 1986:64). Због тога је требало правити нове исечке и сужавати узорке до оних који би сваки био кадар да репрезентује дело у целини, да би, најпосле, избор пао на онај један најрепрезентативнији већу репрезентативним - постску слику која би представљала у правом смислу речи својеврстан микрокозм *Горског вијеница* са јединством структурно-семантичких конструкција у којима доминирају час “славенизми”, час “солецизми”. У првом случају би “испод одеће народног писца показала се филозофска и осећајна страна Његошева, та његова друга узвишенија природа” која би “дала сасвим другу боју делу, племенитију и благороднију.” (*Појовић* 1923:190). Међутим, требало је пронаћи такав узорак у којем би Његош поред узвишено лирског “погодио и онај фамилијарни начин изражавања којим се одликује говор простог народа. У Вијенцу често, место коректног књижевног облика, долази казивање фамилијарно, на прескок, онакво какво се води на улици, скоро небрижљиво, и то даје стилу много више живости и оригиналности.” (*Појовић*, 1923:186).

Таква једна јединствена и непоновљива сложена поетска слика садржи се у реплици Вука Мићуновића и репрезентује дело у целини: и на тематско-мотивском (вековна борба Црногораца против Турака, ране косовске и косовски мит), и на тзв. металогичком или сликовито-метафоричном (са богатом и разноврсном парадигмом стилских фигура), и на плану стилистичких слојева (са бинарном опозицијом “славенизам” - “соцелизам” који се смењују у сегментима: *узвишено* - *прозаично* - *узвишено*). Због свега тога је ова сложена поетска слика својеврстан микрокозм *Горског вијеница*. А то је, заправо, реплика Вука Мићуновића на јадиковке сердара Вукоте, “познатог мајстора клетве” на злу судбину Црногораца. Овај целовит блок се састоји од три јединствена језичко-стилистичка сегмента, а сегментација је извршена по принципу смене тоналитета казивања: од узвишеног лирског ка фамилијарно прозаичном, па опет ка узвишеном лирском. Стога је разумљиво да су први и трећи сегмент испевани “небеским језиком” а уз доминацију “славенизама”, средњи пак сегмент - “земаљским језиком”, где је исказ преплављен “солецизмима” сваке врсте.

Прави куриозитет је чињеница да први сегмент започиње неуобичајено са два локална колоквијална елемента и двома дефектним, крњим реченицама: *Пи, сердаре, ђрдна разговора!*, од којих је први (“*Пи*”) узвична речца “којом се изражава омаловажавање, презир, гађење” на оно што је претходно сердар Вукота рекао и значи: “срамота је, страшно је, ужасно је, сердаре”; другим исказом у виду именске синтагме (*ђрдна разговора*), где *ђрдан* значи: “ружан, страшан, самотан”, па реченица заправо значи: “ружно је (страшно, ужасно), сердаре, да Црногорац тако збори”. Иако започиње од најнижег језичко-стилистичког регистра - субстандардног колоквијалног (како уста-

лом, присетимо се, започиње и први монолог Владике Данила на почетку спева “солецизмима” *виђи* и су, да би се натавило узвишеним филозофским медитацијама са читавом парадигмом фигура и великом концентрацијом “славенизама”) - а већ од следећег стиха оштро се мења тоналитет казивања у облику реторичког питања: *Што су момци ђрсих вајренијех...*, да би се у петом стиху поновило: *Што су они?* Уз доминацију свс самих славенизама, почиње да се од тог истог петог стиха уздиже метафизичка трансцендентална вертикала (уз зраке сунчеве) у виду метафоре и поређења, која води у космичке висове косовске легенде и мита:

“...жртве благородне,
да прелазе с бојнијех пољанах
у весело царство поезије,
како росне свијетле капљице
уз веселе зраке на небеса.”

Није случајно Михаило Стевановић овим стиховима посветио читава два аналитичка блока у својој књизи, где између осталог каже:

“У скоро сваком од наведених стихова понека, а у понеком од њих и скоро свака реч одаје дар песников за максимално срећан избор језичких средстава, било да су у метафорском или рсалном значењу”, завршавајући анализу сегмента речима: “То је само Његош умео” (*Стевановић* 1990:135-135, 246).

Имплицитно назначен у првом сегменту мотив косовских рана и косовског мита експлицира се у трећем сегменту са истоветном структуром и истим онаквим реторичким питањем: *Што сјомињеш Косово, Милоше?*, а при том се сегмент завршава метафором којом се опет извлачи метафизичка вертикала, да би се преко ње “жртвама благородним” дао ранг Милоша Обилица (којег је песник, присетимо се, у првом “Колу” такође назвао “жртвом благородном”, “прсих надугијех”), а затим их узнео “над облаком, у витешко царство, ђе Обилић над сјенима влада”, тј. на Олимп косовских јунака.

У средишњем сегменту, у прстенастој композицији, измеђ два узвишене јези:ко-стилистичка сегмента у славу Милоша и косовских јунака, смењено је прозаично казивање о срамотној старости које нису достојни прави еписки јунаци, са згуснутом палетом колоквијалних језичких средстава и опет са оним истим реторичким питањем: *Куд ће више бруке од сјајарости?* Међутим, у овом реторичком питању садржи се имплиците и потврдна реченица јер се њоме истовремено констатује чињеница, тако да је на крају уз упитник могао да стоји и узвичник. А у одговору се даје исцрпна анамнеза симптома старости - сенилности, и то грубим натуралистичким језичким средствима са “центром структурности” у стиху *узбуљуи се мозак у њиквине*, са домнацијом субстандардне колоквијалне лексике у читавом сегменту. Иако се на крају све завршава уобичајеним поређењем, овај пут се уместо трансценденталне вертикале извлачи опадајућа хоризонтала збиље у виду дистиха:

смрт се гадно испод чела смије
како жаба испод своје коре.

Као још један куриозум треба истаћи да се у издању *Горског вијеница* што га је за штампу приредио Матија Бећковић у књизи *Пустинњак цетињски* (1992) ова три сегмента издвајају у три строфе. Нисмо у могућности у овом тренутку да ценимо колико је ова Бећковићева сегментација оправдана у осталим случајевима, иако је несумњиво да је настала као резултат читања “у сопственом духу” великог савременог српског песника, али у нашем случају сегментација на три строфе је спроведена на основу три критеријума: тематско-мотивском, сликовито-експресивном и наративном, са преломницама међу њима у виду поновљених фигура: метафоре и поређења. Цео блок са спроведеном сегментацијом наводимо у целости:

Вук Мићуновић

Пи, сердаре, грдна разговора!
Што су момци прсих ватренијех,
у којима срца претуцају,
крв уждену пламеном гордошћу?
Што су они? Жртве благородне
да прелазе с бојнијех пољанах
у весело царство поезије,
како росне свијетле капљице
уз веселе зраке на небеса.

Куд ће више бруке од старости?
Ноге клону, а очи издају,
изблуту се мозак у тиквини,
поћетињи чело намрштено;
грдне јаме нагрдиле лице,
мутне очи утекле у главу,
смрт се гадно испод чела смије
како жаба испод своје коре.

Што спомињеш Косово, Милоша?
Сви смо на њем срећу изгубили;
ал' су мишца, име црногорско
ускрснули с косовске гробнице
над облаком, у витешко царство,
ће Обилић над сјенима влада.

Треба истаћи да преломницу између првог и другог, као и између другог и трећег сегмента чине метафоре удружене са поређењем, а на крају трећег сегмента је ова иста група у функцији поенте - трансценденталне вертикале. Уз то, и то треба посебно истаћи, да на крају првог и трећег сегмента поређењем се извлачи вертикала ка метафизичком космичком вису: када се прелаз “жртви благородних” с бојних поља у “весело царство поезије” пореди с капима росе што се узноси “уз веселе зраке на небеса”, да би се на крају трећег и уједно завршног сегмента новом вертикалом експлицирао косовски мит; када се црногорско име узноси с косовске гробнице “над облаком, у ви-

тепко царство, / Ђе Обилић над сјенима влада”. А између две вертикале, очекиване у узвишеном патетичном тону казивања са доминантним мотивом козовског мита, а насупротив њима у завршном дистиху другог сегмента пружила се хоризонтала збиље са антропоморфизираним ликом смрти што се “гадно испод чела смије / како жаба испод своје коре”.

Са ова два постска узлета: у почетном и завршном сегменту, испеваних “небеским” језиком, с једне стране, и са хоризонталом грубе натуралистичке збиље овоземаљских биолошких закона, исказаних “земаљским” језиком, што заједно представљају сложени контраст - заправо, представљају постску схему црногорске стике и морала: *узвишени је идеал и досјидно ејског човека умрећи млад на бојном пољу за високе ејичке идеале; срамотно је и ружно дочекајти сјароси*.

Сви ови постски акценти, контрасти, паралелизми, реторичка питања, конструктивне доминанте или “центри структурности”, као битни елементи концептуално-естетске информације овог јединственог поетског блока - сложене поетске слике - који чине две строфе - прва и трећа те тако образују композициони прстен око средишне прозно-поетске строфе, - све то заједно чини ову поетску сензацију јединственом и непоновљивом у читавом *Горском вијенцу* којој тепко да има равне у читавој нашој новијој поезији XIX и XX века. Она стога с правом може да понесе епитет својеврсног микрокосма овога дела у целини.

Да, то је умео само Његош.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ КОЈИ СУ ДАТИ У СКРАЋЕНИЦАМА:

Бабовић (1997)

Милосав Бабовић, *Поетика “Горског вијенца”*. Подгорица: САНУ, Његошев институт. Монографије и студије. Књ. 2, 1997.

Поповић (1923)

Павле Поповић, *О Горском вијенцу*. Изд. 2, Београд; Геца Кон, 1923.

Ђурић (1964)

Војислав Ђурић, *Његошева поетика*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1964.

Деретић (1969)

Јован Деретић, *Композиција Горског вијенца*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1969.

Деретић (1986)

Јован Деретић, *Горски вијенац П. П. Његоша*. Библиотека “Портрети књижевних дјела”. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1986.

И. Секулић (1951)

Исидора Секулић, *Његошу књига дубоке захвалности*. Београд: Српска књижевна задруга. Коло 46, књ. 315, 1951.

Флашар (1997)

Мирон Флашар, *Његош и антика*. Подгорица: САНУ. Његошев институт. Монографије и студије. Књ. 1, 1997.

Стевановић (1951/52)

Михаило Стевановић, *Неке особине Њеђошева језика*. (У:) Јужнословенски филолог, св. 1-4, Београд, 1951/52, 17-33.

Стевановић (1990)

Михаило Стевановић, *О језику Горског вијениа*. Београд: САНУ, Научна књига. Посебна издања. Одељење језика и књижевности. Књ. 41, 1990.

Бећковић (1992)

Матија Бећковић, *Над Њеђошевим рукописом*. (У:) Петар II Петровић Његош, Пустињак цетињски. Никшић-Титоград, 1992, 7-20.

Борев (1981)

Ј. Борев, *Эстетика*, Москва: Наука, 1981.

Лотман (1972)

Ю. М. Лотман, *Анализ поэтического текста (Структура стиха)*. Ленинград: Наука, 1972

Лесковац (1979)

Младен Лесковац, *Нови мађарски превод "Горског вијениа"*. (У:) Руковет, Суботица, св. 3-4, 1979, 244-254.

Бранимир Човић, Ph. D.

О СТРУКТУРЕ ОБРАЗА "ГОРНОГО ВЕНКА" ПЕТРА II П. НЕГОША

Резюме

В данной работе сосредоточивается внимание на структурно-семантический анализ всего лишь одного поэтического образа из многообразия все еще не исследованной системы образов и символов *"Горного венка"* (1847) Петра II Петровича Негоша, но зато образа репрезентативного, многомерного, выраженного в одной лишь реплике одного из главных персонажей, Вука Мичуновича, в которой он отрицательно относится к причитаниям сердаря Вукоты над горькой судьбой черногорцев, живущих, по его словам, в "проклятой стране", а которой смерть "пожинает в цвете юности", "до срока" ее молодцев.

Этот многомерный образ является образцовым, потому что является своего рода микрокосмом "Горного венка" и в тематическом плане (с тремя стержневыми мотивами всей драматической поэмы: многовсковая борьба за свободу черногорцев против турок; раны бывшего поражения на Косово; косовский миф), и в плане металогическом или образно-метафорическом (с богатой палитрой тропов и фигур), равно как и в плане собственно стилистическом (с бинарной оппозицией "славянизм" - "солецизм" в "центре структурности" образа, состоящего в конкретном случае из трех сегментов - подструктур). В первом и третьем сегментах преобладают славянизмы (т. е. церковнославянизмы, рускославянизмы, славяносербизмы), в то время как во втором сегменте, который является задним и средним - абсолютно преобладают

“солецизмы” (т. е. диалектная лексика и фразеология и дефектные разговорные конструкции родного края Негоша). При этом нужно подчеркнуть, что первый и третий сегменты передаются “небесным” языком, т.е. риторическим стилем и образуют кольцевую композицию, обрамляющую центральный сегмент – с “земным” языком, т.е. субстандартным колоквиальным языком. В структурном отношении все сегменты идентичног: начинаются риторическим вопроцом, который сменяется метафорой, а заканчивается сравнением. В первом и третьем сегменте метафора в содействии с образным сравнением образуют своеобразную метафизическую вертикаль в космический верх: в первом - персход погибших черногорцев на поле брани “в царство поэзии”; в третьем сегменте - их вознесение в “юнацкую державу”, в пантеон косовских юнаков. Наоборот, в среднем сегменте с помощью “земных”, сугубо вещных метафор и сравнения исчерчивается горизонталь грубой действительности о “позорной старости немощной”.

После проведенного структурно-семантического анализа целого блока автор пришел к единственно возможному толкованию основной идеи (если под идеей понимать единство элементов значения внутри сложного знака - системы), которую можно выразить в форме сентенции, передающей этику черногорцев испокон веков: человек рожден для того, чтобы совершать подвиги и умереть на бранном поле, а смерть - это только переход жертвы в “царство поэзии” и вознесение ее в пантеон мифических косовских юнаков; для таких юнаков “немощная старость” своего рода позор.

Ключевые слова: поетика, стилистика, поэтический образ, структурно-семантический анализ.

UDK: 316.334.3
339.94:316.42

ПРИВИДНОСТ

Др Милица Анђевски, доцент

РЕЗИМЕ

У раду се анализирају дилеме и контрадикције постиндустријске и постмодерне цивилизације. Криза глобализације и технолошког напретка анализира се из сфере личности, друштва и културе.

Кључне речи: технолошки напредак, постмодерна, личност, култура, глобализација

Може ли се у овом времену постиндустријске или постмодерне цивилизације, американизације Европс, намстнуте глобализације једног модела развоја, опречних тенденција, понављаних истина и обећавајућих визија говорити о смислу човекове компетенције деловања, његовог самоостварења, индивидуалног развоја, самоспознаје и самоуправљања у простору техничко-технолошке рационалности, тежње ка антиципацији? Живимо у постмодерном свету коме покретачку енергију дају микроелектрошника, биотехнологија, индустрије нових материјала, цивилна авијација, роботи, компјутери, убрзани ток информација, примена знања за рад и опстанак у друштву у коме су привредни, политички, па чак и лични живот збијени, сложени, брзи, несигурни. Искрено чуђење јесте својство које је савремени човек изгубио као архаичност века иза нас, али је веће зло ако је са тим чуђењем нестала и лична дистанца која би га ослободила предрасуда и догми технолошке цивилизације, али и лојалности истој.

Технолошки напредак ("технолошка парадигма") као обележје времена у коме живимо оставља нас затеченим управо пред апокалиптичним могућностима човекових достигнућа, угроженошћу човека због технолошког напретка, немогућности предвиђања последица садашњих делатности које се одражавају и на појединца и на друштво. Доведен је у питање и концепт одрживог развоја који треба да доведе у склад развој и његове последице у животу будућих генерација. Све је постало супротно начелима хуманизма, да би се заштитили технолошки услови унутар којих хуманизам, па и сам човек постају ситница. Начело хуманизма не пориче улогу технолошког развоја у човековом животу, али искључује робовање истом. Не чини технолошки развој човека хуманим, стога се мора подредити човском императиву, а не човек императиву

технике. Можда је преслободна мисао: хумано је оно што човек носи, зрачи из себе, а које под утицајем сталног технолошког притиска бледи и нестаје... Прединдустријске методе и изуми могу се назвати уметношћу у односу на данашње управљање човековим бивствовањем и техничким господарством природом.

Без обзира на наше спекулације, о научно технолошком развоју не одлучујемо ни као појединци, ни као група коју можемо идентификовати. Без обзира да ли га сматрамо добрим или лошим, не можемо га избећи, развој се не може зауставити. Остаје нам само да говоримо о нежељеним токовима технолошког процеса, шкартовима који се као сенке приљубљују сваком технолошком процесу, па и најбољем.

Хаварије танкера који превозе нафту, корумпирани политичари и министри, све већа озонска рупа, бескрајни рат на Балкану, терористички напади по нашим "садашњим" и "бившим" просторима, испуштање хемикалија у ваздух или воду, велика незапосленост - све то није само ружна стварност глобалне светске економије него и слика развоја на нашем простору. Све то праћено је слатким лажима наших регулатива, контрола, планирања према најновијим научним сазнањима, мерама опреза, противмерама, па чак и оснивањем институција на нашем и светском нивоу које ће то каналисати.

Можда се све ове незгоде могу сматрати "нормалним" с обзиром да је напредак силовит и неопходан, а човек ипак прави грешке. Цену морамо платити, јер ни једна од лоших ствари се не догађа без разлога, ни једну не можемо одстранити брзо и без последица, а најмање само уз помоћ технологије.

У суштини, савремени човек сноси последице предрасуда века који је иза нас, а једна од њих је идеја сталног технолошког усавршавања и бољитка који из тога произилази. У позадини технолошког напретка уочава се криза модела живота индустријализма. Техничка рационалност почиње у моменту када овај модел постаје контрапродуктиван, производи више штете него користи, а алтернативни модели ("нежне технологије") постану жиранти за преживљавање самог система, брину о томе да се он сам не распадне и тако делују стабилизирајуће на њега.

Оно што је човек звао напретком и што је желео на почетку столећа, данас се претвара у незаустављиви развој, који на крају столећа не узима у обзир ни самог Творца, брише самог Субјекта. Избећи ово, путем нове свести, повратком у једноставни живот, у постмодерну спиритуалност - су илузија и луксуз истовремено, борити се против овога значи играти улогу Дон Кихота... Човеку остаје да се према свему разумно понаша, под условом да разуме шта се заправо догађа: зашто је живот постао сложенији и индиректнији, згуснут и ужурбан? Остаје му да промисли и испита своје место и улогу у условима техничке цивилизације, света артефаката које је створио.

Последице техничке цивилизације могу се пратити у свим сферама човековог живљења: у сфери човекове личности, друштвеној сфери, културној сфери.

Сфера личности

Многа истраживања урађена су о томе како компјутер делује на менталитет човека, једнако како се некада размишљало о покретљивости желе-

зницом, помоћу аутомобила, рада на траци, утицају мас-медија на човекову конституцију. Овом проблему приступало се и са еколошког аспекта - указивањем на потребу целовитог менталног прочишћења.

Технолошки напредак своди човекову когнитивну и емоционалну структуру на механичку, тако да сам човек пада под утицај опште "штетности" технолошке структуре. Све је подређено глобалним условима који читав склоп - и склоп технолошког развоја и ментални склоп личности држе у сталној *напетости*. Метафорички, а еколошки јасније, човека можемо упоредити са дрветом... У једном тренутку, када се накупи много штетних услова и утицаја до нас стижу алармантни извештаји: *шума умире!*

Пред оваквим, чак више и не шокирајућим извештајима, наука проблему прискаче нагомиланим знањима којима располаже, проблему се прилази са вишег нивоа, анализира се уз помоћ модела кибернетике, повезивања података у мрежу. Или боље речено, ово би требало да се заустави, јер све мање успева. Никада не могу да се обухвате сви узроци који утичу на одумирање шума. Проблематика је толико комплексна да постоји могућност да аналитичка наука неће имати чак ни једно дрво за анализу пре него што се покажу конкретни резултати. У међувремену круже претпоставке и шпекулације. Наука се враћа на оно од чега су научници желели да се удаље; на алхемију и веровање у Бога.

Шума умире, а шта се дешава са човеком?
Човек је престао да буде тајна!

Дешифровањем генетичког кода (свих наследних информација) човечанство је закорачило у биотехнолошку еру добробити али и потенцијалног ужаса. Одгонетањем тајне живота садржане у наследном отиску генетичари могу да се "играју Бога", стварају сасвим нове облике живота. Истовремено тај исти живот могу стравичним биолошким оружјем да уништавају. Генетичари размишљају о стварању оружја усмереног на генетички различите људске групе, различите етничке скупине. Слаба је утеха да етничког оружја неће бити, јер смо сведоци свакодневнoг нарушавања моралних норми. Лабораторије су места на којима истраживачи могу да створе нове, непознате облике живота, организме који ће служити човеку док их контролише. А шта када процес измакне контроли? О томе се не размишља.

Друштвена сфера

У друштвеној сфери последице техничке цивилизације могу се пратити у поремећајима друштвених односа, у промени поретка, односа делова и целине, све већег јаза између богатих и сиромашних. Дешава се управо оно од чега глобализација и принцип одрживог развоја желе да нас заштите. Темелна одредница техничке цивилизације условно се одређује терминима: акумулација и акцелерација.

Једна од одлика човека је да увек има идеју о томе како ће, неким помагалом (алатом), решити одређену препреку, проблем. То *ново* решење до-

носило је и нове последице које су биле утолико мање спознате, уколико је и само решење проблема било успешније. Разлика између данашњег човека и онога са почетка овог века је у томе што су код нашег претка последице или спорне појаве деловања биле одмах видљиве, имао је времена да их прихвати, да на њих делује, реагује: могао је да промени начин рада на земљи уколико је приметио сизију, на исцрпљеност тла реаговао је сањивим различитих биљака, када му је понестало дрвета за градњу, реаговао је пошумљавањем и строгим законима за употребу дрвета.

Ово је баналан пример који помаже очигледном приказу човекове могућности да успостави равнотежу, применом одређених мера, уколико примети да својим поступцима изазива нежељене ефекте или штете. У ранијим периодима човек се није морао одрицати својих достигнућа. Оно што је, почетком века, човек искусио као “напредак” у правилу је било успостављање равнотеже са невољом коју би сам узроковао или коју није предвидео. Посматрано са ове дистанце, можемо претпоставити да је у својој наивној тежњи да уштеди снагу и време, човек све више губио могућност успостављања ове равнотеже, изуми су измакли контроли и почели да управљају поретком ствари.

Када је смислио хемију, није ни слутио да ће она заменити природне материјале - дрво, глину, вуну, млеко; када је открио ауто, да би убрзао кретање и олакшао ношење терета, није ни слутио колико времена ће бити затворен у тој металној кутији за чије издржавање ће данима морати да ради.

Године у којима сада живимо оствестиле су дугорочне последице последњих изума, и по инерцији, човек је, али сада још много снажније, одговорио даљњим изумима који са своје стране следе исте обрасце: прецизно испуњење сврхе и дифузне последице које су далеко од те сврхе. Сва његова настојања да обликује технике направе које ће само служити сврси, а неће реметити поредак, стварати зависност и нежељене последице углавном су без резултата.

Сад на невин и подмукао начин почиње нешто деловати, околност да сви изуми и мере потичу заиста из “једног духа”. Смишљени су исто, створени су на исти начин, усмерени исто, једнодимензионални, какви већ јесу, ни један не прима службено последице другог, него их пре појачава. Њихова механичка (или интелигентна) конструкција која их чини оруђем за којим можемо посегнути, ствара од њих систем који влада и који се не може победити: све делује повезано - његова деливост, комбиновање, уопштавање, смањивање. Повећавање или нагомилавање, усмереност према стандардима, статистици и сигурности - све то иде на терет индивидуализације, варијације, лепоте и оригиналности, смелости и континуитета, аутономије и солидарности, толеранције, свих оних дивних обележја самог човека. Све је релативно у односу на сврху.

Техничка цивилизација је усмерена на нагомилавање средстава и човек, иако жели, не може ове зависности да се ослободи. Са повећањем броја апарата који служе човеку, смањује се могућност његовог одлучивања. Свака мера растерећења алтернативно ствара нови вид зависности или захтева превише од човека. Технолошки развој ствара нове друштвене односе, рационализација се постиже аутоматизацијом, интелигентне машине траже оне који ће на њима радити. Настаје владавина стручњака (лидера) и то посебно ригор-

розне врсте, што се одражава на профил занимања, на радно место, на конкретне резултате.

Да ли смо сигурни да се не ради о новој неправедности? И шта урадити са мржњом коју испољава појединац у друштву које, захваћено напретком, од једних ствара ово, а од других оно?

Сфера културе

У сфери културе свет технолошког напретка је нужно мулти-културални свет. У њему данашњи човек не само да мање пати, него су осигурани услови у којима се осећа бескорисним, у односима који су неугодни, отуђени, незрели. Више се и не ради о прикривању злоупотреба и погрешних праваца развоја. У условима угроженог опстанка и апокалиптичне будућности човек суочен са етничким и националним проблемима одговара насиљем и ратом.

Добра и вредности културе: слобода, мир, праведност, истина, достојанство личности, идентитет угрожени су или их је тешко досегнути. Угрожени су не само индивидуалним слабостима и погрешкама него и глобалним условима човекове егзистенције - трком за новцем, каматама, инфлацијом, тржиштем роба и рада, потрошњом, смогом, хистеријом од неизвесне сутрашњице.

Свет техничке цивилизације није место на којем бисмо желели да живимо. О томе се не прича, јер не постоји алтернатива. Сигурност коју је на почетку овог века човек имао, а коју је стицао путем поверења, заједништва, контаката једних са другима, прско ограничење слободе, а не прако права које вреди за све, преко разума, потврђене самоодлуке, смисла за заједништво, осетљиве свести, срама којег смо дужни јавности, данашњи човек изгубио је сасвим и неповратно.

То се више не сматра корисним!

Поверење међу грађанима замењује се осигурањима, гаранцијама за обештећење, правним путевима, понекада и информацијом о "тоталној греници" у коју се може све стрпати. Међуљудски контакт надомешћује се телевизијом, воксеном, певушењем уз компјутер. Слобода с ограничењима звучи бесмислено док је не доживимо. То се пак не догађа тако лако у свету у којем се слобода идентификује с могућностима конзумирања - не из лудости него као последица технолошког начела.

У сукобу са Европском традицијом ми постајемо балкански проблем, а под блокадама, ембарзима, а за непослушније и бомбама спознајемо политику и технологију глобалног развоја XX века која се одвија у "равноправној" коегзистенцији култура.

Када ћемо ствари почисти да називамо правим имсеном? Када ће активности глобалног карактера престати да се крију у засенама лажних релација и односа?

Колико техничких, економских, војних и других блокада треба доживети (и преживети) да би у лицемерним извештајима о равноправности и независности спознали трагове доместицирања који нису одмах видљиви, тако да храбро корачамо у сусрет друштву укроћених стега. Од појединца се захтева самодисциплина, поштовање правила, уклапање у вештачки изграђену

“жељену културу”, прихватање насиља и владања као вишег степена технолошки освешћене цивилизације и културе.

У остваривању техничке цивилизације Европу смо поставили као центар, а управо из тог нашег екземплара технолошког развоја стижу поражавајући извештаји: Ништа више није под контролом! Заострена етичка, национална, еколошка, политичка, привредна питања, насиље на улицама, демонстрације неонациста, мржња и отворени отпор према мањинама. Стара извесност више не постоји. Све је само *привидност*! Привидност као укупна реакција друштва на чињеницу развоја.

Најмоћнији показатељи нашег несналажења ситуацијом су животне лажи одраслих. Лажи су у вези са порицањем. Поричемо да смо беспомоћни, а не можемо да се боримо против онога што поричемо, не можемо о томе ни разговарати са другима, нити о томе размишљати. Тиме смо сасвим обузети. Наше животне лажи могу се назвати и самообманом. Чинимо тако као да је све под контролом. Гледамо борбене *игре*, не желимо да видимо стварност борбе у којој се и сами налазимо.

Постојала би само једна “права” технологија (засад) је нема, а то је технологија света у коме се уопште исплати живети. Услов за то је човскова жеља да мења, ако не свет, а оно *самог себе*, јер то је једино поље на коме би човек још могао да делује. Ако постоји проблем, шта би било најбоље решење и јесмо ли спремни уложити напор, па можда чак и принети коју жртву?

Свака специфична форма нечовечности технолошке цивилизације схвата се као изазов. Човек се једино пружа могућност привикавања на нељудске односе.

Не ради ли се ипак о нечему супротном? Можда о потреби идентификације свих услова технолошке цивилизације који насилно делују на човека и које ни једна сврха и ни једно добро веровање не могу оправдати. Савремени аналитичари се не слажу око тога да ли техничка цивилизација може спасти технику цивилизацију.

Око једног се ипак можемо сложити. Свет се може спасити једино освешћењем човека, променом личности, срца - оним што се означава библијским *мешањем* - преумљењем, (пре)обраћењем, повратком духовним начелима.

Хуманизам није довољан!

Хришћански свет има своју религију, само је питање да ли она може задовољити савременог човека?

Milica Andevski, Ph. D.

ILLUSIONS

Summary

In the paper, the dilemmas and contradictions of the postindustrial and postmodern civilization are analyzed. The crisis of globalization and technological is analyzed from the aspect of personality, society and culture.

Key words: technological success, postmodern, personality, culture, globalization

UDK: 37.018.52:316.42

ОПШТИ ПРИНЦИПИ ДОЖИВОТНОГ УЧЕЊА КАО ОСНОВЕ КОНЦЕПТА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Мр Оливера Кнежевић–Флорић

РЕЗИМЕ

У основи конструкта одрживог развоја налазе се два битна момента која су довела до другачијег промишљања глобалног односа према цивилизацијским проблемима: нерешеност еколошких проблема који су довели у питање сам смисао друштвеног развоја и опстанак људи и досад назабележени јаз у степену развијености земаља. То је развој усмерен на будућност, а чија стратегија остварења почива на образовању. У том смислу, доживотно учење као основни образовни принцип и “кључ 21. века”, треба да одговори на изазове света који се мења како би се појединцу олакшало препознавање и прихватање промена, а да при томе остане на путу свог сопственог јединства. Постизање једнакости у могућностима за стицање образовања је опште начело путем којег се настоје објединити битне компоненте доживотног учења. Демократско друштво “тражи” да се то начело утемељи кроз флексибилне облике образовања; једнако признавање и вредновање свих облика образовања (и формалних и неформалних), рад на њиховој комплементарности, остварење кохерентног система образовања су циљеви не само стратегије доживотног учења, него и егзистенцијалне перспективе бољитка појединца и друштва у којем живи.

Кључне речи: доживотно учење, одрживи развој, вишедимензионално образовање, кохерентни образовни систем.

Мало је “речи” које су у последњој деценији прошлог века толико утицале на теорију и праксу планирања и усмеравања друштвеног и људског развоја, на “еколошко-енвајронменталну теорију и праксу” (3, стр.9), али и на друге природне и хуманистичке дисциплине, као што је то одрживи развој. Напросто, овај “појам” је “ин”, а његова употреба у најразличитијим приликама и поводима иде скоро до помодности, тако је данас постао (нарочито у природним и економским наукама) својеврсна поптапалица. Да ли је реч о новој парадигми, цивилизацијској промени или “заокрету” или можда о нечем старом у новом облику?

У једној равни овај конструкт представља круну вишедеценијских контраверзи и расправа о значењу, смислу, садржају и другим важним аспектима друштвеног развоја; у другој, он је најновија фаза у концептуализацији проблема заштите животне средине (или нова интерпретација старих проблема, махом до сада нерешених), заклон од приступа који се сматрају превазиђенима, али и ново дефинисање главних, људских и друштвених, проблема споре. Међутим, у основној равни овог конструкта су два момента која су и довела до другачијег промишљања, али и заопштравања, глобалног односа према цивилизацијским проблемима: нерешеност еколошких проблема који су довели у питање сам смисао друштвеног развоја и опстанак људи и као никада до сада забележен јаз у степену развијености између неразвијених и развијених земаља. И управо из ове основне равни су и изведени циљеви концепта или стратегије одрживог развоја којима се треба руководити у доношењу одлука о будућем развоју и на којима треба заснивати ефикасне “политике” друштвеног развоја; то су (према Агенди 21, стр.15): очување природних ресурса, подизање квалитета животне средине, усклађивање изградње друштвене средине са природном средином, подстицање социјалне једнакости и континуирано едуковање и “охрабривање” појединаца, група и заједница у процесу промене ставова, вредности и понашања у односу на избор и доношење одговорних, како личних тако и друштвених, одлука, а све у циљу побољшања развоја на свим нивоима, почев од локалне заједнице па навише. Дакле, суштина овог приступа глобалним проблемима је у интегрисању људских, друштвених, економских и еколошких аспеката развоја са циљем задовољавања потреба садашњих генерација, без дозвољавања у питање опстанак и квалитет живљења будућих генерација. То је развој усмерен на будућност, а означен као трајни, одрживи; тако је дефинисан друштвени идеал развоја чија је темељна вредност – одрживост.

Концептуализација одрживости (према 4) почива на конструисању такве друштвене стварности у којој се нагласак ставља на интегративне аспекте у разрешавању конфликта између појединаца, група и заједница, при чему се сам интегративни процес састоји од међусобног прилагођавања и модификације супротстављених вредности, концепата и моћи. Ово поимање “одрживости” налази упориште у Хабермасовом разликовању три основна аспекта људске комуникативне акције (исто, стр.6-8) :

- функционални аспект међусобног разумевања (комуникација као преношење и обнављање знања)
- аспект координације комуникационе акције (комуникација као фактор друштвене интеграције и успостављање солидарности)
- аспект социјализације (комуникацијска акција као основа формирања идентитета личности)

Са аспекта одрживости, различите научне, идеолошке, филозофске и политичке интерпретације наведеног проблема довеле су до критичке реинтерпретације основних теорија и категорија досадашње праксе усмеравања друштвеног развоја. Критика је проширена и на антрополошке категорије чиме је прекорачена линија традиционалне поделе између научних дисциплина; тако концепт одрживог развоја не само да имплицира и теорију људског

развоја, чија је онтолошка претпоставка вишедимензионално доживотно образовање, него и сам (одрживи развој) почива на темељима постулата о образовању као димензији људског живота. Развој се данас не посматра само са становишта технолошког развоја, пораста стандарда и материјалних добара, већ се схватање друштвеног развоја све више повезује са моралним развојем друштва. Приближавањем друштву у којем се сваки појединац осећа вредним и поштованим, у коме свако ужива своја права и штити права другог представља важан аспект развоја. Зато образовање, које посредно утиче на културне обрасце и вредности у друштву, може значајно да допринесе остваривању аспеката одрживог развоја с крајњим циљем да развој појединца и заједнице почива на аспектима одрживог развоја.

МЕМОРАНДУМ О ДОЖИВОТНОМ УЧЕЊУ

Како образовање заузима све важније место у људском животу и како јача његова улога као “активне силе” у савременим друштвима, тако традиционална подела људског живота на етапе развоја и живљења више не одговара данашњим захтевима, а још мање императивима будућности. Данас више нико не може очекивати да ће током младости овладати фундусом знања потребних за цео живот. Парадигма промене тражи континуирано иновирање знања, а истовремено има и тенденцију продужења почетног образовања младих. У свим подручјима живота и рада постоји све више могућности за образовање изван школе, а квалификација у традиционалном смислу речи, у многим савременим секторима делатности, измиче пред захтевима о неопходности развоја компетенције појединца и његовој способности прихватања и прилагођавања променама. Оно на чега педагози већ цео век указују, сада је постало опште прихваћена цивилизацијска потреба; дакле, дошло је време, да је време за учење читав живот.

Тај данас неопходни образовни континуум који се протеже кроз цео живот, назива се “доживотно учење”; за разлику од перманентног образовања, доживотно учење има ширу конотацију у смислу идеала којем тежи: друштву знања или друштву које учи. Доживотно учење као “кључ за 21. век”, биће неопходна стратегија у процесу прилагођавања сталним променама, у смислу јављања стално нових занимања, а све у циљу лакшег савладавања измењених временских оквира и ритмова људске егзистенције.

Следећи препоруке Европског савета (Лисабон, марта 2000. године), Комисија за развој образовања у 21. веку донела је Меморандум о доживотном учењу, као водећем образовном принципу, а све у циљу развоја кохерентне, глобалне стратегије образовања за Европу. У “срцу” Меморандума се налази шест кључних препорука, а које чине структурални оквир за отварање дебате о примени стратегије доживотног учења у пракси; то су:

1. Подстицати и развијати нове, фундаменталне и нужне вештине неопходне за живот и рад сваког појединца које ће побољшати и допринети процесу учествовања у друштву знања које захтева општи и континуиращи приступ учењу. Те нове, фундаменталне и нужне вештине дефинисане у Лисабону су: познавање нових

- информационих и комуникационих технологија (IT), овладавање страним језицима, поседовање технолошке културе, овладавање способностима за организацију и партнерски рад и поседовање социјалних вештина (комуникација);
2. Подизати нивое улагања у људске ресурсе
 3. Иновирати садржаје образовања и наставу; ефикасна и ефективна настава и методе учења треба да буду у функцији освешћивања потребе за континуираним, доживотним и животно разноврсним учењем;
 4. Једнако вредновати све видове и облике образовања; стратегија доживотног учења заговара потребу за једнаким разумевањем и признавањем како формалних, тако и неформалних облика образовања;
 5. Омогућити једнако доступно и континуирано информисање о могућностима за образовање свих, без обзира на узраст, статус и претходно образовање;
 6. Подстицати учење на даљину или довести учење ближе кући (2,стр.2).

Ниво садашњих, економских и социјалних промена у Европи довеле су до еволуције у друштво знања, што све захтева фундаментално нови приступ образовању, настави, обуци и школовању оупште. У том смислу, доживотно учење као водећи образовни принцип, али и као стратегија образовања, заправо представља “кипобран организацију” испод које ће сви облици образовања и обуке бити смештени и сједињени у свом крајњем циљу: да учење као “нсограничено трајање” постане димензија људског живота од раног узраста. Суштински, доживотно учење почива на универзалном језгру знања и вештина које би требало свима да омогући овладавање есенцијалним “блоковима за изградњу” и учествовање у савременом друштву; са становишта практичног, то ће се постићи развијањем генеричких или животних вештина: осећајем за тимски рад, овладавање вештинама учења, перманентном мотивацијом и развијањем диспозиција за учење током целог живота.

Вештине, знање и разумевање нису изгубиле “свој век трајања” јер су одувек биле онтичко својство човека; али сада их је из угла стратегије доживотног учења, потребно правилно осавременити. Тако, дефиниција доживотног учења не фокусира само базично образовање појединца него и “...лично и одговорно преузимање на себе свих намерних образовних активности које ће побољшати, унапредити и надоградити већ постојећа знања, вештине и компетенције”(2,стр.3). Нужност доживотног учења се не огледа само у смислу обезбеђивања “употребљивости људских ресурса”(исто) и личног испуњења садашњих и будућих генерација, него и у унапређивању активне грађанске улоге свих и психовог активног укључивања у заједницу.

Реализација стратегије доживотног учења засниваће се на подели одговорности и партнерског односа између Европског савета и држава чланица, између свих друштвених партнера једне државе, између привреде, економије и образовних институција и између различитих нивоа и облика образовања и обуке појединаца. Све ово такође подразумева и имплементацију развоја

образовања у интегративну политику сваке земље, као и доследну стратегију на нивоу владе по овом питању. На Европском нивоу, доживотно учење као “кишобран организација” је водећи принцип за заједничке акционе програме Socrates II, Leonardo da Vinci II и Youth (2,стр.4), а који би требало да допринесу остварењу и развоју стратегије доживотног учења.

Вишедимензионално образовање као основа доживотног учења

Доживотно учење је континуирани процес у којем свако људско биће може да проширује и прилагођава своја знања и вештине, способности просуђивања и деловања. Оно пре свега треба да омогући људима да постану свасни себе и своје средине, те да остваре своју друштвену улогу, како на професионалном плану тако и у широј заједници. Опште образовање, стручно знање, знати како живети са другима и различитима, те животна умећа (склад између духа и тела, мудрости и сензитивности, смисао за лепо, поседовање духовних вредности и личне одговорности), су заправо четири блиско повезана аспекта исте, вишедимензионалне стварности. Исто тако, доживотно учење је и свакодневно искуство, често интензивирају покушајима да се разумјеју стално нови и сложени подаци и чињенице стварности. И премда најчешће подразумева понављање или опонашање поступака и понашања, оно је истовремено и крајње посебан начин учења и постизања нечега личног и креативног. Иако је најчешће синтеза формалног и неформалног учења, али је и могућност за развој, често неактивираних, природних способности путем усвајања нових умећа. Оно јесте напор, али доноси и ужитак открића; оно је и искуство другачије за сваког појединца, али и вероватно најсложнији друштвени однос будући да истовремено задире у подручје рада, културе и грађанског живота.

Важност образовних система, и формалних и неформалних, који су се градили стотинама година сада је доведена у питање као и њихова способност прилагођавања парадигми промене. Упркос спектакуларном порасту уписаних ученика образовни системи као да пате од урођеног поманкања флексибилности, а често су препуштени на милост и немилост грешке у процени образовних циљева и стремљења, нарочито када је у питању образовање младих за занимања у будућности. И иако доживотно учење није потпуно ново искуство, јер се надовезује на најважније поставке које су у прошлости поставили педагози, оно сада представља неопходну потребу која треба и да заживи. Међутим, оно је сада више него икада све сложеније, а има и тенденцију сталног усложњавања.

Природна и друштвена егзистенцијална стварност појединца се све више шири, а данас се већ поима као глобална. Како у ту глобалну стварност имплицирати и уопште наћи место адекватном, нужном и сталном образовању и деловању? Како људе образовати за оно опште и посебно, неопходно за јединствен и плодотворан живот и егзистенцију? И како ублажити напетости које фокусира концепт одрживог развоја у нашем веку као што су: напетост између локалног и глобалног, општег и појединачног, између традиције и модерности, потребе за конкуренцијом и постизања једнакости, напетост између

муњевитог ширења знања и људске способности да га усвоји, напетост између духовног и материјалног?

Кључ решења по концепту одрживог развоја је у образовању. У образовању, које ће се више него икада морати ослањати на моралну и културну димензију, образовању које ће бити незаменљиво у подстицању мира, слободе и друштвене правде, које ће имати незамењиву улогу у личном и друштвеном развоју, а чији ће основни циљ бити подстицање људског развоја. Зато образовање треба да омогући развој односа: појединац-група-заједница. Део овог општег поимања образовања је и концепција доживотног учења која треба да одговори на изазове света који се мења како би се појединцу олакшало препознавање и прихватање промена, а да при томе остане на путу свог сопственог јединства.

Неопходност изградње кохерентног система образовања

Доживотно учење није неухватљиви идеал, већ стварност која добија све изразитији облик на комплексној образовној сцени. Први корак у мобилисању стратегије доживотног учења је флексибилније поимање, вредновање и развијање различитих облика образовања и поучавања; дакле свих оних облика који нису интегрисани у формални систем образовања. Развој неформалних, надопуњујућих, нових и другачијих облика образовања, али и окружења у којем се они реализују су императиви стратегије доживотног учења. Уопштено говорећи, постизање једнакости у могућности стицања образовања је опште начело путем којег се настоје објединити битне компоненте доживотног учења. Демократско друштво тражи да се то начело утемељи кроз флексибилне облике образовања како би се од почетка гарантовале једнаке могућности за даље образовање свих, без обзира на њихове почетне, образовне, стартне позиције.

Облици формалног и неформалног образовања имаће своје приоритете у одређеном животном раздобљу сваког појединца и надаље; али рад на јачању комплементарности између њих олакшаће прелаз са једног облика на други што је свакако потреба времена, а пре свега егзистенцијална перспектива бољитка појединца и друштва у којем живи. Остварење истински кохерентног система образовања је и крајњи циљ концепта одрживог развоја, али и теорије људског развоја унутар њега. Теорија људског развоја се темељи на процесу ширења могућности људских избора. У начелу, те могућности могу бити небројене и могу се током времена мењати, али три су могућности опште, ванвременске и најбитније: да људи воде здрав и дуг живот, да се образују и да имају приступ ресурсима потребним за пристојан животни стандард. Међутим, ту људски развој не стаје; он пружа и додатне могућности које се крећу у распону од политичке, економске и друштвене слободе до прилика да се буде креативан и продуктиван, да се ужива самопоштовање и загарантована људска права. У том смислу, задатак педагогије је у трагању за начином обједињавања јединства образовне теорије и праксе са животним умећима, укључујући ту и знања о томе како живети са другима и различитима.

Сада већ нагло ширење образовне понуде изван формалног система васпитања и образовања (отворени универзитети, специјалистичке студије, невладине организације, приватне образовне институције, стручни курсеви и сл) је одговор на потребу за разноликошћу образовања и потребу за разноликошћу образовних каријера. Све ово указује на неопходност успостављања динамичног и другачијег односа између школа, факултета и различитих алтернативних облика учења; односа који ће подразумевати комплементарност и партнерство, али и однос којим ће започети процес критике, промене и перманентног иновирања традиционалне васпитно-образовне праксе. Укључивањем неформалних облика образовања у формални систем, образовање се уграђује у друштво које је, хтели ми то или не, потпуно одговорно за њега; тиме ће се и само друштво путем образовања обнављати и мењати.

Исто тако, ширење стратегије доживотног учења даље од непосредне потребе за преквалификацијом, представља одговор на нову и веома важну потребу појединца за активним самоодређењем у друштву сталних и брзих промена. Будући да су нестале многе референтне тачке које су у прошлости биле део традиције, данашња егзистенцијална стварност захтева од људи сталну примену својих знања, процене и рефлексiju како би се снашли, опстали и деловали. Овом чињеницом би се требало руководити на свим ступњевима формалног образовања као и у облицима неформалног система како би самоодређење и лично испуњење појединца било у симбиози са функционисањем и развојем друштва. Само такво образовање, које неће бити просторно и временски изломљено, може постати димензијом људског живота.

* * *

Дакле, време у коме живимо и време које је пред нама је време у којем морамо сами да преузмемо одговорност за оно што смо, шта знамо и шта све можемо знати. Рад на самој себи јесте одговор на изазов средине и времена јер развој личности није могуће замислити без сталног учења; јер, ...учење је живљење и живљење је учење (1,стр.28). Бити отворен за нова искуства, значи отворити свој дух у простору и времену; и само ако то жели и уме, човек може да проведе свој живот у сталном развоју. Зато ниједно животно доба није ни боље ни горе за учење и развој – свако пружа своје плодове уживања.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Clarke, T. & Clegg, S. (1998), *Changing Paradigms*, London, Harper Collins.
2. *The Memorandum on Lifelong learning*, (2000), Lisbon, The European Commission.
3. *Напоми УН за бољу животној средину (превод Агенде 21)*, (1992), Београд, Савезно министарство за животну средину.
4. Sager, F. (1994), *Communicative Planning Theory*, Aldershot, Avebury.

Olivera Knezevic-Florici, MA

PERMANENT LEARNING GENERAL PRINCIPALS AS THE BASES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT

Summary

In the basis of the construct of sustainable development there are two crucial moments causing switch of a focus with respect to global relationship toward civilization problems: unsolved ecological problems challenging the very idea of social development and survival of human race and the broadest gap yet between developed and undeveloped countries. It is a development focused to the future and its strategy is based on education. In that sense permanent learning as the basic educational principle and “the key for 21st century” should answer the challenges of changing world, making these changes easier to be recognized and accepted by an individual and saving at the same time his/hers unity. Equal opportunities for access to education is a general principle through which important components of permanent learning is trying to be unified. Democratic society demands this principle to be established through flexible educational forms: equal acknowledgment and evaluation of all educational forms (both formal and informal), work on their complementarities, realization of coherent educational system are the aims not only of permanent learning strategy, but of existential perspective of individual and social improvement.

Key words: Permanent learning, sustainable development, multidimensional education, coherent educational system.

UDK: 248.143:616–085

САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА О ЕФИКАСНОСТИ МОЛИТВЕ

Проф. др Снежана Миленковић

РЕЗИМЕ

У раду се критички приказују нека новија истраживања о ефикасности примене молитве у лечењу, посебно пацијената оболелих од терминалних болести. Такође, преиспитују се и позиције тзв. класичне медицине и психологије и пледира се за њихове трансперсоналне почетке и сарадњу, на које нас упућује и савремена модерна наука.

Кључне речи: молитва, истраживање, модерна наука, медицина, лечење

Критички осврт на постојећу ситуацију

Двадесет први век ће бити религиозан, или га уопште неће ни бити, упозорава нас Андре Малроа, познати новелиста и филозоф, у једном свом интервјуу. Како можемо разумети ове његове речи?

Основна болест нашег доба јесте недостатак вредности. Ми живимо у раздобљу у коме стари вредносни системи нису више делатни, а нови још нису створени. Како пребродити ову кризу? питали су се хуманисти на челу са Масловом (Maslow, 1959) још пре скоро пола века.

Морална трансформација човека у правцу алтруизма или “креативне несебичне љубави” (Сорокин) је наш највећи и главни задатак, јер без такве једне моралне трансформације у алтруистичком правцу, неће моћи да се спрече нови светски ратови, као ни друге катастрофе које прете човечанству, а ни ти ће боље ни хуманије друштво моћи да се изгради у људском универзуму. Што се ратова тиче и сами смо сведоци и жртве, али и учесници такве једне катастрофе која се одиграла, па и још увек одиграва, на нашим просторима.

Шта нам, дакле, ваља чинити?

Издазак из једног оваквог ћорсокака у који смо доспели, могао би бити стварање или откриће духовних вредности које значе превазилажење сфере личног и интересног и искорак у сферу надличног и безинтересног. У најширем смислу, духовност је аспект нашег покушаја да трансцендирамо личне, конкретне и ограничавајуће појединости нашег живота и света.

Духовни развитак, по мом мишљењу, јесте логични, али не и нужни, наставак нашег душевног или психичког развитка. Психологија се бави више

психом здравог човека, психотерапија лечи или мења психу болесног, а остаје отворено питање: ко брине о духовном здрављу појединца? Да ли је то остављено или препуштено религији? Одговор би требало да гласи: то, свакако, не може, а и не треба да буде искључива дужност, а нити привилегија религије.

Вратимо се Сорокиновој несебичној љубави, јер она може бити кључ нових вредности које би могле да оздравс човечанство. Ако погледамо како се психологија, а посебно психологија личности, развијала у последњој декади двадесетог века уочићемо појаву коју један од главних аутора из те области (Smith, 1994) назива "пост-модерни шкрипац" који се, по њему, састоји из недостатка вере и наде, јер "индивидуалистички идеал" и са њим повезани "идеал самоактуализације" личности су доспели у "невољу". Недостатак вере и наде усмерава, према аутору, напу преокупацију собом и чини да се фокусирамо на чисто преживљавање.

У својој књизи (Миленковић, 1997) у којој се бавим анализом вредности и вредносних оријентација у савременој психотерапији, ја сам то новонастало стање - преокупацију собом и својим потребама, повезано са конзумеризмом и конформизмом, као јединим изразом човекове слободе, која је у другим аспектима испољавања запречена, назвала "хедонизмом без уживања", уз пратеће осећање празнине и ништавила.

Као потврду изречене констатације, у психолошкој литератури срећемо се са другим сличним изразима као што су "минимални селф" (Lasch, 1984), "празан селф" (Cushman, 1990), "засићен селф" (Герген, 1991), а описи доба у коме живимо као "доба празнине" (Липовецки, 1987), "нарцистичка култура" (Lasch, 1986) и сл. Савремена клима је терапеутска, а не религиозна и духовна, сматра Леш. Култура такмичарског индивидуализма довела је до крајности логику индивидуализма: до рата свих против свију, а потрага за срећом до ћорсокака нарцистичке обузетости собом. Међутим, према Лешу, то представља "начин живота који изумири" (Lasch, 1986).

Управо ту видим могућност стварања и настанка једног новог доба које није више "терапеутско", већ религиозно и духовно.

Докончањем "терапеутског", ствара се нова могућност настанка новог "духовног" доба у коме ће доћи до "духовне трансценденције" и искорачења у правцу Другог који постаје МИ. Психологија Ја је, дакле, на своме крају! На такву могућност указује све већи пораст литературе са сличним садржајем, и са насловима који садрже реч "духовност". Да поменем само неке од познатијих: "Контемплативна психологија" (De Wit, 1991); "Отеловљени дух" (Varela, Rosh, Thompson, 1991); "Формативна духовност" (Van Kaam, 1995); "Секс, екологија и дух" (Wilber, 1995); "Психотерапија и духовна сфера" (Тулку, 1996); "Духовно око" (Wilber, 1997), и др.

Закључак који би могао да следи јесте да када су самоактуализација и индивидуализација достигле своју кулминацију, јавља се као могућност да особа трансцендира себе и да достигне нови ниво искуства које води превазилажењу ега, јавља се могућност за људску несебичну љубав која је семе из које духовност може да никне, али је она истовремено и цвет духовности.

Како је Ниче (1972) то лепо изречко да "царство небеско је стање срца" и да "ништа што би било падземаљско Царство божје не долази" хроно-

лошки и историјски, не долази према календару”, већ, напротив, то је “промена унутрашњег бића појединца”, нешто што у свако доба може доћи и у свако доба га још нема’ (стр. 214).

Молитва и нова еколошка свесћ - еколођија душе

Као што се из свега до сада реченог да наслутити, молитва је у жижи нашег интересовања као могући облик нове научне комуникације између психологије и медицине, али и религије која, бар до сада, није налазила своје место у оваквом друштву.

Да се подсетимо, молитва представља “духовно делање”, човеков разговор са Богом, у срцу, кроз молитву се човек у љубави сједињује са Богом (Свети оци, 1994), “Вера даје крила молитви” и без ње молитва “не може узлетети на небо” (стр. 85). А царство небеско је, како то кажу јеванђеља, у човеку - у његовом срцу!

Молитва је, стога, неопходна у нашем спасењу, а што је више него до сада важно успоставити као нови облик еколошке свесћи (еколођија душе) и одношења човековог према свету, живом и неживом, као и према самој себи. Поред осталог, реч је и о сагледавању човековог места у свету и целом универзуму. Онако како је то дато у Библији - човек није Бог, он је нешто што није врховно у свету, јер је и он сам створен (од Бога) и не сме да наруши тај принцип по коме је створен, не сме да уништи свет, природу и жива бића која ту припадају.

Ово знање му налаже да буде скроман и да поштује цео створени свет, укључујући ту и самог себе. Ако усмрти врховни принципи под којим је био (ако је Бог мртав, како то Ниче објављује!), човек се неизбежно поставља на упражњено место Бога. На тај начин нарушава се један суштински **религиозан** став човеков према свету тј. скромност човека као рода, поштовање према свему што постоји и што је створено (Миленковић, 1997).

Еколошки оријентисане критике указују да модерна етичка теорија, пренаглашавајући важност људских бића, пропушта да укаже на одређене границе људског понашања према не-људским бићима.

Постаје очигледно, каже Цимерман (Zimmerman, 1985), да увид у наше место у природном реду јесте неопходан услов за ограничење нашег понашања у одређеним правима. Оно што, по њему, постаје све више јасно јесу наши покушаји којима хоћемо да загосподаримо природом, а при том постајемо објекти и жртве баш таквих покушаја. Очигледно је, по њему, да натуралистичко-научни етос, који је до сада употпунио доктрине природних права, не чини и не води здравом односу између људских и не-људских бића.

Практична последица једног нерелигиозног става према свету јесте технички однос према њему (однос средстава према циљу) који постаје однос воље за **моћи** - господарење, моћ човека над природом и људима.

Насупрот томе, ваља успоставити један нови однос - воље за **смислом** која уместо господарења и моћи заговара разумевајући и поштујући однос према свом живом и неживом свету, као и преиспитивање задатих циљева са становишта не само ефикасности, већ и хуманости.

Молишва и нова парадигма науке

Шта је молитва?

Молитва потиче од латинске речи “precarius” што значи “добити прошењем” и “precari” - “молити” (према Dossey, 1993). То сугерира две најчешће форме молитве: молбу, тражење нечега за себе, и тражење нечега за друге. Такође, постоје разне врсте молитви: молитве признања и исповести, кајања за оно што смо погрешно (грешно) учинили и тражење опроштаја; жаљење (ламентација), оплакивање у несрећи и тражење освете; обожавање-одавање поштовања и уздицање врлина; призивање - призивање присуства Свемогућег; и изражавање захвалности. Тако поменути аутор (Dossey, 1993) истиче да класификација видова молитве може изгледати бескрајна. Један од теолога, Ричард Фостер (Foster, 1992) наводи чак двадесет једну врсту молитве.

Затим, она може бити индивидуална или заједничка, приватна или јавна. Може се исказати речима, уздасима, гестовима или ћутњом. Молитва, даље, може бити свесна активност, али исто тако она може потицати из дубине несвесног. Молитва се може појавити и у сновима заобилазећи нашу будну свесност.

Али, оно најважније јесте да је улога молитве у **лечењу**. Ово посебно може бити важно у научном доказивању њеног деловања.

Такође, оно што, такође, истичемо јесте да молитва делује изван “овдес-и-сада”, тј. она не представља локални догађај: она делује на даљину и изван садашњег тренутка. Пошто је молитва иницирана менталном акцијом (“духовно делање”), то значи да постоји неки аспект наше психе који је суштински не-локалан. Ако је то тако, онда нешто у нама је бесконачно у простору и времену - што значи свеприсутно, вечно и бесмртно.

Емпиријски докази за снагу молитве су индиректни докази за постојање душе. Такође, то су докази и да ми делимо квалитете које приписујемо Божанском - које је у нама, а не изван нас!

Видећемо шта нам експерименти о томе кажу, али пре тога да се упознамо са новом парадигмом науке која је још увек непозната класичним токовима психологије и медицине, а што се тек последњих година појављује као нешто што се препознаје и чија могућност постојања се прихвата. Реч је о новом концепту трансперсоналне науке која не почива на класичним поставкама Њутнове физике, а то значи дозвољава дислоцирање у простору и времену. Молитва је утолико пре врло погодна за научну проверу.

Идеја да људски дух може утицати на физичко тело има дугу и поштовања достојну историју. Налазимо још две хиљаде година старе Хипократове списе у којима стоји да “постоји утицај свесне мисли на тело” (према Dossey, 1993, стр. 52).

Персијци су отишли још корак даље устврдивши да човеков дух може утицати на тело, али такође и на другу особу која може бити сасвим далеко. Још пре хиљаду година не само на његово властито тело, већ и на друга врло удаљена тела”, она их може учинити болесним или поправити њихово здравље (према Dossey, 1993, стр. 52).

Наведени ставови Грка и Персијаца према односу духа и тела илуструју два врло различита приступа лечењу.

За Грке, активност духа на тело била је **локалног** карактера, а то значи да се дешавала овде-и-сада. Таква перспектива подразумева да мој дух утиче на моје тело.

Персијски поглед на однос духа и тела изгледа сасвим другачије: он **није локалног карактера**, мој дух није локализован искључиво у моме телу, већ се он простире и изван њега. То сугерира да је он у стању да утиче не само на моје тело, већ и на сва друга тела која могу бити врло удаљена.

Поред тога што дух може бити нелокалан у простору, он то може бити и у времену.

Да бисмо демонстрирали како лечење које укључује молитву као легитимно средство можемо сврстати у оквире медицине као науке, а сигурно то још више може да важи за психологију (трансперсоналну), вратићемо се натраг у деветнаести век када је медицина први пут постала “научна” и од када се у њеном развоју могу уочити три фазе (Dossey, 1993).

Прво раздобље: “физикалистичка” медицина (под утицајем Њутнове физике) доминира у медицини од 1860. до око 1950 и може се рећи да је још увек утицајна;

Друго раздобље: дух-тело медицина јавља се негде од 1950. и још увек се развија;

Треће раздобље: наше доба нелокалне науке и медицине (трансперсоналне) која је тек недавно призната.

У првом раздобљу, које се може назвати ером материјалистичке и физикалистичке медицине, а која и данас увелико доминира Западном медицином - лекови, оперативни захвати, зрачење, итд. су основни начини лечења. Оно је руковођено класичним законима материје и енергије које је Њутн описао још у седамнаестом веку. Према тим законима, цео универзум, укључујући тело, је огроман часовник који функционише према детерминистичким, каузалним принципима. Ако хоће да буду ефикасне, све форме терапије морају укључити ове физикалистичке претпоставке. То значи, да у овој првој фази ефекти духа и свести сматрају се од секундарне важности, ако им се уопште важност и приписује.

Ова фаза је од огромне важности у историји лечења и медицине.

У другој раздобљу, названом “медицина духа-тела”, постало је могуће показати да перцепције, емоције, ставови, мисли и значења дубоко утичу на тело, понекад врло драматично.

Да се присетимо урођеничких племена и тотемске забране, која се често односила на забрану убијања одређене животиње и уздржавања од конзумирања њеног меса, а огрешење о забрану водило је казни - смрти. Тако, ако би неко из племена случајно појео месо тотемске животиње, у тренутку када би сазнао да се огрешио, моменталн би пао мртав на земљу. Шта је то него најдиректнији доказ о утицају наше свести, психе на наше тело! (Фројд, 1969).

Оно што је важно истаћи јесте да овај приступ не треба да буде у конфликту са приступом физикалистичке медицине. Они могу и често и јесу комплементарни један другом, водећи у правцу настанка нових дисциплина као што су нпр. психоневроимунологија. Оно што им је заједничко јесте да посма-

трају дух као локализован у простору (мозак и тело) и времену (садашњи тренутак). Конзистентно са локалним гледиштем, овај приступ (повезаности духа и тела) истиче дух појединачне особе који делује на њено појединачно тело, али унутар класичног, локалног, просторно-временског оквира.

Коначно дошло је доба нелокалне медицине (трансперсонална ера). Ера трансперсоналне медицине је прва форма која користи уистину нелокални приступ односу духа, тела и времена. То значи, она не сматра дух као локализован у појединачном људском мозгу или телу, или ограниченом садашњим тренутком. Уместо тога, дух се сагледава у његовом простирању кроз простор и време. И управо после ове приче о развоју и крстању науке у правцу превазилажења просторних и временских оквира, у складу са модерном физиком другим наукама, враћамо се на тему нашег интересовања - молитву чије научно изучавање постаје могуће тек у овој последњој ери развоја медицине, али и психологије, као **трансперсоналне науке**.

Молитва може деловати исто тако и на најудаљенијим тачкама земљине кугле, као што делује и у непосредној близини. Многе контролисане студије управо указују на њену нелокалну природу. Многи од тих доказа, штавише, сугерирају да особе које моле - или људи укључени у милосрдну имажинацију или ментални садржај, без обзира да ли се он звао молитва - могу циљано произвести и утицати на физиологију удаљених особа без свесности "примаоца" о спроведеном деловању.

Молитва је само један од многих нелокалних феномена која има лековите импликације. Други слични феномени су: "дијагноза на даљину", "терапјетуски додир без физичког контакта" или "трансперсонална имажинација", који се на сличан начин могу објаснити и са сличним терапијским учинком.

Да споменем само нека од тих истраживања, као што су она спроведена од Фондације духовне науке у Сан Антонију, Тексас. Истраживачи (William Braud & Marilyn Schlitz, 1989) су хтели да тестирају трансперсоналну имажинацију на тај начин што су поставили као проблем да ли особа може употребити специфичну менталну имажинацију да промени физичке реакције удаљене особе са којом није имала физички или сензорни контакт. С тим циљем извели су тринаест експеримената користећи ову стратегију и нашли су значајан однос између активирања имажинације једне особе и електродермалне активности друге изоловане, удаљене особе (електродермална реакција била је индикатор физиолошког узбуђења). Али, то је управо онај кључни део нашег излагања који треба не само да укаже, већ и покаже, да знатан број истраживања управо долази до сличних открића, говорећи у прилог могућности да се лечење и утицај (најшире гледано) може остварити и на већој удаљености, односно, да постоји могућност дислокације у простору и времену, управо у складу са открићима модерне науке.

Експериментални налази о молитви

Овде ћемо изложити истраживања која су учињена да би се проверила ефикасност молитве у лечењу посебно пацијената који болују од терминалних болести, али и шире - експеримената на живој материји који су неизводиви на људима из хуманих, етичких разлога.

Какви су, дакле, добијени налази?

Најпре да се подсетимо нашег старог знанца из психологије Френсиса Голтона, а који се прославио изучавањем интелигенције. Мало је познато, чак би се могло рећи да се уопште не зна, да се он бавио делотворношћу молитве. Он је још давне 1872. објавио своје налазе о утицају молитве на здравље и дуговечност живота. Пошао је од једне претпоставке: Ако молитва није делотворна, зашто би била универзална? С обзиром да се широко користи, од пагана до хришћана, да је универзална, мора да постоји и њен утицај на човеково здравље. И направио је статистичка поређења да би проверио да ли молитва делује. Упоредио је дужину живота свештенства и обичних људи. Ако молитва промовише дуговечност, резоновало је Голтон, у том случају свештенство ће бити дуговечије-имаће дужи живот. Али, такође, обратио је пажњу и на црквене великодостојнике који су стајали високо на лествици црквене хијерархије - како бисмо рекли обичним речима, који су били на положају. И шта је открио?

Дошао је до следећих открића: нашао је да свештенство у целини живи нешто дуже од нпр. доктора и адвоката, генерално, док свештенство на положају живи краће од наведене три групе. Такође молитва није успевала да заштити ни владаре, којима се Голтон такође бавио, и показало се да су они од свих живели најкраће.

Ова студија пати од многих недостатака, а нарочито што је то једна ретроспективна анализа којом се он служио у свом проучавању. Он је још претпоставио да иако владари живе најкраће од свих, да би њихов век, можда, био још и краћи да не употребљавају молитву у свом животу, покушавајући на тај начин да остане при својој почетној претпоставци - да је молитва делотворна, будући да се тако широко користи.

Такође, Голтон је још претпоставио да молитва чини да се особа боље осећа. Тако, на пример, када је у жалости, кроз молитву-ламентацију, могуће је вентилирати своја осећања што свакако доводи до растерећења и олакшања. Тако, на крају, Голтон је био уверен да је успео да потврди вредност молитве. Неке студије као примери најранијих покушаја да се потврди научна вредност молитве су и експеримент о молитви спроведен на једном од универзитета (Redlands) у Калифорнији 1951. године. Овај експеримент је приказан и популаризован у веома читаној књизи "Молитва може променити ваш живот" аутора Вилијама Паркера и Елеин Џонс (Parker & Jones, 1957).

Експеримент се састојао из три групе пацијената (по петнаест у свакој), који су били волонтери у овом експерименту, а који је трајао девет месеци. Проблеми су били најразноврснији од мигренозних главобоља, улцера, муцања, епилепсије до страхова, депресије, итд. Били су подељени у три групе: прва у којој се радила нека форма групне психотерапије; друга у којој су пацијенти сами упражњавали молитву за побољшање њиховог здравственог стања и трећа у којој су пацијенти имали организовано два сата недељно групне молитве, а специфичност је била да су на основу тестовних резултата о којима су били редовно обавештавани, молили за специфичне негативне показатеље њиховог здравственог стања примењујући при томе специфичне молитве.

Резултати показују следеће: прва - психотерапијска група је имала 65% побољшања; друга група која је упражњавала самостално молитву није имала никаквог побољшања, док је трећа група била најбоља, имала је побољшања у 72% случајева.

Шта може да се закључи? Пре свега да резултати нису "чисти". Наиме, преплићу се најмање три фактора на делу: молитва, групна терапија и индивидуални *feed back* у вези постигнутих резултата на психолошким тестовима (у трећој групи). Није, дакле, могуће раздвојити ефекте ове три варијабле.

Осим тога, мала је разлика између прве и треће групе за толико одушевљене аутора ове студије, који, наравно, закључују у прилог снаге молитве. Да споменем још једну студију која се обично цитира као доказ против ефикасности молитве.

Реч је о експерименту изведеном на деци болесној од леукемије (Collipp, 1969) која су случајним избором подељена у две групе (укупно их је било 18); за десеторо њих је примењивана молитва, а сва су добијала редовно медикаментозну терапију. Одређене су и породице које су редовно молиле у цркви за децу из експерименталне групе, а да то нису знали ни деца, ни њихови лекари, а нити они који су молили за њих. Резултати су неубедљиви, наиме, нема значајних разлика између две групе.

Као замерке овом експерименту могу се упутити, између осталих, да групе нису биле уједначене по тежини болести; они нису имали чак ни исту болест - леукемија није хомогена болест, неке њене форме имају лошију прогнозу од других. Затим, критеријуми напредовања нису спецификовани, није вођено рачуна о другим варијаблама као што су пол и године, а није вођена евиденција да ли су породице које су молиле за децу из експерименталне групе чиниле то редовно. И ова студија има лош експериментални дизајн и њени налази су неубедљиви.

Може се навести још једна студија кардиолога Рандолфа Бирда (Byrd, 1988) који је у току десет месеци изводио експеримент са молитвом на 393 пацијента на коронарној јединици који су се опорављали након оперативног захвата и то у експерименталној групи је било 192 пацијента (за које су се молили), а у контролној 201. Нико није знао од особља, сестре и доктори, као ни пацијенти у којој се групи ко налазио. Бирд је ангажовао различите религионе групе људи да моле за пацијенте из експерименталне групе. Они су за њих молили сваког дана, али им није дата инструкција како да моле. Свака особа, која је била одређена да моли, молила је за више различитих пацијената, а сваки пацијент из експерименталне групе имао је између пет и седам особа које су молиле за њега.

Резултати су били "сензација": у експерименталној групи, пацијенти су пет пута мање морали да узимају антибиотике, три пута мање су имали појаву плућних едема, нико од њих није користио помоћ вештачких вентилатора, а само неколико њих је умрло, за разлику од контролне групе.

Наравно, и овој студији се могу наћи замерке, сличне као и претходној, да ли су стварно они који су били одређени за то вршили своју обавезу тј. молили редовно, на који начин, да ли су имали у томе искуства или не, колико им је молитва уопште била блиска, а и имена пацијената која су добили могла

су да буду иста и у експерименталној и контролној групи. На пример, ако исто име имају особе из обе групе (експерименталне и контролне), како ће моја молитва бити упућена правој особи, тј. особи из експерименталне групе?

Наравно, резултати су били охрабрујући упркос свим мањкавостима експерименталне процедуре и неопходних контрола.

Десетак година касније, крајем 1998. године саопштени су слични позитивни резултати експерименталних истраживања на угледном америчком Дјук универзитету о утицају молитве на брзину постинтервентног клиничког опоравка акутних срчаних болесника подвргнутих тзв. коронарној ангиопластији. Случајним избором одабрана су имсна једне групе болесника на клиници (а да о томе нису знали ни они ни њихови лекари) а затим прослеђена свептеницима у неколико различитих религијских центара у Јерусалиму, Непалу, Француској и САД, који су молили за њихов опоравак. Потоње клиничке анализе су показале да су се болесници из ове експерименталне групе опорављали један до два пута брже од преосталих из контролне клиничке групе (Раковић, 2000).

Као што се показало и у овој студији, евидентни су ефекти које молитва има на опоравак, чак и када, као у првом случају, постоје неке мањкавости у извођењу експеримента.

Следе даље неки од значајнијих експеримената као што су експерименти психолога Брода (Braud, 1990) из Сан Антонија у Тексасу.

Он је желео да испита да ли обични људи могу ментално да заштите црвена крвна зрнца од озбиљних, стресних утицаја, затим, да ли се то може учинити на даљину, као и да ли је тај утицај “себичан” или не.

У Бродовом експерименту 32 субјекта ментално су покушавала да сачувају црвена крвна зрнца од уништења када су ова била смештена у разблажен раствор у удаљеној просторији. Овај процес, познат као хемолиза, може се успешно мерити са великом тачношћу направом познатом као спектрофотометар. Приближно половина субјеката добила је инструкцију да покуша ментално да заштити своја црвена крвна зрнца, док је друга половина добила инструкцију да заштити туђа, односно, друге особе. У суштини, сем различитих инструкција које су добили, субјекти нису знали чија су стварно крвна зрнца у другој просторији била, а на која су они требали да делују. За време сваке сеансе, субјекти су били смештени у тиху, удобну собу у једном делу зграде, док је посуда са крвљу била смештена у удаљеној просторији у истој згради. Сеанса се састојала од два покушаја деловања у трајању од по 15 мин. са паузама између од 15 мин. Као допуну визуализацији и намери да делују, субјекти су на слајду у колору могли да виде пројекцију здравог црвеног крвног зрнца. За време периода одмора, субјекти су затварали очи и мислили о стварима које нису биле у вези са експериментом. Техничар који је био задужен за хемолитичка мерења у удаљеној соби, такође, није знао чија је крв, као ни то да ли је у току сеансе деловања или пауза, одмор субјеката који су учествовали у експерименту.

До каквих открића је дошао Брод? Прво, субјекти у експерименту су успевали да утичу на хемолитичке процесе на удаљености у степену који се не може објаснити случајношћу. Друго, порекло крви није било значајно у групи

као целини. То што је Брод закључио на основу спроведеног истраживања било је да “лековите мисли” делују на даљину, као и то да су оне у целини гледано “несебичне”!

Даље следе и други експерименти које је извео Брод са својом сарадницом Мерилин Шлиц (Braud & Schlitz, 1989), и то тринаест експеримената. На пример, у једном од изведених експеримената, 62 субјекта-волонтера (исти број мушких и женских) је требало да утичу на физиологију 271 испитаника, који су били изоловани и смештени у удаљене собе истог здања у коме се експеримент одвијао. Тринаест експеримената је изведено. Субјекти нису били изабрани на основу неких физичких, физиолошких или психичких карактеристика, само на основу интересовања за само истраживање. Само у једном од изведених експеримената “специјални” субјекти су издвојени - и то они којима је био потребан “умирујући” утицај на њихову физиологију, због жалби на повећан стрес, повишену емоционалност, ексцесивну активност, тензионе главобоље, висок крвни притисак, улцере, или менталну или физичку хиперактивност. Пре самог испитивања урађене су анализе које су потврдиле њихову повећану активност симпатичког нервног система. Испитаници, чију физиолошку активност је требало променити, били су прикопчани на инструменте који су мерили њихову електродермалну активност (способност коже да проводи електричне импулсе је индикатор активности симпатичког дела нервног система). На дати знак, субјект је требало да покуша да “смири” или “активира” удаљеног испитаника, који није знао, није био свестан, када ће овај покушај бити изведен. У свакој сеанси субјект је чинио двадесет покушаја у трајању од по 30 сек. За време ових “периода утицаја”, субјект је користио менталну имажинацију (mental imagery) и технике ауто-регулације у намери да изазове одређено стање (било релаксацију или активацију, према захтеву експерименталног протокола) у испитаницима и замишљао је циљано одговарајућу промену у удаљеном испитанику, на кога је ментално деловао. Требало је да замисли померање казаљке на инструменту (полиграфу) у жељеном правцу - било да се ради о смиривању или активацији.

Намере судећи по резултатима експеримента изгледа да су “доспеле” до њихових корисника-испитаника. Учинак се, по мишљењу истраживача, показао конзистентним, поновљивим и снажним. Истраживачи су закључили да ефекат “трансперсоналне имажинације” може наликовати ефекту имажинације којом се делује на властиту физиолошку активност у његовим позитивним исходима. Ових тринаест експеримената, укључујући укупно 333 субјеката (оних који су вршили утицај и испитаника (на којима је спровођен утицај)), садржи одређене поуке:

- ефекат “трансперсоналне имажинације” сличан је ономе који индивидуа може да оствари на властиту физиологију сопственим мислима и осећањима
- оваква способност је очигледно широко распрострањена у популацији
- она се може дешавати на удаљености од двадесет метара (веће удаљености у овим експериментима нису тестиране)
- субјекти са већом потребом за утицајем, тј. они за које је овај утицај више благотворан, изгледа да су више осетљиви на њега

- ефекат се може остварити без знања испитаника
- они који су учествовали у овим студијама изгледа да нису марили да ли ефекат може бити штетан и нема доказа да се тако нешто и догодило
- ефекат “трансперсоналне имагинације” није непроменљив. Испитаници су изгледа у стању да заштите себе од ефеката који могу бити нежељени
- истраживачи сумњају да одређена физиолошка стања код испитаника, субјекти који утичу на њих, или експериментатор могу играти улогу у успеху “замишљања”. Фактори као што су поверење, веровање, позитивно очскивање, мотивација, ниво спонтаности, расположење и приност могу бити међу факторима који утичу на успех покушаја извођења “трансперсоналне имагинације”

Да споменем још једног истраживача из ове “трансперсоналне” области истраживања. То је Данијел Бено (Benor, 1993), амерички психијатар који је радио у Енглеској и објавио своја истраживања још пре 1990, да би све то сабрао и објавио у својој књизи “Истраживање лековитог” објављеној 1993. године.

Он дефинише “духовно лечење” као “намерни утицај једног или више људи на други живи систем без коришћења познатих физичких средстава интервенције” (према Dossey, 1993, стр. 262-263).

Његово истраживање обухвата 131 студију, већина њих није урађена на људима.

У 56 ових студија, постоји статистичка значајност на нивоу $<0,01$ или чак и већа о лековитом учинку “духовног лечења”, док у 21 студији ниво статистичке значајности је на нивоу $<0,02-0,05$. Ови експерименти се односе на лековите ефекте постигнуте на ћелије, бактерије, ензими, биљке, животиње и људска бића. Као и Брод, и Бено је установио да негде око половине изведених експеримената су статистички значајни. Ови закључци доприносе у многе почетној претпоставци да ментална настојања могу утицати на живе организме и на удаљености када је у питању лечење.

Може се поставити питање: Зашто сви ови налази, скоро три стотине студија, које датирају још од раних 1960-тих година, се игноришу или се одбацују од стране научника?

Бено сугерира неке од разлога, због којих су се до сада одбацивали научни докази за могућност лечење на даљину (које Бено назива “духовним лечењем”):

- Западна материјалистичка уверења искључују могућност лечења заснованог на молитви;
- Људска природа се опире промени;
- Когнитивна дисонанца је психолошки појам који описује нелагодност коју људи осећају када постоји конфликт између онога што опажају (њихових перцепција) и њиховог система уверења;
- Духовно лечење се често изједначава са “мистицизмом”. У нашој култури скоро увек се придаје виши статус спољашњем него унутрашњем свету;

- Лечење типа молитве може се одвијати изван свесне контроле, што може посебно бити застрашујуће некоем чији је психолошки императив да ствари држи под контролом;
- “Моћ других” над нама може изгледати застрашујућа. То би могло да нас изложи невидљивом утицају бројних других, што је застрашујуће и помислити;
- Наше властите снаге лечење које нам стоје на располагању могу нас плашити, јер лакше их је порицати него преузети одговорност за њих;
- Лсковита моћ - верује се да је својство посебних људи који су чудни или различити. Међутим, као што смо видели из ових експеримената и сасвим обични људи је поседују, можда не и у истој мери, али за то су потребна даља истраживања;
- Коначно, постоји и недостатак поновљивости феномена лечења и њиховог нерегуларног дешавања у клиничким условима. Истраживачи још нису изоловали све критичне варијабле које би могле објаснити и предвидети када ће лечење бити успешно и у којој мери.

Закључак

Шта можемо на крају да закључимо о молитви?

(1) Молитва може да делује као **плацебо**. Особа која зна да се за њу моли, покренута је да мобилише сопствене снаге за излечење. У том случају делотворност молитве потиче изнутра, из пацијента, а не споља. Научници који истражују на новом пољу психоневроимунологије демонстрирали су везе између делова мозга који су повезани са мислима и емоцијама и неуролошким и имуним системом. Засновано на овим истраживањима, знамо да “мисао може постати биологија” - укључујући мисао да неко моли за то.

(2) Молитва може бити како корисна тако и **штетна**. Познати су примери негативне молитве (black prayer) међу урођеницима различитих племена, коју не треба мешати са вуду магијом. Негативна молитва није локалног карактера, она је упућена из даљине у односу на примаоца и она је изван његове свесности. Још 1917. године психолог Макс Фридом Лонг је проучавао негативну молитву међу Полинежанима и открио да све њене жртве умиру на сличан начин: наступа укоченост која се шири од стопала ка струку, праћена парализом доњих удова, да би све то кулминирало у општем колапсу и смрти. Интересантно је запажање да исту клиничку слику показује и једно неуролошко обољење познато као Guillain-Barré-ов синдром, чији узрок је бар до сада остао непознат. Може се поставити питање: да ли “болести непознатог порекла” понекад могу имати узрочнике који су злоћудни, удаљени утицаји који не могу да буду откривени?

Молитва, дакле, може бити штетна на два начина: један је преко плацебо ефекта, а што је исто што и негативна сугестија, а други је када се користи нелокално, са удаљености, када је прималац потпуно несвестан њеног деловања, када се не може објаснити сугестијом или плацебом.

(3) Молитва је у суштини **позитивна и корисна**. Понекад је у њу укључен и плацебо или сугестија, али њена основна моћ и снага лежи у њој самој и њеном утицају који може да оствари и на даљину, а такође и у времену, као што то експерименти показују.

То што можемо да кажемо на крају јесте да научне студије и експерименти који се баве испитивањем делотворности молитве су од круцијалне важности: они нам помажу да пронађемо одговоре на важна питања живота, као и да наставимо наше трагање, јер **трагање - то смо ми сами!**

ЛИТЕРАТУРА

- Benor D. (1993): Healing Research; Helix Verlag GmbH, Munich
Библија
Braud W. & Schlitz M. (1989): A method for the Objective Study of Transpersonal Imagery; journal of Scientific Exploration 3, no. 1:43–63
Braud W. (1990): Distant Mental Influence of Rate of Hemolysis of Human Red Blood Cells; journal of the American Society for Psychical Research 84, no. 1:1–24
Byrd R. (1988): Positive Therapeutic Effects of Intercessory prayer in a Coronary Care Unit Population; Southern Medical Journal 81; 7:826–29
Collip J. (1969): The efficacy of prayer: a triple-blind study. Med. Tim. 97(5):201–4
Cushman P. (1990): Why the self is empty: Toward a historically situated psychology. American Psychologist, 45, 599–611
Dossey L. (1993): Healing Words; Harper Paperbacks, New York
Foster R. (1992): Prayer: Finding the Heart's True Home; Harper San Francisco
Фројд С. (1969): Тотем и табу, Матица српска, Београд
Gergen K. J. (1991): The saturated self: Dilemmas of identity in contemporary life; Basic Book, New York
Golton F. (1872): Statistical Inquiries into the Efficacy of Prayer; Fortinghtly Review 12:125-35
Lasch C. (1984): The minimal self: Psychic survival in troubled times; Norton, New York
Lasch C. (1986): Нарцистичка култура; Напријед, Загреб
Липовецки Ж. (1987): Доба празнине; Књижевна заједница Новог Сада
Maslow A. (1959): Psychological Data and Value Theory, u: New Knowledge in Human Values, Harper and Brother, New York
Миленковић С. (1997): Вредности савремене психотерапије; Прометсј, Нови Сад
Ниче Ф. (1972): Воља за моћ; Просвета, Београд
Parker W. & Johns E. (1957): Prayer Can Change Your Life; Prentice Hall New York
Раковић Д. (2000): Молитва за спас цивилизације, Политика, Београд
Свети оци о молитви; Образ светачки, Београд, 1997
Tulku T. (1996): Psychotherapy and the spiritual sphere, 1st World Congress for Psychotherapy, Vienna
Van Kaam A. (1995): Formative spirituality, Vols 1–7, New York, Crossroad
Varela, Rosch, Thompson (1991): The embodied mind; Massachusetts: MIT Press
Wilber K. (1995): Sex, ecology and spirit; Boston

Wilber K. (1997): *Eye of the spirit*; Berkeley: Shambalah

De Wit H. (1991): *Contemplative psychology*; Pittsburgh: Dusquesnes Univ. Perss

Zimmerman M. (1985): *The Critique of Natural Rights and the Search for a Non-Anthropocentric Basic for Moral Behavior*; J. Value Inquiry, 19, 43–53

Snežana Milenković, Ph. D.

CONTEMPORARY RESEARCHES CONCERNING A PRAYER EFFICIENCY

Summary

The article critical presents new researches about the efficiency of prayer in healing, specially with patients suffering from the terminal diseases. Also, it analyses the positions of so called classical medicine and psychology as the sciences, pleading for their transpersonal beginnings and their cooperation towards the course of modern science.

Key words: prayer, research, modern science, medicine, psychology, healing

САДРЖАЈ

Проф. др Ксенија Маришки Гађански

ДЕМОКРИТ О ЈЕЗИКУ	5
DEMOCRITUS ON LANGUAGE	11

Проф. др Душанка Динић-Кнежевић

ПРИЛОГ СЛАВИЗАЦИЈИ СТРАНАЦА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ДУБРОВНИКУ	13
DE LA SLAVISATION DES ÉTRANGERS DANS LE DUBROVNIK DU MOYEN AGE	24

Проф. др Зоја Карановић

КОБНА СИМЕТРИЈА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ФОЛКЛОРНИМ БАЛАДАМА О ИНЦЕСТУ ИЗМЕЂУ БРАТА И СЕСТРЕ	25
THE FEARFUL SYMMETRY IN SOUTH SLAVIC FOLK BALLADS ABOUT INCEST BETWEEN BROTHER AND SISTER	36

Dr Ivana Živančević-Sekeruš

«SVINJIZMI» ILI AUTOBIOGRAFIJA JEDNE PRASICE Jedan primer francuskog «ženskog pisma»	41
«TRUISMES» OU L'AUTOBIOGRAPHIE D'UNE COCHONNE Un exemple « d'écriture féminine » franç aise	43

Мр Горана Раичевић

ЕНГЛЕСКИ ПЕСНИЦИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ Скица за пишчеву поетику	45
MILOS CRNJANSKI'S ENGLISH POETS	61

Проф. др Весна Берић-Ђукић

ПРЕПОЗИЦИОНАЛНЕ ГЕНИТИВНЕ СИНТАГМЕ	63
GENITIVISCHE PRÄPOSITIONALSINTAGMEN	67

Stephan Rauer, lector

"Fort läßt sich nicht steigern"

Einige Vorüberlegungen zu einer Biographie Ernst Kreuders anhand seiner Balkanfahrt 1926/27	69
PRILOG ISTRAŽIVANJA BIOGRAFIJE ERNSTA KROJDERA SA POSEBNIM OSVRTOM NA NJEGOVO BALKANSKO PUTOVANJE 1926/27. GODINE	92

Blažan Stjepanović

NEMAČKA KNJIŽEVNOST U ČASOPISU <i>MISAO</i> (1919-1937) - Bibliografska građa -	93
--	----

DIE DEUTSCHE LITERATUR IN DER ZEITSCHRIFT MISAO (1919-1937)	107
<i>Доц. др Тврџко Прџић</i>	
АГЕНТИВНОСТ, АГЕНТИВНЕ ИМЕНИЦЕ И КАТЕГОРИЗАЦИЈА ПУТЕМ ПРОТОТИПА	109
AGENTIVITY, AGENTIVE NOUNS AND PROTOTYPE CATEGORIZATION	123
<i>Др Владислава Горгић</i>	
ПУТ У ХАОС: ОКРЕТАЈ ЗАВРТЊА ХЕНРИЈА ЏЕЈМСА	125
AN EXCURSION INTO CHAOS: THE TURN OF THE SCREW BY HENRY JAMES	130
<i>Radmila Sokić</i>	
AN EXEMPLIFICATION OF TRANSLATION STRATEGIES RELEVANT TO A LITERARY GENRE	131
ILUSTRACIJA PREVODILAČKIH STRATEGIJA PRIMERENIH KNJIŽEVNOM ŽANRU	135
<i>Борислава Ераковић</i>	
ПРОБЛЕМ ПРЕВОЂЕЊА СЛЕНГА/ЖАРГОНА/АРГОА... ИЛИТИ НЕКА ПИТАЊА ЗА XXI БЕК	139
TRANSLATION OF SLANG, JARGON, ARGO... OR SOME QUESTIONS FOR THE XXI CENTURY	150
<i>Нађилица Каранфиловић</i>	
ОСТАЦИ ДАНА: ИСТОРИЈСКИ ПОРТРЕТ ДРУШТВА У РАМУ ИНДИВИДУАЛНЕ ИСТОРИЈЕ	151
THE REMAINS OF THE DAY: A HISTORICAL PORTRAIT OF SOCIETY IN THE FRAME OF AN INDIVIDUAL HISTORY	162
<i>Проф. др Љиљана Мајџић</i>	
НЕГОВАН РАЈИЋ, СЛАВНИ КАНАДСКИ ПИСАЦ, У СЛУЖБИ МИРА	163
NÉGOVAN RAJIC, CÉLÈBRE ÉCRIVAIN CANADIEN, EN SERVICE DE LA PAIX	171
<i>Dr Pavle Sekeruš</i>	
"LES BARBARES ET LES SAUVAGES SUDSLAVES" Le fonctionnement d'une image archétypal dans la culture française du XIXe siècle	173
"JUŽNOSLOVENSKI VARVARI I DIVLJACI" Funkcije jedne arhetipske slike u francuskoj kulturi XIX veka	181

Др Ненад Крсћић

ЦУ-И ИЛИТИ ФИЛОСОФ БАКИЛАРА ДАРНОА У ПРЕВОДУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА	183
TSOU-YOU LE PHILOSOPHE DE BACULARD D'ARNAUD DANS LA TRADUCTION DE DOSITEJ OBRADOVIĆ.....	188

Доц. др Снежана Гудурић

АКЦЕНАТ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ - Разлике и како их превазићи -	189
L'ACCENT FRANÇAIS ET L' ACCENT SERBE - Différences et comment les surmonter -	196

Мр Драгана Дробњак

ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ У ФРАНЦУСКОМ И ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ	197
LEX FAUX AMIS EN FRANÇAIS ET EN ITALIEN	201

Проф. др Бољдан Косановић

ПУШКИН У „ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ” – ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1946-2000) –	203
ПУШКИН В „ЛЕТОПИСИ МАТИЦЫ СЕРЬСКОЙ” –ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙВОЙНЫ (1946-2000) –.....	215

Проф. др Бранимир Човић

О СТРУКТУРИ СЛИКЕ У ЊЕГОШЕВОМ “ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ”	217
О СТРУКТУРЕ ОБРАЗА “ГОРНОГ ВЕНКА” ПЕТРА II П. НЕГОША	226

Др Милица Анђевски, доцент

ПРИВИДНОСТ	229
ILLUSIONS	234

Мр Оливера Кнежеввић–Флорић

ОПШТИ ПРИНЦИПИ ДОЖИВОТНОГ УЧЕЊА КАО ОСНОВЕ КОНЦЕПТА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	235
PERMANENT LEARNING GENERAL PRINCIPALS AS THE BASES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT	242

Проф. др Снежана Миленковић

САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА О ЕФИКАСНОСТИ МОЛИТВЕ	243
CONTEMPORARY RESEARCHES CONCERNING A PRAYER EFFICIENCY	256